

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๓ - หน้าที่ 1

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย ชาดก

เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๓

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ทุกนิบาตชาดก

๑. ทัพพวรรค

๑. ราชวาทชาดก

ว่าด้วยวิธีชนะ

[๑๕๑] พระเจ้าพัลลภราชทรงชนะความกระด้าง
ต่อผู้ที่กระด้าง ทรงชนะคนอ่อนด้วยความอ่อน
ทรงชนะคนดีด้วยความดี ทรงชนะคนไม่ดีด้วยความ
ไม่ดี พระราชาพระองค์นี้เป็นเช่นนี้ ดูก่อน
นายสารถี ท่านจงหลีกเลี่ยงทางถวายพระราชาของ
เราเถิด.

[๑๕๒] พระเจ้าพาราณสีทรงชนะคนโกรธด้วย

ความไม่โกรธ ทรงชนะคนไม่ดีด้วยความดี ทรง
ชนะคนตระหนี่ด้วยการให้ ทรงชนะคนพูดเหลว
เหลวด้วยคำสัตย์ พระราชาพระองค์นี้เป็นเช่นนี้
ดุก่อนนายสารถิ ท่านจงหลีกเลี่ยงทางถวายพระราช
ของเราเถิด.

จบ ราโชวาทชาดกที่ ๑

อรรถกถาทัพหรรค

ทุกนิบาต

อรรถกถาราโชวาทชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อทรงประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันทรง
ปรารภโอวาทของพระราชา ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำเริ่มต้น
ว่า ทพฺหํ ทพฺหสฺส จิปติ ดังนี้.

โอวาทของพระราชา นั้นจักมีแจ้งในเทศกถาชาดก. ในวัน
หนึ่งพระเจ้าโกศลทรงวินิจฉัยคดีเรื่องหนึ่ง ซึ่งวินิจฉัยไว้ไม่ดี
มีอคติ เสร็จแล้วเสวยพระกระยาหารเช้า ทั้ง ๆ ที่มีพระหัตถ์

เปี้ยก เสด็จขึ้นทรงราชรถที่จัดไว้เรียบร้อยแล้ว เสด็จไปเฝ้า
พระศาสดา ทรงหมอบลงแทบพระบาทอันมีสิริดุจดอกปทุมบาน
ถวายบังคมพระศาสดา ประทับนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง.
ลำดับนั้น พระศาสดาได้ตรัสปฏิสันถารกะพระเจ้าโกศลว่า ขอ
ต้อนรับมหาบพิตร พระองค์เสด็จมาจากไหนแต่ยงวัน. พระเจ้า
โกศลกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้ข้าพระองค์วินิจฉัย
คดีเรื่องหนึ่งซึ่งวินิจฉัยไว้ไม่ดี จึงไม่มีโอกาส บัดนี้พิจารณาคดี
นั้นเสร็จแล้ว จึงบริโภคอาหารทั้ง ๆ ที่มียังเปี้ยก มาเฝ้าพระองค์
นี้แหละพระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า ขอถวายพระพรชื่อว่า
การวินิจฉัยโดยทำนองคลองธรรมเป็นความดี เป็นทางสวรรค์
แท้. ก็ข้อที่มหาบพิตรได้โอวาทจากสำนักของผู้เป็นสัพพัญญู
เช่นตถาคต ทรงวินิจฉัยคดีโดยทำนองคลองธรรมนี้ไม่อัศจรรย์
เลย การที่พระราชาทั้งหลายในกาลก่อน ทรงสดับโอวาทของ
เหล่าบัณฑิต ทั้งที่ไม่ใช่สัพพัญญู แล้วทรงวินิจฉัยคดีโดยทำนอง
คลองธรรม เว้นอคติเสียอย่าง บำเพ็ญทศพิธราชธรรม ไม่ให้เสื่อม
เสีย เสวยราชสมบัติโดยธรรม บำเพ็ญทางสวรรค์ เสด็จไปแล้ว
นี้แหละน่าอัศจรรย์. พระเจ้าโกศลกราบทูลอาราธนา พระองค์จึง
ทรงนำเรื่องในอดีตมาเล่าถวาย.

ในอดีตครั้งเมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของ
พระอัครมเหสีของพระราชนั้น ได้รับการบริหารพระครรภ์

เป็นอย่างดี ทรงประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา โดย
สวัสดิภาพ. ในวันขนานพระนาม พระชนกชนนีได้ทรงตั้งพระนาม
ของพระโพธิสัตว์ว่า พรหมทัตถกุมาร.

พรหมทัตถกุมารนั้น ได้เจริญวัยขึ้นโดยลำดับ เมื่อพระชนม์
ได้ ๑๖ พรรษา เสด็จไปเมืองตักกศิลา ทรงสำเร็จศิลปศาสตร์
ทุกแขนง เมื่อพระชนกสวรรคตทรงดำรงอยู่ในราชสมบัติ ครอบ
ครองราชสมบัติโดยทำนองคลองธรรม ทรงวินิจฉัยคดีไม่ล่วง
อคติ มีนันทาคติเป็นต้น. เมื่อพระองค์เสวยราชสมบัติโดยธรรม
อย่างนี้ มีพวกอำมาตย์ต่างก็วินิจฉัยคดีโดยธรรมเหมือนกัน.
เมื่อคดีทั้งหลายได้รับการวินิจฉัยโดยธรรม จึงไม่มีคดีโงงเกิดขึ้น
เพราะไม่มีคดีโงงเหล่านั้น การร้องทุกข์ ณ พระลานหลวง เพื่อ
ให้เกิดคดีก็หมดไป. พวกอำมาตย์นั่งบนบัลลังก์วินิจฉัยตลอดวัน
ไม่เห็นใคร มาเพื่อให้วินิจฉัยคดี ต่างก็ลุกกลับไป. สถานที่
วินิจฉัยคดีก็ถูกทอดทิ้ง.

พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า เมื่อเราครองราชสมบัติโดยธรรม
ไม่มีผู้คนมาให้วินิจฉัยคดี ไม่มีผู้มาร้องทุกข์ สถานที่วินิจฉัยคดี
ก็ถูกทอดทิ้ง. บัดนี้เราควรตรวจสอบโทษของตน ครั้นเรารู้ว่า
นี่เป็นโทษของเรา จักละโทษนั้นเสียประพฤตินสิ่งที่เป็นคุณ
เท่านั้น. จำเดิมแต่นั้นมา พระโพธิสัตว์ก็ทรงสำรวจดูว่า จะมี
ใคร ๆ พுகถึงโทษของเราบ้างหนอ ครั้นไม่ทรงเห็นใคร ๆ กล่าว
ถึงโทษ ในระหว่างข้าราชการภายใน ทรงสดับแต่คำสรรเสริญ

คุณของพระองค์ถ่ายเดียว ทรงดำริว่า ชะรอยชนเหล่านี้ เพราะกลัวเราจึงไม่กล่าวถึงโทษ กล่าวแต่คุณเท่านั้น จึงทรงสอบข้าราชการบริพารภายนอก แม้ในหมู่ข้าราชการบริพารเหล่านั้น ก็ไม่ทรงเห็น จึงทรงสอบชาวเมืองภายในพระนคร ทรงสอบชาวบ้านที่ทวารทั้งสี่นอกพระนคร แม้ในที่นั้นก็มิได้ทรงเห็นใคร ๆ กล่าวถึงโทษ ทรงสดับแต่คำสรรเสริญของพระองค์ถ่ายเดียว จึงทรงดำริว่า เราจักตรวจสอบชาวชนบท ทรงมอบราชสมบัติให้เหล่าอำมาตย์ เสด็จขึ้นรถไปกับสารถีเท่านั้น ทรงปลอมพระองค์ไม่ให้ใครรู้จัก เสด็จออกจากพระนคร พยายามสอบสวนชาวชนบทจนเสด็จถึงภูมิภาคประเทศชายแดน ก็มิได้ทรงเห็นใคร ๆ กล่าวถึงโทษ ทรงสดับแต่คำสรรเสริญพระคุณ จึงทรงบ้ายพระพักตร์สู่พระนคร เสด็จกลับตามทางหลวงจากเขตชายแดน.

ในเวลานั้น แม้พระเจ้าโกศลพระนามว่า พัลลิกะ ก็ทรงครอบครองราชสมบัติโดยธรรม ทรงตรวจสอบหาโทษในบรรดาข้าราชการบริพารภายในเป็นต้น มิได้ทรงเห็นใคร ๆ กล่าวถึงโทษเลย ทรงสดับแต่คำสรรเสริญพระคุณของพระองค์เหมือนกัน จึงทรงตรวจสอบชาวชนบท ได้เสด็จถึงประเทศนั้น.

กษัตริย์ทั้งสอง ได้ปะจันหน้ากันที่ทางเกวียนอันราบลุ่มแห่งหนึ่ง ไม่มีทางที่รถจะหลีกกันได้. สารถีของพระเจ้าพัลลิกะ จึงพูดกะสารถีของพระเจ้าพาราณสีว่า " จงหลีกรถของท่าน " สารถีของพระเจ้าพาราณสีก็ตอบว่า " ฟ่อมหาจำเริญ ขอให้ท่าน

หลิกถของท่านเถิด บนรณนี้มีพระเจ้าพรหมทัตมหาราช ผู้
ครอบครองราชสมบัติในกรุงพาราณสีประทับนั่งอยู่" สารถิ
อีกฝ่ายหนึ่งก็พูดว่า "พ่อมหาจำเรณู บนรณนี้มีเจ้าพัลลิกะ
มหาราชผู้ครอบครองราชสมบัติแคว้นโกศลก็ประทับนั่งอยู่
ขอท่านได้โปรดหลิกถของท่าน แล้วให้โอกาสแก่รถของพระ-
ราชาของเราเถิด "

สารถิของพระเจ้าพาราณสีดำริว่า "แม่ผู้ที่นั่งอยู่ในรณนี้
ก็เป็นพระราชานเหมือนกัน เราจะควรทำอย่างไรดีหนอ " นึกขึ้น
ได้ว่า มีอุบายอย่างหนึ่ง เราจักถามถึงวัยให้รถของพระราชานหุ่ม
หลิกไป แล้วให้พระราชานโอกาสแก่พระราชานแก่ ครั้นตกลงใจ
แล้ว จึงถามถึงวัยของพระเจ้าโกศลกะสารถิ แล้วกำหนดไว้
ครั้นทราบว่พระราชานทั้งสองมีวัยเท่ากัน จึงถามถึงปริมาณ
ราชสมบัติ กำลัง ทรัพย์ ยศ ชาติ โคตร ตระกูล ประเทศ
ครั้นทราบว่ ทั้งสองฝ่ายเป็นผู้ครอบครองรัชสีมาประมาณ
ฝ่ายละสามร้อยโยชน์ มีกำลัง ทรัพย์ ยศ ชาติ โคตร ตระกูล
และประเทศเท่ากัน แล้วคิดต่อไปว่ เราจักให้โอกาสแก่ผู้มีศีล
จึงถามว่ "พ่อมหาจำเรณู ศีลและมารยาทแห่งพระราชานของ
ท่านเป็นอย่างไร " เมื่อเขาประกาศสิ่งที่เป็นโทษแห่งพระราชาน
ของตน โดยนีกว่เป็นคุณ จึงกล่าวคาถาแรกว่ :-

พระเจ้าพัลลิกะราชทรงชนะคนกระด้าง

ด้วยความกระด้าง ทรงชนะคนอ่อนโดยด้วยความ

อ่อนโยน ทรงชนะคนดีด้วยความดี ทรงชนะ
คนไม่ดีด้วยความไม่ดี พระราชาพระองค์นี้เป็น
เช่นนั้น ดูก่อนสารถิท่านจงหลีกเลี่ยงถวายพระ
ราชาของเราเถิด.

ในบทเหล่านั้นบทว่า ทพฺหํ ทพฺหสฺส จิปติ ความว่า สารถิ
ของพระเจ้าพัลลิกะชี้แจงว่า ผู้ใดเป็นคนกระด้าง มีกำลังควร
ชนะด้วยการประหารหรือด้วยวาจาอันกระด้าง ก็ใช้การประหาร
หรือวาจาอันกระด้างต่อผู้นั้น พระเจ้าพัลลิกะทรงใช้ความกระด้าง
ชนะผู้นั้นอย่างนี้. บทว่า พลฺลิกํ เป็นชื่อของพระราชาพระองค์
นั้น. บทว่า มุทฺหนา มุทฺ ความว่า พระเจ้าพัลลิกะทรงใช้ความ
อ่อนโยนชนะบุคคลอ่อนโยน ด้วยอุบายอันอ่อนโยน. บทว่า
สาธุมฺปิ สาธฺนา เซติ อสาธุมฺปิ อสาธฺนา ความว่า สารถิของ
พระเจ้าพัลลิกะชี้แจงต่อไปว่า ชนเหล่าใดเป็นคนดี คือเป็น
สัตบุรุษ พระองค์ทรงใช้ความดีชนะชนเหล่านั้น ด้วยอุบายอันดี.
ส่วนชนเหล่าใดเป็นคนไม่ดี พระองค์ก็ทรงใช้ความไม่ดีชนะชน
เหล่านั้น ด้วยอุบายที่ไม่ดีเหมือนกัน.

บทว่า เอตาทิสฺส อโย ราชา ความว่า พระเจ้าโกศลของ
พวกเรา ทรงประกอบด้วยศีล และมารยาทเห็นปานนี้. บทว่า
มคฺคา อูยฺยาหิ สารถิ ความว่า สารถิของพระเจ้าพัลลิกะพูดว่า
ขอท่านจงหลีกเลี่ยงของตนจากทางไปเสีย ก็จงไปนอกทาง ให้
ทางแก่พระราชาของพวกเรา.

ลำดับนั้นสารถิของพระเจ้าพาราณสี กล่าวกะสารถิของ
พระเจ้าพัลลิกะว่า ท่านกล่าวถึงพระคุณของพระราชาของท่าน
หรือ เมื่อเขาตอบว่า ใช่แล้ว สารถิของพระเจ้าพาราณสีจึงกล่าว
ต่อไปว่า ข้าพเจ้าเห็นว่านี่เป็นพระคุณ สิ่งที่เป็นโทษจะมีเพียงไหน
สารถิของพระเจ้าพัลลิกะกล่าวว่า เหล่านี้เป็นโทษก็ตามเกิด
แต่พระราชาของท่านมีพระคุณเช่นไรเล่า สารถิของพระเจ้า
พาราณสีกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นท่านจงฟัง แล้วกล่าวคาถาที่สองว่า :-

พระเจ้าพาราณสีทรงชนะคนโกรธด้วย

**ความไม่โกรธ ทรงชนะคนไม่ดีด้วยความดี ทรง
ชนะคนตระหนี่ด้วยการให้ ทรงชนะคนพูดเหลว
เหลวด้วยคำสัตย์ พระราชาพระองค์นี้เป็นเช่น
นั้น ดูก่อนสารถิท่านจงหลีกเลี่ยงถวายพระราชา
ของเราเถิด.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอตาทิส ความว่า พระราชาทรง
ประกอบด้วยคุณเหล่านี้ ที่กล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า พึงชนะคน
โกรธด้วยความไม่โกรธ ดังนี้ อธิบายว่า พระราชาพระองค์นี้
พระองค์เองไม่โกรธ ทรงชนะบุคคลผู้โกรธด้วยความไม่โกรธ
พระองค์เองเป็นคนดี ทรงชนะคนไม่ดีด้วยความดี พระองค์เอง
เป็นผู้ทรงบริจาค ทรงชนะคนตระหนี่เหนียวแน่นด้วยการบริจาค
พระองค์เองตรัสความจริง ทรงชนะคนพูดเหลวเหลวด้วยคำจริง.

บทว่า มลฺลกา อุตฺตยาหิ ความว่า สารถิของพระเจ้าพาราณสี
กล่าวว่า ท่านสารถิผู้เป็นสหาย ขอได้โปรดหลีกเลี่ยงจากทาง จง
ให้ทางแก่พระราชอาของพวกเราผู้ประกอบด้วยคุณ คือศีลและ
มารยาทมีอย่างนี้ พระราชาของพวกเราสมควรแก่ทางดำเนิน.

เมื่อสารถิของพระเจ้าพาราณสีกล่าวอย่างนี้แล้ว พระเจ้า
พัลลิกะ และสารถิทั้งสองก็เสด็จและลงจากรถปลดม้าถอยรถ
ถวายเป็นทางแก่พระเจ้าพาราณสี. พระเจ้าพาราณสี ถวายโอวาท
แก่พระเจ้าพัลลิกะว่า ชรรรมดาพระราชาควรทรงกระทำอย่างนี้ ๆ
แล้วเสด็จไปกรุงพาราณสี ทรงกระทำบุญมีทานเป็นต้น ทรง
เพิ่มพูนทางสวรรค์ในเวลาสุคติสิ้นพระชนม์.

แม้พระเจ้าพัลลิกะก็ทรงรับพระโอวาท ของพระเจ้า-
พาราณสี ทรงสอบสวนชาวชนบท เสด็จไปทั่วพระนคร ไม่เห็น
มีผู้กล่าวโทษของพระองค์ จึงกระทำบุญมีทานเป็นต้น ทรงเพิ่ม
พูนทางสวรรค์ ในเวลาสุคติสิ้นพระชนม์.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาเพื่อทรงถวาย
โอวาทแก่พระเจ้าโกศล แล้วทรงประชุมชาดก

นายสารถิของพระเจ้าพัลลิกะ ครั้งนั้นได้เป็นพระโมค-
คัลลานะ พระเจ้าพัลลิกะ ได้เป็นพระอนนท์ สารถิของพระเจ้า
พาราณสี ได้เป็นพระสารีบุตร ส่วนพระราชาคือ ตถาคตเอง.

จบ อรรถกถาราโฆวาทชาดกที่ ๑

๒. สิกาลชาดก

ว่าด้วยการทำโดยไม่พิจารณา

[๑๕๓] การงานเหล่านั้น ย่อมเผาบุคคลผู้มีการงานอันไม่ได้พิจารณาแล้ว รีบร้อนจะทำให้สำเร็จเหมือนกับของร้อนที่บุคคลไม่พิจารณา ก่อนแล้วใส่เข้าไปในปาก ฉะนั้น.

[๑๕๔] อนึ่ง ราชสีห์ได้แผดสีหนาทที่ภูเขาเงิน สุนัขจิ้งจอกอยู่ในภูเขาเงินได้ฟังราชสีห์แผดเสียงก็กลัวตาย หวาดกลัวหัวใจแตกตาย.

จบ สิกาลชาดกที่ ๒

อรรถกถาสิกาลชาดกที่ ๒

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ กุฎาคารศาลา ทรงปรารภนาบุตรช่างกลบคนหนึ่ง ซึ่งอยู่เมืองเวสาลี แล้วตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า อสเมกุจิตกมฺมุนฺโต ดังนี้

ได้ยินว่า บิดาของเราเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใสถึงไตรสรณาคมน์ สมาทานศีล ๕ กระทำกิจทุกอย่าง เป็นต้นว่า ปลงพระมัสสุ แต่งพระเกศา ตั้งกระดานสะกาด์พระราชา พระมเหสี พระราชกุมาร และพระราชกุมารี ยังกาลเวลาให้ล่วงไปด้วย การฟังธรรมของพระศาสดาเนื่อง ๆ. วันหนึ่งบิดาไปทำงาน

ในราชนิเวศน์ พานบุตรของตนไปด้วย. บุตรนั้น เห็นนางกุมาริกา แห่งเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่ง ในราชนิเวศน์นั้น ประดับประดาด้วย เครื่องอั่งการ เปรียบด้วยนางเทพอัปสร มีจิตปฏิพัทธ์ ครั้น ออกจากราชนิเวศน์กับบิดาแล้วคิดว่า เมื่อเราได้นางกุมาริกานี้ จึงจักมีชีวิตอยู่ เมื่อไม่ได้เราจักตายเสียในที่นี้แหละ จึงอดอาหาร นอนชมเขาอยู่บนเตียง.

ลำดับนั้น บิดาเข้าไปหาบุตรปลอบโยนว่า ลูกเอ๋ย ลูก อย่าทำความพอใจยินดีในสิ่งที่ไม่สมควรเลย ลูกเป็นคนมีกำเนิด ต่ำต้อย เป็นลูกช่างกัลบก ส่วนกุมาริกาของเจ้าลิจฉวี เป็นธิดา กษัตริย์ สมบูรณ์ด้วยชาติ นางไม่สมควรแก่เจ้าดอก พ่อจักนำ กุมาริกาอื่นที่เหมาะสมด้วยชาติแลโคตรมาให้ลูก. บุตรมิได้เชื่อ ถ้อยคำของบิดา. ต่อมาญาติและมิตรสหาย คือ มารดา พี่ชาย น้องสาว น้ำ อา ทั้งหมด ประชุมกันชี้แจงก็ไม่อาจให้ยินยอมได้. เขาหอมชูบชิต นอนตายอยู่บนเตียงนั่นเอง บิดาของเขาครั้นทำ ฌาปนกิจเสร็จแล้ว เมื่อความโศกสร้างลง คิดว่า เราจักถวาย บังคมพระศาสดา จึงถือของหอม ดอกไม้เป็นต้น และเครื่องลูบไล้ เป็นอันมาก ไปปามหาวัน บูชาพระศาสดา ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง เมื่อพระศาสดาตรัสถามว่า อุบาสก เพราะอะไร ท่านจึงไม่ปรากฏตลอดวัน เขาได้กราบทูลความนั้นให้ทรงทราบ พระศาสดาตรัสว่า อุบาสก บุตรของท่านเกิดพอใจยินดีในสิ่ง อันไม่สมควร แล้วถึงความพินาศ มิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อน

บุตรของท่านก็ถึงความพินาศมาแล้ว เมื่อเขาทูลอาราธนา จึง
ทรงนำเรื่องในอดีตมา

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสดยราชสมบัติในกรุง
พาราณสี พระโศภิตสูติในกำเนิดราชสีห์ ณ ป่าหิมพานต์.
ราชสีห์นั้นมีน้องชายหก มีน้องหญิงหนึ่ง. ทั้งหมดอาศัยอยู่ ณ
ถ้ำทอง. อนึ่ง ที่รชฎบรรพตไม่ไกลจากถ้ำนั้นมีถ้ำผลึกอยู่ถ้ำหนึ่ง.
ที่ถ้ำผลึกนั้นมีสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งอาศัยอยู่. ครั้นต่อมาพ่อแม่ของ
ราชสีห์ทั้งหลายได้ตายลง. ราชสีห์ผู้พี่เหล่านั้น จึงให้นางราชสีห์
ผู้น้องอยู่ในถ้ำทอง แล้วออกหาอาหาร นำเนื้อมาให้ น้อง. สุนัข
จิ้งจอกเห็นนางราชสีห์นั้น ได้มีจิตปฏิพัทธ์. แต่เมื่อพ่อแม่ของ
นางราชสีห์ยังไม่ตาย สุนัขจิ้งจอกจึงไม่ได้โอกาส. ในเวลาที่
ราชสีห์พี่น้องทั้ง ๗ ออกไปหาอาหาร สุนัขจิ้งจอกจึงลงจากถ้ำ
แก้วผลึก ไปยังประตูถ้ำทอง กล่าววาจาโมเลศนัย อันประกอบด้วย
โลกามิส เฉพาะหน้านางราชสีห์ว่า นี่แน่ะแม่ราชสีห์น้อย เรา
มีสี่เท้า แม่เจ้าก็มีสี่เท้า เจ้าจงเป็นภรรยาของเราเถิด เราจักเป็น
สามีของเจ้า เราทั้งสองจักสมสู่อยู่ร่วมกันอย่างบันเทิงใจ ตั้งแต่
นี้ไปเจ้าจงร่วมกับเราด้วยอำนาจกิเลส.

นางราชสีห์ฟังคำของสุนัขจิ้งจอกแล้วคิดว่า เจ้าสุนัขจิ้งจอก
นี้ เป็นสัตว์เลวทรามน่าขยะแขยง คล้ายตัวจันฑาลในระหว่าง
สัตว์สี่เท้าทั้งหลาย พวกเราทำกับราชตระกูลชั้นสูง สุนัขจิ้งจอก
นี้พุดจาไม่งดงาม ไม่เหมาะสมกับเรา เราฟังถ้อยคำชนิดนี้แล้ว

จะมีชีวิตอยู่ไปทำไม เราจักกลับใจตายเสีย ครั้นแล้วนางราชสีห์
จุกคิดขึ้นว่า เราตายอย่างนี้ไม่สมควร รอให้พวกพี่ของเรากลับ
มาเสียก่อน เราเล่าเรื่องให้พี่ ๆ ฟังแล้วจึงจะตาย.

ฝ่ายสุนัขจิ้งจอก ครั้นไม่ได้คำตอบจากนางราชสีห์ คิดว่า
นางไม่เชื่อใยในเราเสียแล้ว เสียใจกลับเข้าไปนอนในถ้ำแก้วผลึก.
ราชสีห์ตัวหนึ่งมากระบือและข้างเป็นต้น ตัวใดตัวหนึ่งกัดกินเนื้อ
และนำส่วนหนึ่งมาให้นางราชสีห์ผู้น้อง กล่าวว่า น้องเกี่ยวกิน
เนื้อเสียเถิด. นางราชสีห์ตอบว่า พี่ ฉันไม่กินดอก ฉันจะตายละ.
ราชสีห์ถามว่า ทำไมเล่าน้อง. นางได้เล่าเรื่องทั้งหมดให้ราชสีห์
ผู้พี่ฟัง. ราชสีห์ถามว่า เดียวนี้สุนัขจิ้งจอกมันอยู่ที่ไหนเล่า นาง-
ราชสีห์สำคัญสุนัขจิ้งจอกซึ่งนอนอยู่ในถ้ำแก้วผลึกว่า นอนอยู่
ในกลางแจ้ง จึงตอบว่า พี่ไม่เห็นหรือ สุนัขจิ้งจอกนี้นอนอยู่
กลางแจ้งใกล้เขารชฎบรรพต. ลูกราชสีห์ไม่รู้ว่ามันนอนในถ้ำ
แก้วผลึก สำคัญว่ามันนอนในกลางแจ้ง คิดว่า จักฆ่ามันเสีย
จึงวิ่งไปโดยกำลังเร็วของราชสีห์ ชนเอาถ้ำแก้วผลึกหัวใจวาย.
ลูกราชสีห์นั้น หัวใจวายถึงแก่ความตาย ล้มลงที่เชิงเขานั้นเอง.
ต่อมาราชสีห์อีกตัวหนึ่งมา. นางราชสีห์ก็บอกเรื่องราวแก่
ราชสีห์เหมือนอย่างเดิม. แม้ราชสีห์นั้นก็ทำอย่างเดียวกันนั้น
ถึงแก่ความตายล้มลงที่เชิงเขา. เมื่อพี่ทั้งหกตายหมด ราชสีห์-
โพธิสัตว์กลับมาจากภายหลัง. นางราชสีห์ก็เล่าเรื่องให้ราชสีห์-
โพธิสัตว์ฟัง เมื่อราชสีห์โพธิสัตว์ถามว่า เดียวนี้สุนัขจิ้งจอกนั้น

มันอยู่ที่ไหน นางก็บอกว่า มันนอนที่กลางแจ้งใกล้ยอดเขา
รฆุภรรยาพต. ราชสีห์โพธิสัตว์คิดว่า ชรรมาสุนัขจึงจอกทั้งหลาย
ไม่มีที่อาศัยในกลางแจ้ง มันต้องนอนอยู่ในถ้ำแก้วผลึกเป็นแน่.
ราชสีห์โพธิสัตว์จึงเดินไปยังเชิงภูเขา เห็นพวกน้องๆ ตายหมด
หกตัว จึงกล่าวว่า ราชสีห์เหล่านี้คงจะไม่รู้ว่าสุนัขจอกนอน
ในถ้ำแก้วผลึก เพราะไม่มีปัญญาตรวจสอบ เพราะความที่ตัวโง่
จึงชนถ้ำตาย. ขึ้นชื่อว่าการทำงานของผู้นั้นไม่พิจารณาแล้ว รีบทำย่อม
เป็นอย่างนี้แหละ แล้วกล่าวคาถาแรกว่า :-

**การทำงานเหล่านั้น ย่อมเผาบุคคลผู้มีการ
งานอันมิได้พิจารณาแล้ว รีบร้อนจะทำให้สำเร็จ
เหมือนกับของร้อนที่บุคคลไม่พิจารณาก่อนแล้ว
ใส่เข้าไปในปาก ฉะนั้น.**

 ในบทเหล่านั้น บทว่า อสมกฺขิตกมฺมุนฺตุ ตฺริตาภินิปาตินํ
ความว่า บุคคลใดประสงค์จะทำการงานใด มิได้พิจารณาคือ
มิได้สอบสวนโทษในการงานนั้น รีบร้อนตกลง ผลุนผลันปฏิบัติ
เพื่อรีบทำการงานนั้น การงานทั้งหลายเช่นนั้นย่อมเผาผลาญ
บุคคลผู้นั้น ผู้มิได้พิจารณาการงานรีบร้อนทำให้สำเร็จ คือ
ทำให้เศร้าโศก ทำให้ลำบาก. ถามว่าเหมือนอะไร. ตอบว่า
เหมือนของร้อนที่ใส่เข้าไปในปากฉะนั้น อธิบายว่า เหมือน
ผู้จะบริโภคมิได้พิจารณาว่า ของนี้เย็นของนี้ร้อน ใส คือ วาง
ของที่ก่อกวนอันร้อนลงไป ในปาก ย่อมลวกปากบ้าง คอบ้าง ท้อง

บ้างทำให้เศร้าโศก ทำให้ลำบาก ฉันทิ การงานทั้งหลายเหล่านั้น
ก็ฉันทินั้น ย่อมเผาบุคลลเช่นนั้น.

ราชสีห์โพธิสัตว์นั้น ครั้นกล่าวคานีแล้ว จึงพูดว่า
น้อง ๆ ของเราไม่ฉลาดในอุบาย คิดว่าจักฆ่าสุนัขจึงจอก รีบร้อน
ผลุนผลันไปตัวเองจึงตาย ส่วนเราจักไม่ทำอย่างนั้น จักถีกอก
สุนัขจึงจอก ซึ่งนอนสะดุ้งอยู่ในถ้ำแก้วผลึกให้จงได้. ราชสีห์
โพธิสัตว์สังเกตทางขึ้นลงของสุนัขจึงจอกเสร็จแล้ว จึงมุ่งหน้าไป
ทางนั้น บันลือสีหนาทสามครั้ง. อากาศกับพื้นแผ่นดินได้มีเสียง
กึกก้องเป็นอันเดียวกัน. หัวใจสุนัขจึงจอกซึ่งนอนหวาดสะดุ้ง
อยู่ในถ้ำแก้วผลึก ก็แตกทำลาย. สุนัขจึงจอกถึงแก่ความตาย
ในที่นั้นเอง.

พระศาสดาตรัสว่า สุนัขจึงจอกตัวนั้นได้ยินราชสีห์แผด
เสียงอย่างนี้แล้วถึงแก่ความตาย เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้ว จึงตรัส
คาถาที่สองว่า :-

อนึ่ง ราชสีห์ได้แผดสีหนาทที่ภูเขาเงิน
สุนัขจึงจอกอยู่ในภูเขาเงินได้ฟังราชสีห์แผดเสียง
ก็กลัวตาย หวาดกลัว หัวแตกตาย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สีโห ได้แก่ราชสีห์ ๔ จำพวก คือ
ติณราชสีห์ ปันฑุราชสีห์ กาพราชสีห์ ไกรสรราชสีห์ (มีมือ
และเท้าแดง). ในราชสีห์เหล่านั้น ในที่นี้ประสงค์เอาไกรสร-
ราชสีห์.

บทว่า **ทุทร อภินาथิ** ความว่า ไกรสรราชสีห์นั้น
บันลือสีหนาทหน้ากัวคัจฉาเนียงอสนิบาตฟาดลงสักร้อยครั้ง
คือ ได้กระทำรชฎบรรพตให้มีเสียงกึกก้องเป็นอันเดียวกัน.
บทว่า **ททุเท วถิ** ได้แก่ สุนัขจิ้งจอกซึ่งอาศัยอยู่ในรชฎบรรพต
ติดกับถ้ำแก้วผลึก. บทว่า **ภิวา ภิโต สนฺตาสมาปาถิ** ความว่า สุนัข
จิ้งจอกกัฏตาย ถึงความหวาดสะดุ้ง. บทว่า **หทยญฺจสุตฺต อปฺผลิ**
ความว่า หัวใจของสุนัขจิ้งจอกนั้นแตกเพราะความกลัว.

ราชสีห์โพธิสัตว์ ครั้นให้สุนัขจิ้งจอกถึงแก่ความตายแล้ว
จึงปกคลุมพวกน้อง ๆ ไว้ในที่แห่งหนึ่ง แล้วแจ้งการตายของ
ราชสีห์เหล่านั้นให้นางราชสีห์ผู้น้องรู้ ปลอดภัยใน
ถ้ำทองจนสิ้นชีพแล้วก็ไปตามยถากรรม.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึง
ทรงประกาศสังฆธรรมประชุมชาดก. ในเวลาจบสังฆธรรม
อุบาสกตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล สุนัขจิ้งจอกในครั้งนั้นได้เป็น
บุตรช่างกลบกในบัดนี้. นางราชสีห์ได้เป็นกุมาริกาแห่งเจ้า
ลิจฉวี น้อง ๆ ทั้งหมดได้เป็นพระเถระรูปใดรูปหนึ่ง ส่วนราชสีห์
พี่ใหญ่ได้เป็นเรตถาคตนีแล.

๓. สูกรชาดก

ว่าด้วยหมูทำราชสีห์

[๑๕๕] ดูก่อนสหาย เราก็มี่ ๔ เท้า แม่ท่านก็มี
๔ เท้าจงกลับมาสู้กันก่อนเถิดสหาย ท่านกลัว
หรือจึงหนีไป.

[๑๕๖] ดูก่อนหมู ท่านเป็นสัตว์สกปรก มีขน
เหม็นเน่า มีกลิ่นเหม็นฟุ้งไป ดูก่อนสหาย ถ้า
ท่านประสงค์จะสู้รบกับเรา เราก็คจะให้ชัยชนะ
แก่ท่าน.

จบสูกรชาดกที่ ๓

อรรถกถาสูกรชาดกที่ ๓

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันทรงปรารภ
พระเถระแก่รูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำเริ่มต้นว่า
จตุตปโปห อหิ สมุม ดังนี้

ในวันหนึ่งเมื่อการฟังธรรมยังเป็นไปอยู่ในตอนกลางคืน
เมื่อพระศาสดาประทับขึ้น ณ แผ่นหินแก้วมณี ใกล้ประตูพระ-
คันธกุฎี ประทานสุคโตวาทแก่หมู่ภิกษุแล้วเสด็จเข้าพระคันธกุฎี
พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรถวายบังคมพระศาสดา แล้วได้ไปยัง

บริเวณของตน. พระมหาโมคคัลลณะก็ไปยังบริเวณของตน
เหมือนกัน พักอยู่ครู่หนึ่งจึงมาหาพระเถระ แล้วถามปัญหา.
พระธรรมเสนาบดีได้แก้ปัญหาที่พระมหาโมคคัลลณะถามแล้ว ๆ
ได้ทำให้ชัดเจนคุณทำพระจันทร์ให้ปรากฏบนท้องฟ้า. แม้บริษัท
สี่ก็นั่งฟังธรรมอยู่. ณ ที่นั้นพระเถระแก่รูปหนึ่งคิดว่า หากเรา
จะเข้าพระสารีบุตร ถามปัญหาในท่ามกลางบริษัทนี้. บริษัทนี้
รู้ว่า ภิกษุนี้เป็นพหูสูต ก็จักกระทำสักการะและยกย่อง จึง
ลุกขึ้นจากระหว่างบริษัทเข้าไปหาพระเถระยืนอยู่ ณ ส่วน
ข้างหนึ่ง แล้วกล่าวว่า คุณก่อนอาวุโสสารีบุตร ข้าพเจ้าจักถาม
ปัญหาข้อหนึ่งกะท่าน ขอจงให้โอกาสแก่เราบ้าง ขอท่านจงให้
การวินิจฉัยแก่ข้าพเจ้า โดยอ้อมก็ตาม โดยตรงก็ตาม ในการ
คิดเทียบก็ตาม ในการยกย่องก็ตาม ในการวิเศษก็ตาม ในการไม่
วิเศษก็ตาม. พระเถระแลดูพระแก่นั่นแล้วคิดว่า หลวงตานี้
ตั้งอยู่ในความริษยา ใจไม่รู้อะไรเลย จึงไม่พูดกับพระแก่นั่น
ละอายใจวางพัดวิชณี ลงจากอาสนะเข้าไปยังบริเวณ. แม้พระ-
มหาโมคคัลลณะเถระก็ได้เข้าไปยังบริเวณของตนเหมือนกัน.
พวกภิกษุพากันลุกขึ้นประกาศว่า พวกท่านจงจับพระแก่
ใจร้ายนี้ ไม่ให้พวกเราได้ฟังธรรมอันไพเราะ แล้วก็พากัน
ติดตามไป พระเถระนั้นหนีไปตกในวัจจุกูฏเต็มด้วยคูถซึ่งมี
ไม้เลียงหักพังทำยวิหาร ลุกขึ้นมาทั้งที่เปื้อนคูถ. พวกภิกษุ
เห็นดังนั้นพากันรังเกียจได้ไปเฝ้าพระศาสดา.

พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นมนุษย์เหล่านั้น จึงตรัส

ถามว่า อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย พวกท่านทำไมนอกเวลา.
พวกมนุษย์พากันกราบทูลเนื้อความให้ทรงทราบ. พระศาสดา
ตรัสว่า อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ภิกษุแก่นี้ผยอง ไม้รู้กำลัง
ของตน ทำหัดเทียบกับผู้มีกำลังมาก แล้วก็เปื้อนคุณ มิใช่ใน
บัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนภิกษุแก่นี้ก็เคยผยองไม้รู้กำลังของตน
ทำหัดเทียบกับผู้มีกำลังมากแล้วก็เปื้อนคุณ เมื่ออุบาสกอุบาสิกา
ทูลอาราธนา จึงทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า

ครั้งอดีต เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในกรุง-
พาราณสี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชสีห์อาศัยอยู่ในถ้ำ
ภูเขาใกล้หิมวันตประเทศ. ในที่ไม่ไกลภูเขานั้นมีสุกรเป็นอันมาก
อาศัยสระแห่งหนึ่งอยู่. พระดาบสทั้งหลายก็อาศัยสระนั้นอยู่
บนบรรณศาลา อยู่มาวันหนึ่งราชสีห์ฆ่าสัตว์มีกระบือและช้าง
เป็นต้น ตัวใดตัวหนึ่ง เคี้ยวกินเนื้อจนเพียงพอแล้ว ลงไปยังสระนั้น
ดื่มน้ำขึ้นมา. ขณะนั้นสุกรอ้วนตัวหนึ่งเที่ยวหาอาหารอยู่แถว
สระนั้น. ราชสีห์เห็นสุกรอ้วนตัวนั้น จึงคิดว่า สักวันหนึ่งเราจัก
กินเจ้าสุกรตัวนี้ แต่มันเห็นเราเข้าจะไม่มาอีก เพราะกลัวมัน
จะไม่กลับมา จึงขึ้นจากสระหลบไปเสียข้างหนึ่ง. สุกรมองดู
ราชสีห์คิดว่า ราชสีห์นี้พอเห็นเราเข้าก็ไม่อาจจะเข้าใกล้เพราะ
กลัวเรา จึงหนีไปเพราะความกลัว. วันนี้เราควรจะต้องต่อสู้กับ

ราชสีห์นี้ แล้วชูหัวร้องเรียกราชสีห์ให้มาต่อสู้กัน กล่าวคาถา
แรกว่า :-

ดูก่อนสหาย เราก็มี่ ๔ เท้า แม่ท่านก็มี

๔ เท้าจงกลับมาสู้กันก่อนเถิดสหาย ท่านกลัว

หรือจึงหนีไป.

ราชสีห์ได้ฟังคำทำของสุกรนั้นจึงกล่าวว่า ดูก่อนสหาย
สุกร วันนี้เราไม่สู้กับท่าน แต่จากนี้ไป ๗ วัน จงมาสู้กันในที่นี้
แหละ แล้วก็หนีไป. สุกรรื่นเริงเบิกบานใจว่า เราจักได้สู้กับ
ราชสีห์. จึงเล่าเรื่องนั้นให้พวกญาติฟัง. พวกญาติสุกรฟังแล้ว
พากันตกใจกลัวพูดขึ้นว่า เจ้าจะพาพวกเราทั้งหมดให้ถึงความ
ฉิบหายกันคราวนี้แหละ เจ้าไม่รู้จักกำลังของตัวจะหวังสู้กับ
ราชสีห์ ราชสีห์จักมาทำให้เราทั้งหมดถึงแก่ความตาย เจ้าอย่า
ทำกรรมอกอาจนักเลย. สุกรสะดุ้งตกใจกลัวถามว่า คราวนี้เรา
จะทำอย่างไรดีเล่า. พวกสุกรต่างพากันพูดว่า นี่แน่ะสหาย เจ้า
จงไปในที่ถ่ายอุจจาระของพวกคาบสเหล่านี้ แล้วเกลือกตัวเข้า
ที่ถูกลมเหม็น รอให้ตัวแห้งสัก ๗ วัน ถึงวันที่ ๗ จงเกลือกตัวให้
ชุ่มด้วยน้ำค้าง แล้วมาก่อนราชสีห์มา จงสังเกตทางลม แล้วยืน
เหนือลม ราชสีห์เป็นสัตว์สะอาดได้กลิ่นตัวเพื่อนแล้ว จักให้
เพื่อนชนะแล้วกลับไป. สุกรอ้วนได้ทำตามนั้น ในที่วันที่ ๗ ได้ไป
ยืนอยู่ ณ ที่นั้น. ราชสีห์ได้กลิ่นตัวมันเข้าก็รู้ว่าตัวเพื่อนถูก
จึงกล่าวว่า ดูก่อนเพื่อนสุกร ท่านคิดชั้นเชิงดีมาก หากท่านไม่

เพื่อนคู่ เราจักมาท่านเสียตรงนี้แหละ แต่บัดนี้เราไม่อาจกัด
ตัวท่านด้วยปาก เหยียบตัวท่านด้วยเท้าได้ เราให้ท่านชนะแล้ว
จึงกล่าวคาถาที่สองว่า :-

ดูก่อนสุกร เจ้าเป็นสัตว์สกปรก มีขน
เหม็นเน่า มีกลิ่นเหม็นฟุ้งไป ดูก่อนสหายหาก
ท่านประสงค์จะสู้กับเรา เราก็จะให้ชัยชนะแก่
ท่าน.

ในบทเหล่านั้นบทว่า ปุติโลมสิ ได้แก่ ขนมีกลิ่นเหม็นเน่า
เพราะเพื่อนจี. บทว่า ทุกุณฺโฐ วายสิ ได้แก่ มีกลิ่นปฏิกูล
น่าเกลียดยิ่งนัก ฟุ้งไป. บทว่า ชยฺ สมฺม ททามิ เต ได้แก่ เรา
ให้ท่านชนะ.

ราชสีห์ครั้งกล่าวว่าเราแพ้แล้ว เข้าไปเสียเถิดดังนี้ แล้ว
ก็กลับจากที่นั่นเที่ยวแสวงหาอาหาร ดื่มน้ำในสระ เสร็จแล้วก็
กลับเข้าถ้ำภูเขตามเดิม. แม้สุกรก็บอกแก่พวกญาติว่า เราชนะ
ราชสีห์แล้ว. พวกสุกรเหล่านั้น พากันตกใจกลัวว่าราชสีห์จะ
กลับมาสักวันหนึ่งอีก จักฆ่าพวกเราตายหมด จึงพากันหนีไปอยู่
ที่อื่น.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วจึงทรง
ประชุมชาดก. สุกรในครั้งนั้นได้เป็นภิกษุแก่ในครั้งนี้ ส่วน
ราชสีห์ได้เป็นเรตถาคคนี้แล.

จบ อรรถกถาสุกรชาดกที่ ๓

๔. อรุณชาดก

ว่าด้วยผู้มีคุณธรรมสูง

[๑๕๓] พระยานาคประเสริฐกว่างูทั้งหลาย ต้อง
การจะพ้นไปจากสำนักของข้าพเจ้าแปลงเพศ
เป็นก้อนแก้วมณี เข้าไปอยู่ภายในผ้าเปลือกไม้
นี้ ข้าพเจ้าเคารพยำเกรงเพศของพระคุณเจ้า ซึ่ง
เป็นเพศประเสริฐนัก แม้จะหิวก็ไม่อาจจะจับ
นาค ซึ่งเข้าไปอยู่ภายในผ้าเปลือกไม้นั้นออกมา
กินได้.

[๑๕๔] ท่านนั้นเคารพยำเกรงผู้มีเพศประเสริฐ
แม้จะหิวก็ไม่อาจจะจับนาคซึ่งเข้าไปอยู่ภายใน
ผ้าเปลือกไม้นั้นออกมากินได้ ขอท่านนั้นจงเป็น
ผู้อันพรหมคุ้มครอง ดำรงชีพอยู่สิ้นกาลนาน
เถิด อนึ่ง ขอรักษาहारอันเป็นทิพย์จงปรากฏ
แก่ท่านเถิด.

จบ อรุณชาดกที่ ๔

อรรถกถาอรุณชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันทรง
ปรารภการผูกเวรของคนมีเวร ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำ

เริ่มต้นว่า **อิฐุรคานํ ปวโร ปวิภูโจ** ดังนี้.

ได้ยินว่า มหาอำมาตย์สองคนเป็นหัวหน้าทหารเป็นเสวกของพระเจ้าโกศล เห็นกันและกันเข้าก็ทะเลาะกัน. การจองเวรของเขาทั้งสองเป็นที่รู้กันทั่วนคร. พระราชา ญาติและมิตรไม่สามารถจะทำให้เขาทั้งสองสามัคคีกันได้.

อยู่มาวันหนึ่ง ในเวลาใกล้รุ่งพระศาสดาทรงตรวจดูฝ่าพินธุ์สัตว์ที่ควรแนะนำให้ตรัสรู้ ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งโศคาปัตติมรรคของเขาทั้งสอง วันรุ่งขึ้น เสด็จสู่กรุงสาวัตถีเพื่อบิณฑบาตพระองค์เดียวเท่านั้น ประทับยืนที่ประตูเรือนของคนหนึ่ง. เขาออกมารับบาตรแล้วนิมนต์พระศาสดาให้เสด็จเข้าไปภายในเรือนปูอาสนะให้ประทับนั่ง. พระศาสดาประทับนั่งแล้ว ตรัสอานิสงส์แห่งการเจริญเมตตาแก่เขา ทรงทราบว่ามีจิตอ่อนแล้ว จึงทรงประกาศอริยสัจ. เมื่อจบอริยสัจ เขาตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล. พระศาสดาทรงทราบว่าเขาบรรลุโศคาแล้ว ให้เขาถือบาตรทรงพาไปประตูเรือนของอีกคนหนึ่ง. อำมาตย์นั้นก็ออกมาถวายบังคมพระศาสดากราบทูลว่า ขอเชิญเสด็จเข้าไปเกิดพระเจ้าข้าแล้วทูลเสด็จเข้าไปยังเรือนอัญเชิญให้ประทับนั่ง. อำมาตย์ที่ตามเสด็จก็ถือบาตรตามเสด็จพระศาสดาเข้าไปพร้อมกับพระศาสดา. พระศาสดาตรัสพรรณนาอานิสงส์เมตตา ๑๑ ประการ ทรงทราบว่ามีจิตสมควรแล้ว จึงทรงประกาศสัจธรรม. เมื่อจบแล้ว อำมาตย์นั้นก็ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล. อำมาตย์ทั้งสอง

บรรลุนิเวศน์แล้ว ก็แสดงโทษขอขมำกันและกัน มีความ
สมัครสมานบันเทิงใจ มีอภัยสหายร่วมกันด้วยประการฉะนี้.
วันนั้นเองเขาทั้งสองบริโภคร่วมกัน เฉพาะพระพักตร์ของพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า.

พระศาสดาเสวยภัตตาหารเสร็จแล้วได้เสด็จกลับพระ-
วิหาร. อามาศย์สองคนนั้นก็ถือดอกไม้ของหอมเครื่องลูบไล้และ
เนยใส น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น ออกไปพร้อมกับพระศาสดา.
เมื่อหมูกิจกุแสดงวัตรแล้ว พระศาสดาทรงประทานสุคติโถวาท
แล้วเสด็จเข้าพระคันธกุฎี

ในเวลาเย็นกิจกุทั้งหลายประชุมสนทนากันถึงกถาแสดง
คุณของพระศาสดาในธรรมสภาว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย
พระศาสดาทรงฝึกคนที่ฝึกไม่ได้ พระตถาคตทรงฝึกมหาอามาศย์
ทั้งสองซึ่งวิวาทกันมาช้านาน พระราชาและญาติมิตรเป็นต้น
ก็ไม่สามารถจะทำให้สามัคคีกันได้ เพียงวันเดียวเท่านั้น. พระ-
ศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนกิจกุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอ
นั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อกิจกุเหล่านั้น กราบทูล
ให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนกิจกุทั้งหลาย เราได้
ทำให้ชนทั้งสองเหล่านี้สามัคคีกันมิใช่บัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อน
เราก็ทำชนเหล่านี้ให้สามัคคีกัน แล้วทรงนำเรื่องในอดีตมา
ตรัสว่า

ในอดีตกาล ครั้งเมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ
ในกรุงพาราณสี เมื่อเขาประกาศมีมหรสพในกรุงพาราณสี
ได้มีการประชุมใหญ่. พวกมนุษย์เป็นอันมากและเทวดา นาค
ครุฑ เป็นต้น ต่างประชุมกันเพื่อชมมหรสพ. ในสถานที่แห่ง
หนึ่งที่เมืองพาราณสีนั้น พญานาคจำพญาครุฑไม่ได้ จึงพาดมือ
ลงไว้เหนือจะงอยป่าพญาครุฑ. พญาครุฑนึกในใจว่า ใครเอามือ
วางบนจะงอยป่าของเรา เหลียวไปคูรู้ว่า เป็นพญานาค. พญานาค
มองคูก็จำได้ว่าเป็นพญาครุฑ จึงหวาดหวั่นต่อมรรณภัย ออกจาก
พระนครหนีไปทางทำนน้ำ. พญาครุฑก็ติดตามไปด้วยคิดว่า จัก
จับพญานาคนั้นให้ได้.

ในสมัยนั้น พระโพธิสัตว์เป็นดาบสอาศัยอยู่ ณ บรรณศาลา
ใกล้ฝั่งแม่น้ำนั้น เพื่อระงับความกระวนกระวายในตอนกลางวัน
จึงนุ่งผ้าอุทกสาฎก (ผ้าอาบน้ำ) วางผ้าเปลือกไม้ไว้ที่นอกฝั่ง
แล้วลงอาบน้ำ. พญานาคคิดว่า เราจักได้ชีวิตเพราะอาศัยบรรพชิต
นี้ จึงแปลงเพศเดิม เนมิตเพศเป็นก้อนมณีเข้าไปอาศัยอยู่ใน
ผ้าเปลือกไม้. พญาครุฑติดตามไปเห็นพญานาคนั้นเข้าไปอาศัย
อยู่ในผ้าเปลือกไม้นั้น ก็ไม่จับต้องผ้าเปลือกไม้เพราะความ
เคารพ จึงปราศรัยกะพระโพธิสัตว์ว่า ท่านขอรับข้าพเจ้าหิวท่าน
จงเอาผ้าเปลือกไม้ของท่านไป ข้าพเจ้าจักกินพญานาคนี้ เพื่อ
ประกาศความนี้ จึงกล่าวคาถาแรกว่า :-

พญานาคผู้ประเสริฐกว่าทั้งหลาย ต้อง

การจะพ้นไปจากสำนักของข้าพเจ้าจึงแปลงเพศ
เป็นก้อนแก้วมณี เข้าไปอยู่ในผ้าเปลือกไม้
นี้ ข้าพเจ้าเคารพยำเกรงเพศของพระคุณเจ้า ซึ่ง
เป็นเพศประเสริฐนัก แม้จะหิวก็ไม่อาจจะจับ
พญานาคซึ่งเข้าไปอยู่ในผ้าเปลือกไม้นั้นออก
มากินได้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า อีฐุรคานํ ปวโร ปวิภูโจ ความว่า
พญานาคผู้ประเสริฐกว่าทั้งหลาย เข้าไปอาศัยอยู่ในผ้าเปลือกไม้
นี้. บทว่า เสตสุต วณฺเณน ความว่า พญานาคแปลงเพศเป็น
ก้อนแก้วมณี เข้าไปอาศัยอยู่ในผ้าเปลือกไม้. บทว่า ปโมกฺขมิจฺจุ
ความว่า พญานาคต้องการจะพ้นจากสำนักของข้าพเจ้า. บทว่า
พฺรหฺมณฺจ วณฺฺณํ อปจายมาโน ความว่า ข้าพเจ้าบูชาเคารพ
ต่อท่านผู้มีเพศดังพรหม คือมีเพศประเสริฐ. บทว่า พุฏฺฐจฺโติ
โน อีสฺหามิ โภตุคฺติ ความว่า ข้าพเจ้าแม้จะหิวก็ไม่อาจจะกิน
พญานาคนั้นซึ่งเข้าไปอาศัยอยู่ในเปลือกไม้นั้นได้.

พระโพธิสัตว์ทั้ง ๆ ที่ยืนอยู่ในน้ำได้สรรเสริญพญานาค
แล้วกล่าวคาถาที่สองว่า :-

**ท่านเคารพยำเกรงผู้มีเพศอันประเสริฐ
แม้จะหิวก็ไม่อาจจะจับนาค ซึ่งเข้าไปอยู่ในผ้า
เปลือกไม้นั้นออกมากินได้ ขอท่านจงเป็นผู้อัน**

พรหมคุ่มครองแล้ว ดำรงชีวิตอยู่สันกาลนาน
เถิด อนึ่ง ขอรักษอาหารอันเป็นทิพย์จงปรากฏ
แก่ท่านเถิด.

ในบทเหล่านั้นบทว่า โส พรหมคุดโต ความว่า ท่านนั้น
เป็นผู้อันพรหมคุ่มครองรักษาแล้ว. บทว่า ทิพฺยา จ เต ปาตุภวนฺตุ
ภุกฺขา ความว่า ขอรักษอาหารอันควรแก่การบริโภคของทวยเทพ
จงปรากฏแก่ท่านเถิด. ท่านอย่าได้ทำปาณาติบาต กินเนื้อนาคเลย.

พระโพธิสัตว์ทั้ง ๆ ที่ยืนอยู่ในน้ำ กระทำอนุโมทนาแล้ว
ขึ้นนุ่งผ้าเปลือกไม้ พาสัตว์ทั้งสองไปอาศรม บทแสดงถึงคุณ
ของการเจริญเมตตา แล้วได้กระทำให้สัตว์ทั้งสองนั้นสามัคคีกัน.
ตั้งแต่นั้นมาสัตว์ทั้งสองนั้นก็มีความสมัครสมาน เบิกบานกันอยู่
ร่วมกันด้วยความสุข.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วประชุม
ชาดก. พญานาคและพญาครุฑในครั้งนั้นได้เป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่
ทั้งสองในบัดนี้. ส่วนดาบสได้เป็นเรตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาอุรคชาดกที่ ๔

๕. ภัคชาดก

ว่าด้วยอายุ

[๑๕๕] ข้าแต่ท่านบิดา ขอท่านจงเป็นอยู่ ๑๒๐ ปี
ขอปีศาจจงอย่ากินฉันเลย ท่านจงเป็นอยู่ ๑๒๐ ปี
เถิด.

[๑๖๐] แม่ท่านก็จงเป็นอยู่ ๑๒๐ ปี พวกปีศาจ
จงกินยาพิษ ท่านจงเป็นอยู่ ๑๒๐ ปี.

จบ ภัคชาดกที่ ๕

อรรถกถาภัคชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ ราชการามซึ่งพระเจ้า-
ปเสนทิโกศล ให้จัดสร้างถวายเป็นพระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
การจามของพระองค์ ตรัสพระธรรมเทศานี้เริ่มต้นว่า ชีว
วสุสสตี ภคฺค ดังนี้.

ความพิสดารมีว่า วันหนึ่งพระศาสดาประทับนั่ง ณ ท่าม
กลางบริษัท ที่ราชการาม ขณะแสดงธรรมทรงจามขึ้น.
ภิกษุทั้งหลายได้พากันสงสัยเอ็ดอึงว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
จงทรงพระชนม์เถิด ขอพระสุคตเจ้าจงทรงพระชนม์เถิด. เพราะ
เสียงนั้นได้ทำให้การแสดงธรรมหยุดลง. ลำคับนั้นพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าจึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อ

เขากล่าวในเวลาจามว่า ขอให้ท่านจงเป็นอยู่เถิด ดังนี้ เพราะเหตุ
ที่กล่าวดังนั้น คนนั้นจะพึงเป็นอยู่ หรือจะพึงตายเป็นไปได้ไหม.
ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เป็นไปไม่ได้พระพุทธเจ้าข้า. พระ-
ศาสดาตรัสต่อไปว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอไม่ควรกล่าวใน
เวลาเขาจามว่า ขอให้ท่านเป็นอยู่เถิด. ผู้ใดกล่าว ผู้นั้นต้อง
อาบัติทุกกฏ. สมัยนั้นมนุษย์ทั้งหลาย กล่าวกะพวกภิกษุในเวลา
ที่ภิกษุเหล่านั้นจามว่า ขอให้พระคุณเจ้าทั้งหลายจงเป็นอยู่เถิด.
ภิกษุทั้งหลายตั้งข้อรังเกียจ ไม่พูดตอบ. พวกมนุษย์พากัน
ยกโทษว่า อย่างไรกันนี้ สมณสากยบุตรเมื่อเรากล่าวว่า ขอให้
พระคุณเจ้าจงเป็นอยู่เถิด ไม่พูดตอบเลย. จึงพากันไปกราบทูล
ความนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระองค์จึงตรัสว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย พวกคฤหัสถ์เขาถือมงคลกัน เมื่อคฤหัสถ์เขา
กล่าวว่า ขอพระคุณเจ้าจงเป็นอยู่เถิด เรานุญาตให้กล่าวตอบว่า
ขอให้พวกท่านจงเป็นอยู่เถิด. ภิกษุทั้งหลายพากันกราบทูลถาม
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมดาการกล่าว
โต้ตอบว่าจงเป็นอยู่เถิด เกิดขึ้นเมื่อไร. พระศาสดาตรัสว่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาการโต้ตอบกันว่า จงเป็นอยู่เถิด
เกิดขึ้นแต่โบราณกาล แล้วทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสวยราชสมบัติใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลพราหมณ์ ตระกูล
หนึ่งในแคว้นกาสิ. บิดาของพระโพธิสัตว์ ทำการค้าขายเลี้ยงชีพ

บิดาให้พระโพธิสัตว์ซึ่งมีอายุได้ ๑๖ ปี แยกเครื่องแก้วมณี
เดินทางไปในบ้านและนิคมเป็นต้น ครั้นถึงกรุงพาราณสีให้หุง
อาหารบริโภคใกล้เรือนของนายประตุ เมื่อหาที่พักไม่ได้ จึงถาม
ว่า คนจนมาผิเวลาจะพักได้ที่ไหน. ครั้นแล้วพวกมนุษย์พวก
เขาว่า นอกพระนครมีศาลาอยู่หลังหนึ่ง แต่ศาลานั้นมียักษ์
ยึดครอง ถ้าท่านต้องการก็จงอยู่เถิด. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า
มาเถิดพ่อ เราจะไป อย่ากลัวยักษ์ มันจะทรมาณยักษ์นั้นให้
หมอบลงแทบเท้าของพ่อ แล้วก็พาบิดาไปในที่นั้น. ลำดับนั้นบิดา
ของพระโพธิสัตว์นอนบนพื้นกระดาน. ตนเองนั่งนวดเท้าให้บิดา.
ยักษ์ซึ่งสิงอยู่ที่ศาลานั้น อุปฐากทำเวสวัณอยู่ ๑๒ ปี
เมื่อจะได้ศาลานั้น ได้พบว่า บรรดามนุษย์ซึ่งเข้าไปยังศาลานี้
ผู้ใดกล่าวในเวลาที่เขาจามว่า ขอท่านจงเป็นอยู่เถิด และผู้ใด
เมื่อเขากล่าวว่าจงเป็นอยู่เถิด แล้วกล่าวตอบว่าท่านก็เหมือนกัน
ขอให้เป็นอยู่เถิด เว้นคนที่กล่าวโต้ตอบเหล่านั้นเสีย ที่เหลือ
กินเสียเถิด. ยักษ์นั้นอาศัยอยู่ที่ชื่อหัวเสา คิดว่าจักให้บิดาพระ-
โพธิสัตว์จาม จึงโรยผงละเอียดลงด้วยอาณุภาพของตน. ผง
ปลิวเข้าไปในคั้งจมูกของเขา. เขาจึงจามทั้งที่นอนอยู่เหนือพื้น
กระดาน. พระโพธิสัตว์มิได้กล่าวว่า ขอท่านจงเป็นอยู่เถิด.
ยักษ์จึงลงจากชื่อหมาจะกินเขา. พระโพธิสัตว์เห็นยักษ์ได้ลง
จึงคิดว่า เจ้ายักษ์นี้เองทำให้บิดาของเราจาม เจ้านี้คงจะเป็น
ยักษ์กินคนที่ไม่กล่าวว่า ขอให้ท่านจงเป็นอยู่เถิดในเวลาเขาจาม

ตนนั้นจึงกล่าวคาถาแรกเกี่ยวกับบิดาว่า :-

ข้าแต่บิดา ขอท่านจงเป็นอยู่ ๑๒๐ ปี ขอ

ปีศาจจงอย่ากินฉันเลย ท่านจงเป็นอยู่ ๑๒๐ ปี

เถิด.

ในบทเหล่านั้น พระโพธิสัตว์เรียกชื่อบิดาว่า **ภคฺค.** บทว่า **อปฺราณี จ วิสฺติ** ความว่า ขอให้ท่านจงเป็นอยู่ ๑๒๐ ปีเถิด. บทว่า **มา มํ ปีสาจา ขาทนฺตุ** ความว่า ขอปีศาจจงอย่ากินข้าพเจ้าเลย. บทว่า **ชีวํ ตฺวํ สฺรโทสฺสํ** ความว่า ขอให้ท่านจงเป็นอยู่ ๑๒๐ ปีเถิด. อันที่จริง ๑๒๐ ปี เป็นการคาดคะเน แต่เป็นแค่ ๑๐๐ ปีเท่านั้น. ในที่นี้ท่านประสงค์ ๑๐๐ ปี ให้เกินไปอีก ๒๐ ปี.

ยักษ์ได้ฟังคำของพระโพธิสัตว์แล้ว รำพึงว่า เราไม่สามารถจะกินมาณพนี้ได้ เพราะเขากล่าวว่าขอให้ท่านจงเป็นอยู่เถิด แต่เราจะกินบิดาของเขา ว่าแล้วก็ไปหาบิดา. บิดาเห็นยักษ์ตรงมาคิดว่า เจ้ายักษ์นี้คงจักเป็นยักษ์กินคนผู้ไม่กล่าวตอบว่า ขอให้ท่านจงเป็นอยู่เถิด เพราะฉะนั้นเราจักกล่าวตอบ แล้วกล่าวคาถาที่ ๒ เกี่ยวกับบุตรว่า :-

แม้ท่านก็จงเป็นอยู่ ๑๒๐ ปี พวกปีศาจ

จงกินยาพิษ ท่านจงเป็นอยู่ ๑๒๐ ปีเถิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **วิธํ ปีสาจา** ได้แก่ปีศาจจงกินยาพิษที่ร้ายแรง.

ยักษได้ฟังดังนั้น คิดว่าเราไม่สามารถกินได้ทั้งสองคน จึงถอยกลับ. ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ถามยักษนั้นว่า คุณก่อนเจ้ายักษ เพราะเหตุไรเจ้าจึงกินคนที่เข้าไปยังศาลานี้เล่า. ยักษตอบว่า เพราะเราอุปฐากท้าวเวสวัณอยู่ถึง ๑๒ ปี แล้วได้พร. พระโพธิสัตว์ถามว่า เจ้ากินได้ทุกคนหรือ. ยักษตอบว่า ยกเว้นคนที่กล่าวตอบว่า ขอให้ท่านจงป็นอยู่เถิด นอกนั้นเรากินหมด. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า คุณก่อนยักษ เจ้ากระทำอกุศลไว้ในภพก่อน เป็นผู้ร้ายกาจ หยาบคาย ชอบเบียดเบียนผู้อื่น แม้บัดนี้เจ้าก็ยังทำกรรมเช่นนั้นอีก เจ้าจักเป็นผู้ชื่อว่ามิดมาแล้วมิดไป. เพราะฉะนั้นตั้งแต่บัดนี้ไป เจ้าจงงดจากปาณาติบาตเป็นต้นเสีย พระโพธิสัตว์ทรมานยักษนั้น แล้วขู่ด้วยภัยในนรก ให้ยักษตั้งอยู่ในศีลห้า ได้ทำยักษให้เหมือนคนรับใช้.

วันรุ่งขึ้นพวกมนุษย์ซึ่งเดินทาง เห็นยักษและทราบว่ พระโพธิสัตว์ทรมานยักษสำเร็จ จึงพากันไปกราบทูลแด่พระราชาว่ ขอเดชะมีมาณพคนหนึ่งทรมานยักษนั้นได้ทำให้เหมือนเป็นคนรับใช้ พระเจ้าข้า. พระราชารับสั่งให้หาพระโพธิสัตว์ แล้วทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเสนาบดี. และได้พระราชทานยศใหญ่แก่บิดาของเขา. พระราชาทรงกระทำยักษให้ได้รับพลีกรรม แล้วตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์ กระทำบุญมีทานเป็นต้น บำเพ็ญทางไปสวรรค์.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๓ - หน้าที่ 33

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วตรัสว่า คำ
โต้ตอบว่า ขอให้ท่านจงเป็นอยู่เถิด ได้เกิดขึ้นแล้วในกาลนั้น
แล้วทรงประชุมชาดก

พระราชาในครั้งนั้นได้เป็นอานนท์ในครั้งนี้ บิดาได้เป็น
กัศสป ส่วนบุตรได้เป็นเรตถาคตน์แล.

จบ อรรถกถาภคชาดกที่ ๕

๖. อลีนจิตตชาดก

ว่าด้วยกัลยาณมิตร

[๑๖๑] เสนาหฺมูใหญ่อาศัยเจ้าอลีนจิต มีใจรื่นเริง
ได้จับเป็นพระเจ้าโกศล ผู้ไม่อ้อมพระทัยด้วย
ราชสมบัติของพระองค์นั้นใด

[๑๖๒] ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยกัลยาณมิตรเป็นที่
พึ่งอาศัย ปราศจากความเพียร เจริญกุศลธรรม เพื่อ
บรรลุนิพพานอันเกษมจากโยคะ พึ่งบรรลุดุธรรม
เป็นที่ลี้ภัยแห่งสังโยชน์ทั้งปวงโดยลำดับ ก็
ฉนั้น.

จบ อลีนจิตตชาดกที่ ๖

อรรถกถาอลีนจิตตชาดกที่ ๖

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุคลายความเพียรรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้น
ว่า อลีนจิตต์ นิสฺสาย ดังนี้.

เรื่องราวจักมีแจ้งในสังวรชาดกในเอกาทศกนิบาต. ภิกษุ
นั้นเมื่อพระศาสดาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุได้ยินว่า เธอคลาย
ความเพียรจริงหรือ กราบทูลว่า จริง พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้นพระศาสดาตรัสกะภิกษุั้นว่า คุณก่อนภิกษุ เมื่อ
ก่อนเธอได้ทำความเพียรยึดเอาราชสมบัติในกรุงพาราณสี
ประมาณ ๑๒ โยชน์ ถวายราชกุมารหนุ่มเช่นกับขึ้นเนื้อมิใช่หรือ.
เหตุไรในบัดนี้ เธอบวชในพระศาสนาเห็นปานนี้ จึงคลายความ
เพียรเสียเล่า แล้วทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า

ในอดีตกาล ครั้งเมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ
ในกรุงพาราณสี ได้มีบ้านช่างไม้อยู่ไม่ห่างจากกรุงพาราณสี.
พวกช่างไม้ ๕๐๐ คน อาศัยอยู่ ณ ที่นั้น พวกเขาเดินเรือขึ้น
เหนือน้ำแล้วพากันเข้าไปในป่า. ตัดฟันไม้เครื่องเรือนปรุง
ปราสาทต่างชนิด มีพื้นชั้นเดียวและสองชั้นเป็นต้น ณ ที่นั้นเอง
แล้วทำเครื่องหมายไว้ในไม้ทุกชิ้น ตั้งแต่เสา ขนไปยังฝั่งแม่น้ำ
บรรทุกเรือล่องมาถึงพระนครตามกระแส น้ำ ผู้ใดต้องการเรือน
ชนิดใดก็ปรุงเรือนชนิดนั้นแก่ผู้นั้น แล้วรับเอาท่อนกลับ
ไป ขนเครื่องเรือนในที่นั้นมาอีก. เมื่อเขาเลี้ยงชีวิตอยู่อย่างนี้ คราว
หนึ่งเมื่อเขาตั้งค่ายตัดฟันไม้อยู่ในป่า ในที่ไม้ไผ่กล่นก็มีช่างตัวหนึ่ง
เหยียบต่อตะเถียนเข้า. ต่อได้แทงเท้าข้างเข้า มันเจ็บปวดเป็น
กำลัง. เท้าบวมกลัดหนอง. ช่างได้รับทุกขเวทนาสาหัส ได้ยิน
เสียงตัดฟันไม้ของพวกช่างไม้ จึงหมายใจว่าเราจักมีความสวัสดิ
เพราะอาศัยพวกช่างไม้เหล่านี้ แล้วเดินสามเท้าเข้าไปหาเขา
หมอบลงใกล้ ๆ. ช่างไม้เห็นช่างมีเท้าบวม จึงตรงเข้าไปใกล้
พบต่ออยู่ที่เท้าแล้วใช้มีดที่คมกริครอบต่อ ใช้เชือกดึงต้อออก

บิณฑอง เอน้ำอุ่นชะ ไม่นานนักที่พวกเขารักษาแผลให้หาย ด้วยใช้ยาที่ถูกต้อง. ช้างหายเจ็บปวดจึงคิดว่า เราได้ชีวิต เพราะอาศัยช่างไม้เหล่านี้ เราควรช่วยเหลือตอบแทนเขา. ตั้งแต่นั้นมา เมื่อช่างไม้ นำไม้มาตาก ช้างก็ช่วยพลิกให้ส่งเครื่องมือมีมัดเป็นต้น ให้กับพวกช่างไม้. มันใช้วงฟันจับปลายเชือกสายบรรทัด.

ในเวลาบริโภคอาหาร พวกช่างไม้ต่างก็ให้ก้อนข้าวแก่มน คนละป้อน ให้ถึง ๕๐๐ ป้อน. อนึ่งช่างนั้นมีลูกขาวปลอด เป็นลูกช้างอาชาไนย. เพราะเหตุนี้มันจึงคิดว่า เวลานี้เราก็แก่เฒ่า เราควรให้ลูกแก่ช่างไม้เหล่านี้. เพื่อทำงานแทนเราแล้วเข้าไป. ช่างนั้นมีได้บอกแก่พวกช่างไม้เข้าไปนำลูกมากกล่าวว่า ช้างน้อย เชือกนี้เป็นลูกของข้าพเจ้า พวกท่านได้ช่วยชีวิตของข้าพเจ้าไว้ ข้าพเจ้าขอให้ลูกนี้เป็นบำเหน็จค่าหมอของพวกท่าน ตั้งแต่นี้ไป ลูกนี้จักทำการงานให้พวกท่าน แล้วจึงสอนลูกว่า ลูกอ่อนเจ้า ลูกน้อย ตั้งแต่นี้ไปเจ้าจงทำการงานแทนเรา ครั้นมอบลูกน้อย ให้พวกช่างไม้แล้ว ตัวเองก็เข้าไป. ตั้งแต่นั้นมา ลูกช้างก็ทำตามคำของพวกช่างไม้ เป็นสัตว์ว่านอนสอนง่าย กระทำกิจการ ทั่วไป. แม้พวกช่างไม้ก็เลี้ยงดูลูกช้างน้อยด้วยอาหาร ๕๐๐ ป้อน ลูกช้างน้อยทำงานเสร็จแล้วก็ลงแม่น้ำอาบเล่นแล้วก็กลับ. พวกเด็กช่างไม้ก็จับลูกช้างน้อยที่วงเป็นต้น เล่นกับลูกช้างทั้งในน้ำ และบนบก. ธรรมดาชาติอาชาไนยทั้งหลาย จะเป็นช้างก็ตาม ม้าก็ตาม คนก็ตาม ย่อมไม่ถ่างอุจจาระ หรือปัสสาวะลงในน้ำ

เพราะฉะนั้นลูกช้างนั้นจึงไม่ถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะลงในน้ำ
ถ่ายแต่ริมฝั่งแม่น้ำภายนอกเท่านั้น. อยู่มาวันหนึ่ง ฝนตกลงมา
เหนือแม่น้ำ. ลูกช้างที่แหงก็ไปสู่มแม่น้ำ ได้ติดอยู่ที่พุ่มไม้
แห่งหนึ่งที่ท่ากรุงพาราณสี. ครั้งนั้นพวกควาญช้างของพระราช
นาช้าง ๕๐๐ เชือกไปด้วยประสงค์จะให้อาบน้ำ. ช้างเหล่านั้น
ได้กลิ่นคูดของช้างอาชาไนยเข้า จึงไม่กล้าลงแม่น้ำสักตัวเดียว
ชูหางพากันหนีไปทั้งหมด. พวกควาญช้างจึงแจ้งเรื่องแก่นาย
หัตถาจารย์. พวกเขาคิดกันว่าในน้ำต้องมีอันตราย จึงทำความ
สะอาดน้ำเห็นคูดช้างอาชาไนยติดอยู่ที่พุ่มไม้ ก็รู้ว่านี่เองเป็นเหตุ
ในเรื่องนี้ จึงให้นำถาดมาใส่น้ำขยำคูดลงในถาดนั้นแล้วให้รด
จนทั่วตัวช้างทั้งหลาย. ตัวช้างก็มีกลิ่นหอม. ช้างเหล่านั้นจึง
ลงอาบน้ำกันได้. นายหัตถาจารย์ทูลเล่าเรื่องราวนี้แด่พระราช
แล้วกราบทูลว่า ขอเดชะพระองค์ควรสืบหาช้างอาชาไนยนั้น
นำมาเกิดพระเจ้าข้า.

พระราชาสด็จสู่มแม่น้ำด้วยเรือขนาน เมื่อเรือขนานแล่น
ไปถึงตอนบน ก็บรรลุดึงที่อยู่ของพวกช่างไม้. ลูกช้างกำลัง
เล่นน้ำอยู่ได้ยินเสียงกลอง จึงกลับไปยืนอยู่กับพวกช่างไม้.
พวกช่างไม้ถวายการต้อนรับพระราชแล้วกราบทูลว่า ขอเดชะ
หากพระองค์มีพระประสงค์ด้วยไม้ เหตุไรต้องเสด็จมา จะทรง
ส่งคนให้ขนไปไม้ควรหรือพระเจ้าข้า. พระราชารับสั่ง นี้แน่
พนาย เรามีได้มาเพื่อประสงค์ไม้ดอก แต่เรามาเพื่อต้องการช้าง

เชื่อนี้. พวกช่างไม้กราบทูลว่า ขอเดชะโปรดให้จับไปเกิด
พระเจ้าข้า. ลูกช่างไม้ปรารถนาจะไป. พระราชารับสั่งถามว่า
ช่างจะให้ทำอะไรเล่า พนาย. พวกเขากราบทูลว่า ขอเดชะ
ช่างจะให้พระราชทานค่าเลี้ยงดูแก่ช่างไม้พระเจ้าข้า. พระราชา
รับสั่งว่า ตกลงพนาย แล้วโปรดให้วางกหาปณะลงที่เท้าช่าง
ทั้ง ๔ ช่าง ที่วังและที่ทางแห่งละแสนกหาปณะ แม้เพียงนี้
ช่างก็ไม่ไป ครั้นพระราชทานผ้าคู่แก่ช่างไม้ทั้งหมด พระราชทาน
ผ้าสาฎกสำหรับที่นั่งแก่ภรรยาช่างไม้ แม้เพียงนี้ก็ไม่ไป ต่อเมื่อ
พระราชทานเครื่องบริหารสำหรับเด็ก แก่เด็กชายหญิงที่เล่น
อยู่ด้วยกัน ลูกช่างจึงเหลียวไปดูพวกช่าง เหล่าสตรีและพวกเด็ก
แล้วเดินไปกับพระราชาร. พระราชาทรงพาไปถึงพระนคร รับสั่ง
ให้ประดับพระนครและโรงช่าง ทรงให้ช่างกระทำปัทมฉัตร
พระนคร แล้วให้เข้าไปโรงช่าง ทรงประดับด้วยเครื่องประดับ
ทั้งปวง ทรงทำการอภิเษกยกขึ้นเป็นราชพาหนะ ทรงตั้งไว้ใน
ฐานะเป็นสหายของพระองค์ พระราชทานราชสมบัติกึ่งหนึ่ง
แก่ช่าง ได้ทรงกระทำการเลี้ยงดูเสมอด้วยพระองค์. ตั้งแต่ช่าง
มา ราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งสิ้น ได้ตกอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์
ของพระราชาทิ้งสิ้นเชิง.

ครั้นกาลเวลาผ่านไปอย่างนี้ พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิ
ในพระครรภ์ของพระอัครมเหสีของพระราชารองค์นั้น. ใน
เวลาที่พระนางทรงครรภ์แก่ พระราชารได้สวรรคตเสียแล้ว.

หากพญาข้างฝั่งรู้ว่าพระราชได้สวรรคตเสียแล้ว หัวใจของ
พญาข้างก็จะต้องแตกทำลายไป ณ ที่นั่นเอง. ดังนั้นพวกคนเลี้ยง
ข้างจึงบำรุงมิให้พญาข้างรู้ว่า พระราชาได้สวรรคตเสียแล้ว.
ฝ่ายพระเจ้ากรุงโกศล ซึ่งมีพระราชอาณาจักรใกล้เคียงกัน
ทรงสดับข่าวว่า พระราชาสวรรคตแล้ว ทรงดำริว่า นัยว่า
ราชสมบัติกรุงพาราณสีว่างผู้ครอง จึงยกกองทัพใหญ่ล้อม
พระนคร. ชาวพระนครพากันปิดประตูเมือง ส่งสาส์นถวาย
พระเจ้ากรุงโกศลว่า พระอัศวมเหสีของพระราชของพวก
ข้าพเจ้าทรงครรภ์แก่. พวกโหรทำนายว่า จากนั้นไปเจ็ดวัน
พระอัศวมเหสีจักคลอดพระโอรส พวกข้าพเจ้าจักขอรับในวันที่
เจ็ด จักไม่มอบราชสมบัติให้ ขอได้โปรดทรงรอไว้ชั่วคราว
เพียงเท่านั้น. พระเจ้ากรุงโกศลทรงรับว่า ตกลง ครั้นถึงวันที่เจ็ด
พระเทวีประสูติพระโอรส. ก็ในวันขนานพระนาม มหาชนได้
ขนานพระนามพระโอรสว่า อสินจิตตราชกุมาร เพราะพระโอรส
ทรงบันดาลให้จิตท้อแท้ของมหาชนมีขวัญดีขึ้น. ตั้งแต่วันที่เจ็ด
พระโอรสประสูติ ชาวพระนครของพระองค์ก็สู้รบกับพระเจ้า
กรุงโกศล. เพราะขาดผู้นำ แม้จะมีกำลังต่อสู้มากมายเพียงไร
เมื่อต่อสู้ไปก็ถอยกำลังลงทีละน้อย ๆ. พวกอำมาตย์พากัน
กราบทูลความนั้นแด่พระเทวี แล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า
เมื่อกำลังถอยลงอย่างนี้ พวกข้าพเจ้าเกรงว่าจะแพ้สงคราม.
มงคลหัตถ์อิสหายของพระราช มิได้รู้ว่าพระราชสวรรคต

พระโอรสประสูติพระเจ้ากรุงโกศลเสด็จมาทำสงคราม.
พวกข้าพเจ้าจะบอกให้พญาช้างนั้นรู้ดีไหมพระเจ้าข้า. พระเทวี
รับสั่งว่าดีแล้ว จึงตกแต่งพระโอรสให้บรรทมเหนือพระอุ้งด้วย
ภูษาเนื้อดี เสด็จลงจากปราสาท มีหม้ออำมาตย์แวดล้อม เสด็จ
ถึงโรงพญาช้างให้พระโพธิสัตว์บรรทมใกล้ๆ พญาช้าง แล้ว
ตรัสว่า คุณก่อนพญามงคลหัตถี พระสหายของท่านสวรรคตเสีย
แล้ว พวกข้าพเจ้ามิได้บอกเพราะเกรงว่าท่านจะหัวใจแตก
ทำลาย นี่คือพระราชโอรสแห่งพระสหายของท่าน พระเจ้าโกศล
เสด็จมาล้อมพระนคร ต่อสู้กับพระโอรสของท่าน ไพร่พลหย่อน
กำลัง ท่านอย่าปล่อยให้พระโอรสของท่านตายเสียเลย จงยึด
ราชสมบัติถวายแก่เธอเถิด. ขณะนั้นพญามงคลหัตถีก็เอางวง
ลูบคลำพระโพธิสัตว์ แล้วยกขึ้นประดิษฐานไว้เหนือกระพอง
ร้องไห้คร่ำครวญ แล้ววางพระโพธิสัตว์ให้บรรทมบนพระหัตถ์
ของพระเทวี แล้วออกจากโรงช้างไป หมายใจว่าจับจับพระเจ้า
กรุงโกศล. ลำดับนั้นพวกอำมาตย์จึงสวมเกราะ ตกแต่งพญาช้าง
เปิดประตูพระนคร พวกกันห้อมล้อมพญาช้างนั้นออกไป. พญา-
มงคลหัตถีครั้นออกจากพระนครแล้ว ก็แผดเสียงโกญจนาถ
ยังมหาชนให้หวาดสะดุ้งพากันหนีทำลายค่ายข้าศึก ครั้นพระเจ้า
กรุงโกศลไว้ได้แล้วพามาให้หมอบลง ณ บาทมูลของ
พระโพธิสัตว์ ครั้นหมู่ทหารเข้าล้อมเพื่อมาพระเจ้ากรุงโกศล
พญาช้างก็ห้ามเสียแล้วถวายโอวาทว่า ตั้งแต่นี้ไปพระองค์อย่า

ประมาท อย่าสำคัญว่าพระกุมารนี้ยังเป็นเด็ก แล้วจึงกลับไปตั้งแต่นั้นมาราชสมบัติทั่วชมพูทวีป ก็ตกอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ของพระโพธิสัตว์. ขึ้นชื่อว่าข้าศึกปัจเจกมิตรอื่น ๆ ไม่สามารถจะเผชิญได้เลย.

พระโพธิสัตว์ได้รับการอภิเษกในเมื่อพระชนม์ได้ ๗ พระพรรษา ทรงพระนามว่า อลินจิตตราช ทรงปกครองราชสมบัติโดยธรรม ทรงบำเพ็ญทางไปสวรรค์จนวาระสุดท้าย พระชนม์ชีพ.

พระศาสดาทรงนำอดีตนี้มา เมื่อทรงบรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณ ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า :-

เสนาหฺมูใหญ่อาศัยเจ้าอลินจิต มีใจรื่นเริง
ได้จับเป็นพระเจ้าโกศล ผู้ไม่ทรงอิมด้วยราช-
สมบัติฉันใด.

ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยกัลยาณมิตรเป็นที่
พึ่งอาศัย ปรารถนาความเพียรเจริญกุศลธรรม เพื่อ
บรรลุนิพพานอันเกษมจากโยคะ พึ่งบรรลุธรรม
เป็นที่ลี้ภัยแห่งสังโยชน์ทั้งปวงโดยลำดับ ก็
ฉันนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อลินจิตตํ นิสฺสาย ได้แก่อาศัย
พระอลินจิตตราชกุมาร. บทว่า ปหฺภูธา มหตี จมฺม ความว่า เสนา

หมู่ใหญ่ต่างพากันรื่นเริงยินดีว่า เราได้ราชสมบัติสืบสายราช-
ประเพณีคืนมาแล้ว. บทว่า โกลลฺล เสนาสนนฺตญฺจฺ พระเจ้ากรุง-
โกศล ผู้ไม่ทรงอ้อมด้วยราชสมบัติของพระองค์ เสด็จมาด้วย
ทรงโลกในราชสมบัติของผู้อื่น. บทว่า ชีวคาคฺห อคาคฺหิ ความว่า
เสนานั้นขอให้พญาช้างจับเป็นพระราชอาชญา. บทว่า เอวํ
นิสฺสยสมฺปนฺโน ความว่า เสนานั้นฉันทิ กุลบุตรแม่อื่นซึ่ง
สมบูรณ์ด้วยนิสัยได้กัลยาณมิตรซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าที่ดี สวาก
ของพระพุทธเจ้าที่ดี พระปัจเจกพระพุทธเจ้าที่ดี ให้เป็นที่พึ่งอาศัย
ก็ฉันทิ. บทว่า ภิกขุ นี้เป็นชื่อของผู้บริสุทธฺิ. บทว่า อารทฺธวิริโย
ได้แก่ เป็นผู้ประคองความเพียร คือประกอบด้วยความเพียรอัน
ปราศจากโทษสี่ประการ. บทว่า ภวญฺญิ กุสฺลํ ธรรมํ ความว่า
เมื่อเจริญธรรมอันเป็นกุศล คือ ไม่มีอาลัย ได้แก่ โทษปิกกยธรรม
๓๗ ประการ. บทว่า โยคกฺขเมตฺสฺส ปตฺติยา ได้แก่ เจริญธรรม
นั้นเพื่อบรรลุนิพพานอันเกษมจากโยคะ ๔. บทว่า ปาปุณฺเณ
อนุပ္พุเพ สพุพลฺลโยชนกฺขญฺญิ ความว่า ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วย
อุปนิสัยอันเป็นกัลยาณมิตรนั้น เมื่อเจริญกุศลธรรมนี้ ตั้งแต่การ
เห็นแจ้งอย่างนี้ ก็จะบรรลุปิสาณญาณโดยลำดับ และมรรคผล
เบื้องต่ำ ในที่สุดย่อมบรรลुพระอรหัต กล่าวคือการสิ้นสังโยชน์
ทั้งหมด เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในที่สุดแห่งความสิ้นไปของ
สังโยชน์ ๑๐. อนึ่งเพราะสังโยชน์ทั้งหมดสิ้นไป เพราะอาศัย
พระนิพพาน ฉะนั้น พระนิพพานนั้นก็เป็นอันสิ้นสังโยชน์ทั้งหมด.

อธิบายว่า ภิกษุยอมบรรลुकความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งหมด อัน
ได้แก่พระนิพพานด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรวบยอดแห่งพระธรรมเทศนา
ด้วยอมตมหานิพพาน ด้วยประการฉะนี้แล้ว จึงทรงประกาศ
สังขธรรมให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป แล้วจึงทรงประชุมชาดก.

ในเมื่อจบสังขธรรม ภิกษุผู้คลายความเพียร ได้บรรลุ
พระอรหัต. พระมารดาในครั้งนั้นได้เป็นพระมหายา. พระบิดา
ได้เป็นพระเจ้าสุทโธทนมหาราช. พญาช้างซึ่งช่วยให้ได้ราช-
สมบัติ ได้เป็นภิกษุผู้คลายความเพียรรูปนี้. บิดาของพญาช้าง
ได้เป็นสาริบุตร. ส่วนอลีนจิตตราชกุมาร ได้เป็นเรตถาคต
ฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาอลีนจิตตชาดกที่ ๖

๗. คุณชาดก

ว่าด้วยมิตรธรรม

[๑๖๓] ผู้เป็นใหญ่ย่อมจับไล่ผู้น้อยได้ตามความต้องการของตน นี่เป็นธรรมดาของผู้มีกำลัง นางมฤคิผู้มีพินคัมแหลมของท่านได้คุกคามบุตรและภรรยาของเรา ขอท่านจงทราบเถิด ภัยเกิดแต่ที่พึงแล้ว

[๑๖๔] ถ้าผู้ใดเป็นมิตรแม้จะมีกำลังน้อย แต่ตั้งอยู่ในมิตรธรรม ผู้นั้นถือว่าเป็นญาติ เป็นเผ่าพันธุ์ เป็นมิตรและเป็นสหายของเรา และนางมฤคิท่านอย่าดูหมิ่นสหายของเราอีกนะ เพราะว่าสุนัขจึงจอกตัวนี้ให้ชีวิตเราไว้.

จบ คุณชาดกที่ ๗

อรรถกถาคุณชาดกที่ ๗

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันทรงปรารภพระอานนทเถระได้ผ้าสาฎกพันผืน ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำเริ่มต้นว่า เยน กามํ ปณเมติ ดังนี้.

เรื่องพระเถระบอกกรรมภายในพระราชวังของพระเจ้า

กรุงโกศลมาแล้วในมหาสารชาดกในตอนหลัง

พระเถระเมื่อบอกกรรมอยู่ในพระราชวังของพระราชา ได้มีผู้นำผ้าสาฎกพันผืน ราคาผืนละพันมาถวายแต่พระราชา พระราชาได้พระราชทานผ้าสาฎก ๕๐๐ ผืนแก่พระเทวี ๕๐๐ นาง ทุก ๆ นางเก็บผ้าสาฎกเหล่านั้นไว้ ในวันรุ่งขึ้นได้นำไปถวาย แต่พระอานนทเถระ ตนเองห่มผ้าสาฎกเก่า ๆ ไปเฝ้าปฏิบัติ พระราชาในตอนเช้า. พระราชาตรัสถามว่า เราให้ผ้าสาฎก ราคาตั้งพันแก่พวกเจ้า เพราะเหตุไรพวกเจ้าจึงไม่ห่มผ้าเหล่านั้น มา. ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาท พวกหม่อมฉันได้ถวายผ้า เหล่านั้นแก่พระเถระเสียแล้วเพคะ. พระอานนทเถระรับไว้ ทั้งหมดหรือ. รับไว้ทั้งหมดเพคะ. พระราชาทรงกริ้วพระเถระว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอนุญาตจีวรเพียง ๓ ผืน พระอานนทเถระเห็นจักทำการค้าผ้า ท่านจึงรับผ้าไว้มากมายนัก เสวย พระกระยาหารเช้าเสร็จแล้ว จึงเสด็จไปพระวิหาร เสด็จไปยัง ที่อยู่ของพระเถระ ทรงนมัสการพระเถระ แล้วประทับนั่ง ตรัสถามว่า พระคุณเจ้า พวกหญิงในเรือนของข้าพเจ้ายังฟังธรรม หรือเรียนธรรมในสำนักของท่านอยู่หรือ. ยังฟังธรรมหรือเรียน ธรรมอยู่ พวกหญิงเหล่านั้นเรียนสิ่งที่ควรเรียน ฟังสิ่งที่ควรฟัง ถวายพระพร. พวกเธอฟังเท่านั้นหรือถวายผ้าห่มแก่พระคุณเจ้าด้วย. ขอถวายพระพร วันนี้พวกหญิงเหล่านั้นได้ถวาย

ผ้าสาฎกราคาหนึ่งพันประมาณ ๕๐๐ ผืน. พระคุณเจ้ารับไว้หรือ.
ขอถวายพระพรอาตมารับไว้. พระคุณเจ้าพระศาสดาทรงอนุญาต
ผ้าไว้เพียง ๓ ผืน เท่านั้นมิใช่หรือ. ขอถวายพระพรถูกแล้ว
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตจีวร ๓ ผืนเท่านั้นแก่ภิกษุรูป
หนึ่งโดยหลักการสำหรับใช้ แต่มิได้ทรงห้ามการรับ เพราะฉะนั้น
อาตมารับผ้านั้นไว้ก็เพื่อถวายแก่ภิกษุซึ่งมีจีวรเก่ารูปอื่น. ก็
ภิกษุเหล่านั้นได้ผ้าไปจากพระคุณเจ้าแล้ว จักทำอะไรกับ
จีวรผืนเก่า. ขอถวายพระพรจักทำจีวรผืนเก่าเป็นผ้าห่ม. พระ-
คุณเจ้า ผ้าห่มผืนเก่าเล่าจักทำเป็นอะไร. ขอถวายพระพรจัก
ทำเป็นผ้าถุง. พระคุณเจ้า ผ้าถุงผืนเก่าเล่าจักทำเป็นอะไร. ขอ
ถวายพระพรจักทำเป็นผ้าปูนอน. พระคุณเจ้าผ้าปูนอนผืนเก่าเล่า
จักทำเป็นอะไร. ขอถวายพระพร จักทำเป็นผ้าปูพื้น. พระคุณเจ้า
ผ้าปูพื้นผืนเก่าเล่าจักทำเป็นอะไร. ขอถวายพระพรจักทำเป็น
ผ้าเช็ดเท้า. พระคุณเจ้าผ้าเช็ดเท้าผืนเก่าเล่า จักทำเป็นอะไร.
ขอถวายพระพร ธรรมดาของที่ถวายด้วยศรัทธาจะทำให้เสียไป
ไม่ควร เพราะฉะนั้นภิกษุทั้งหลายจักสับผ้าเช็ดเท้าผืนเก่า ผสม
กับดินเหนียวฉาบทาที่เสนาสนะ. พระคุณเจ้าของที่ถวายท่านแล้ว
ย่อมไม่ได้ความเสียหาย โดยที่สุดแม้กระทั่งผ้าเช็ดเท้าหรือ.
ขอถวายพระพรถูกแล้วแม้ผ้าที่ถวายอาตมาก็มิได้เสียหาย ย่อม
เป็นของใช้สอยทั้งนั้น. พระราชาทรงชื่นชมโสมนัสยิ่งนักรับสั่ง
ให้จ่ายผ้าอีก ๕๐๐ ผืนที่เก็บไว้ในพระตำหนักมาถวายพระเถระ

ครั้งทรงฟังอนุโมทนาแล้ว จึงทรงนมัสการพระเถระกระทำ
ประทักษิณ แล้วเสด็จกลับ.

พระเถระก็ได้ถวายผ้าสาฎก ๕๐๐ ผืนที่ได้มาครั้งแรกแก่
ภิกษุผู้มีจีวรเก่า. อนึ่งพระเถระมีสังฆวิหาริกอยู่ประมาณ
๕๐๐. บรรดาท่านเหล่านั้น ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งมีอุปการะแก่
พระเถระมาก เช่นกวาดบริเวณสถานที่ เข้าไปตั้งน้ำใช้น้ำฉัน
ถวายไม้สีพื้น น้ำล้างหน้าและน้ำสรง ชำระล้างวัจจุกฎี จัด
เรือนไฟและเสนาสนะ. นวดมือ นวดเท้า นวดหลังเป็นต้น. พระ-
เถระได้ถวายผ้า ๕๐๐ ผืน ที่ได้ครั้งหลังทั้งหมดแก่ภิกษุหนุ่ม
รูปนั้นด้วยเห็นเหมาะสมว่า ภิกษุหนุ่มรูปนี้เป็นผู้มีอุปการะมาก.
แม้ภิกษุรูปนั้นก็ได้รับผ้าเหล่านั้นทั้งหมด ถวายแก่ภิกษุผู้ร่วม
อุปัชฌาย์ของตน.

^๔ ภิกษุทั้งหลายผู้ได้ผ้าสาฎกเหล่านั้นทั้งสิ้น ก็ตัดข้อม
แล้วนุ่งและห่มผ้ากาสาเยอันมีสีคุดอกกรรณิกา พวกเข้เข้าไป
เฝ้าพระศาสดา นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า
ข้าแต่พระองค์ พระอริยสาวกชั้นโสดาบัน ยังมีการให้เห็นแก่หน้า
อยู่หรือ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
พระอริยสาวกให้เพราะเห็นแก่หน้านั้นไม่มี. ภิกษุทั้งหลาย
กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเถระผู้เป็นธรรมกัณ-
ธาคาริก (คลังธรรม) อุปัชฌายะของข้าพระองค์ทั้งหลาย ให้
ผ้าสาฎก ๕๐๐ ผืนราคาหนึ่งพันแก่ภิกษุรูปเดียวเท่านั้น แต่

ภิกษุหนุ่มรูปนั้นได้แบ่งผ้าที่ตนได้ให้แก่พวกข้าพระองค์พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อานนทมิได้ให้แก่ภิกษุเพราะเห็นแก่หน้า แต่ว่าภิกษุหนุ่มรูปนั้นมีอุปการะแก่เธอมาก เพราะฉะนั้นเธอคิดเห็นด้วยอำนาจอุปการะของผู้อุปการะแก่ตนว่า ขึ้นชื่อว่า ผู้มีอุปการะเราควรทำอุปการะตอบด้วยอำนาจคุณและด้วยอำนาจการกระทำอันเหมาะสม จึงได้ให้ด้วยความกตัญญูกตเวที ด้วยประการฉะนี้.

อันที่จริงบัณฑิตแต่ก่อนก็ยังทำอุปการะตอบแก่ผู้มีอุปการะแก่ตนเหมือนกัน เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนา จึงทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสว่า

ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชสีห์ อาศัยอยู่ในถ้ำเขา. วันหนึ่งราชสีห์นั้นออกจากถ้ำยืนอยู่บนยอดเขามองดูเชิงเขา. ได้มีสระใหญ่ล้อมรอบเชิงเขานั้น. ในที่คอนแห่งหนึ่งของสระนั้น มีหญ้าเขียวอ่อนเกิดขึ้นบนหลังเปือกตมอันแห้ง. จำพวกเนื้อเล็ก ๆ เป็นต้นว่า กระจ่าย แมว และสุนัขจึงจอกเที้ยวและเล็มหญ้าเหล่านั้นบนหลังเปือกตมแห้ง. แม้ในวันนั้นเนื้อตัวหนึ่งก็เที้ยวและเล็มหญ้านั้น. ราชสีห์คิดว่า จักจับเนื้อนั้นกินเสีย จึงกระโดดลงจากยอดเขา วิ่งไปด้วยกำลังของราชสีห์. เนื้อก็ล้วยตายส่งเสียงร้องหนีไป. ราชสีห์ไม่สามารถยั้งความเร็ว

ไว้ได้ จึงตกลงไปเหนือเปือกตมแห่ง ไม่สามารถจะขึ้นได้.

ได้ยื่นปีกเท้าทั้งสี่เหมือนเสา อดอาหารอยู่เจ็ดวัน.

ลำดับนั้น สุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งเที่ยวหาอาหาร ครั้นเห็น ราชสีห์นั้นเข้าจึงหนีไปด้วยความกลัว. ราชสีห์เห็นสุนัขจิ้งจอก จึงร้องเรียกแล้วพูดว่า พ่อมหาจำเริญสุนัขจิ้งจอกอย่าหนีเลย. ข้าพเจ้าติดหล่ม. ช่วยข้าพเจ้าด้วยเถิด. สุนัขจิ้งจอกจึงวิ่งเข้าไป หาราชสีห์แล้วพูดว่า ข้าพเจ้าจะช่วยยกท่านขึ้น แต่เมื่อข้าพเจ้า ยกท่านขึ้นมาแล้ว ข้าพเจ้าเกรงว่าท่านจะกินข้าพเจ้าเสียนะซี. ราชสีห์พูดว่า อย่ากลัวเลย ข้าพเจ้าจะไม่กินท่านดอก. แต่ข้าพเจ้า จักสนองคุณท่าน ท่านจงหาทางยกข้าพเจ้าขึ้นเถิด. สุนัขจิ้งจอก รับคำปฎิญาของราชสีห์แล้ว จึงตะกุกเลนรอบเท้าทั้งสี่ จุดเป็น ลำรางสีตอนของเท้าทั้งสี่แล้วทำให้น้ำไหลเข้าไป. น้ำไหลเข้าไป ทำให้เลนอ่อน. ขณะนั้นสุนัขจิ้งจอกจึงเข้าไประหว่างท้องของ ราชสีห์ ร้องบอกว่า พยายามเถิดนาย เอาศึรยะคุณท้อง. ราชสีห์ ออกกำลังโอดขึ้นจากหล่มวิ่งไปยืนอยู่บนบก.

ราชสีห์พักอยู่ครู่หนึ่ง จึงลงไปสู่สระอาบน้ำชำระโคลน ตมหายเหน้อยแล้ว จึงฆ่าควายได้ตัวหนึ่ง จึงเอาเขี้ยวฉีกเนื้อ วางไว้ข้างหน้าสุนัขจิ้งจอกพร้อมกับพูดว่า กินเสียเถิดสหาย เมื่อสุนัขจิ้งจอกกินแล้ว ตัวจึงกินภายหลัง. สุนัขจิ้งจอกกัดขึ้น เนื้อชิ้นหนึ่งคายไว้. ราชสีห์ถามว่า ทำดังนี้เพื่อประสงค์อะไร สหาย สุนัขจิ้งจอกตอบว่า ทาสีของข้าพเจ้ายังมีอยู่ ชันนี้จัก

เป็นส่วนของเธอ. ราชสีห์กล่าวว่า เอาไปเถิด แม่ตนเองก็คาบ
เนื้อไปเพื่อนางราชสีห์ แล้วกล่าวว่า มาเถิดสหาย เราจักไปบน
ยอดเขา ไปยังที่อยู่ของนางสหายของเรา แล้วพากันไป ณ ที่นั้น
ให้นางราชสีห์กินเนื้อแล้วปลอบสุนัขจิ้งจอกและนางสุนัขจิ้งจอก
ว่า ตั้งแต่นี้ไป เราจักปฏิบัติท่าน แล้วนำไปยังที่อยู่ของตน ให้
สุนัขจิ้งจอกสองตัวเมียอยู่ในถ้ำอีกถ้ำหนึ่งใกล้ประตูถ้ำ. ตั้งแต่
นั้นมาเมื่อราชสีห์ไปหาอาหาร ก็ให้นางราชสีห์และนางสุนัข
จิ้งจอกอยู่เฝ้าถ้ำ ตนเองไปกับสุนัขจิ้งจอกฆ่าเนื้อต่างชนิด ทั้งสอง
ตัวกินเนื้อด้วยกัน ณ ที่นั้น แล้วนำมาให้นางราชสีห์และนาง
สุนัขจิ้งจอก. เมื่อกาลเวลาผ่านไป นางราชสีห์คลอดลูกออก
สองตัว. แม่นางสุนัขจิ้งจอกก็คลอดลูกออกสองตัวเหมือนกัน.
สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด อยู่กลมเกลียวกันเป็นอย่างดี. อยู่มาวันหนึ่ง
นางราชสีห์ได้เฉลียวใจว่า ราชสีห์นี้คู่รักนางสุนัขจิ้งจอกและ
ลูกสุนัขจิ้งจอกเสียเหลือเกิน ชะรอยราชสีห์นี้จะมีการเซยชม
กับนางสุนัขจิ้งจอกก็เป็นได้ จึงรักกันถึงอย่างนี้. ถ้ากระไร
เราจะเบียดเบียนคุกคามให้สุนัขจิ้งจอกหนีไปจากที่นี่ให้ได้.
ครั้นถึงเวลาที่ราชสีห์พาสุนัขจิ้งจอกไปหาอาหาร นางราชสีห์จึง
เบียดเบียนคุกคามนางสุนัขจิ้งจอกว่า ทำไมเจ้าจึงอยู่ในที่นี่
ไม่หนีไปเสีย. แม่ลูก ๆ ของนางราชสีห์ก็คุกคามลูก ๆ ของนาง
สุนัขจิ้งจอกเหมือนกัน. นางสุนัขจิ้งจอกจึงบอกเรื่องนั้นแก่สุนัข
จิ้งจอกแล้วกล่าวว่า เราไม่รู้ได้ว่า นางราชสีห์นี้ได้ทำตามคำ

ของราชสีห์ เราอยู่มานานแล้ว เรากลับไปที่อยู่ของเราเถิด.

สุนัขจิ้งจอกฟังคำของนางสุนัขจิ้งจอก จึงเข้าไปหาราชสีห์
กล่าวว่า นาย เราอยู่ในสำนักของท่านมานานแล้ว ธรรมดาผู้ที่อยู่
นาน ๆ มักข่มไม่เป็นที่พอใจ ในเวลาที่เรากลับไปหาอาหารกัน
นางราชสีห์เบียดเบียนขู่นางสุนัขจิ้งจอกว่า ทำไมเจ้าจึงอยู่ใน
ที่นี่ไม่หนีไปเสีย. แม้อูกราชสีห์ก็กลัวคนลูกสุนัขจิ้งจอก ผู้ใด
ไม่ชอบให้ผู้ใดอยู่ในสำนักตน ผู้นั้นพึงขับไล่เขาว่าจงไปเสียดีกว่า
รบกันก็มีประโยชน์อะไร แล้วกล่าวคาถาแรกว่า :-

ผู้เป็นใหญ่ข่มขับไล่ผู้น้อยได้ตามความ

ต้องการของตน นี่เป็นธรรมดาของผู้มีกำลัง

นางมฤคิผู้มีพินคมแหลมของท่าน ได้ถูกคาม

บุตรภรรยาของเรา ขอท่านจงทราบเถิด ภัยเกิด

แต่ที่พึงแล้ว.

ราชสีห์ได้ฟังคำของนางสุนัขจิ้งจอกแล้ว จึงกล่าวกะนาง
ราชสีห์ว่า นี่แน่ะน้อง เมื่อครั้งกระโน้น เจ้ายังระลึกได้ไหมว่า
เราไปหาอาหาร พอถึงวันที่เจ็ดได้มากับสุนัขจิ้งจอก และนาง
สุนัขจิ้งจอกนี้ จำได้จะ. เจ้ารู้ถึงเหตุที่เรามิได้มาตลอด ๗ วัน
หรือ. ไม่รู้จะ. นี่แน่ะน้อง เราไปด้วยตั้งใจว่าจักจับเนื้อสักตัวหนึ่ง
แล้วพลดลงไปติดหล่ม ไม่อาจจะขึ้นมาได้จากนั้นได้ยื่นอดอาหาร
อยู่ ๗ วัน. เรารอดชีวิตมาได้เพราะอาศัยสุนัขจิ้งจอกนี้. สุนัข

จึงจอกนี้เป็นสหายช่วยชีวิตเรา. จริ่งอยู่ผู้สามารถจะตั้งอยู่ใน
ธรรมของมิตร ชื่อว่ามีกำลังน้อยไม่มีเลย. ตั้งแต่นี้ไป เจ้าอย่า
ได้หมิ่นสหายของเรา นางสุนัขจิ้งจอกและลูกน้อย แล้วราชสีห์
จึงกล่าวคาถาที่สองว่า :-

ถ้าผู้ใดเป็นมิตร แม้จะมีกำลังน้อย แต่
ตั้งอยู่ในมิตรธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเป็นญาติ เป็นเผ่า
พันธุ์ เป็นมิตรและเป็นสหายของเรา แนะนำ
มฤคิ ท่านอย่าดูหมิ่นสหายของเราอีกนะ เพราะ
ว่าสุนัขจิ้งจอกตัวนี้ให้ชีวิตเรา.

ในบทเหล่านั้นบทว่า อปี เจปิ ได้แก่ อปีศัพท์หนึ่งเป็น
อนุคคหัตถะ (อรรถว่า คล้อยตาม) ศัพท์หนึ่งเป็นสัมภวานัตถะ
(อรรถว่ายกย่อง). ในศัพท์นั้นโยชนาแก้วว่า หากผู้ใดเป็นมิตร
แม้จะมีกำลังน้อย แต่ตั้งอยู่ในมิตรธรรม คือ หากสามารถตั้งอยู่
ได้ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นญาติ เป็นเผ่าพันธุ์ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นมิตรเพราะ
มีจิตเมตตาและชื่อว่าเป็นสหาย เพราะอยู่ร่วมกัน. บทว่า ทาจินิ
มาติมณฺเฐวโห ความว่า คุณก่อนแม่ราชสีห์ผู้มีเขี้ยวงาม เจ้าอย่า
ดูหมิ่นสหายของเรา และนางสุนัขจิ้งจอกเลย เพราะสุนัขจิ้งจอก
ให้ชีวิตเราไว้.

นางราชสีห์ฟังคำของราชสีห์แล้วจึงขอโทษสุนัขจิ้งจอก
ตั้งแต่นั้นมาก็อยู่กลมเกลียวกันกับนางสุนัขจิ้งจอกนั้นพร้อมทั้งลูก.

แม่ลูกราชสีห์ก็เล่นหัวกับลูกสุนัขจิ้งจอก แม่เมื่อพ่อแม่ซึ่งชื่นชอบกัน ได้ล่วงลับไปแล้ว ก็ไม่ทำลายความเป็นมิตรต่อกัน อยู่กันอย่างรื่นเริงบันเทิงใจ. นัยว่าไมตรีของสัตว์เหล่านั้นมิได้แตกทำลายได้เป็นไปชั่วเจ็ดตระกูล.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มา แล้วทรงประกาศ อริยสัจ ทรงประชุมชาดก.

ในเมื่อจบอริยสัจ ภิกษุบางพวกได้เป็นโสดาบัน บางพวกได้เป็นสกทาคามี บางพวกเป็นพระอนาคามี บางพวกได้เป็นพระอรหันต์. สุนัขจิ้งจอกในครั้งนั้นได้เป็นอานนท์. ส่วนราชสีห์ได้เป็นเรตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาคุณชาดกที่ ๗

๘. สุหนุชาดก

เปรียบเทียบม้า ๒ ม้า

[๑๖๕] การที่ม้าโงงสุหนุกระทำความรักกับม้า
โธณะนี้ ย่อมมีด้วยปกติที่ไม่เสมอกันก็หาไม่ได้
ม้าโธณะเป็นเช่นใด แม้ม้าสุหนุก็เป็นเช่นนั้น
ม้าโธณะมีความประพฤตินั้นใด ม้าสุหนุก็มี
ความประพฤตินั้น
[๑๖๖] ม้าทั้งสองนั้น ย่อมเสมอกันด้วยการวิ่ง
ไปด้วยความคะนอง และด้วยกัศเชือกที่ล่ามอยู่
เป็นนิจ ความชั่วย่อมสมกับความชั่ว ความไม่
ดีย่อมสมกับความไม่ดี.

จบ สุหนุชาดกที่ ๘

อรรถกถาสุหนุชาดกที่ ๘

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันทรงปรารภ
ภิกษุคู่ร้ายสองรูป ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า นิยทำ
วิสมสีเลน ดังนี้.

ความพิสดารมีว่า ในสมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งแม้ในพระ-
วิหารเชตวัน ได้เป็นผู้คู่ร้ายหยาบคายอย่างสาหัส. ในชนบท

ก็ได้มีภิกษุรูปหนึ่งคร่ำย. ต่อมาวันหนึ่ง ภิกษุที่อยู่ในชนบทได้
ไปพระวิหารเชตวันด้วยกรณีกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง. บรรดา
สามเณรและภิกษุหนุ่มรู้ว่า ภิกษุชาวชนบทรูปนั้นคร่ำย จึงส่ง
ภิกษุรูปนั้นไปยังที่อยู่ของภิกษุรูปที่อยู่สำนักพระเชตวัน ด้วย
แตกตื่นว่า จักเห็นภิกษุคร่ำยสองรูปนั้นทะเลาะกัน. ภิกษุทั้ง
๒ รูปนั้น ครั้นเห็นกันและกันแล้วก็สามัคคีกัน อยู่ชื่นชมกันด้วย
ความรัก ได้กระทำกัจฉินวคมือ นวดเท้า และนวดหลังให้กัน
และกัน.

ภิกษุทั้งหลายประชุมสนทนากันในโรงธรรมว่า คุณก่อน
อาวุโส ภิกษุคร่ำยสองรูป เป็นผู้คร่ำยหยาบคายอย่างสาหัสต่อ
ผู้อื่น แต่ทั้งสองรูปนั้นมีความสามัคคีกัน ชื่นชมกันอยู่ด้วยความ
รักต่อกันและกัน. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อกราบทูล
ให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่ในบัดนี้
เท่านั้น แม้เมื่อก่อนภิกษุสองรูปนี้ก็คร่ำย หยาบคายอย่างสาหัส
แต่ครั้นเห็นกันแล้วก็สามัคคีกัน ชื่นชอบกันด้วยความรัก แล้ว
ทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในกรุง
พาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เป็นอำมาตย์สำเร็จราชการในทุกอย่าง
เป็นผู้ถวายอภินันทนาการแก่พระราชบิดา. ส่วนพระราชปนัดดา
นั้น ปกติทรงละโมภพระราชทรัพย์อยู่หน่อย. พระองค์มีม้าโก่ง

ชื่อมหาโสณะ คราวนั้นพวกพ่อค้าม้าชาวอุตตราภณนำม้ามา ๕๐๐ ตัว. พวกอำมาตย์กราบทูลถึงเรื่องที่มีม้าถวายพระราชานำให้ทรงทราบ. ก็แต่ก่อนพระโพธิสัตว์ตีราคาม้าให้ทรัพย์ไม่ทำราคาให้ตก (ไม่ลดค่าม้า). พระราชาทรงเห็นพระโพธิสัตว์ไม่ต่อราคาให้ลด จึงตรัสเรียกอำมาตย์คนอื่นมาแล้วตรัสว่า นี่แน่เจ้า เจ้าจงตีราคาม้า และเมื่อจะตีราคาจงปล่อยม้ามหาโสณะเข้าไป ในระหว่างม้าเหล่านั้นก่อน แล้วให้กีดม้าทำให้เป็นแผล ในเมื่อม้าพิการ จงต่อราคาให้ลดลง. อำมาตย์นั้นรับพระราชบัญชา ได้กระทำตามพระราชประสงค์. พ่อค้าม้าทั้งหลาย ไม่พอใจ จึงเล่าถึงกิริยาที่อำมาตย์นั้นทำให้พระโพธิสัตว์ทราบ. พระโพธิสัตว์ถามว่า ในเมืองของพวกท่าน ไม่มีม้าโกงบ้างหรือ. มีจะนายม้าโกงชื่อสุหนุคุร้ายหยาบคายมาก. ถ้าอย่างนั้นเมื่อท่านมาอีก จงนำม้านั้นมาด้วย. พวกพ่อค้าม้ารับคำ เมื่อพวกเขาмаอีก ได้นำม้าโกงนั้นมาด้วย.

พระราชาทรงสดับว่า พวกพ่อค้าม้ามารับสั่งให้เปิด สี่หับัญชรทอดพระเนตรม้าทั้งหลาย แล้วมีพระบัญชาให้ปล่อยม้ามหาโสณะ. พวกพ่อค้าม้าเห็นม้ามหาโสณะมา ก็ปล่อยม้าสุหนุคุไป. ม้าทั้งสองประจัญหน้ากันต่างก็เลียร่างกายกันด้วยความชื่นชม. พระราชาจึงตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า คูชิ ม้าโกงสองตัวนี้ร้ายหยาบคายแสนสาหัสต่อม้าอื่น กีดม้าอื่นให้ได้รับการเจ็บป่วย บัดนี้มันเลียร่างกายกันและกันด้วยความชื่นชม.

นี่มันเรื่องอะไรกัน. พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ขอเดชะข้าแต่
พระองค์ ม้าเหล่านี้มีปกติไม่เสมอกันหาไม่ได้ มันมีปกติเสมอกัน
มีธาตุเสมอกัน แล้วได้กล่าวคาถาสองคาถาว่า :-

การที่ม้าโงงสุหนุกระทำความรักกับม้า
โสดะนี้ ย่อมมีด้วยปกติที่ไม่เสมอกันหาไม่ได้
ม้าโสดะเป็นเช่นใด แม้ม้าสุหนุก็เป็นเช่นนั้น
ม้าโสดะมีความประพฤตินั้นใด ม้าสุหนุก็มี
ความประพฤตินั้น

ม้าทั้งสองนั้น ย่อมเสมอกันด้วยการวิ่ง
ไปด้วยความคะนองและด้วยกัณฑ์ที่ล่ามอยู่
เป็นนิจ ความชั่วย่อมสมกับความชั่ว ความไม่ดี
ย่อมสมกับความไม่ดี.

ในบทเหล่านั้น บทว่า นยิทํ วิสมตีเลน โสถเนน สุหนุ สห
ความว่า สุหนุม้าโงง ทำกิริยาใดเสมอกับม้าโสดะ กิริยานี้มิใช่
เป็นไปโดยปกติไม่เสมอกับตน. ที่แท้ย่อมทำร่วมปกติเสมอกับ
ตน สัตว์ทั้งสองนี้เชื่อว่ามีปกติเสมอกัน มีธาตุเสมอกัน เพราะคำ
ที่ตนมีมารยาทเลวทราม มีปกติชั่วร้าย. บทว่า สุหนุปี ตาทิโสเยว
ความว่า ม้าโสดะเป็นเช่นใด แม้ม้าสุหนุก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน.
บทว่า โย โสถสุส สโคจโร ความว่า ม้าโสดะมีอารมณ์อย่างใด
ม้าสุหนุ ก็มีอารมณ์อย่างนั้นเหมือนกัน. เหมือนอย่างว่า ม้าโสดะ

ชอบรังแกม้า เทียวกัดม้าจันใด แม้ม้าสุหนุ่กัฉนั้น. พระโพธิสัตว์
แสดงข้อที่ม้าทั้งสองนั้นมีอารมณ์เสมอกันด้วยบทนี้. เพื่อจะ
แสดงถึงม้าทั้งสองนั้นมีมารยาททรมเป็นอารมณ์เหมือนกัน จึง
กล่าวคำว่า ปกขุหนุ่ทินา (วิ่งไป) เป็นต้น. บทว่า ปกขุหนุ่ทินา
ได้แก่ มีปกติวิ่งไป คือมีปกติวิ่งไปเป็นอารมณ์เหนือม้าทั้งหลาย.
บทว่า ปคพุเณ ได้แก่มีปกติชั่วประกอบด้วยความคะนองกาย
เป็นต้น. บทว่า นิจุจ ปกขุหนุ่ทินา ได้แก่มีปกติกัดและมีอารมณ์
ชอบกัดเชือกถ้ามั่ว. บทว่า สเมติ ปาปี ปาเปน ความว่า ในม้า
สองตัวนั้นความชั่ว คือ ความมีปกติชั่วของตัวหนึ่ง ย่อมเหมือน
กันกับอีกตัวหนึ่ง. บทว่า อสตาสตี ความว่า ความไม่ดีของอีก
ฝ่ายหนึ่ง ผู้ไม่สงบยอมเข้ากันได้ คือเหมือนกันไม่ผิดแปลกกัน
กับอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งไม่สงบ คือประกอบด้วยมารยาททรมเหมือน
คู่เป็นต้น เข้ากันได้กับคู่เป็นต้น.

ก็พระโพธิสัตว์ครั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว จึงถวายโอวาท
พระราชาวา ข้าแต่มหाराช ธรรมดาพระราชามาไม่ควรโลกจัด
ไม่ควรทำสมบัติของผู้อื่นให้เสียหาย แล้วทูลให้ตีราคาม้าให้
ตามราคาที่เป็นจริง.

พวกพ่อค้าม้าได้ราคาตามที่เป็นจริง ต่างก็ร่าเริงยินดีพา
กันกลับไป. แม้พระราชาก็ตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์ แล้ว
เสด็จไปตามยถากรรม.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๓ - หน้าที่ 59

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วทรงประชุม

ชาดก ม้าสองตัวในครั้งนั้น ได้เป็นภิกษุโหดร้ายสองรูปใน
ครั้งนี้ พระราชาได้เป็นอนนท ส่วนอำมาตย์บัณฑิตได้เป็น
เรตถาคตนีแล.

จบ อรรถกถาสุทนต์ชาดกที่ ๘

๕. โมรชาดก

ว่าด้วยนกยูงเจริญพระปริตต์

[๑๖๓] พระอาทิตย์นี้ เป็นดวงตาของโลก เป็น
เจ้าแห่งแสงสว่างอย่างเอก กำลังอุทัยขึ้นมาทอ
แสงอร่ามสว่างไปทั่วปฐพี เพราะเหตุนั้นข้าพเจ้า
ขอนอบน้อมพระอาทิตย์นั้น ซึ่งทอแสงอร่าม
สว่างไปทั่วปฐพี ข้าพเจ้าอันท่านช่วยคุ้มกันแล้ว
ในวันนี้ พึงอยู่เป็นสุขตลอดวัน พราหมณ์เหล่าใด
ผู้ถึงฝั่งแห่งเวทในธรรมทั้งปวง ขอพราหมณ์เหล่า
นั้นจงรับความนอบน้อมของข้าพเจ้า และของ
คุ้มครองข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่
พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอนอบน้อม
แด่พระโพธิญาณ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่ท่าน
หลุดพ้นแล้ว ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่วิมุตติธรรม
ของท่านผู้หลุดพ้นแล้ว นกยูงนั้นเจริญพระปริตต์
นี้แล้วจึงเที่ยวไปแสวงหาอาหาร

[๑๖๔] พระอาทิตย์นี้ เป็นดวงตาของโลก เป็นเจ้า
แห่งแสงสว่างอย่างเอก มีสีทองส่องแสงสว่าง
ไปทั่วปฐพีแล้วอัสดงคตไป เพราะเหตุนี้ ข้าพ-
เจ้าขอนอบน้อมพระอาทิตย์นั้น ซึ่งมีสีทองส่อง

สว่างไปทั่วปฐพี ข้าพเจ้าอันท่านช่วยคุ้มครอง
แล้วในวันนี้ พึงอยู่เป็นสุขตลอดคืน พราหมณ์
เหล่าใดผู้ถึงฝั่งแห่งเวทในธรรมทั้งปวง ขอ
พราหมณ์เหล่านั้นจงรับความนอบน้อมของ
ข้าพเจ้า และของคุ้มครองข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้า
ขอนอบน้อมแต่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ข้าพเจ้า
ขอนอบน้อมแต่พระโพธิญาณ ข้าพเจ้าขอนอบ
น้อมแต่ท่านผู้หลุดพ้นแล้ว ข้าพเจ้าขอนอบน้อม
แต่วิมุติธรรมของท่านผู้หลุดพ้นแล้ว นกยงนั้น
เจริญพระปริตต์นี้แล้วจึงสำเร็จการอยู่.

จบ โมรชาดกที่ ๕

อรรถกถาโมรชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารทรง
ปรารภภิกษุผู้กระสัน ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำเริ่มต้นว่า
อุเทตยญจกุกุมา เอกราชา ดังนี้.

ภิกษุทั้งหลายนำภิกษุนั้นไปเฝ้าพระศาสดา เมื่อพระองค์
ตรัสถามว่า เธอกระสันจริงหรือ ภิกษุกราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า
เมื่อตรัสถามว่า เธอเห็นอะไรจึงกระสัน กราบทูลว่า เห็นมาตุคาม
คนหนึ่งซึ่งประดับตกแต่งกาย. พระศาสดารับสั่งกะภิกษุนั้นว่า
ดูก่อนภิกษุ ขึ้นชื่อว่ามาตุคามทำไมจักไม่รบกวนจิตคนเช่นเธอ

แม้บัณฑิตแต่ก่อน พอได้ยินเสียงมาตุคาม กิเลสที่สงบมาเจ็ดร้อยปี
ได้โอกาสยังกำเริบได้ทันที สัตว์ทั้งหลายแม้บริสุทธ์ ยังเศร้าหมอง
ได้ แม้สัตว์ผู้เปี่ยมด้วยยศสูง ยังถึงความพินาศได้ จะกล่าวไป
ทำไมถึงสัตว์ผู้ไม่บริสุทธ์ แล้วทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในกรุง
พาราณสี พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในกำเนิดนกยูง ในเวลาเป็น
ฟอง มีกระเปาะฟองคล้ายสีดอกรรณิการัตนัม ครั้นเจาะกระเปาะ
ฟองออกมาแล้ว มีสีดอทองคำ นาคู นาคู เต็มใส มีสายแดงพาด
ในระหว่างปีก. นกยูงนั้นคอยระวังชีวิตของตน อาศัยอยู่ ณ
พื้นที่เขาที่ตมทกหิริญแห่งหนึ่ง ใกล้แนวเขาที่สี่เลยแนวเขาที่สาม
ไป. ตอนสว่างนกยูงทองจับอยู่บนยอดเขา มองดูพระอาทิตย์
กำลังขึ้น เมื่อจะผูกมนต์อันประเสริฐ เพื่อรักษาป้องกันตัว ณ
ภูมิภาคที่หาอาหาร จึงกล่าวคาถาเป็นดังนี้ :-

พระอาทิตย์ได้เป็นดวงตาของโลก เป็น
เจ้าแห่งแสงสว่างอย่างเอก กำลังอุทัยขึ้นมาทอ
แสงอร่ามสว่างไปทั่วปฐพี เพราะเหตุนั้นข้าพเจ้า
ขอนอบน้อมพระอาทิตย์นั้น ซึ่งทอแสงอร่าม
สว่างไปทั่วปฐพี ข้าพเจ้าอันท่านช่วยคุ้มกัน
แล้วในวันนี้ พึงอยู่เป็นสุขตลอดวัน.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อุเทติ ได้แก่พระอาทิตย์ขึ้นจาก
ทิศปรายจีน. บทว่า จกฺขุมา ได้แก่ มีดวงตาดำยดวงตาที่ให้แก่ประชาชน
เพราะกำจัดความมืด ทำให้ผู้อยู่ในจักรวาลทั้งสิ้นได้ดวงตา
บทว่า เอกราชา ความว่า ชื่อว่าเป็นเอกราช เพราะประเสริฐ
ที่สุด ในระหว่างสิ่งที่ทำให้โลกสว่าง ในจักรวาลทั้งสิ้น บทว่า
หริสฺสวณฺโณ คือมีสีดุจทอง อธิบายว่า มีสีงามยิ่งนัก. บทว่า
ปฐฺวิปฺปภาโส คือมีแสงสว่างเหนือแผ่นดิน. บทว่า ตํ ตํ นมฺสฺสามิ
คือข้าพเจ้าขอนอบน้อม คือไหว้ท่านผู้เจริญเช่นนั้น. บทว่า
ตยชฺช คฺคฺคฺตา วิหเรมฺหิ ทิวสํ ได้แก่ ขอให้ท่านรักษาคุ้มครอง
ในวันนี้ ข้าพเจ้าพึงอยู่เป็นสุขตลอดวันนี้ ด้วยการอยู่ในอิริยาบถทั้งสี่.

พระโพธิสัตว์ครั้งนอบน้อมพระอาทิตย์ด้วยกาลานี้ อย่าง
นี้แล้ว จึงนมัสการพระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จปรินิพพานไปแล้วใน
อดีต และพระคุณของพระพุทธเจ้า ด้วยคาถาที่สองว่า :-

พราหมณ์เหล่าใด ผู้ถึงฝั่งแห่งเวทในธรรม
ทั้งปวง ขอพราหมณ์เหล่านั้น จงรับความนอบ
น้อมของข้าพเจ้า และขอจงคุ้มครองข้าพเจ้าด้วย.
ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ขอนอบน้อมแด่พระโพธิญาณ ขอนอบน้อมแด่ผู้
หลุดพ้นแล้ว ขอนอบน้อมแด่วิมุตติธรรมของท่าน
ผู้หลุดพ้นแล้ว นกยงนั้นเชิญพระปริตรนี้แล้ว
จึงเที่ยวไปแสวงหาอาหาร.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **เย พราหมณา** ได้แก่พราหมณ์ผู้
บริสุทธิล้อยบาปเสียแล้วเหล่าใด. บทว่า **เวทญ** ความว่าชื่อว่า
ผู้รู้ไตรเพท เพราะถึงฝั่งแห่งพระเวท. อนึ่งเพราะถึงฝั่งด้วยพระเวท
บ้าง. แต่ในที่นี้มีอธิบายว่า พราหมณ์เหล่าใดกระทำสังฆตธรรม
และอสังฆตธรรมทั้งปวงที่ตนรู้แล้ว ปรากฏแล้ว ทำลายยอดมาร
ทั้งสาม ยังมีนโลกธาตุให้บรรลือ บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ
ที่ควงไม้โพธิ์ลงฝั่งแห่งสงสารได้แล้ว. บทว่า **เต เม นโม** คือ
ขอพราหมณ์เหล่านั้นจงรับความนอบน้อมนี้ของข้าพเจ้า. บทว่า
เต จ มํ ปาลยนตุ ความว่า อนึ่งขอท่านผู้เจริญเหล่านั้นที่ข้าพเจ้า
นอบน้อมแล้วอย่างนี้ จงรักษา คือ ดูแลคุ้มครองข้าพเจ้า. บทว่า
นมตตุ พุทธานํ ฯลฯ **นโมวิมุตติยา** ความว่า ขอความนอบน้อม
ของข้าพเจ้านี้ จงมีแต่พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ซึ่งเสด็จปรินิพพาน
ล่วงไปแล้ว. คือขอจงมีแต่พระปรีชาตรัสรู้อันได้แก่ ญาณ
ในมรรคสี่ ผลสี่ของพระพุทธรเจ้าเหล่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง ขอจง
มีแต่พระองค์ผู้หลุดพ้นแล้วด้วยความหลุดพ้น คือพระอรหันต์ผล
ของพระองค์. และความหลุดพ้นห้าอย่างของพระองค์ คือ ตังค-
วิมุตติ พ้นชั่วคราว ๑ วิกขัมภนวิมุตติ พ้นด้วยการข่มไว้ ๑ สมุจเฉท-
วิมุตติ พ้นเด็ดขาด ๑ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ พ้นด้วยสงบ ๑ นิสสรณ-
วิมุตติ พ้นด้วยออกไป ๑. ขอความนอบน้อมของข้าพเจ้านี้ จงมีแก่
ความหลุดพ้นห้าอย่างของพระองค์เหล่านั้น.

หลายบทว่า อิม โส ปริตุตฺถ กตุวา โมโร จรติ เอลน นี้
พระศาสดาตรัสเมื่อได้บรรลุพระอภิธรรมโพธิญาณแล้ว. บทนั้นมี
อธิบายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นกยุงนั้นครั้งเจริญปริตรนี้
คือการป้องกันนี้แล้ว จึงเที่ยวไปแสวงหาอาหารนานาชนิด
เพื่อต้องการดอกไม้ผลไม้เป็นต้นในที่หาอาหารของตน.

นกยุงครั้งเที่ยวไปตลอดวันอย่างนี้แล้ว ตอนเย็นก็จับอยู่
บนยอดเขามองดูดวงอาทิตย์ซึ่งกำลังตก ระลึกถึงพระพุทธคุณ
เมื่อจะผูกมนต์อันประเสริฐอีก เพื่อรักษาคุ้มครองในที่อยู่จึงกล่าว
คำมีอาทิว่า อเปตยฺยํ ดังนี้

ความว่า :-

ดวงอาทิตย์นี้เป็นดวงตาของโลก เป็น
เจ้าแห่งแสงสว่างอย่างเอกมีสีทองส่องแสงสว่าง
ไปทั่วปฐพีแล้วอัสดงคตไป เพราะเหตุนั้น ข้าพ-
เจ้าจักขอนอบน้อมดวงอาทิตย์นั้น ซึ่งมีสีทอง
ส่องแสงสว่างไปทั่วปฐพี ข้าพเจ้าอันท่านคุ้มครอง
แล้วในวันนี้ พึงอยู่เป็นสุขตลอดคืน.

พราหมณ์เหล่าใด ผู้ถึงฝั่งแห่งเวท ใน
ธรรมทั้งปวง ขอพราหมณ์เหล่านั้น จงรับและจง
คุ้มครองข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย แต่พระโพธิญาณ แต่ท่าน
ผู้หลุดพ้นแล้ว แต่วิมุตติธรรมของท่าน ผู้หลุด

พ้นแล้ว นกยงนั้น ครั้นเจริญพระปริตรนี้แล้ว

จึงพักอยู่.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อนติ ได้แก่ล่วงลับไป คือ ตกไป. แม้บทว่า อิม โส ปริตุตฺถควา โมโร วาสมกปฺปยิ นี้ พระศาสดาก็ตรัสเมื่อบรรลुकุศลสัมโพธิญาณแล้ว. บทนั้นมีอธิบายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นกยงนั้นครั้นเจริญพระปริตร คือการป้องกันนี้แล้ว จึงพักอยู่ ณ ที่อยู่นั้น. ด้วยอำนาจแห่งพระปริตรนี้ นกยงมิได้มีความกลัว ความสยดสยองตลอดคืนตลอดวัน.

ลำดับนั้นพรานชาวบ้านเนสาทคนหนึ่ง อยู่ไม่ไกลกรุงพาราณสีท่องเที่ยวไปในหิมวันตประเทศ เห็นนกยงโพธิสัตว์จับอยู่บนยอดเขาทัณฑกหิริญ จึงกลับมาบอกลูก. อยู่มาวันหนึ่งพระนางเขมาพระเทวีของพระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงสุบินเห็นนกยงสีทองแสดงธรรม ขณะตื่นพระบรรทมได้กราบทูลสุบินแด่พระราชว่า ขอเดชะข้าแต่พระองค์หม่อมฉันประสงค์จะฟังธรรมของนกยงสีทองเพคะ. พระราชาจึงมีพระดำรัสถามพวกอำมาตย์. พวกอำมาตย์กราบทูลว่า พวกพราหมณ์คงจะทราบพะยะคะ พราหมณ์ทั้งหลายสดับพระราชปจฉาแล้ว จึงพากันกราบทูลว่า ขอเดชะนกยงสีทองมีอยู่แน่ พระเจ้าข้า พระราชาตรัสถามว่ามีอยู่ที่ไหนเล่า จึงกราบทูลว่า พวกพรานจักทราบพระเจ้าข้า. พระราชารับสั่งให้ประชุมพวกพรานแล้วตรัสถาม. ครั้นแล้วบุตรพรานคนนั้นก็กราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าแต่มหाराช

นคยงสีทองมียู่จริงอาศัยอยู่ ณ ทัณฑกบรรพต พระเจ้าข้า.
พระราชารับสั่งว่า ถ้าเช่นนั้นเจ้าจงไปจับนคยงนั้นมาอย่าให้ตาย.
พรานจึงเอาบ่วงไปดักไว้ที่ ณ ที่นคยงหาอาหาร. แม้ในสถานที่
ที่นคยงเหยียบ บ่วงก็หาได้กล้ำกรายเข้าไปไม่. พรานไม่สามารถ
จับนคยงได้ ท่องเที่ยวอยู่ถึงเจ็ดปี ได้ถึงแก่กรรมลง ณ ที่นั่นเอง.
แม้พระนางเขมาราชเทวี เมื่อไม่ได้สมพระประสงค์ก็สิ้นพระชนม์.
พระราชาทรงกริ้วว่า พระเทวีได้สิ้นพระชนม์ลงเพราะอาศัย
นคยง จึงให้จารึกอักษรไว้ในแผ่นทองว่า ในหิมวันตประเทศ
มีภูเขาสูงหนึ่งชื่อทัณฑกบรรพต นคยงสีทองตัวหนึ่งอาศัยอยู่
ณ ที่นั้น ผู้ใดกินเนื้อของมัน ผู้นั้นจะไม่แก่ไม่ตาย จะมีอายุยืน
แล้วเก็บแผ่นทองไว้ในหีบทอง. ครั้นพระราชาสวรรคตแล้ว
พระราชารองค์อื่นครองราชสมบัติ. ทรงอ่านข้อความในสุพรรณบัฏ
มีพระประสงค์จะไม่แก่ไม่ตาย จึงทรงส่งพรานคนอื่นไป ให้
เที่ยวแสวงหา. แม้พรานนั้นไปถึงที่นั่นแล้วก็ไม่สามารถจะจับ
พระโพธิสัตว์ได้ ได้ตายไปในที่นั่นเอง. โดยทำนองนี้พระราช
าสวรรคตไปหกชั่วพระองค์ ครั้นถึงองค์ที่เจ็ดครองราชสมบัติ
จึงทรงส่งพรานคนหนึ่งไป. พรานนั้นไปถึงแล้วก็รู้ถึงภาวะที่
บ่วงมิได้กล้ำกรายแม้ในที่นคยงโพธิสัตว์เหยียบ และการที่
นคยงโพธิสัตว์เจริญพระปริตรป้องกันตนก่อนแล้ว จึงบินไปหา
อาหาร จึงขึ้นไปยังปัจฉิมตชนบท จับนางนคยงได้ตัวหนึ่ง ฝึก
ให้รู้จักฟ้อนด้วยเสียงปรบมือ และให้รู้จักขับด้วยเสียงคันทน์.

ครั้งฝึกนางนคยงจนชำนาญดีแล้ว จึงพามันไป เมื่อนคยงทอง
ยังไม่เจริญพระปริตรปึกโคนบ่วงดักไว้ในเวลาเช้า ทำสัญญา
ให้นางนคยงชั้น. นคยงทองได้ยินเสียงมาตุคาม ซึ่งเป็นข้าศึกแล้ว.
ก็ร่ำร้อนด้วยกิเลสไม่อาจเจริญพระปริตรได้ จึงบินโฉบไปติด
บ่วง. พรานจึงจับนคยงทองไปถวายพระเจ้าพาราณสี. พระราชา
ทอดพระเนตรเห็นรูปสมบัติของนคยงทอง ก็ทรงพอพระทัย
พระราชทานที่ให้จับ. นคยงทองโพธิสัตว์จับอยู่เหนือคอนที่เขา
จัดแต่งให้จึงทูลถามว่า ข้าแต่มหाराชเพราะเหตุไรจึงมีรับสั่งให้จับ
ข้าพเจ้า. พระราชาตรัสว่า ข้าว่าผู้ใดกินเนื้อเจ้า ผู้นั้นจะไม่แก่ไม่
ตาย ข้าพเจ้าต้องการกินเนื้อเจ้า จะไม่แก่ไม่ตายบ้าง จึงให้จับ
เจ้ามา. นคยงทองทูลว่า ข้าแต่มหाराช คนทั้งหลายกินเนื้อ
ข้าพเจ้าจะไม่แก่ไม่ตายก็ช่างเถิด แต่ข้าพเจ้าจักตายหรือ. รับ
สั่งว่าจริงเจ้าต้องตาย. กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเมื่อข้าพเจ้า
ต้องตาย ผู้ที่กินเนื้อข้าพเจ้าแล้วทำอย่างไรจึงไม่ตายเล่า. รับสั่ง
ว่า เจ้ามีตัวเป็นสีทอง เพราะฉะนั้นมีข่าวว่า ผู้ที่กินเนื้อเจ้าแล้ว
จักไม่แก่ไม่ตาย. กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ข้าพเจ้ามีสีทอง
เพราะไม่มีเหตุหามิได้ เมื่อก่อนข้าพเจ้าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
ในนครนี้แหละ. ทั้งตนเองก็รักษาศีลห้า แม้ชนทั้งหลายทั่วจักรวาล
ก็ให้รักษาศีล ข้าพเจ้าสิ้นชีพแล้วก็ไปบังเกิดในภพดาวดึงส์
ดำรงอยู่ในภพนั้นจนตลอดอายุ จุตินั้นแล้ว จึงมาเกิดใน
กำเนิดนคยง เพราะผลแห่งกุศลกรรมอื่น อีกอย่างหนึ่งแต่ตัว

มีสีทองก็ด้วยอาณาภพศีลห้าที่รักษาอยู่ก่อน. รับสั่งถามว่า
เจ้าพูดว่า เจ้าเป็นเจ้าจักรพรรดิรักษาศีลห้า ตัวมีสีเป็นทอง
เพราะผลของศีล ข้อนี้ข้าพเจ้าจะเชื่อได้อย่างไร มีใครเป็นพยาน.
กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช มี. รับสั่งถามว่า ใครเล่า. กราบทูล
ว่า ข้าแต่มหाराช เมื่อครั้งเป็นเจ้าจักรพรรดิ ข้าพเจ้านั่งรถ
ตำเริงด้วยแก้วเจ็ดประการ เทียวไปในอากาศ รถของข้าพเจ้า
นั้นจมอยู่ภายใต้ภาคพื้นสระมณฑลโบทกขรณี โปรดให้ยกรถนั้นขึ้น
จากสระมณฑลโบทกขรณีเกิด รถนั้นจักเป็นพยานของข้าพเจ้า.
พระราชารับสั่งว่า ดีละแล้วให้วิดน้ำออกจากสระโบทกขรณี ยก
รถขึ้นได้จึงทรงเชื่อคำของพระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์แสดง
ธรรมถวายพระราชารว่า ข้าแต่มหाराช ธรรมที่ปรุ้งแต่งทั้งหมด
ที่เหลือนอกจากพระอมตมทานิพพานแล้ว ชื่อว่าไม่เที่ยง มีความ
สิ้นและความเสื่อมเป็นธรรมดา เพราะมีแล้วกลับไม่มี ดังนี้แล้ว
ให้พระราชาดำรงอยู่ในศีลห้า. พระราชาทรงเลื่อมใสบูชา
พระโพธิสัตว์ด้วยราชสมบัติ ได้ทรงกระทำสักการะเป็นอันมาก.
นกงุงทองถวายราชสมบัติคืนแด่พระราชาร พักอยู่ ๒-๓ วัน จึง
ถวายโอวาทว่า ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงทรงไม่ประมาทเกิด
แล้วบินขึ้นอากาศไปยังภูเขาทัณฑกหิรัญ. ฝ่ายพระราชาดำรง
อยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์แล้ว ทรงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น
เสด็จไปตามยถากรรม.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๓ - หน้าที่ 70

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ

สังฆกรรม ประชุมชาดก. เมื่อจบสังฆกรรม ภิกษุผู้กระสัน
ตั้งอยู่ในพระอรหัต. พระราชาในครั้งนั้นได้เป็นอานนท์ในบัดนี้.
ส่วนนกยูงทองได้เป็นเรตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาโมรชาดกที่ ๕

๑๐. วินีลกชาดก

ว่าด้วยหงส์ ๒ ตัว

[๑๖๕] หงส์ ๒ ตัว พาเราผู้ชื่อว่าวินีลกะไป
ฉันใด ม้าอาชาไนยก็พาพระเจ้าวิเทหราชผู้ครอง
เมืองมิลลิตาให้เสด็จไป ฉันนั้นเหมือนกัน.

[๑๗๐] แน่ะเจ้าวินีลกะ เจ้ามาคบมาเสพภูเขอัน
มีโชฎภูมิภาคทำเลขของเจ้า เจ้าจงไปเสพอาศัย
สถานที่ใกล้บ้านเถิด นั่นเป็นที่อยู่ที่อาศัยของ
แม่เจ้า.

จบ วินีลกชาดกที่ ๑๐

อรรถกถาวินีลกชาดกที่ ๑๐

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันทรงปรารภ
พระเทวทัต เอาอย่างพระสุคต ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำ
เริ่มต้นว่า เอวเมว นูน ราชานํ ดังนี้.

ความพิสดารมีอยู่ว่า เมื่อพระเทวทัตนอนแสดงท่าทาง
อย่างพระสุคตแก่พระอัครสาวกทั้งสองผู้มาสู่คยาสิประเทศ
พระเถระทั้งสองครั้งแสดงธรรมแล้ว ก็พานิสิตของท่านมายัง
พระวิหารเวฬุวัน. พระศาสดาตรัสถามว่า ลูกก่อนสารีบุตร

เทวทัตเห็นเธอทั้งสองแล้วได้ทำอะไร. กราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ พระเทวทัตแสดงท่าทางอย่างพระองค์แล้วถึงความ
พินาศใหญ่. พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนสาริบุตร เทวทัตทำตาม
อย่างเรา ถึงความพินาศใหญ่มิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้แต่ก่อนก็
ถึงความพินาศ เมื่อพระเถระกราบทูลอาราธนา จึงทรงนำเรื่อง
ในอดีตมาตรัสเล่า

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าวิเทหะเสวยราชสมบัติในกรุง
มถิลาค้วนวิเทหะ พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดในพระครรภ์ของ
พระอัครมเหสีของพระเจ้าวิเทหะนั้น ครั้นเจริญวัยแล้ว ก็ทรง
ศึกษาศิลปศาสตร์ทุกชนิดในเมืองคักกสิลา เมื่อพระบิดาสวรรคต
แล้วจึงทรงดำรงอยู่ในราชสมบัติ.

ในครั้งนั้น พญาหงส์ทองตัวหนึ่งได้อยู่ร่วมกับนางกา
ในบริเวณที่หาอาหาร. นางกาคอดลูกออกมาเป็นตัวผู้. มันไม่
เหมือนแม่ไม่เหมือนพ่อ. เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงได้ตั้งชื่อว่า วินิลกะ
เพราะมันมีสีค่อนข้างคล้ำ. พญาหงส์ไปหาลูกบ่อย ๆ. อนึ่ง
พญาหงส์นั้นมีลูกหงส์น้อยอยู่สองตัว. ลูกหงส์น้อยเห็นพ่อมันไป
ถิ่นมนุษย์บ่อย ๆ จึงถามว่า พ่อทำไมพ่อจึงไปถิ่นมนุษย์บ่อยนัก.
พญาหงส์บอกว่า นี่แน่ะลูก ๆ พ่ออยู่ร่วมกับนางกาตัวหนึ่ง เกิด
ลูกด้วยกันหนึ่งตัว ชื่อวินิลกะ พ่อไปเยี่ยมมัน. ลูกหงส์ถามว่า
ก็พวกมันอยู่ถึงไหนเล่าพ่อ. พญาหงส์บอกว่า มันอยู่เหนือยอดตาล
ต้นหนึ่งในที่โน้น ไม่ไกลจากกรุงมถิลาค้วนวิเทหะ ลูกหงส์

พูดว่า พวกฉันจักไปพาเขามาจะพ่อ. พญาหงส์ห้ามว่า ขึ้นชื่อว่า
ถิ่นมนุษย์น่ารังเกียจ มีภัยรอบด้าน ลูกอย่าไปกันเลย พ่อจักไป
พามาเอง. ลูกหงส์หาเชื่อฟังคำพ่อไม่ จึงพากันไป ณ ที่นั้น
ตามเครื่องหมายที่พ่อบอก ให้วินีลกะจับเนื้อคอนไม้อันหนึ่ง
แล้วช่วยกันเอาจะงอยปากคาบปลายไม้ บินผ่านมาทางกรุง
มิลิตา. ขณะนั้นพระเจ้ากรุงวิเทหะประทับบนราชรถ ซึ่งเทียม
ด้วยม้าสินธพขาวสี่ตัว ทรงทำประทักษิณพระนคร. วินีลกะ
เห็นดังนั้นนึกในใจว่า เราไม่ต่างอะไรกับพระเจ้าวิเทหะ พระเจ้า
วิเทหะ ประทับนั่งบนราชรถอันเทียมด้วยม้าสินธพสี่ตัว เสด็จ
เสียบพระนคร เราก็นั่งไปในรถอันเทียมด้วยหงส์. วินีลกะเมื่อ
กำลังไปทางอากาศกล่าวคาถาแรกว่า :-

ม้าอาชาไนยพาพระเจ้าวิเทหะผู้ครอง

เมืองมิลิตาให้เสด็จไป เหมือนหงส์สองตัวพาเรา

ผู้ชื่อว่าวินีลกะไปฉะนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอวเมว คือเหมือนกันนั่นแหละ.

บทว่า นูน เป็นนิบาตลงในปริวิตักกะ ย่อมเป็นไปในส่วนเดียว.

บทว่า เวเทหิ คือเป็นใหญ่ในแคว้นวิเทหะ. บทว่า มิลิตคฺคหิ

ได้แก่ ครอบครองเรือนมิลิตา คือบ้านมิลิตา. บทว่า อาชญญา

ได้แก่ ม้าซึ่งรู้เหตุและมีใจเหตุ. บทว่า ยถา หิส วินีลกั ได้แก่

ม้าอาชาไนยพาพระเจ้าวิเทหะไป เหมือนหงส์เหล่านี้พาเรา ผู้

ชื่อวินีลกะไป ฉะนั้น.

ลูกหงส์น้อยฟังคำของวินิลกะแล้วก็โกรธแม้ตั้งใจว่า จักให้มันตกไปเสียในที่นี้ ก็เกรงจะถูกตำหนิเอาไว้ เมื่อเราทำลงไปอย่างนี้ พ่อของเราจะว่าอย่างไร จึงพามันไปหาพ่อแล้วเล่าให้พ่อฟังถึงกิริยาที่มันกระทำ. พ่อหงส์โกรธมากคิดว่า เจ้าวิเศษกว่าลูกเราที่ยวหรือ ข่มขู่ลูกเราเปรียบลูกเราเหมือนม้าเทียมรถ เจ้าไม่รู้ประมาณตน ที่นี้ไม่ใช่พื้นเพของเจ้า เจ้าจึงไปหาแม่เจ้าเถิด แล้วกล่าวคาถาที่สองว่า :-

**แม่เจ้าวินิลกะ เจ้ามาคบมาเสพภูเขอัน
มิใช่ภูมิภาคทำเลของเจ้า เจ้าจงไปเสพอาศัย
สถานที่ใกล้บ้านเถิด นั้นเป็นที่อยู่อาศัยของ
แม่เจ้า.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **วินิลกะ** เป็นคำเรียกนกวินิลกะ. บทว่า **ทุกคฺ ภชสิ** ได้แก่ ท่านคบแต่ชอกเขอันเป็นที่อยู่ของนกเหล่านี้. บทว่า **อภูมึ ตาต เสวสิ** ความว่า เจ้าเสพคือเข้าไปอาศัยภูเขอันมิใช่พื้นเพของเจ้าซึ่งชื่อว่าชอกเขา. บทว่า **เอตฺ มาตาล-ยนฺตุวํ** ความว่า ที่ทิ้งหยักเยื่อ และที่ป่าช้าฝิบิขายบ้านนั้นเป็นที่อยู่คือเป็นเรือน เป็นที่พักของแม่เจ้า เจ้าจงไปในที่นั่นเถิด. ครั้นพญาหงส์คุกคามวินิลกะอย่างนี้แล้ว ก็สั่งลูกหงส์ว่า เจ้าจงไปปล่อยมันไว้ที่พื้นเพหยักเยื่อแห่งกรุงมิลิตา. ลูกหงส์ได้ทำตามสั่ง.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๓ - หน้าที่ 75

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วทรงประชุม
ชาดก. นกวินิลกะในครั้งนั้นได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้. ลูกหงส์
สองตัวได้เป็นอัครสาวกทั้งสอง. พ่อหงส์ได้เป็นอานนท์. ส่วน
พระเจ้าวิเทหะได้เป็นเรตถาคตนี่แล.

จบ อรรถกถาวินิลกะชาดกที่ ๑๐

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ราโชวาทชาดก ๒. สิกาลชาดก ๓. สูกรชาดก
๔. อรุทชาดก ๕. ภัคคชาดก ๖. อลินจิตตชาดก ๗. คุณชาดก
๘. สุหนุชาดก ๙. โมรชาดก ๑๐. วินิลกชาดก และอรรถกถา.

จบ ทัพพวรรคที่ ๑

๒. สันถวรรค

๑. อินทสมานโคตตชาดก

ว่าด้วยการสมาคมกับสัตบุรุษ

[๑๗๑] บุคคลไม่พึงทำความสนิทสนมกับบุรุษ
ชั่วช้า ท่านผู้เป็นอริยะรู้ประโยชน์อยู่ ไม่พึงทำ
ความสนิทสนมกับอนารยชน เพราะอนารยชน
นั้น แม้อยู่ร่วมกันเป็นเวลานาน ก็ย่อมทำบาป
กรรมดุจช้างผู้ทำลายล้างดาบสชื่ออินทสมาน-
โคตรณะนั้น.

[๑๗๒] บุคคลพึงรู้บุคคลได้ว่า ผู้นี้เช่นเดียวกับ
เรา โดยศีล ปัญญา และสุตะ พึงทำไมตรีกับ
บุคคลนั้นนั่นแล เพราะการสมาคมกับสัตบุรุษ
นำมาซึ่งความสุขแท้.

จบ อินทสมานโคตตชาดกที่ ๑

อรรถกถาสันถวรรคที่ ๒

อรรถกถาอินทสมานโคตตชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันทรงปรารภ
ภิกษุว่ายากรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำเริ่มต้นว่า

น สนฺธวํ กานฺฐริเสน กยิรา ดังนี้.

เรื่องภิกษุว่ายากนั้น จักมีแจ้งในคิณฆชาดกนวกนิบาต.

พระศาสดาตรัสกะภิกษุนั้นว่า คู่ก่อนภิกษุแม่เมื่อก่อนเธอก็ไม่เชื่อฟังคำของบัณฑิตทั้งหลาย เพราะเธอเป็นผู้ว่ายาก จึงเหลวแหลกเพราะทำข้างตกมัน แล้วทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า

ในอดีตกาลครั้งเมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์ ครั้นเจริญวัยละมรवास ออกบวชเป็นฤาษี เป็นครูของเหล่าฤาษี ๕๐๐ อาศัยอยู่ในหิมวันตประเทศ. ในครั้งนั้นบรรดาบาสเหล่านั้น ได้มีคาบสชื่ออินทสมานโคตร เป็นผู้ว่ายากไม่เชื่อฟัง. คาบสนั้นเลี้ยงลูกข้างไว้เชือกหนึ่ง. พระโพธิสัตว์ได้ทราบข่าว จึงเรียกคาบสนั้นมาถามว่า เขาว่าเธอเลี้ยงลูกข้างไว้จริงหรือ. คาบสตอบว่าจริงขอรับอาจารย์ ข้าพเจ้าเลี้ยงลูกข้างไว้เชือกหนึ่ง แม่มันตาย. พระโพธิสัตว์พูดเตือนว่า จึ้นชื่อว่าข้าง เมื่อเคิบโต มักฆ่าคนเลี้ยง. เธออย่าเลี้ยงลูกข้างนั้นเลย. คาบสกล่าวว่า ท่านอาจารย์ข้าพเจ้าไม่อาจทิ้งมันได้. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นเธอจักได้รู้เอง. คาบสเลี้ยงลูกข้างนั้น ต่อมามันมีร่างกายใหญ่โต. คราวหนึ่งพวกฤาษีพากันไปในที่ไกลเพื่อหารากไม้และผลาผลในป่า แล้วพักอยู่ ณ ที่นั้น ๒-๓ วัน.

ข้างก็ตม้นรื้อบรรณศาลาเสี้ยกระจุยกระจาย ทำลาย
หม้อน้ำดื่ม โยนแผ่นหินทิ้ง ถอนแผ่นกระดานแขวนทิ้ง แล้วเข้าไป
ไปยังที่ซ่อนแห่งหนึ่งยื่นคอยมองดูทางมาของดาบส ด้วยหวังว่า
จักฆ่าดาบสนั้นแล้วไป. ดาบสอินทสมานโคตรหาอาหารไว้ให้ข้าง
เดินมาก่อนดาบสทั้งหมด ครั้นเห็นข้างนั้น จึงเข้าไปหามันตาม
ความรู้สึกที่เป็นปกติ. ครั้นแล้วข้างนั้นออกจากที่ซ่อนเองวง
จับฟาดลงกับพื้น เอาเท้าเหยียบศีรษะขยี้ให้ถึงความตาย แล้ว
แผดเสียงดังเข้าป่าไป. พวกดาบสที่เหลือจึงแจ้งข่าวนั้นให้พระ-
โฑธิสัตว์ทราบ. พระโฑธิสัตว์กล่าวว่า ไม่ควรทำความคลุกคลี
กับคนชั่ว แล้วกล่าวคาถานี้ว่า :-

บุคคลไม่พึงทำความสนิทสนมกับคนชั่ว

ท่านผู้เป็นอริยะ รู้ประโยชน์อยู่ไม่พึงทำความ
สนิทสนมกับอนารยชน เพราะอนารยชนนั้น
แม้อยู่ร่วมกันเป็นเวลานาน ก็ย่อมทำความชั่ว
ดุจข้างผู้ทำลายดาบสอินทสมานโคตรจะนั้น

บุคคลพึงรู้บุคคลใดว่า ผู้นี้เช่นเดียวกับ

เรา ด้วยศีล ด้วยปัญญา และแม้ด้วยสุตะ พึงทำ
ไมตรีกับบุคคลผู้นั้นนั่นแหละ เพราะการสมาคม
กับสัตบุรุษนำมาซึ่งความสุขแท้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า น สนฺธวฺ กามฺปฺริเสน กยฺริรา ความว่า
บุคคลไม่พึงทำความสนิทสนมด้วยอำนาจตัณหา หรือความสนิท

สนมด้วยความเป็นมิตร กับคนมักโกรธที่น่ารัง. บทว่า **อริโย**
ในบทว่า **อริโยนริเยน ปชานมตุถุ** ได้แก่ อริยะ ๔ จำพวก คือ
อาจารย์ริยะ ได้แก่ อริยะในทางมารยาท ๑ ถึงคอรริยะ อริยะใน
ทางเพศ ๑ ทัสสนอริยะ อริยะในทางความเห็น ๑ ปฏิเวธอริยะ
อริยะในทางรู้แจ้งแทงตลอด ๑. บรรดาอริยะเหล่านั้น อาจารย์-
อริยะท่านประสงค์เอาในที่นี้. อธิบายว่า บุคคลผู้เป็นอริยะ
รู้จักประโยชน์ คือรู้จักผล ฉลาดในประโยชน์และมีใช้ประโยชน์
ดำรงอยู่ในอาจารย์ ไม่พึงทำความสนิทสนมด้วยอำนาจค้นหา
หรือความสนิทสนมด้วยความเป็นมิตร กับคนที่มีโทษอริยะ คือ
คนทุศีลไม่มียางอายุ. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะคน
ที่มีโทษอริยะนั้น แม้อยู่ร่วมกันนาน ก็มีได้ค้ำนึ่งถึงการอยู่ร่วมกัน
นั้น ย่อมกระทำความชั่ว คือกระทำความอันลามกเท่านั้น.
ถามว่า เหมือนอะไร. ตอบว่า เหมือนช้าง ฆ่าอินทสมานโคตร
ดาบสใดกระทำความชั่ว. ในบทเป็นต้นว่า **ยเทว ปญญา สติโส**
มม ความว่า พึงรู้จักบุคคลใดว่า ผู้นี้เหมือนเราโดยศีลเป็นต้น
พึงกระทำไมตรีกับบุคคลนั้นเท่านั้น การสมาคมกับด้วยสัตบุรุษ
ย่อมนำความสุขมาให้.

พระโพธิสัตว์สอนหมู่ญาติว่า ธรรมดาคนเราไม่ควรเป็น
ผู้สอนยาก ควรศึกษาให้ดีแล้วให้จัดการเผาศพอินทสมานโคตร-
ดาบส เจริญพรหมวิหาร ได้เข้าถึงพรหมโลก.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๓ - หน้าที่ 80

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วทรงประชุม

ชาดก. อินทสมานโคตรในครั้งนั้น ได้เป็นภิกษุสอนยากนี้ใน
ครั้งนี้. ส่วนครูประจำคณะได้เป็นเรตถาคตนี่แล.

จบ อรรถกถาอินทสมานโคตรชาดกที่ ๑

๒. สันถवादก

ว่าด้วยความสนิทสนม

[๑๗๓] สิ่งอื่นที่จะชั่วช้ายิ่งขึ้นไปกว่าความสนิทสนมเป็นไม่มี ความสนิทสนมกับบุรุษเลวทราม เป็นความชั่วช้า เพราะไฟนี้เราให้อิ่มหนาแล้ว ด้วยสัปปิและข้าวปายาส ยังไหม้บรรณศาลาที่เราทำได้ยากให้พินาศ.

[๑๗๔] สิ่งอื่นที่จะประเสริฐยิ่งไปกว่าความสนิทสนมเป็นไม่มี ความสนิทสนมกับสัตบุรุษเป็นความประเสริฐ สามามฤคิเสียบากราชสีห์ เสือโคร่งและเสือเหลืองได้ ก็เพราะความรักใคร่สนิทสนมกัน.

จบ สันถवादกที่ ๒

อรรถกถาสันถवादกที่ ๒

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภการบูชาไฟ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า นสนถวสุมา ปรมตฺถิ ปาปิโย.

เรื่องราวเหมือนกับที่กล่าวไว้แล้วในนังคฤชชาดกนั้นแล. ภิกษุทั้งหลายเห็นชฎิลเหล่านั้นบูชาไฟ จึงทูลถามพระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชกฺขิตทั้งหลายประพฤติดะผิด มีประการต่าง ๆ ความเจริญในการนี้มีอยู่หรือหนอ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนกิกฺขุทั้งหลาย ไม่มีความเจริญไร ๆ ในการนี้เลย แม้โบราณบัณฑิตก็สำคัญว่ามีความเจริญ เพราะการบูชาไฟ จึงบูชาไฟเป็นเวลานาน ครั้นเห็นไม่มีความเจริญในกรรมนั้น จึงเอาน้ำดับไฟ เอากิ่งไม้เป็นต้นฟาดมิได้กลับมาก่ออีกต่อไป แล้วทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้าพรหมทัต เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์. มารดาบิดาเก็บไฟวันเกิดของพระโพธิสัตว์ไว้แล้ว กล่าวกะพระโพธิสัตว์เมื่อมีอายุได้ ๑๖ ปีว่า ลูกรัก ลูกจะรับเอาไฟวันเกิดไปบำเรอไฟในป่า หรือจักเรียนไตรเพท เพราะปกครองสมบัติอยู่เป็นฌรราวาส. พระโพธิสัตว์ตอบว่า ลูกไม่ต้องการอยู่เป็นฌรราวาส ลูกจักบำเรอไฟในป่ามุ่งหน้าต่อพรหมโลก แล้วจึงรับเอาไฟวันเกิดไหว้มารดาบิดา เข้าไปในป่า อาศัยอยู่ในบรรณศาลาบำเรอไฟ. วันหนึ่งพระโพธิสัตว์นั้น ไปยังที่เจริญเสียง ได้ข่าวป่ายาสกับสัปปิมา คิดว่า เราจักถวายข่าวป่ายาสนี้แก่มหาพรหม จึงนำข่าวป่ายาสนั้นมา ตั้งใจว่าเราจะบูชาไฟ ให้พระเพลิงผู้เป็นเจ้าค้ำข่าวป่ายาสผสมด้วยสัปปิก่อน แล้วสาดข่าวป่ายาสลงในไฟ. ข่าวป่ายาสมียางมากพอใส่เข้าไปในไฟ ไฟก็ลุกมีเปลวพุ่งขึ้นไหม้บรรณศาลา. พราหมณ์ทั้งกลัวทั้งตกใจก็หนีออกไปยืนอยู่

ภายนอกบ่นว่า ไม่ควรทำความสนิทสนมกับคนชั่ว บัดนี้ บรรณ-
ศาลาของเราซึ่งทำแสนยากถูกไฟเผาเสียแล้ว. จึงกล่าวคาถา
แรกว่า :-

สิ่งอื่นที่จะชั่วช้ายิ่งขึ้นไปกว่าความสนิท

สนมเป็นไปไม่มี ความสนิทสนมกับบุรุษเลวทราม

เป็นความชั่วช้า เพราะไฟนี้เราให้อ้อมหน้าแล้ว

ด้วยสัปปีและข้าวปายาส ยังไหม้บรรณศาลา

ที่เราทำได้ยากให้พินาศ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น สนฺถวสุมา ความว่า ความ
สนิทสนมมีสองอย่าง คือ ความสนิทสนมด้วยอำนาจตัณหา ๑
ความสนิทสนมด้วยความเป็นมิตร ๑ ไม่มีสิ่งอื่นที่จะเลวทราม
ต่ำช้ายิ่งขึ้นไปกว่าความสนิทสนมสองอย่างนั้น. บทว่า โย สนฺถโว
กาปริเสณ ความว่า ไม่มีความสนิทสนมอื่นที่เลวทรามกว่าความ
สนิทสนมสองอย่างนี้กับคนชั่วช้าเลวทราม. ถามว่า เพราะเหตุไร.
ตอบว่า เพราะไฟที่เราเลี้ยงให้อ้อมหน้าด้วยสัปปีและข้าวปายาส
ได้เผาบรรณศาลาที่เราสร้างไว้โดยลำบาก.

ครั้นพระโพธิสัตว์กล่าวอย่างนี้แล้ว ก็คิดว่าเราไม่ต้อง
การด้วยสิ่งที่ทำลายมิตร จึงเอนำดับไฟนั้นเสียแล้ว เอากิ่งไม้
ฟาด เข้าไปสู่ภายในป่าหิมพานต์ พบแม่เนื้อตัวหนึ่งชื่อสามา
เลียปากราชสีห์ เสือโคร่ง และเสือเหลือง จึงดำริว่า ไม่มี

ความประเสริฐอื่น นอกจากความสนิทสนมกับสัตว์บรูษแล้ว
จึงกล่าวคาถาที่สองว่า :-

สิ่งอื่นที่จะประเสริฐยิ่งไปกว่าความ

สนิทสนมเป็นไม่มี ความสนิทสนมกับบรูษ
เป็นความประเสริฐ แม่สามามฤคิเลียปากราชสีห์
เสือโคร่งและเสือเหลืองได้ ก็เพราะความรักใคร่
สนิทสนมกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สามามูขฺ เลหติ สนฺถเวณ
ความว่า แม่เนื้อสามาเลียปากสัตว์ทั้งสามเหล่านี้ด้วยความ
สนิทสนม คือด้วยความเสน่หา.

ครั้นพระโพธิสัตว์กล่าวอย่างนี้แล้ว จึงเข้าไปภายในป่า
หิมพานต์ บรรพชาเป็นฤาษี ยังอภิญญาและสมาบัติให้เกิด
ครั้นสิ้นชีพก็เข้าถึงพรหมโลก.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วทรงประชุม
ชาดก. เราได้เป็นคาบสในครั้งนั้น.

จบ อรรถกถาสันถวชาดกที่ ๒

๓. สุสีมชาดก

ว่าด้วยพระเจ้าสุสีมะ

[๑๗๕] ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระนามว่าสุสีมะ
ข้างสีดามีงาขาวประมาณ ๑๐๐ เชือกเศษนี้
ประดับด้วยข่ายทองเป็นของพระองค์ พระองค์
ทรงระลึกถึงการกระทำแห่งพระบิดา และ พระ
อัยยกาของพระองค์อยู่เนื่อง ๆ ตรัสว่าเราจะ
ให้ข้างเหล่านั้นแก่พราหมณ์เหล่านั้น ดังนี้ เป็น
ความจริงหรือพระเจ้าข้า.

[๑๗๖] ดูก่อนพ่อมณฑพ ข้างสีดามีงาขาวประ
มาณ ๑๐๐ เชือกเศษนี้ประดับด้วยข่ายทองซึ่ง
เป็นของเรา เราระลึกถึงการกระทำแห่งพระบิดา
และพระอัยยกาอยู่เนื่อง ๆ พูดยว่า เราจะให้ข้าง
เหล่านั้นแก่พราหมณ์เหล่านั้น ดังนี้ เป็นความ
จริง.

จบ สุสีมะชาดกที่ ๓

อรรถกถาสุสีมชาดกที่ ๓

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ เขตวันมหาวิหารทรงปรารภ
การถวายทานตามความพอใจ ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำเริ่ม

ต้นว่า กภาพา มิกา เสตทนุตา ทว อิมะ ดังนี้.

ความพิสดารมีอยู่ว่า ในกรุงสาวัตถี บางคราวสกุลเดียวเท่านั้นถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข. บางคราวหลายคนด้วยกันรวมกันถวายเป็นคณะ. บางคราวถวายตามสายถนน. บางคราวชาวเมืองทั้งสิ้น ร่วมกันทะกัณถวายทาน. แต่ในครั้งนี้ ชาวเมืองร่วมกันทะกัณ เตรียมถวายบริวารทุกชนิด แบ่งออกเป็นสองพวก พวกหนึ่งพูดว่า พวกเราจักถวายทานพร้อมด้วยบริวารทุกชนิดนี้แก่อัญญาเดียรถีย์ พวกหนึ่งพูดว่า เราจักถวายแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข. เมื่อการโต้เถียงกันเป็นไปเนื่อง ๆ อย่างนี้ พวกสาวกอัญญาเดียรถีย์ก็ว่าถวายแก่อัญญาเดียรถีย์เท่านั้น พวกสาวกของพระพุทธเจ้าก็ว่าถวายแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขเท่านั้น ครั้นคำที่ว่าเราจักกระทำมีมาก พวกที่พูดว่า เราจักถวายแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขก็มีมากเป็นธรรมดา ถ้อยคำของคนเหล่านั้นก็ยุติ. พวกสาวกของอัญญาเดียรถีย์ไม่อาจจะทำอันตรายแก่ทานที่ควรถวายแก่พระพุทธเจ้าได้. ชาวเมืองจึงนิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พวกกันบ่าเพ็ญมหาทานตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ ได้ถวายเครื่องบริวารทุกชนิด. พระศาสดาทรงกระทำอนุโมทนา ให้มหาชนตื่นด้วยมรรคผล แล้วจึงเสด็จไปยังเขตวันมหาวิหาร. เมื่อภิกษุสงฆ์แสดงวัตรจึงเสด็จประทับยืนที่หน้ามุขพระคันธกุฎีประทานสุคโตวาท แล้ว

เสด็จเข้าไปยังพระคันธกุฎี. ในตอนเย็นภิกษุทั้งหลายประชุมสนทนาในโรงธรรมว่า อาวุโสทั้งหลาย พวกสาวกของอัญญาเดียรถีย์ แม้พยายามจะทำอันตรายแก่ทานที่ควรถวายแด่พระพุทธเจ้าก็ไม่อาจจะทำอันตรายได้. การถวายเครื่องบริขารทั้งปวงนั้นมาถึงบาทมุลของพระพุทธเจ้าทั้งหมด. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกสาวกของอัญญาเดียรถีย์เหล่านั้น ได้พยายามเพื่อทำอันตรายทานที่ควรแก่เรา มิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็พยายาม อนึ่งเครื่องบริขารนั้นก็มาถึงบาทมุลของเราทุกครั้งแล้ว ทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลที่กรุงสาวัตถี ได้มีพระราชานามว่าสุสีมะ ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในครรภ์ของพราหมณ์ของปุโรหิตของพระองค์. เมื่อพระโพธิสัตว์มีอายุได้ ๑๖ ปี บิคาได้ถึงแก่กรรม. อนึ่งปุโรหิตนั้นขณะยังมีชีวิตอยู่ได้เป็นผู้กระทำความกมลแก่ช้างของพระราชานาม. เขาได้เครื่องอุปกรณ์และเครื่องประดับช้างทุกอย่างที่มีผู้นำมาในที่ทำการมกมลแก่ช้างทั้งหลาย. ในการมกมลครั้งหนึ่ง ๆ ทรัพย์สินประมาณหนึ่งโกฏิเกิดขึ้นแก่เขา. ต่อมาเมื่อเขาถึงแก่กรรมมหรสพในการมกมลช้างได้มาถึง. พวกพราหมณ์อื่น ๆ เข้าไปเฝ้าพระราชากราบทูลว่า ข้าแต่ महाराज มหรสพในการมกมลช้างได้มาถึงแล้ว ควรประกอบพิธี

มงคล แต่บุตรของพราหมณ์ปุโรหิตยังเด็กนัก ไม่รู้ไตรเพท
ไม่รู้สูตรกล่อมช้าง พวกข้าพระพุทธเจ้าจักทำการมงคลช้าง
กันเองพระเจ้าข้า. พระราชาทรงรับว่าดีแล้ว. พวกพราหมณ์
ต่างพากันรื่นเริงยินดีเดินไปมาด้วยคิดว่า พวกเราไม่ให้บุตร
ปุโรหิตทำการมงคลช้าง จักทำเสียเองแล้วก็จะได้รับทรัพย์
ครั้งถึงวันที่สี่จักมีการมงคลช้าง เพราะฉะนั้นมารดาของพระ-
โทธิสัตว์สดับข่านั้น จึงเสร์้าโสภคร่ำครวญว่า ขึ้นชื่อว่า การ
ทำการมงคลแก่ช้างเป็นหน้าที่ของเราเจ็ดชั่วตระกูลแล้ว วงศ์
ของเราจักเสื่อม และเราจักเสื่อมจากทรัพย์ด้วย. พระโทธิสัตว์
ถามว่า ร้องให้ทำไมแม่ ครั้นได้ฟังเหตุการณ์นั้นแล้ว จึงปลอบว่า
แม่จ๋า แม่อย่าเสร์้าโสภไปเลย บางทีลูกจักทำการมงคลเอง.
มารดาพูดว่า ลูกแม่ ลูกไม่รู้ไตรเพท ไม่รู้สูตรกล่อมช้าง ลูก
จักทำการมงคลได้อย่างไร. พระโทธิสัตว์ถามว่า แม่จ๋าเมื่อไร
เขาจักทำการมงคลช้างกัน. มารดาตอบว่า ในวันที่สี่จากนี้ไป
แหละลูก. พระโทธิสัตว์ถามว่า แม่จ๋า อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญ
ไตรเพทสูตรกล่อมช้างอยู่ที่ไหนเล่าแม่. มารดาบอกว่า ลูกรัก
อาจารย์ทิสปาโมกข์เช่นว่านี่ อยู่ในเมืองตักกสิลา แคว้นคันธาระ
สุดทางจากนี้ไปร้อยยี่สิบโยชน์. พระโทธิสัตว์ปลอบมารดาว่า
แม่จ๋า ลูกจะไม่ยอมให้วงศ์ของเราพินาศ พຽนี้ลูกจะไปเมือง
ตักกสิลา เดินทางวันเดียวก็ถึงเรียนไตรเพทและสูตรกล่อมช้าง
เพียงคืนเดียวเท่านั้น รุ่งขึ้นจะกลับมาทำการมงคลช้างในวันที่สี่

ในวันรุ่งขึ้น พระโพธิสัตว์บริโภคอาหารแต่เช้า ออกเดินทางคนเดียว เพียงวันเดียวก็ถึงเมืองตักกสิลา เข้าไปไหว้อาจารย์แล้วนั่งอยู่ข้างหนึ่ง. ลำดับนั้นอาจารย์ถามพระโพธิสัตว์ว่า เจ้ามาจากไหนเล่าพ่อ. จากกรุงพาราณสีขอรับท่านอาจารย์. ต้องการอะไรเล่า. ต้องการเรียนไตรเพทและสูตรกล่อมช้างในสำนักของท่านอาจารย์ขอรับ. คีละ เรียนเถิดพ่อ. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ท่านอาจารย์ขอรับ งานของกระผมค่อนข้างคั่งหนักมาก แล้วก็เล่าเรื่องทั้งหมดให้ทราบ กล่าวว่า กระผมมาเป็นระยะทางร้อยยี่สิบโยชน์ เพียงวันเดียวเท่านั้น วันนี้ขอท่านอาจารย์ให้โอกาสแก่กระผมเพียงคืนเดียวเท่านั้น ในวันที่สามจากวันนี้จักมีการมงคลช้าง กระผมขอเรียนทุกวิชาเพียงแต่หัวข้ออย่างเดียวเท่านั้น ครั้นอาจารย์ให้โอกาส จึงล้างเท้าอาจารย์วางอุทธรณ์พั้นหนึ่งไว้ข้างหน้าอาจารย์ ไหว้แล้วนั่งลงข้างหนึ่ง เริ่มศึกษา พออรุณขึ้นก็เรียนจบไตรเพทและสูตรกล่อมช้าง จึงถามว่า ยังมีสิ่งอื่น ๆ อีกหรือท่านอาจารย์ เมื่ออาจารย์กล่าวว่า ไม่มีแล้ว จบหมดแล้ว ยังสอบทานศิลปะให้อาจารย์ฟังว่า ท่านอาจารย์ในคัมภีร์นี้มีบทบาทหายไปที่นี้ มีที่เลอะเลือนเพราะสาธยายไปที่นี้ ตั้งแต่ที่นี่ไปท่านพึงบอกอันตเวาสิกทั้งหลายอย่างนี้ เสร็จแล้วบริโภคอาหารแต่เช้าตรู่ ไหว้อาจารย์กลับไปกรุงพาราณสีเพียงวันเดียวเท่านั้น แล้วไปไหว้มารดา เมื่อมารดาถามว่า เรียนศิลปะจบแล้วหรือลูก บอกว่า จบแล้วจะแม่ ทำให้มารดาปลาบปลื้มมาก.

วันรุ่งขึ้นเขาเตรียมงานมหรสพมงคลช้างกันเป็นการ

ใหญ่ ประชาชนต่างจัดเตรียมช้างของตน ๆ สวมเครื่องประดับ
แล้วด้วยทองคำ ผูกธงแล้วด้วยทองคำ กลุมด้วยตาข่ายทอง.
ตกแต่งกันที่พระลานหลวง. พวกพราหมณ์ก็ประดับประดารถทำ
ตั้งใจว่า พวกเรจักทำการมงคลช้าง. แม้พระเจ้าสุทิมะก็ทรง
เต็มยศ ให้ข้าราชการถือเครื่องอุปกรณ์เสด็จไปยังมงคล
สถาน. แม้พระโพธิสัตว์ก็ตกแต่งร่างกายด้วยเครื่องประดับ
อย่างเด็ก มีบริษัทของตนห้อมล้อมเป็นบริวาร ไปยังสำนัก
ของพระราชากราบทูลว่า ข้าแต่ महाराज ได้ทราบข่าวว่า
พระองค์ทรงทำวงศ์ของข้าพระพุทธเจ้าและของพระองค์เอง
ให้พินาศแล้วได้รับสั่งว่า เราจะให้พราหมณ์อื่นทำการมงคล
ช้างแล้วมอบเครื่องประดับช้างและเครื่องอุปกรณ์ให้จริงหรือ
พระพุทธเจ้า แล้วกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระนามว่า สุทิมะ

ช้างสีดามีงาขาวประมาณร้อยเชือกเหล่านี้ ประ
ดับด้วยข่ายทองเป็นของพระองค์ พระองค์ทรง
ระลึกถึงการกระทำของพระบิดาและพระอัยยกา
อยู่เนือง ๆ ตรัสว่า เราจะให้ช้างเหล่านี้แก่
พราหมณ์เหล่านี้ดังนี้ เป็นความจริงหรือ
พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เตเต ททามิติ สุตฺติ มุรุติ
ความว่า เราให้ช้างเหล่านี้แก่ท่าน คือในสำนักของท่าน. อธิบาย
ว่า เราจะให้ช้างซึ่งประดับด้วยเครื่องอสังการทั้งปวงประมาณ
ร้อยเชือก จำพวกสีด่างขาวแก่พราหมณ์เหล่านี้. ข้าแต่พระ-
ราชาสุตฺติมะ พระองค์ตรัสอย่างนี้เป็นความจริงหรือ. บทว่า
อนุสุตฺร เปตฺติปิตามหานิ ความว่า ทรงระลึกถึงการกระทำของ
พระบิดาและพระอัยยกาเนื่อง ๆ ในวงศ์ของข้าพระพุทธเจ้าและ
ของพระองค์เอง. ข้อนี้ท่านอธิบายว่า ข้าแต่มหाराช บิดาและ
ปู่ของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายกระทำมงคลช้างแก่พระชนกและ
พระอัยยกาของพระองค์จนเจ็ดชั่วตระกูล พระองค์แม่ทรงระลึก
ได้อย่างนี้ ก็ยังทำวงศ์ของข้าพระองค์ทั้งหลายและของพระองค์
ให้พินาศ นัยว่ารับสั่งอย่างนี้จริงหรือ.

พระเจ้าสุตฺติมะทรงสดับคำของพระโพธิสัตว์ จึงตรัสคาถา
ที่สองว่า :-

ดูก่อนมาณพ ช้างสีดามีงาขาวประมาณ
ร้อยเชือกเหล่านี้ ประดับด้วยขายทองซึ่งเป็น
ของเรา เราระลึกถึงการกระทำของพระบิดา
และพระอัยยกาอยู่เนืองๆ พุคว่า ว่าเราจะให้
ช้างเหล่านั้นแก่พราหมณ์เหล่านี้ ดังนี้ เป็น
ความจริง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เตเต ททามิ ความว่า คุณก่อน
มาณพ เราพูดว่า เราจะให้ช้างเหล่านี้แก่พราหมณ์ทั้งหลาย
เป็นความจริงทีเดียว. อธิบายว่า เราพูดกะพราหมณ์เหล่านั้นว่า
เราจะให้ช้างเหล่านี้แก่พราหมณ์ทั้งหลายเป็นความจริง. บทว่า
อนุสุตฺรํ ความว่า เรายังระลึกได้ถึงกิริยาของพระบิดาและพระ
เจ้าปู่อยู่เสมอ มิใช่ระลึกไม่ได้. พระราชารับตั้งอย่างนั้น โดย
ทรงชี้แจงว่า แม้เราระลึกได้ว่า บิดาและปู่ของเจ้ากระทำพิธี
มงคลช้าง แก่พระบิดาและพระอัยกาของเรา ก็ยังพูดอย่างนี้
อีกเป็นความจริง.

ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ได้กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่
มหาราช เมื่อพระองค์ยังทรงระลึกถึงวงศ์ของพระองค์และของ
ข้าพระองค์ได้ เพราะเหตุไรพระองค์จึงทิ้งข้าพระองค์เสีย แล้ว
ให้ผู้อื่นกระทำการมงคลช้างแก่พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า
นี่แน่เจ้าพวกพราหมณ์เขบอกเราว่า นัยว่าเจ้าไม่รู้ไตรเพท
และสูตรกล่อมช้าง. เพราะฉะนั้นเราจึงให้พวกพราหมณ์อื่นทำ
พิธี. พระโพธิสัตว์บรรลุสี่หนาทว่า ข้าแต่มหาราช บรรดา
พราหมณ์ทั้งหมดนี้ แม้สักคนหนึ่งก็ไม่สามารถเจรจากับข้าพระองค์
ได้ในพระเวทก็ดี ในพระสูตรก็ดี มีอยู่ จงลุกขึ้นมา พราหมณ์
อื่นนอกจากข้าพระพุทธเจ้า ชื่อว่ารู้ไตรเพทและสูตรกล่อมช้าง
พร้อมด้วยวิธีทำการมงคลช้าง ไม่มีเลยทั่วชมพูทวีป. พราหมณ์
แม้สักคนหนึ่งก็ไม่สามารถลุกขึ้นเป็นคู่แข่งกับพระโพธิสัตว์ได้.

พระโพธิสัตว์ครั้งดำรงพระภูวณีย์ของตนให้มั่นคงแล้ว จึงกระทำการมงคล ถือน้ำพระทัยเป็นอันมากกลับไปยังที่อยู่.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วทรงประกาศสังฆธรรม ทรงประชุมชาดก. เมื่อจบสังฆธรรมแล้ว ชนบางพวกได้เป็นโสดาบัน. บางพวกได้พระสกทาคามี บางพวกได้เป็นพระอนาคามี บางพวกได้บรรลุพระอรหัต. มารดาในครั้งนั้นได้เป็นมหายานาในครั้งนี้ บิดาได้เป็นพระเจ้าสุทโธทนมหาราช พระราชาสุสีมะได้เป็นอานนท์ อาจารย์ทศปาโมกษ์ ได้เป็นโมคคัลลานะ ส่วนมาณพ ก็เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาสุสีมชาดกที่ ๓

๔. คิณฑชาดก

ว่าด้วยสายตาแฉ่ง

[๑๗๗] เออ ก็ (เขากล่าวว่า) แฉ่งย่อมเห็นซากศพ
ทั้งหลายได้ถึงร้อยโยชน์ เหตุไรท่านมาถึงข้าย
และบ่วงจึงไม่รู้เล่า.

[๑๗๘] ความเสื่อมจะมีในเวลาใด สัตว์ใดก็จะ
สิ้นชีวิตในเวลาใดในเวลานั้น ถึงจะมาใกล้ข้าย
และบ่วงก็รู้ไม่ได้.

จบ คิณฑชาดกที่ ๔

อรรถกถาคิณฑชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุเลียงมารดารูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำเริ่มต้นว่า
ยนฺนุ คิณฑ โยชนสตฺติ ดังนี้.

เรื่องจกมีแจ้งในสามชาดก

พระศาสดาตรัสถามภิกษุนั้นว่า คุณก่อนภิกษุได้ยินว่า
เธอเลียงคฤหัสถ์จริงหรือ เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า
ตรัสถามว่า คฤหัสถ์เหล่านั้นเป็นใคร กราบทูลว่า มารดาบิดา
ของข้าพระองค์เองพระเจ้าข้า ทรงให้สาธุการว่า ดีแล้ว ดีแล้ว
ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายพวกเธออย่าตำหนิโทษภิกษุนี้เลย แม้

โบราณบัณฑิตทั้งหลายก็ได้ทำอุปการะแก่ผู้มีโชติด้วยอำนาจ
บุญคุณ ส่วนมารดาบิดาของภิกษุนี้เป็นภาระแท้ แล้วทรงนำ
เรื่องในอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในกรุง
พาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดพญาเร้ง เลี้ยงคูมารดา
บิดาอยู่ที่คิชฌบรพต. ต่อมาราวหนึ่ง เกิดพายุฝนใหญ่. เร้ง
ทั้งหลายไม่สามารถทนพายุฝนได้ จึงพากันบินหนีมากรุงพาราณสี
เพราะกลัวหนาว จับสันอยู่ด้วยความหนาว ณ ที่ใกล้กำแพง
และคูเมือง. ในเวลานั้นเศรษฐีกรุงพาราณสีออกจากเมืองจะไป
อาบน้ำเห็นเร้งเหล่านั้นกำลังลำบาก จึงจัดให้มารวมกันที่กำบัง
ฝนแห่งหนึ่ง ก่อไฟให้ผิง แล้วส่งไปยังป่าช้าโค หาเนื้อโคมาให้
พวกเร้งแล้วจัดการรักษา. ครั้นพายุฝนสงบเร้งทั้งหลายก็
มีร่างกายกระปรี้กระเปร่า พากันบินกลับสู่ภูเขตามเดิม. พวกเร้ง
จับกลุ่มปรึกษากัน ณ ที่นั้นว่า เศรษฐีกรุงพาราณสี ได้ช่วยเหลือ
พวกเรามา ควรตอบแทนผู้ที่ช่วยเหลือเรา เพราะฉะนั้นตั้งแต่
นี้ไป บรรดาพวกท่านผู้ใดได้ผ้าหรือเครื่องอาภรณ์ชนิดใด ผู้นั้น
พึงคาบสิ่งนั้นให้ตกลงกลางเวหาใกล้เรือนของเศรษฐีกรุงพาราณสี.
ตั้งแต่นั้นมาเร้งทั้งหลายคอยดูความเปลวเรือของพวกมนุษย์ที่
ตากผ้าและเครื่องอาภรณ์ไว้กลางแดด ต่างพากันโฉบเฉี่ยวไป
จับปล้นเหมือนเหยี่ยวคาบชิ้นเนื้อ ทั้งตกลงกลางอากาศใกล้

เรือนของเศรษฐีกรุงพาราณสี. เศรษฐีรู้ว่าเป็นเครื่องอาภรณ์
ของแรงแจ้ง จึงให้เก็บอาภรณ์ทั้งหมดนั้นไว้เป็นส่วน ๆ.

มหาชนพากันไปกราบทูลพระราชว่า แรงแจ้งทั้งหลายปล้น
เมือง. พระราชรับสั่งว่า พวกเจ้าจับแรงแจ้งได้แม้ตัวเดียวเท่านั้น
ก็จะได้ของคืนทั้งหมด แล้วให้วางบ่วงและข่ายดักไว้ในที่นั้น ๆ.
แรงแจ้งที่เลี้ยงมารดาที่ติดบ่วง. ชนทั้งหลายก็จับแรงแจ้งนั้นนำไป
ด้วยคิดว่าจักถวายพระราช. เศรษฐีกรุงพาราณสีกำลังเดิน
ไปเฝ้าพระราช ครั้นเห็นมนุษย์พวกนั้นจับแรงแจ้งเดินไป จึงได้
ไปพร้อมกับเขาด้วยคิดว่า จักไม่ให้ผู้ใคร่แรงแจ้งตัวนี้. ชน
ทั้งหลายก็ถวายแรงแจ้งแก่พระราช. พระราชจึงตรัสถามว่า พวก
เจ้าปล้นเมืองคาบฝ้าเป็นต้นไปหรือ. พญาแรงแจ้งกราบทูลว่า ข้าแต่
มหाराช จริงพระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า พวกเจ้าเอาไปให้แก่ใคร.
กราบทูลว่า ให้แก่เศรษฐีกรุงพาราณสีพระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า
เพราะเหตุไร. กราบทูลว่า เพราะเศรษฐีนั้นได้ให้ชีวิตแก่พวก
ข้าพระองค์ กระทำอุปการะตอบแก่ผู้มีอุปการะย่อมสมควร
อย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น พวกข้าพระองค์จึงให้ไป. พระราช
รับสั่งกะพญาแรงแจ้งว่า ได้ยินว่า แรงแจ้งทั้งหลายอยู่ไกลตั้งร้อยโยชน์
ย่อมเห็นซากศพ เพราะเหตุไร เจ้าจึงไม่เห็นบ่วงที่เขาดักจับตัว
แล้วตรัสคาถาที่ ๑ ว่า :-

เขากล่าวกันว่าแรงแจ้งย่อมเห็นซากศพได้

ถึงร้อยโยชน์ เหตุไรเจ้ามาถึงข่ายและบ่วงจึง

ไม่รู้สีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยํ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า น เป็นนามัตถนิบาต. อธิบายว่า ขึ้นชื่อว่าแรงย่อมมองเห็นซากศพ ซึ่งตั้งอยู่เกินร้อยโยชน์. บทว่า อาสขุขาปี แปลว่า เข้าใกล้ คือ มาถึง. พระราชาตรัสถามว่า เจ้าแม่มาถึงชายและบ่วงที่ เขาตกไว้จับตัว เพราะเหตุไร จึงไม่รู้สีกเล่า.

พญาแรงสดับพระราชดำรัสแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ความเลื่อมจะมีในเวลาใด สัตว์ใกล้จะ
สิ้นชีวิตในเวลาใด ในเวลานั้นถึงจะมาใกล้ชาย
และบ่วง ก็รู้ไม่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปราภโว คือ ความพินาศ.
บทว่า โปโส คือสัตว์.

พระราชาครั้นทรงสดับคำของแรงแล้ว จึงตรัสถาม
เศรษฐีว่า คุณก่อนมหาเศรษฐี แรงทั้งหลายนำผ้าเป็นต้นมาที่
เรือนของท่านจริงหรือ. กราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า. ตรัสถาม
ว่า ผ้าเป็นต้นเหล่านั้นอยู่ที่ไหน. กราบทูลว่า ขอเดชะข้าพระ-
พุทธเจ้าจัดผ้าเหล่านั้นไว้เป็นส่วน ๆ ข้าพระพุทธเจ้าจะให้แก่
ผู้ที่เป็นเจ้าของ ขอพระองค์ได้โปรดทรงปล่อยแรงตัวนี้เถิด
พระเจ้าข้า. มหาเศรษฐีกราบทูลให้ปล่อยพญาแรง แล้วคืน
สิ่งของให้แก่ทุกคน.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
อริยสัจ ทรงประชุมชาดก. เมื่อจบอริยสัจ ภิกษุผู้เลี้ยงมารดา
ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล. พระราชาในครั้งนั้น ได้เป็นอานนท์ใน
บัดนี้. เศรษฐีกรุงพาราณสีได้เป็นสารีบุตร. ส่วนเร้งเลี้ยง
มารดา คือเราตถาคตนี้แล

จบ อรรถกถาศิลปชาดกที่ ๔

๕. นกุลชาดก

อย่าวางใจมิตร

[๑๗๕] ดูก่อนพังพอน ท่านได้ทำมิตรภาพกับงู
ผู้เป็นศัตรูแล้ว ใจนจึงยังนอนแยกเขี้ยวอยู่อีก
เล่า ภัยที่ไหนดจะมาถึงแก่ท่านอีก.

[๑๗๖] บุคคลพึงระแวงภัยในศัตรูไว้ แม้มิตร
ก็ไม่ควรวางใจ ภัยเกิดขึ้นแล้วจากมิตร ย่อมตัด
มูลรากทั้งหลายเสีย.

จบ นกุลชาดกที่ ๕

อรรถกถานกุลชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันทรงปรารภ
การทะเลาะของเสถียร ตรีสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
สนธิ กตฺวา อมิตฺเตน ดังนี้.

เรื่องราวเหมือนกับที่กล่าวไว้แล้วในอุรคชาดก ในหนก่อน.
แม้ในเรื่องนี้พระศาสดาก็ตรัสว่า ก่อนภิกษุทั้งหลาย มหา-
อำมาตย์สองคนเหล่านี้ มิใช่เราทำให้สามัคคีกันบัดนี้เท่านั้น
แม้เมื่อก่อนเราก็ได้ทำให้คนเหล่านี้สามัคคีกันเหมือนกัน แล้ว
ทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลพรหมณ์ ในบ้าน
แห่งหนึ่ง ครั้นเจริญวัย ได้เรียนศิลปะทุกแขนง ในกรุงคักกสิลา
สละเพศฆราวาสออกบวชเป็นฤาษี ยังอภิญญาและสมาบัติให้
เกิด มีรากไม้และผลาผลในป่าเป็นอาหาร โดยการเที่ยวแสวง
หา พำนักอยู่ในหิมวันตประเทศ. ท้ายสุดที่จึงกรมของพระ-
โพธิสัตว์ มีพึงพอนอาศัยอยู่ในจอมปลวกแห่งหนึ่ง. โกลีจอมปลวก
นั้นมีงูอาศัยอยู่ที่โคนไม้ต้นหนึ่ง. งูและพึงพอนทั้งสองก็ทะเลาะกัน
ตลอดกาล. พระโพธิสัตว์กล่าวถึงโทษในการทะเลาะกันและ
อานิสงส์ในการเจริญเมตตาแก่สัตว์ทั้งสองนั้น แล้วสอนว่า ไม่
ควรทะเลาะกัน ควรอยู่กันด้วยความสามัคคี ได้ทำให้สัตว์
ทั้งสองนั้นสามัคคีกัน. ครั้นถึงเวลาที่งูออกไปข้างนอก พึงพอน
ก็นอนอ้าปากหันหัวไปทางช่องโพลงจอมปลวก ท้ายที่จึงกรม
หายใจเข้าออกกลับไป. พระโพธิสัตว์เห็นพึงพอนนั้นนอนหลับ
เมื่อจะถามว่า ภัยอะไรเกิดขึ้นแก่เจ้า จึงกล่าวคาถาแรกว่า :-

ดูก่อนพึงพอน ท่านได้ทำมิตรภาพกับงู

ผู้เป็นศัตรู ไฉนจึงยังนอนแยกเขี้ยวอยู่อีกเล่า

ภัยที่ไฉนจะมาถึงแก่ท่านอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สหุธิ กตุวา คือทำความเป็น
มิตรกัน. บทว่า อณฺทเชน งูซึ่งเกิดในกะเปาะไข่. เรียก

ฟังพอนว่า ชลาพุชะ. ด้วยว่าฟังพานั้นเรียกว่าชลาพุชะเพราะ
เกิดในครรภ์ บทว่า วิวริย แปลว่า อ้าปาก.

พระโฑธิสัตว์กล่าวอย่างนี้แล้ว ฟังพอนจึงบอกว่า พระคุณ-
เจ้า ขึ้นชื่อว่าศัตรูไม่ควรดูหมิ่น ควรระวางไว้เสมอ แล้วกล่าว
คาถาที่ ๒ ว่า :-

บุคคลพึงระวางภัยในศัตรูไว้ แม้นมิตร

ก็ไม่ควรวางใจ ภัยเกิดขึ้นแล้วจากมิตร ย่อม

ตัดมูลรากทั้งหลายเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อกยา ภัยมุขุปนุญ ได้แก่
ภัยไม่เกิดแก่ท่านจากโอกาสนี้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ไม่มีภัย
ใครจัดว่าเป็นมิตร ผู้ที่คุ้นเคยจัดว่าเป็นมิตร เพราะฉะนั้น ภัย
ย่อมเกิดขึ้นจากมิตรนั้น ย่อมตัดแ่มมูลรากนั้นเสีย อธิบายว่า
ชื่อว่ายอมเป็นไปเพื่อกำจัดมูลราก เพราะคำที่มิตรรู้โทษทั้งหมด
แล้ว.

ลำดับนั้น พระโฑธิสัตว์ได้สอนฟังพอนนั้นว่า เจ้าอย่า
กลัวเลย เราได้กระทำโดยที่ไม่ให้รู้ทำร้ายเจ้าแล้ว ตั้งแต่นี้ไป
เจ้าอย่าได้ระวางงุนั้นเลย แล้วสอนให้เจริญพรหมวิหารสี่มุ่ง
ต่อพรหมโลก. แม้อัตว์เหล่านั้นก็ไปตามยถากรรม.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 102

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศานี้มา แล้วทรงประชุม
ชาดก. งามและฟังพอนในครั้งนั้นได้เป็นมหาอำมาตย์สองคนใน
บัดนี้. ส่วนดาบส ก็เรอตถาคตนี้อแล้ว.

จบ อรรถกถานกุลชาดกที่ ๕

๖. อุปสาพหกชาดก

ด้วยคุณธรรมที่ไม่ตายไปจากโลก

[๑๘๑] พราหมณ์ชื่อว่าอุปสาพหกทั้งหลาย ถูก
ญาติทั้งหลายเผาเสียในประเทศนี้ ประมาณ
หมื่นสี่พันชาติแล้ว สถานที่อันใคร ๆ ไม่เคย
ตายแล้ว ย่อมไม่มีในโลก

[๑๘๒] ถัดจะ ๑ ธรรม ๑ อหิงสา ๑ ถ้อยญมะ ๑
ทมะ ๑ มีอยู่ในบุคคลใด พระอริยะทั้งหลายย่อม
คบหาบุคคลนั้น คุณชาตินี้แลชื่อว่าไม่ตายในโลก.

จบ อุปสาพหกชาดกที่ ๖

อรรถกถาอุปสาพหกชาดกที่ ๖

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันทรงปรารภ
พราหมณ์ผู้ถือความบริสุทธิ์ของป่าช้า ชื่ออุปสาพหกะ.

มีเรื่องได้ยินมาว่า พราหมณ์นั้นเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก
แต่เพราะคำที่ตนเป็นคนเจ้าทิฐฐิ จึงมิได้ทำการสงเคราะห์
พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย แม้ประทับอยู่ ณ พระวิหารใกล้ ๆ. แต่
บุตรของเขาเป็นคนฉลาด มีความรู้. พราหมณ์บอกบุตรเมื่อ
ตัวแก่เฒ่าว่า นี่แน่ลูก เจ้าอย่าเผาพ่อในป่าช้าที่เผาคนเฉาโรค
แต่ควรเผาพ่อในป่าช้าที่ไม่ปะปนกับใคร ๆ แห่งหนึ่ง. บุตรกล่าว

ว่า พ่อเจ้าลูกไม่รู้จักที่ที่ควรเฝ้าพ่อ ทางที่ดีพ่อพาลูกไปแล้ว
บอกว่าให้เฝ้าตรงนี้. พรหมณ์พูดว่า ดิละลูกแล้วพานูตรออก
จากเมืองขึ้นไปยังยอดเขาคิชฌกูฏ กล่าวว่าคุณตรงนี้แหละเป็น
ที่ที่ไม่เคยเฝ้าคนเฝ้าใครอื่น. ลูกควรเฝ้าพ่อตรงนี้แล้วก็เริ่ม
ลงจากภูเขาพร้อมกับลูก.

ในวันนั้นเวลาใกล้รุ่งพระศาสดาทรงตรวจดูฝ่าพินธุผู้
ที่ควรโปรดได้ทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยโศดาปัตติมรรคของ
พ่อลูกนั้น เพราะฉะนั้น จึงทรงถือเอาทางนั้นเสด็จไปยังเชิงภูเขา
จุจพรานชำนานูทาง ประทับนั่งรอพ่อลูกลงจากยอดเขา. พ่อลูก
ลงจากภูเขาได้เห็นพระศาสดา. พระศาสดาทรงกระทำปฏิสันถาร
ตรัสถามว่า จะไปไหนกันพรหมณ์. มาณพกราบทูลเนื้อความ
ให้ทรงทราบ. พระศาสดาตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นมาเถิด เราจะไป
ยังที่ที่บิดาของเจ้าบอกทรงพาพ่อลูกทั้งสองขึ้นสู่ยอดเขาตรัส
ถามว่า ที่ตรงไหนเล่า. มาณพกราบทูลว่า บิดาของข้าพระองค์
บอกว่า ระหว่างภูเขาสามลูกนี้แหละพระเจ้าข้า. พระศาสดา
ตรัสว่า คู่ก่อนมาพบบิดาของเจ้ามิใช่ถือความบริสุทธิ์แห่งป่าช้า
ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนบิดาของเจ้าก็ถือความบริสุทธิ์แห่ง
ป่าช้า อนึ่งบิดาคณินี้บอกเจ้าว่าจงเฝ้าเราตรงนี้แหละมิใช่เวลานี้
เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็บอกที่สำหรับเฝ้าคนในที่นี้เหมือนกัน เมื่อ
เขากราบทูลอาราธนาจึงทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาล ที่กรุงราชคฤห์นี้แหละ ได้มีพราหมณ์ชื่อ
อุปสาพหะคนเดียวกันนี้แหละ และบุตรของเขาก็คนเดียวกันนี้.
ในครั้งนั้นพระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ แคว้นมคธ
ครั้งจบศิลปศาสตร์แล้ว จึงออกบวชเป็นฤาษี ทำอภิญญาและ
สมาบัติให้เกิด เพลิดเพลินอยู่ด้วยฌานกริธา อาศัยอยู่ในหิมวันต-
ประเทศเป็นเวลาช้านาน แล้วจึงไปพักอยู่ ณ บรรณศาลาใกล้
ภูเขาคิชฌกูฏ เพื่อเสพของเค็มของเปรี้ยว. ในครั้งนั้น พราหมณ์
นั้นได้บอกกะบุตรทำนองเดียวกันนี้แหละ เมื่อบุตรกล่าวว่า
พ่อจงบอกที่เช่นนั้นแก่ลูกเถิด. แล้วบอกที่นี้แหละ แล้วลงไปพบ
พระโพธิสัตว์พร้อมกับบุตร ได้เข้าไปหาพระโพธิสัตว์. พระโพธิ-
สัตว์ถามทำนองเดียวกันนี้แหละ. ครั้นฟังคำของมาณพแล้ว
จึงกล่าวว่า มาเถิดเราจะรู้ว่าที่ที่บิดาเจ้าบอกปะปนหรือไม่ปะปน
แล้วพาบิดาและบุตรขึ้นไปขอดภูเขา เมื่อมาณพกล่าวว่า ระหว่าง
ภูเขาสามลูกนี้แหละ เป็นที่ไม่ปะปน จึงตอบว่า ลูก่อนมาณพใน
ที่นี้แหละไม่มีปริมาณของผู้ที่ถูกเผา บิดาของเจ้านั้นเองเกิดใน
ตระกูลพราหมณ์เมืองราชคฤห์นี้แหละ ชื่ออุปสาพหะอย่าง
เดียวกัน ถูกเผาในระหว่างภูเขานี้มาแล้วถึงหมื่นสี่พันชาติ.
อันที่จริง สถานที่ที่ไม่ถูกเผาที่ดี สถานที่ที่ไม่ใช่ป่าช้าที่ดี สถานที่
ที่ศิระษะไม่ทอดลงก็ดี ไม่อาจหาได้ในแผ่นดิน แล้วกำหนดด้วย
ญาณอันรู้ถึงภพของสัตว์ที่อยู่อาศัยในชาติก่อน (บุพเพนิวาสญาณ)
จึงกล่าวสองคาถาว่า :-

พราหมณ์ชื่อว่า อุปสาพหะทั้งหลาย
ถูกญาติทั้งหลายเผาเสียในประเทศนี้ ประมาณ
หมื่นสี่พันชาติแล้ว สถานที่อันใคร ๆ ไม่เคย
ตายแล้วย่อมไม่มีในโลก. สัจจะ ธรรมะ อหิงสา
สัตถุญมะ และทมะมีอยู่ในบุคคลใด พระอริยะ
ทั้งหลายย่อมคบหาบุคคลนั้น คุณชาตินี้แลชื่อว่า
ไม่ตายในโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนามตฺ ได้แก่ จริงอยู่สถานที่
อันไม่ตายท่านเรียกว่า อมตะด้วยการเปรียบเทียบ. เมื่อจะปฏิเสธ
ข้อนั้น จึงกล่าวว่ อนามตฺ (ที่ที่ไม่เคยตาย). บาลี เป็น อมตฺ
ก็มี อธิบายว่า ชื่อว่าที่อันไม่ใช่สุสาน อันเป็นที่ที่ใคร ๆ ไม่เคย
ตายไม่มีในโลก. บทว่า ยมฺหิ สจฺจญฺจ ฐมฺมโมจฺ ได้แก่ ญาณ
คือสัจธรรมอันเป็นส่วนเบื้องต้น มีอริยสัจสี่เป็นพื้นฐาน และ
โลกุตระธรรม มีอยู่ในบุคคลใด. บทว่า อหิสา ได้แก่ การไม่
เบียดเบียน กิริยาที่ไม่เบียดเบียนต่อผู้อื่น. บทว่า สญฺญโม ได้แก่
การสำรวมด้วยศีล. บทว่า ทโม ได้แก่การฝึกอินทรีย์. คุณชาติ
นี้แลมีอยู่ในบุคคลใด. บทว่า เอตฺถริยา เสวนฺติ ความว่า พระ-
อริยะทั้งหลาย ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และ
สาวกของพระพุทธเจ้า ย่อมเสพฐานะนี้คือ ย่อมเข้าไปหา ย่อม
คบบุคคลชนิดนี้. บทว่า เอตฺ โลเกอนามตฺ ได้แก่ คุณชาตินั้นชื่อว่า
อมตะ เพราะให้สำเร็จถึงความไม่ตาย.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 107

พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่สองพ่อลูกอย่างนี้แล้ว เจริญ
พรหมวิหารสี่มุ่งต่อพรหมโลก. พระศาสดาทรงนำพระธรรม-
เทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศสังฆธรรม ทรงประชุมชาดก.

เมื่อจบสังฆธรรม พ่อลูกทั้งสองตั้งอยู่ในโศคาปีตติผล.
พ่อลูกในครั้งนั้นได้เป็นพ่อลูกในบัดนี้. ส่วนดาบสคือเราตถาคต
นี้แล.

จบ อรรถกถาอุปสาพหกชาดกที่ ๖

๗. สมิทธีชาดก

ว่าด้วยการไม่รู้เวลาตาย

[๑๘๓] ดูก่อนภิกษุ ท่านยังไม่ทันได้บริโศคกาม
เลย มาเที่ยววกิษาเสีย ท่านจะบริโศคกามเสีย
ก่อนแล้วจึงเที่ยววกิษาไม่ดีหรือ ดูก่อนภิกษุ
ท่านจงบริโศคกามเสียก่อนแล้วจึงเที่ยววกิษา
เถิด เวลาบริโศคกามอย่าลวงเลยท่านไปเสียเลย.

[๑๘๔] เราไม่รู้เวลาตายไม่ได้โดยแท้ เวลาตายยัง
ปกปิดอยู่ หาปรากฏไม่ เพราะเหตุนั้นเราจึงไม่
บริโศคกามแล้วเที่ยววกิษาเวลากระทำสมณ-
ธรรมอย่าลวงเลยเราไปเสีย.

จบ สมิทธีชาดกที่ ๗

อรรถกถาสमितธีชาดกที่ ๗

พระศาสดาเมื่อเสด็จเข้าไปอาศัยกรุงราชคฤห์ประทับ
อยู่ ณ พระวิหารตโปทาราม ทรงปรารภพระเถระชื่อสมิทธี
ตรัสพระธรรมเทศนานี้มีคำเริ่มต้นว่า อภุตฺวา ภิกฺขติ ภิกฺขุ ดังนี้.

ความพิสดารว่า วันหนึ่งท่านสมิทธีเถระตั้งความเพียร
ตลอดคืนยังรุ่ง พอรุ่งสว่างก็ไปอาบน้ำ ฟึ่งกายอันมีสีจุกทองคำ
ให้แห้ง แล้วนุ่งผ้ามือหนึ่งถือผ้าห่มยืนอยู่. พระเถระมีชื่อว่า

สมิทฺธิ เพราะมีอัฐภาพสมบุรณฺ์คล้ายรูปทอง อันนายช่างหล่อ
หลอมไว้อย่างงดงาม. ครั้งนั้นเทพธิดานางหนึ่งเห็นส่วนแห่งความ
งามในร่างกายของพระเถระก็มีจิตปฏิพัทธ์ พுகกับพระเถระ
อย่างนี้ว่า ท่านภิกษุ ท่านยังเด็กเยาว์วัย หนุ่มแน่นมีผมดำ
ประกอบด้วยความหนุ่ม ทั้งยังเจริญ มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส
ท่านเป็นเช่นนี้ไม่บริโภคกาม ประโยชน์อะไรด้วยการบรรพชา
จนบริโภคกามเสียก่อนเกิด ภายหลังจึงค่อยบวชบำเพ็ญสมณธรรม.
ครั้นแล้วพระเถระกล่าวกะเทพธิดาว่า แน่ะเทพธิดา เราไม่รู้
ความตายของเราว่า เราจักตายเมื่ออยู่ในวันโน้น เรากำหนด
เวลาไม่ได้ เพราะฉะนั้น เราจักบำเพ็ญสมณธรรม ในตอนยัง
เป็นหนุ่มแล้วจักทำที่สุดทุกข์. เทพธิดาครั้นไม่ได้การต้อนรับ
จากพระเถระก็หายไป ณ ที่นั่นเอง. พระเถระเข้าไปเฝ้าพระ-
ศาสดา แล้วกราบทูลเรื่องราวนี้ให้ทรงทราบ. พระศาสดา
ตรัสว่า คุณก่อนสมิทฺธิ ก็เทพธิดาเล่าโลมเรอมิใช่ในบัดนี้เท่านั้น
แม้แต่ก่อนเทพธิดาทั้งหลาย ก็เล่าโลมนักบวชบัณฑิตเหมือนกัน
เมื่อทูลอาราธนา จึงทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพรหมณ์ ใน
กาสิกคาม ตำบลหนึ่ง ครั้นเจริญวัย ได้เล่าเรียนศิลปศาสตร์
ทุกชนิด แล้วบวชเป็นฤๅษี ยังอภิญญาและสมาบัติให้เกิด อาศัย
สระแห่งหนึ่งอยู่ใกล้หิมวันตประเทศ. ดาบสนั่นบำเพ็ญเพียร

อยู่ตลอดคืนยังรุ่ง ในเวลาอรุณขึ้นอาบน้ำแล้วนุ่งผ้าเปลือกไม้
ผืนหนึ่ง จับผืนหนึ่งไว้ ยืนฟังสรีระให้แห้ง. ขณะนั้นเทพธิดา
นางหนึ่งมองดูอัศภาพอันมีรูปโฉมงดงามของพระดาบส มีจิต
ปฏิบัติ จึงเล่าโลมพระโพธิสัตว์กล่าวคาถาแรกว่า :-

ดูก่อนภิกษุ ท่านยังไม่ทันได้บริโภคนาม
เลย มาเที่ยวภิกษาเสีย ท่านจะบริโภคนามเสีย
ก่อนแล้วจึงเที่ยวภิกษาไม่ดีหรือ

ดูก่อนภิกษุท่านจงบริโภคนามเสียก่อน
แล้วจึงเที่ยวภิกษาเถิด เวลาบริโภคนามอย่า
ล้วงเลยท่านไปเสีย.

 ในบทเหล่านั้น บทว่า อภุจวา ภิกฺขุสฺส ภิกฺขุ ความว่า ดูก่อน
ภิกษุ ท่านยังไม่บริโภคนาม เนื่องจากกิเลสตาม ในคราว
เป็นเด็กแล้วเที่ยวขอ. บทว่า น หิ ภุจวาน ภิกฺขุสฺส ความว่า
ท่านควรบริโภคนามก่อนแล้วจึงเที่ยวภิกษามิใช่หรือ ท่านยัง
ไม่บริโภคนามเลย เที่ยวขอภิกษาเสียแล้ว. บทว่า ภุจวาน ภิกฺขุ
ภิกฺขุสฺส ความว่า ดูก่อนภิกษุ ท่านบริโภคนามเสียแต่ยังเป็น
หนุ่มก่อน ภายหลังเมื่อแก่แล้วจึงขอเถิด. บทว่า มา ตํ กาลो
อุปจฺจกา ความว่า เวลาบริโภคนามนี้อย่าล้วงเลยท่านในเวลา
หนุ่มเลย.

พระโพธิสัตว์สดับคำของเทพธิดาแล้ว เมื่อจะประกาศ
อัยาศัยของตน จึงกล่าวคาถาที่สองว่า :-

เราไม่รู้เวลาตายไม่ได้โดยแท้ เวลาตายยัง
ปกปิดอยู่ หาปรากฏไม่ เพราะเหตุนั้นเราจึงไม่
บริโภคมแล้วเที่ยวภิกษา เวลากระทำสมณ-
ธรรมอย่าลวงเลยเราไปเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โว ในบทว่า กาลัง โวหิ น
ชานามิ เป็นเพียงนิบาต. เราไม่รู้เวลาตายของตนอย่างนี้ว่า
เราควรตายในปฐมวัย หรือในมัชฌิมวัย หรือในปัจฉิมวัย. ดัง
ที่ท่านกล่าวไว้ว่า :-

บุคคลแม้เป็นอติบัณฑิต ก็ไม่รู้ถึงฐานะ
ห่าอย่างอันไม่มีนิมิตในชีวิโลกนี้ คือ ชีวิต ๑
พยาธิ ๑ เวลา ๑ ที่ตาย ๑ ที่ไป ๑.

บทว่า ฉนุโน กาลัง น ทิสฺสติ ความว่า เพราะเราไม่
เห็นกาล กาลอันปกปิดนี้ คือไม่ปรากฏกาลอันตั้งอยู่อย่างปกปิด
ว่า เราควรตายเมื่อถึงวัยโน้น หรือ ในฤดูหนาวเป็นต้น. บทว่า
ตสฺมา อภฺตุวา ภิกฺขามิ ความว่า เพราะเหตุนั้นเราจึงไม่บริโภคม
คุณแล้วขอ. บทว่า มา มํ กาลัง อุปฺจฺจคา ความว่า เวลา
บำเพ็ญสมณธรรมอย่าลวงเลยเราไป เพราะเหตุนั้น เราจึงบวช
บำเพ็ญสมณธรรมแต่ยังหนุ่ม.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 112

เทพธิดาสดับคำพระโพธิสัตว์แล้วก็หายไป ณ ที่นั่นเอง.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแล้วทรงประชุม
ชาดก. เทพธิดาในครั้งนั้นได้เป็นเทพธิดานี้ในบัดนี้ เราได้เป็น
ดาบสในสมัยนั้น.

จบ อรรถกถาสมิทธิชาดกที่ ๗

๘. สกุนต์มิชาดก

ว่าด้วยเหยี่ยวนกเขา

[๑๘๕] เหยี่ยวนกเขabinโผลงด้วยกำลัง หมายถึงว่าจะเฉี่ยวเอานกมูลไธ ซึ่งจับอยู่ที่ชายดงเพื่อหาเหยื่อ โดยจับปล้น เพราะเหตุนี้จึงถึงความตาย.

[๑๘๖] เรานั้นเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยอุบาย ยินดีแล้วในโจจรอันเนื่องมาแต่บิดา เห็นอยู่ซึ่งประโยชน์ของตน จึงหลีกพ้นไปจากศัตรู ย่อมเบิกบานใจ.

จบ สกุนต์มิชาดกที่ ๘

อรรถกถาสกุนต์มิชาดกที่ ๘

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารทรงปรารภพระสูตรว่าด้วยโอวาทของนก อันเป็นพระอัยยาศัยของพระองค์ ตรัสพระธรรมเทศานานี้มีคำเริ่มต้นว่า เสน โผลสาปตมานอ ดังนี้.

ความพิสดารมีอยู่ว่า วันหนึ่งพระศาสดาตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย แล้วตรัสพระสูตรในมหาวรรคสังยุตต์นี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวไปในโจจรอันเป็นวิสัยของบิดาของตนแล้วตรัสว่า พวกเธอจงยกไว้ก่อนเถิด เมื่อก่อนแม่ดิรัจฉาน

ทั้งหลายก็ละวิสัยของตนแล้วเที่ยวไปในที่เป็นอโคจร ไปสู่เงื้อมมือของข้าศึก แต่รอดจากเงื้อมมือข้าศึกได้ ก็ด้วยความฉลาดในอุบาย เพราะตนมีปัญญาเป็นสมบัติ แล้วทรงนำเรื่องในอดีตมาเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดนกมูลไถ อาศัยอยู่ในก้อนดินที่ทำกรไถ. วันหนึ่งนกมูลไถนั้นละถื่นที่หากินเดิมของตนไปทำยงด้วยคิดว่า จักหาอาหารในถื่นอื่น ครั้งนั้นเหยียนกเขาเห็นนกมูลไถกำลังหาอาหารอยู่ จึงโฉบจับเอามันไป. เมื่อมันถูกเหยียนกเขาพาไป จึงคร่ำครวญอย่างนี้ว่า เราเคราะห์ร้ายมาก มีบุญน้อย เราเที่ยวไปในที่อโคจรอันเป็นถื่นอื่น ถ้าวันนี้เราเที่ยวไปในที่โคจรอันเป็นถื่นบิดาของตนแล้ว เหยียนกเขานี้ไม่พอมือเราในการต่อสู้. เหยียนกเขาถามว่า คุณอนนกมูลไถที่หาอาหารอันเป็นถื่นบิดาของเจ้าเป็นอย่างไร. นกมูลไถตอบว่า คือที่ก้อนดินคันไถนะซี. เหยียนกเขายังออดกำลังของมันไว้ จึงได้ปล่อยมันไปโดยพูดว่า ไปเถิดเจ้านกมูลไถ แม้เจ้าไปในที่นั่นก็คงไม่พ้นเราดอก. นกมูลไถบินกลับไปในที่นั้นได้ขึ้นไปยังดินก้อนใหญ่ ยืนทำเหยียวว่า มาเดี๋ยวนี้ซีเจ้าเหยียนกเขา. เหยียนกเขามีได้ออดกำลังของมัน ลู่ปีกทั้งสองโฉบนกมูลไถทันทีทันใด. ก็เมื่อนกมูลไถรู้ว่าเหยียนนี้มาถึงเราด้วยกำลังแรง จึงบินหลบกลับเข้าไปในระหว่างก้อนดินนั่นเอง. เหยียว

ไม่อาจยังความเร็วได้ จึงกระแทกอกเข้ากับก้อนดินในที่นั่นเอง.
เหยี่ยวอกแตกตาลนตายทันที.

พระศาสดา ครั้นทรงแสดงเรื่องในอดีตนี้แล้ว จึงตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้สัตว์เดียรัจฉานเที่ยวไปในที่อโคจร
อย่างนี้ ยังถึงเจ็อมมือเข้าศึก แต่เมื่อเที่ยวไปในถิ่นหาอาหารอัน
เป็นของบิดาของตน ก็ยังข่มเข้าศึกเสียได้ เพราะฉะนั้น แม้พวกเธอ
ก็จงอย่าเที่ยวไปในอโคจรซึ่งเป็นแดนอื่น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เมื่อพวกเธอเที่ยวไปในอโคจรอันเป็นแดนอื่น มารยอมได้ช่อง มาร
ยอมได้อารมณ์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อโคจรอันเป็นแดนอื่นของ
ภิกษุคืออะไร คือกามคุณห้า กามคุณห้าเป็นไฉน กามคุณห้าคือ
รูปที่รู้ได้ด้วยตา ๑ เสียงที่รู้ได้ด้วยหู ๑ กลิ่นที่รู้ได้ด้วยจมูก ๑
รสที่รู้ได้ด้วยลิ้น ๑ โภภุจัพพะที่รู้ได้ด้วยกาย ๑ ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย นี้แลเป็นอโคจรเป็นแดนอื่นของภิกษุ เมื่อทรงบรรลุ
อภิสมโพธิญาณแล้วจึงตรัสคาถาแรกว่า :-

เหยี่ยวนกเขาบินโผลงด้วยกำลังหมายใจ
ว่าจะเหยี่ยวเอานกมูลไถ ซึ่งจับอยู่ที่ท้ายดง เพื่อ
หาเหยื่อโดยฉับพลัน เพราะเหตุนั้นจึงถึงความ
ตาย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า พลสา ปตมานอ ความว่า เหยี่ยว
โผลงด้วยกำลัง คือด้วยเร็วแรงด้วยคิดว่า จักจับนกมูลไถ.

บทว่า โจรภูฐานิย ความว่า เขี้ยวโอบเอานกมูลไถ ซึ่งออก
จากแดนของตนเที่ยวไปทำยดงเพื่อหาอาหาร. บทว่า อชฌปฺปตุโ
ได้แก่โผลง. บทว่า เตนฺอุปาคมิ ได้แก่ เขี้ยวถึงแก่ความตาย
ด้วยเหตุนี้.

ก็เมื่อเขี้ยวตาย นกมูลไถจึงออกมาขึ้นบนอกของเขี้ยว
ด้วยมั่นใจว่าเราชนะข้าศึกได้แล้ว เมื่อจะเปล่งอุทานจึงกล่าว
คาถาที่สองว่า :-

เรานั้นเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอุบายยินดีแล้ว
ในโจรอันเนื่องมาแต่บิดา เห็นอยู่ซึ่งประโยชน์
ของตน จึงหลีกพ้นไปจากศัตรู ย่อมเบิกบานใจ.

ในบทเหล่านั้นบทว่า นเยน ได้แก่อูบาย. บทว่า อตุตฺมตฺตโน
ได้แก่ ความเจริญ กล่าวคือความปลอดภัยของตน.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรง
ประกาศสังฆธรรม ทรงประชุมชาดก. เมื่อจบสังฆธรรม ภิกษุ
เป็นอันมากบรรลุโสดาปัตติผล เป็นต้น. เขี้ยวในครั้งนั้นได้เป็น
เทวทัตในบัดนี้ ส่วนนกมูลไถ คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาสกฺขนิบาตชาดกที่ ๘

๕ . อรกชาดก

ว่าด้วยการแผ่เมตตา

[๑๘๓] ผู้ใดแผ่ ย่อมอนุเคราะห์สัตว์โลกทั้งปวง
ด้วยจิตเมตตาหาประมาณมิได้ ทั้งเบื้องบน เบื้อง
ต่ำและเบื้องขวาง โดยประการทั้งปวง.

[๑๘๔] จิตเกื้อกูลหาประมาณมิได้ เป็นจิตบริบูรณ์
อันผู้นั้นอบรมดีแล้ว กรรมใดที่เขาทำแล้วพอ
ประมาณ กรรมนั้นจักไม่เหลืออยู่ในจิตนั้น.

จบ อรรถกถาชาดกที่ ๕

อรรถกถาชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหารทรงปรารภ
เมตตสูตร ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำเริ่มต้นว่า โย เว เมตฺเตน
จิตฺเตน ดังนี้.

สมัยหนึ่งพระศาสดาตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ตรัสว่า
คูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อได้สั่งเสพเจริญเมตตาเจโตวิมุติทำให้
มาก ทำให้เป็นดังยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ไม่ให้ฟุ้งซ่าน สั่งสม
เริ่มไว้ด้วยดีแล้ว ฟังหวังอานิสงส์ ๑๑ ประการ คือ กลับเป็นสุข ๑
ตื่นเป็นสุข ๑ ไม่ฝันร้าย ๑ เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ๑ เป็น

ที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ๑ เทวดาย่อมรักษา ๑ ไฟ ยาพิษ
ศัสตรา ไม่ล่วงเกิน ๑ จิตได้สมาธิเร็ว ๑ สีหน้าผ่องใส ๑ ไม่หลง
ทำกาลกิริยา ๑ เมื่อยังไม่บรรลุน ย่อมเข้าถึงพรหมโลกชั้นสูง ๑
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อได้สั่งเสพอบรมเมตตาเจโตวิมุตติ ฯเปฯ
สั่งสมไว้ด้วยดีแล้ว ฟังหวังอานิสงส์ ๑๑ ประการเหล่านี้ คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ธรรมคาถิกษุพึงอบรมเมตตาภาวนาซึ่งยี่ดอานิสงส์
๑๑ ประการเหล่านี้ เจริญเมตตาไปในสัตว์ทุกชนิด โดยเจาะจง
และไม่เจาะจง ฟังมีจิตเกื้อกูลแก่ไปยังสัตว์ทั้งที่มีจิตเกื้อกูล
ฟังมีจิตเกื้อกูลแก่ไปยังสัตว์ทั้งที่ไม่มีจิตเกื้อกูล ฟังมีจิตเกื้อกูล
แก่ไปยังสัตว์ทั้งที่มีอารมณ์เป็นกลาง ฟังเจริญเมตตาในสรรพสัตว์
โดยเจาะจงและไม่เจาะจงอย่างนี้ ฟังเจริญ กรุณา มุทิตา อุเบกขา
ฟังปฏิบัติในพรหมวิหาร ๔ เพราะเมื่อทำอย่างนี้ แม้ไม่ได้มรรค
หรือผล ก็ยังมีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า. แม้โบราณก-
บัตถิตทั้งหลาย เจริญเมตตาตลอด ๗ ปี แล้วสถิตอยู่ในพรหม-
โลกนั่นเอง ตลอด ๗ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัป แล้วทรงนำเรื่อง
ในอดีตมาแล้ว.

ในอดีตกาล ในกัปหนึ่งพระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูล
พราหมณ์ ครั้นเจริญวัยจึงละกามสุขบวชเป็นฤาษี เป็นครูชื่อ
อรกะ ได้พรหมวิหาร ๕ ฟานักอยู่ในหิมวันตประเทศ. ครูอรกะ
มีบริวารมาก เมื่อจะสอนหมู่ฤาษีจึงประกาศอานิสงส์เมตตาว่า
ธรรมดาบรรพชิตควรเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

เพราะเหตุเชื่อว่าจิตเมตตานี้เมื่อถึงความเป็นจิตแน่วแน่แล้ว
ย่อมให้สำเร็จทางไปพรหมโลก ดังนี้ จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

ผู้ใดแลย่อมอนุเคราะห์สัตว์โลกทั้งปวง

ด้วยจิตเมตตาทหาประมาณมิได้ ทั้งเบื้องบน เบื้อง
ต่ำและเบื้องขวาง โดยประการทั้งปวง จิตก็ถือกุศล
หาประมาณมิได้ เป็นจิตบริบูรณ์อันผู้นั้นอบรม
ดีแล้ว กรรมใดที่เขาทำแล้วพอประมาณ กรรม
นั้นจักไม่เหลืออยู่ในจิตนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โย เว เมตฺเตน จิตฺเตน สพฺพโลกา-
นุกมฺปติ. ความว่า บรรดาภักษัตริย์เป็นต้น หรือสมณพราหมณ์
ผู้ใดผู้หนึ่ง มีจิตเมตตาทหาอย่างแนบแน่น ย่อมอนุเคราะห์สัตว์โลก
ทั่วไป. บทว่า อทุชฺชํ คือตั้งแต่เบื้องล่างของพื้นปฐพี จนถึง
พรหมโลกชั้นเนวสัจญานาสัจญายตนะ. บทว่า อโช คือเบื้องล่าง
ของปฐพี จนถึงอุสสทมหานคร. บทว่า ติริยํ คือในมนุษย์โลก
ได้แก่ ในจักรวาลทั้งหมด อธิบายว่า เจริญเมตตาทหาอย่างนี้ว่า
ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดในที่ประมาณเท่านี้ จงอย่ามีเวร
อย่าเบียดเบียนกัน อย่ามีความคับแค้น จงมีความสุขรักษา
ตนเถิด. บทว่า อปฺปมาเณน คือชื่อว่าไม่มีประมาณเพราะยึด
สัตว์หาประมาณมิได้เป็นอารมณ์. บทว่า สพฺพโส คือโดยอาการ
ทั้งปวง. อธิบายว่า โดยอำนาจแห่งสุคติและทุกคติทั้งปวงอย่างนี้
คือ เบื้องบน เบื้องล่าง และเบื้องขวาง. บทว่า อปฺปมาณํ หิตํ

จิตต์ ใต้แก่ จิต์เกื้อกูลในสรรพสัตว์ที่อบรมทำให้ไม่มีประมาณ.

บทว่า ปริบุญญ์ คือไม่บกพร่อง. บทว่า สุภาวิต์ คือเจริญดีแล้ว.

บทนี้เป็นชื่อของจิตที่ไม่มีประมาณ. บทว่า ยัม ปมาณัม กตัม กम्मัม ความว่า กรรมเล็กน้อย คือกรรมเป็นกามาวจรที่อบรมแล้ว ด้วยอำนาจเมตตาทานามีอารมณ์เป็นที่สุด และด้วยอำนาจ การถึงความเป็นผู้เชี่ยวชาญอย่างนี้ว่า กรรมใดไม่มีประมาณ มีอารมณ์ไม่มีประมาณ. บทว่า น ตัม ตตุราวตีสุสตี. ความว่า กรรมเล็กน้อยนั้น คือกรรมเป็นรูปาวจรซึ่งนับว่า จิตอันเกื้อกูล ไม่มีประมาณนั้นไม่เหลืออยู่ในจิตนั้น. อธิบายว่า เหมือนน้ำน้อย ที่ถูกห้วงน้ำใหญ่ไหลบ่าเข้ามา จะถูกห้วงน้ำนั้นพัดพาไปมิได้ ย่อมไม่เหลืออยู่ คือตั้งอยู่มิได้ภายในห้วงน้ำ ที่แท้ห้วงน้ำใหญ่ หุ้มห่อน้ำนั้นไว้ฉนใด กรรมอันเล็กน้อยก็ฉนนั้น ไม่มีโอกาสแห่ง ผลที่กรรมเป็นของใหญ่จะกำหนดยึดไว้ได้ ย่อมไม่เหลืออยู่ คือ ไม่ดำรงอยู่ ไม่สามารถให้ผลของตน ภายในกรรมอันเป็นของ ใหญ่นั้นได้ ที่แท้กรรมอันเป็นของใหญ่เท่านั้น ย่อมหุ้มห่อกรรม นั้น คือให้ผล.

พระโพธิสัตว์ครั้งกล่าวถึงอานิสงส์เมตตาทานาแก่ อันตวาสิกทั้งหลายอย่างนี้แล้ว เป็นผู้ไม่เสื่อมจากฉน จึง บังเกิดในพรหมโลก มิได้กลับมายังโลกนี้อีกตลอด ๗ สัณวัฏฏกัป และวิวัฏฏกัป.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 121

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงทรง
ประมวลชาดก. หม่อมฤๅษีในครั้งนั้นได้เป็นพุทธบริษัทในครั้งนี้.
ส่วนครูอรกะ คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาชาดกที่ ๕

๑๐. กัณฐกชาดก

ว่าด้วยกิ้งก่าได้ทรัพย์

[๑๘๕] กิ้งก่าบนปลายเสาระเนียดนี้ ย่อมไม่
อ่อนน้อมเหมือนเมื่อวันก่อน ดูก่อนมโหสถ ท่าน
จงรู้ว่ากิ้งก่ากระด้างเพราะเหตุไร.

[๑๘๖] กิ้งก่ามันได้ทรัพย์กึ่งมาสกซึ่งมันไม่เคย
ได้ จึงได้ดูหมิ่นพระเจ้าวิเทหราช ผู้ครองเมือง
มิถิลา.

จบ กัณฐกชาดกที่ ๑๐

อรรถกถากัณโฑดกที่ ๑๐

กัณฐกชาดกนี้มีคำเริ่มต้นว่า นาย ปุเร โอกุมติ จักมี
แจ้งในมหาอุมมังคชาดก

จบ อรรถกถากัณฐกชาดกที่ ๑๐

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อินทสมานโคตตชาดก
๒. สันถวชาดก
๓. สุสีมชาดก
๔. ภิษณชาดก
๕. นกุลชาดก
๖. อุปสาพหกชาดก
๗. สมिति-
ชาดก
๘. สกุนต์ลมิชาดก
๙. อรกชาดก
๑๐. กกัณฎกชาดก.

จบ สันถววรรคที่ ๒

๓. กัลยาณธรรมวรรค

๑. กัลยาณธรรมชาดก

ผู้มีกัลยาณธรรม

[๑๕๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งชน กาลใด
บุคคลได้ธรรมสัมมัญญาในโลกว่า ผู้มีกัลยาณธรรม
กาลนั้น นรชนผู้มีปัญญาไม่พึงทำตนให้เสื่อม
จากสัมมัญญานั้นเสีย สัตบุรุษทั้งหลายย่อมถือไว้
ซึ่งธุระด้วยหิริและโอตตปปะ.

[๑๕๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งชน สัมมัญญาว่า
มีกัลยาณธรรมในโลกนี้ มาถึงข้าพระพุทธเจ้า
แล้วในวันนี้ ข้าพระพุทธเจ้าพิจารณาเห็นสัมมัญญา
อันนั้น จึงได้บวชเสียในคราวนี้ ความพอใจใน
การบริโศกคามในโลกนี้ มิได้มีแก่ข้าพระพุทธเจ้า
เลย.

จบ กัลยาณธรรมชาดกที่ ๑

อรรถกถากัถยาณธรรมวรรคที่ ๓

อรรถกถากัถยาณธรรมชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารทรง
ปรารภแม่ฟัวหูนวคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำ
เริ่มต้นว่า กัถยาณมฺโหม ดังนี้.

ความพิสดารมีอยู่ว่า ในกรุงสาวัตถีมีกุกุมพีคนหนึ่ง เป็น
คนมีศรัทธา เลื่อมใสถึงไตรสรณคมน์ ถือศีลห้า. วันหนึ่งเขาถือ
เกสรหมีเนยใสเป็นต้นเป็นอันมาก กับดอกไม้ของหอม และผ้า
เป็นต้น ไปด้วยคิดว่า จักฟังธรรมในสำนักของพระศาสดาใน
พระวิหารเชตวัน. ในเวลาที่กุกุมพีไป ณ ที่นั้น แม่ยายเตรียม
ของเคี้ยวของบริโภคน้ำประสงคฺจะเยี่ยมลูกสาว ได้ไปยังเรือนนั้น.
แต่แม่ยายหุค่อนข้างตึง. ครั้นนางบริโภคร่วมกับลูกสาว
อิมหน้าสำราญแล้ว จึงถามลูกสาวว่า นี้ลูก ฟัวของตัวเองอยู่ด้วย
ความรักบันเทิงใจไม่ทะเลาะกันดอกหรือ. ลูกสาวพูดว่า แม่พูด
อะไรอย่างนั้น คนที่เพียบพร้อมด้วยฟัวและมารยาทเช่นลูกเขย
ของแม่ แม้บวชแล้วก็ยังหายาก. อุบาสิกาฟังคำลูกสาวไม่ถนัด
ถือเอาแต่บวชแล้วเท่านั้น จึงตะโกนขึ้นว่า อ้าวทำไมฟัว
ของตัวเองจึงบวชเสียเล่า. บรรดาผู้อยู่เรือนใกล้เคียงทั้งสิ้น ได้ยิน
ดังนั้นพากันพูดว่า เขาว่ากุกุมพีของพวกเราบวชเสียแล้ว. บรรดา
ผู้ที่เดินผ่านไปมาทางประตู ได้ยินเสียงของคนเหล่านั้น จึงถามว่า

นั่นอะไรกัน. คนเหล่านั้นตอบว่า เขาว่ากุมภพินเรือนี้นิวช
เสียชีวิตแล้ว.

ฝ่ายกุมภพินั้นครั้งลำดับธรรมของพระทศพลแล้ว ก็ออก
จากวิหารกลับเข้าเมือง. ขณะนั้นชายคนหนึ่งพบเข้าในระหว่าง
ทางจึงพูดว่า ข้าว่าท่านบวช บุตรภรรยาบริวารในเรือนท่าน
พากันร้องไห้คร่ำครวญ. ทันใดนั้นเขาได้ความคิดขึ้นมาว่า
แท้จริงเรามีได้บวชเลย คนๆนี้ว่าเราบวช เสียดีเกิดขึ้นแล้ว
เราไม่ควรให้หายไป เราควรจะบวชในวันนี้แหละ เขาจึงกลับ
จากที่นั่นทันทีไปเฝ้าพระศาสดา เมื่อรับสั่งถามว่า อุบาสก
ท่านทำพุทธุฎฐิภุชฌาณเพ็งกลับไปเดี๋ยวนี้เอง โฉนจึงมาเดี๋ยวนี้อีก
จึงเล่าเรื่องถวายแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ธรรมดาเสียดี
เกิดขึ้นแล้ว ไม่ควรให้หายไปเสีย เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์มี
ความประสงค์จะบวชจึงได้มา. ครั้นเขาบรรพชาอุปสมบทแล้ว
เป็นผู้ปฏิบัติชอบ ไม่ช้าก็ได้บรรลุพระอรหัต. ได้ยินว่า เหตุการณ์
นี้ปรากฏเลื่องลือไปในคณะสงฆ์. อยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย
ประชุมสนทนากันในโรงธรรมว่า อาวุโสทั้งหลายกุมภพินชื่อโน้น
ได้เกิดความคิดขึ้นมาว่า เสียดีเกิดขึ้นแล้ว ไม่ควรให้หายไปแล้ว
จึงบรรพชา เวลานี้บรรลุพระอรหัตแล้ว. พระศาสดาเสด็จมา
ตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลายพวกเธอนั่งประชุมสนทนาเรื่องอะไร
กัน เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลายแม้บัณฑิตแต่ก่อน ได้ความคิดว่า เสียดี

เกิดขึ้นแล้วไม่ควรให้เสียไป จึงพากันบวชแล้วทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งเมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลเศรษฐี ครั้นเจริญวัยแล้วก็ได้รับตำแหน่งเศรษฐี เมื่อบิดาถึงแก่กรรม. วันหนึ่งเศรษฐีออกจากบ้าน ไปประกอบราชกรณียกิจ. ครั้งนั้น แม่ยายของเศรษฐีได้ไปยังเรือนนั้นด้วยคิดว่า จักเยี่ยมลูกสาว. แม่ยายนั้นค่อนข้างหูตึงเรื่องทั้งหมดเหมือนกับเรื่องในปัจจุบัน. ชายคนหนึ่งเห็นเศรษฐีประกอบราชกรณียกิจเสร็จแล้วกลับมาเรือน จึงพูดว่าในเรือนของท่านเกิดร้องไห้กันยกใหญ่ เพราะได้ข่าวว่าท่านบวชเสียแล้ว. พระโพธิสัตว์ได้ความคิดขึ้นว่า ธรรมดาเสียงดีเกิดขึ้นแล้วไม่ควรให้หายไปเสีย จึงกลับจากนั้นไปเฝ้าพระราชามือรับสั่งถามว่า ท่านมหาเศรษฐีท่านเพิ่งไปเดี๋ยวนี้เอง ทำไมจึงกลับมาอีก จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ทั้ง ๆ ที่ข้าพระองค์มิได้บวชเลย คนในเรือนโอดครวญกันพูดว่าบวชแล้ว เสียงดีเช่นนี้เกิดขึ้นแล้ว ไม่ควรให้หายไป ข้าพระองค์จักบวชละ ขอพระราชทานอนุญาตให้ข้าพระองค์บวชเถิด เมื่อจะประกาศเนื้อความนี้ จึงได้กล่าวคาถาทั้งหลายเหล่านี้ว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งชนกาลใด

บุคคลได้สมัญญาในโลกว่า ผู้มีกัลยาณธรรม กาล

นั้นนรชนผู้มีปัญญา ไม่พึงทำตนให้เสื่อมจาก
สมัญญานั้นเสีย สัตบุรุษทั้งหลายย่อมถือไว้ซึ่งฐานะ
ด้วยhiri ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งชนสมัญญาว่า
ผู้มีกัลยาณธรรมในโลกนี้ มาถึงข้าพระพุทธเจ้า
แล้วในวันนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นสมัญญาอันนั้น จึง
ได้บวชเสียในคราวนี้ ความพอใจในการบริโศก
ในโลกนี้ มิได้มีแก่ข้าพระองค์เลย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กัลยาณธมโม ได้แก่ ธรรมดี. บทว่า
สมณญ์ อนุปาปุณาติ ความว่า ถึงโฆหารบัญญัตินี้ว่า มีศีล มี
กัลยาณธรรม บวชแล้ว. บทว่า ตสฺมา น หิยุเยถ ได้แก่ ไม่พึงให้
เสื่อมจากสมณญ์นั้น. สัตบุรุษทั้งหลายย่อมยึดฐานะไว้แม้ด้วยhiri
ข้าแต่มหาราชซึ่งชื่อว่าสัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมยึดธรรมา
นี้ไว้ได้ด้วยhiri อันเกิดขึ้นในภายในบ้าง ด้วยโศตตปปะอันเกิดขึ้น
ในภายนอกบ้าง. บทว่า อิธ มหุข ปตุตา ได้แก่ ผู้มีกัลยาณธรรม
ในโลกนี้ ได้มาถึงข้าพระองค์แล้วในวันนี้. บทว่า ตาหิ สเมกฺขัม
ความว่า ข้าพระองค์เพิ่งดูคือเห็นสมณญ์อันได้แล้วด้วยคุณ. บทว่า
น หิ มตุถิ จนุโท แก่เป็น น หิ เม อตุถิ จนุโท แปลว่า
ข้าพระองค์ไม่มีความพอใจเลย. บทว่า อิธ กามโภเค คือ ในการ
บริโศกด้วยกิเลสตาม และด้วยวัตถุตามในโลกนี้.

พระโพธิสัตว์ครั้งกราบทูลอย่างนี้แล้ว จึงขอพระบรม-
ราชานุญาตบรรพชา ไปสู่หิมวันตประเทศ บวชเป็นฤๅษียัง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 129

อภิญญาและสมบัติให้เกิด มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วทรงประชุม
ชาดก พระราชาในครั้งนั้น ได้เป็นอานนทในครั้งนี้. ส่วน
เศรษฐีกรุงพาราณสี ในครั้งนั้น คือเรตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถากัถยาณธรรมชาดกที่ ๑

๒. ทัททรชาดก

ราชสีห์กับสุนัขจิ้งจอก

[๑๕๓] ข้าแต่คุณพ่อผู้เป็นใหญ่ในมฤคชาติทั้งหลาย ใครหนอมิเสียดังฉัน ย่อมทำให้ทัททรบรรพตให้บรรลือสนั่นยิ่งนัก ราชสีห์ทั้งหลาย ย่อมไม่อาจบรรลือโต้ตอบมันได้ นั่นเรียกว่า สัตว์อะไร.

[๑๕๔] ลูกเอ๋ย นั่นคือสุนัขจิ้งจอก เป็นสัตว์เลวทรามต่ำช้ากว่ามฤคชาติทั้งหลาย มันหอนอยู่ ราชสีห์ทั้งหลายรังเกียจชาติของมัน จึงได้พากันนิงเฉยเสีย.

จบ ทัททรชาดกที่ ๒

อรรถกถาทัททรชาดกที่ ๒

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันทรงปรารภ พระโกกาลิกะ ตรัสพระธรรมเทศนานี้มีคำเริ่มต้นว่า โโก นุ สทุเทน มหตา ดังนี้.

ความพิสดารมีอยู่ว่าในกาลนั้นพวกภิกษุพหูสูต นั่งอยู่ ณ พื้นหินอ่อนสีแดง สวดบทภาณวารในท่ามกลางสงฆ์เหมือนราชสีห์

หนุ่มบรลือสีหนาท เหมือนเทวดาบรรดาลัยให้น้ำคงคาในอากาศให้ตกลง. เมื่อภิกษุเหล่านั้นกล่าววทภาณวาร พระโกกาลิกะไม่รู้ความโง่ของตน อวดภูมิว่าเราจักกล่าววทภาณวารบ้าง จึงเข้าไปในระหว่างภิกษุทั้งหลาย เทียวประกาศในที่นั้น ๆ อ้างภิกษุสงฆ์ว่า พวกภิกษุไม่ให้โอกาสเรากล่าววทภาณวารบ้าง หากให้โอกาสแก่เรา เราก็จักกล่าวบ้าง. คำพูดของพระโกกาลิกะได้ปรากฏในหมู่ภิกษุ. พวกภิกษุคิดว่า จักทดลองพระโกกาลิกะดูก่อน จึงกล่าวว่า ก่อนอาวุโสโกกาลิกะ วันนี้ท่านจงกล่าววทภาณวารแก่สงฆ์เถิด. พระโกกาลิกะไม่รู้ความสามารถของตน จึงรับว่าตกลง จึงฉันทายาคูเกี่ยวของเกี่ยวอันเป็นที่สบายของตน บริโภคกับสุปะอันอร่อย. ครั้นพระอาทิตย์ตก เขาประกาศเวลาฟังธรรม หมู่ภิกษุประชุมกัน. พระโกกาลิกะนั่งผ้ากาสาจะมีสีเหมือนโคลน ห่มจีวรมีสีเหมือนดอกกรรณิการ์เข้าไปยังท่ามกลางสงฆ์ ใหว่พระเถระขึ้นสู่ธรรมาสน์ที่ประดับไว้อย่างดี ในมณฑลแก้วที่ตกแต่งไว้ นั่งจับพัดวิชนีด้วยคิดว่า เราจักกล่าววทภาณวาร. ทันใดนั้นเองเหงื่อก็ไหลจากร่างกายของพระโกกาลิกะ ความขลาดกลัวเข้าครอบงำ. ครั้นกล่าวบทต้นของคาถาแรกแล้วก็ไม่เห็นบทเบื้องปลาย. พระโกกาลิกะงงกันลงจากธรรมาสน์ กระดากอาย ได้ออกไปจากท่ามกลางสงฆ์กลับที่อยู่ของตน. ภิกษุพหูสูตรรูปอื่นจึงได้กล่าววทภาณวารต่อไป. ตั้งแต่นั้นภิกษุทั้งหลายจึงรู้ว่าพระโกกาลิกะโง่.

อยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายประชุมสนทนากันในโรงธรรม ว่า อาวุโสทั้งหลาย ความโง่ของพระโกกาลิกะในชั้นแรกรู้ได้ยาก แต่บัดนี้ได้ปรากฏชัดขึ้นมาแล้ว. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โกกาลิกะได้เผยความโง่ให้ปรากฏแล้ว มิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็ได้เผยให้ปรากฏมาแล้ว ทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดราชสีห์ ณ หิมวันตประเทศ ได้เป็นราชาของราชสีห์มากมาย. พญाराชสีห์นั้นมีราชสีห์เป็นบริวารอยู่ไม่น้อยอาศัยอยู่ ณ ถ้ำเงิน. แม้สุนัขจิ้งจอกก็อาศัยอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง ไม่ไกลจากถ้ำนั้น. อยู่มาวันหนึ่ง ฝนตกขาดเม็ดแล้ว พวกราชสีห์ทั้งหมดก็พากันมาประชุมที่ประตูถ้ำของพญाराชสีห์ ต่างบรรลือสีหนาทเล่นหัวกัน. ในขณะที่ราชสีห์เหล่านั้นบรรลือสีหนาทเล่นหัวกันอย่างนี้ สุนัขจิ้งจอกตัวนั้นก็หอนขึ้น. พวกราชสีห์ได้ยินเสียงสุนัขจิ้งจอกนั้นก็กระดากใจ พากันนั่งด้วยคิดว่า เจ้าสุนัขจิ้งจอกตัวนี้หอนแข่งกับพวกเรา. ในขณะที่ราชสีห์เหล่านั้นนั่ง ราชสีห์น้อยลูกพญाराชสีห์โพธิสัตว์ เมื่อจะถามบิดาว่า พ่อเจ้าพวกราชสีห์เหล่านี้บรรลือสีหนาทเล่นหัวกัน ครั้นได้ยินเสียงของสัตว์นั้นพากันนั่ง

ด้วยความอาย สัตว์นั้นชื่ออะไร อวดอ้างตนด้วยเสียงของตน
ได้กล่าวคาถาแรกว่า :-

ข้าแต่พ่อผู้เป็นใหญ่ในมฤค ไครหนอมิ
เสียงดังลั่น ทำทัทธรบรรพตให้บรรลือลั่นยิ่งนัก
ราชสีห์ทั้งหลายไม่อาจบรรลือโต้ตอบมัน นั้น
เรียกว่าสัตว์อะไรหนอ.

ในบทเหล่านั้นบทว่า อภินาเทติ ททฺธริ ความว่า ไครหนอ
ทำทัทธรบรรพตให้มีเสียงกึกก้องเป็นอันเดียว. ลูกราชสีห์
เรียกบิดาว่า มิคาลิภู. ในบทว่า มิคาลิภู นี้ มีอธิบายว่า ข้าแต่
พญาราชสีห์ผู้เป็นจอมมฤค ข้าพเจ้าขอถามท่าน สัตว์นั้นชื่ออะไร.

ครั้งบิดาฟังคำของลูกราชสีห์แล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ลูกเอ๋ย นั้นคือสุนัขจิ้งจอกเป็นสัตว์เลว
ทรามต่ำช้ากว่ามฤคชาติทั้งหลาย มันนอนอยู่
ราชสีห์ทั้งหลายรังเกียจชาติของมัน จึงได้พา
กันนั่งเฉยเสีย.

ในบทเหล่านั้นบทว่า ลํ ในบทว่า สมจฺจนฺเร เป็นเพียง
อุปสรรค. เอาความว่า อยู่เฉย. ท่านอธิบายไว้ว่า ราชสีห์ทั้งหลาย
นั่งเฉย คืออยู่เฉย. ในคัมภีร์ทั้งหลาย เกจิอาจารย์เขียนว่า
สมจฺจนฺเร.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 134

พระศาสดากรั้นตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โภกาทิกะ
มิได้เปิดเผยตนเองในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็ได้เปิดเผยแล้ว
เหมือนกัน แล้วทรงนำพระธรรมเทศานี้มา ทรงประชุมชาดก.
สุนัขจิ้งจอกในครั้งนั้นได้เป็นพระโภกาทิกะในครั้งนี้. ส่วนลูก
ราชสีห์ได้เป็นราหุล. พญาราชสีห์ คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาที่ทรงชาดกที่ ๒

๓. มัคกภูชาดก

ว่าด้วยพิง

[๑๕๕] คุณพ่อครับ มาณพนั้นมายืนพิงต้นตาลอยู่
อนึ่ง เรือนของเรานี้ก็มีอยู่ ถ้ากระไรเราจะให้
เรือนแก่มาณพนั้น.

[๑๕๖] ลูกเอ๋ย เจ้าอย่าเรียกมันมาเลย มันเข้ามา
แล้ว จะพิงประทุษร้ายเรือนของเรา หน้าของ
พราหมณ์ผู้มีศีลบริสุทธิ หาเป็นเช่นนี้ไม่.

จบ มัคกภูชาดกที่ ๓

อรรถกถามัคกภูชาดกที่ ๓

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันทรงปรารภ
ภิกษุหลอกลวงรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำเริ่มต้นว่า
ตาด มาณวโก เอโส ดังนี้.

เรื่องราวจักมีแจ้งในอุททาลกชาดกในปกิณณกนิบาต.
ก็ครั้งนั้นพระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้มีไซ้
หลอกลวงในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็เกิดเป็นลิงได้หลอกลวง
เพราะเรื่องไฟ แล้วตรัสนำเรื่องอดีตมาเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ หมู่บ้านกาสิ ครั้น

เจริญวัยเรียนศิลปศาสตร์ในเมืองตักกสิลา ดำรงตนเป็นฆราวาส.
ครั้งต่อมาพราหมณ์ภรรยาของพราหมณ์นั้นคลอดบุตรคนหนึ่ง
เมื่อบุตรวิ่งเที่ยวไปมาได้ พราหมณ์ก็ถึงแก่กรรม. พระโพธิสัตว์
กระทำฌापณกิจนางแล้วคิดว่า เราจะอยู่ครองเรือนไปทำไม
จึงละพรรคพวกญาติมิตร ซึ่งพากันร่ำไห้พาบุตรเข้าไปยังป่า
หิมพานต์ บวชเป็นฤๅษีมีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร
พำนักอยู่ ณ ที่นั้น. วันหนึ่งเมื่อฝนตกในฤดูฝน พระโพธิสัตว์
ก่อไฟผิงนอนอยู่บนเครื่องลาดกระดาน. แม่บุตรของท่านซึ่ง
เป็นดาบสกุมาร ก็นั่งนวดเท้าของบิดา. มีลิงป่าตัวหนึ่งถูกความ
หนาวเบียดเบียน เห็นไฟที่บรรณศาลาของพระโพธิสัตว์ จึง
คิดว่า หากเราจักเข้าไปในบรรณศาลานี้ เขาก็ร้องว่า ลิง
ลิง แล้วโขนำเราออกไป เราก็จักไม่ได้ผิงไฟ เอาละบัดนี้เรา
มีอุบายอย่างหนึ่ง เราจะปลอมเป็นดาบสทำการลวงเข้าไป
จึงนุ่งผ้าเปลือกไม้ของดาบสที่ตายแล้วคนหนึ่ง ถือกระเช้า ขอ
และไม้เท้าอาศัยตาลต้นหนึ่งที่ประคองบรรณศาลายืนต้นอยู่.
ดาบสกุมารเห็นมันก็ไม่รู้ว่าเป็นลิง จึงบอกแก่ดาบสว่า มีดาบสแก่
รูปหนึ่ง ถูกความหนาวเบียดเบียนคงจะมาขอผิงไฟ แล้วคิดว่า
ควรจะให้เข้าไปผิงยังบรรณศาลาหลังหนึ่ง เมื่อจะพูดกะบิดา
จึงกล่าวคาถาแรกว่า :-

พ่อจ๋า มาณพนั้นมายืนผิงต้นตาลอยู่ อนึ่ง
เรือนของเรานี้ก็มีอยู่ ถ้ากระไรเราจะให้เรือน

แก้มานพนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **มานวก** เป็นชื่อของสัตว์. ท่านแสดงว่า พ่อเจ้า นั้นมานพคือสัตว์ชนิดหนึ่ง คือดาบสรูปหนึ่ง. บทว่า **ตาลมูล อปสฺสฺสโต** ได้แก่อันพืดต้นตาลอยู่. บทว่า **อการกญฺจิ อคฺคฺติ** ได้แก่ เรามีบ้านของนักบวชนี้ คือหมายถึงบรรณศาลา. บทว่า **หนฺนุ** เป็นนิบาตลงในอรรถแห่งความเดือน. บทว่า **เทมฺสฺส** การก่ ความว่า เราจะให้เรือนดาบสนี้อยู่ส่วนหนึ่ง.

พระโพธิสัตว์ได้ยื่นคำของบุตรจึงลุกขึ้นไปยืนดูที่ประตูบรรณศาลา รู้ว่าสัตว์นั้นเป็นลิง จึงบอกลูกว่า ลูกเอ๋ยธรรมดามนุษย์หน้าไม่เป็นอย่างนี้ดอก ลูกไม่ควรเรียกลิงเข้ามาในที่นี้ แล้วกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ลูกเอ๋ย เจ้าอย่าเรียกมันมาเลย มันเข้ามา

แล้ว จะทำลายเรือนของเรา หน้าของพราหมณ์

ผู้มีศีลบริสุทธิ ไม่เป็นอย่างนี้ดอก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ทฺุเสยฺย โน อการก** ความว่า เจ้าสัตว์นี้แหละ เข้าไปในบรรณศาลานี้ จะทำลายเอาไฟเผาบรรณศาลาซึ่งทำได้ลำบากนี้เสีย หรือถ่ายอุจจาระเป็นต้น รดไว้. บทว่า **เนตาทิส** ได้แก่ หน้าของพราหมณ์ผู้มีศีลบริสุทธิไม่เป็นเช่นนี้.

พระโพธิสัตว์ ครั้นบอกว่ามันลิงดังนี้แล้ว จึงคว้าคบไฟได้ค้อนหนึ่งตวาดว่า เจ้าจะอยู่ที่นี้ทำไม แล้วขว้างให้มันหนีไป.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 138

ลิงก็ทิ้งผ้าเปลือกไม้ วิ่งขึ้นต้นไม้เข้าไป. พระโพธิสัตว์เจริญ
พรหมวิหาร ๔ ได้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. ถึงในครั้งนั้นได้เป็นภิกษุหลอกลงในครั้งนี้ คาบสุมาร
ได้เป็นราหูล ส่วนคาบส คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถามักกภูชาดกที่ ๓

๔. ทุพภิมักกภูชาดก

ว่าด้วยการคบคนชั่ว

[๑๕๗] เราได้ให้น้ำเป็นอันมากแก่เจ้า ผู้ถูกความร้อนแผดเผา หิวกระหายอยู่ บัดนี้เจ้าได้ดื่มน้ำแล้ว ยังหลอกล้อเปล่งเสียงว่ากิกิอยู่ได้ การคบหากับคนชั่วไม่ประเสริฐเลย.

[๑๕๘] ท่านได้ยินหรือได้เห็นมาบ้างหรือว่า ถึงตัวไหนชื่อว่าเป็นสัตว์มีศีล เราจะถ่ายอุจจาระรดศีรษะท่านเดี๋ยวนี้แล้วจึงจะไป นี่เป็นธรรมดาของพวกเรา.

จบ ทุพภิมักกภูชาดกที่ ๔

อรรถกถาทุพภิมักกภูชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันทรงปรารภพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศนานี้มีคำเริ่มต้นว่า อทมฺมิตฺเต วาริปฺพหุตฺตรูปํ ดังนี้.

ความพิสดารมีอยู่ว่า วันหนึ่งภิกษุทั้งหลายนั่งสนทนากันในโรงธรรมถึงความอกตัญญู ความประทุษร้ายมิตรของพระเทวทัต. พระศาสดารับสั่งว่า เทวทัตเป็นผู้อกตัญญูประทุษร้าย

มิตร มิใช่ในบัดนี้เท่านั้นแม้เมื่อก่อนก็ได้เป็นเช่นนี้ แล้วทรง
นำเรื่องในอดีตมาเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพรหมณ์ ชาวบ้าน
กาฬิแห่งหนึ่ง ครั้นเจริญวัย ดำรงตนเป็นฆราวาส. ก็สมัยนั้น
ได้มีบ่อน้ำลึกบ่อหนึ่งอยู่ที่ทางใหญ่ชั้น ในแคว้นกาฬิ สัตว์ดิรัจฉาน
ทั้งหลายข้ามไม่ได้. พวกมนุษย์ผู้ปรารถนาบุญเดินมาทางนั้น
ใช้กระบอกล้อมสายยาวตักน้ำใส่ชั่งเต็มรวงแห่งหนึ่ง ให้สัตว์
ดิรัจฉานดื่ม รอบบ่อนั้นเป็นป่าใหญ่. ถึงเป็นอันมากอาศัยอยู่
ในป่านั้น. ต่อมาที่ทางนั้น ขาดผู้คนสัญจรไปมาสองสามวัน.
สัตว์ดิรัจฉานจึงไม่ได้ดื่มน้ำ. ถึงตัวหนึ่งกระหายน้ำเต็มที่
เที่ยวหาน้ำดื่มในที่ใกล้บ่อน้ำ. พระโพธิสัตว์เดินไปถึงทางนั้น
ด้วยกิจธุระอย่างหนึ่ง จึงตักน้ำในบ่อนั้นดื่มล้างมือและเท้า เห็น
ถึงตัวนั้น ทราบว่ามันกระหายน้ำ จึงตักน้ำใส่รางให้มันดื่ม
ครั้นให้เสร็จแล้ว คิดจะพักผ่อนจึงนอนลงที่โคนไม้ต้นหนึ่ง.
ส่วนลิงครันดื่มน้ำแล้วนั่งอยู่ไม่ไกล ทำหน้าล่อกล่อกหลอกพระ-
โพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์เห็นกิริยาของมัน จึงกล่าวว่า อ้ายวายร้าย
ลิงอัปรีย์ เมื่อเองกระหายน้ำเหน็ดเหนื่อยมา ข้าก็ให้น้ำเองดื่ม
บัดนี้เองทำหน้าล่อกล่อกหลอกข้าได้ น่าอนาถใจที่ข้าช่วยเหลือ
สัตว์ชั่ว ๆ ไม่มีประโยชน์เลย แล้วกล่าวคาถาแรกว่า :-

**เข้าได้ให้น้ำเป็นอันมากแก่เองผู้ถูกความ
ร้อนแผดเผาหิวกระหาย บัดนี้เจ้าได้ดื่มน้ำแล้ว
ยังหลอกล่อทำเสียงครอก ๆ อยู่ได้ การคบหา
กับคนชั่วไม่ประเสริฐเลย.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า โสทานิ ปิตฺวาน กิถิ กโรติ ความว่า บัดนี้เจ้าดื่มน้ำที่เข้าให้แล้วยังทำหน้าที่ล่อแลกส่งเสียงครอก ๆ อยู่ได้. บทว่า น สงฺกโม ปาปชเนน เสยฺโย ความว่า การคบหากับคนชั่วไม่ดีเลย ไม่คบนั่นแหละดีกว่า.

ถึงผู้ประทุษร้ายมิตร ครั้นได้ยินดังนั้นแล้วจึงกล่าวว่า ท่านอย่าสำคัญว่า เราทำเพียงเท่านี้แล้วจะเสร็จสิ้น บัดนี้เราจะถ่ายคุณรศศีระของท่านก่อนแล้วจึงไป แล้วกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

**ท่านได้ยินหรือได้เห็นมาบ้างหรือว่า ถึง
ตัวไหนชื่อว่าเป็นสัตว์มีศีล เราจะถ่ายอุจจาระ
รศศีระท่านเดี๋ยวนี้แล้วจึงจะไป นี่เป็นกรรมดา
ของพวกเรา.**

ความย่อในคานานั้นมีดังนี้ ท่านพราหมณ์ ท่านได้ยินหรือได้เห็นที่ไหนว่า ถึงรู้คุณคน มีมารยาท มีศีล มีอยู่. เรา จะถ่ายคุณรศศีระท่านเดี๋ยวนี้แหละแล้วจึงจะไป. นี่เป็นกรรมดา นี้เป็นสภาพโดยกำเนิดของพวกข้าพเจ้า ผู้ชื่อว่าเป็นถึง คือ ถ่ายคุณรศศีระผู้มีอุปการะ.

พระโพธิสัตว์ครั้งได้ยินดังนั้น จึงเตรียมจะลุกไป. ขณะนั้นเองถึงกระโดดจับกิ่งไม้ทำคล้ายจะห้อยโหน ถ้ายกดูรศศิระษะ พระโพธิสัตว์แล้วร้องเข้าป่าไป. พระโพธิสัตว์อาบน้ำชำระกาย แล้วจึงกลับไป.

พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวทัตไม่รู้จักคุณมิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็ไม่รู้จักคุณที่เราทำไว้เหมือนกัน แล้วทรงนำพระธรรมเทศนานี้มา ทรงประชุมชาดก. ถึงในครั้งนั้นได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้ ส่วนพราหมณ์ คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาทุพภิกษุวัฏฏชาดกที่ ๔

๕. อาทิจจุปฏฐานชาดก

ว่าด้วยสิงไห้วพระอาทิตย์

[๑๕๕] ได้ยินว่า ในบรรดาสัตว์ทั้งปวง สัตว์ผู้
ตั้งมั่นอยู่ในศีลมีอยู่ ท่านจงดูสิงผู้ลามกยื่นไห้ว
พระอาทิตย์อยู่เถิด.

[๒๐๐] ท่านทั้งหลายไม่รู้จักปกติของมัน เพราะ
เหตุไม่รู้จึงได้พากันสรรเสริญ ถึงตัวนี้มันเผา
โรงไฟเสีย และทุบต่อยคน โทน้ำเสียสองใบ.

จบ อาทิจจุปฏฐานชาดกที่ ๕

อรรถกถาอาทิจจุปฏฐานชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารทรงปรารภ
ภิกษุหลอกลวงรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้มีคำเริ่มต้นว่า
สพฺเพสุ กิร ภูเตสุ ดังนี้.

เรื่องราวเหมือนกับที่กล่าวไว้ในหนหลัง.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี. พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลพราหมณ์ แคว้นกาสิ
ครั้งเจริญวัยศึกษาศิลปะในเมืองคักศิลา บวชเป็นฤๅษี ยัง
อภิญญาและสมาบัติให้เกิด มีบริวารมาก เป็นครูประจำคณะ

อาศัยอยู่ป่าหิมพานต์. พระโพธิสัตว์อยู่ในป่าหิมพานต์นั้นเป็น เวลานานจึงลงจากภูเขาเพื่อเสพของเค็มและของเปรี้ยว อาศัย บ้านหนึ่งในชายแดนพักอยู่ที่บรรณศาลา. ขณะนั้นมีลิงโลน ตัวหนึ่ง เมื่อคณะฤๅษีไปภิกขาจารจึงมายังอาศรมบท ถอนหญ้า ที่บรรณศาลา เทน้ำในหม้อน้ำทิ้ง ทุกคนโทน้ำ ถ่ายคูถไว้ที่ โรงไฟ. คาบสทั้งหลายอยู่จำพรรษาแล้ว ดำริว่า บัดนี้ป่า หิมพานต์บริบูรณ์ด้วยดอกไม้และผลไม้น่ารื่นรมย์ เราจะไป ณ ที่นั้น จึงบอกลาชาวบ้านชายแดน. พวกมนุษย์กล่าวว่า พระคุณเจ้าวันพรุ่งนี้พวกข้าพเจ้าจะนำภิกขาจารย์มายังอาศรมบท พระคุณเจ้าฉันอาหารแล้วจึงค่อยไป ในวันที่สองต่างก็นำของ เคี้ยวของฉันเป็นอันมากไป ณ ที่นั้นอีก. ลิงโลนเห็นดังนั้นจึง คิดว่า เราจักลวงให้มนุษย์เสื่อมใสให้นำของเคี้ยวของบริโภก มาให้เรา. จึงจึงทำเป็นเหมือนบ้าเพ้อตบะและเหมือนจำศีล ยืนนอนน้อมพระอาทิตย์ ในที่ไม่ห่างจากคาบส. พวกมนุษย์ เห็นดังนั้นจึงพากันกล่าวว่า ผู้อยู่ใกล้ผู้มีศีล ย่อมเป็นผู้มีศีล แล้วกล่าวคาถาแรกว่า :-

ในบรรดาสัตว์ทั้งปวง สัตว์ผู้ตั้งมั่นอยู่

ในศีลมีอยู่ ท่านจงดูลิงผู้ลามก ยืนไหว้พระ-

อาทิตย์อยู่เถิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สนฺติ สีสสมาหิตา ได้แก่ ผู้มีจิต ตั้งมั่น คือประกอบด้วยศีลมีอยู่ อธิบายว่า ผู้มีศีลและผู้มีจิต

ตั้งมั่น มีอารมณ์เดียวมีอยู่. บทว่า **ชมมัม** คือลามก. บทว่า **อาทิจจมุปติฏฐติ** ความว่า ถึงยื่นไหว้พระอาทิตย์อยู่.

พระโพธิสัตว์เห็นพวกมนุษย์เหล่านั้น สรรเสริญคุณของ
ลึงนั้นจึงกล่าวว่า พวกท่านไม่รู้ศีลและมารยาทของลึงโลนตัวนี้
แล้วเลื่อมใสในลึงไม่เป็นเรื่องเป็นราว จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ท่านทั้งหลายไม่รู้จักปกติของมัน เพราะ
ไม่รู้จักพากันสรรเสริญ ลึงตัวนี้มันเผาโรงไฟเสีย
และทুবต่อยคนโทน้ำเสียสองใบ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อนนุณาย** แปลว่า ไม่รู้. บทว่า **อุหน**
ได้แก่การก่อเหตุที่ลึงชั่วนี้กระทำ. บทว่า **กมณฺฑล** ได้แก่
คนโทน้ำ. พระโพธิสัตว์กล่าวโทษลึงอย่างนี้ว่า มันทুবคนโทน้ำ
เสียสองใบ.

พวกมนุษย์ครั้งรู้ว่า เป็นลึงหลอกดวงจึงคว่ำก้นดินและ
ไม้ขว้างไล่ให้มันหนีไป แล้วถวายภิกษาแก่หมู่ฤาษี. แม้ฤาษี
ทั้งหลายก็พากันไปป่าหิมพานต์ ทำฌานไม่ให้เสื่อม ได้พรหมโลก
เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วทรงประชุม
ชาดก. ลึงในครั้งนั้นได้เป็นภิกษุดวงโลกนี้ หมู่ฤาษีได้เป็น
พุทธบริษัท ส่วนครูประจำคณะ คือเรตถาคคนี้แล.

จบ อรรถกถาอาทิจจุปฏฐานชาดกที่ ๕

๖. กพายมูฏฐิชาดก

ว่าด้วยโลภมาก

[๒๐๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งชน ลิงผู้เที่ยว
หาอาหารตามกิ่งไม้นี้ โง่เขลายิ่งนัก ปัญญาของมัน
ก็ไม่มี มันขาดหัวทั้งกำเสียหมดสิ้น แล้วเที่ยว
ค้นหาหัวเมล็ดเดียวที่ตกลงยังพื้นดิน.

[๒๐๒] ข้าแต่พระราชา พวกเราก็คือ ชนเหล่าอื่น
ที่โลภจัดก็คื จะต้องละทิ้งของมากเพราะของ
น้อย เปรียบเหมือนวานรเสื่อมจากหัวทั้งหมด
เพราะหัวเมล็ดเดียว ฉะนั้น.

จบ กพายมูฏฐิชาดกที่ ๖

อรรถกถากพายมูฏฐิชาดกที่ ๖

พระราชาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารทรง
ปรารภพระเจ้ากรุงโกศล ตรัสพระธรรมเทศนานี้มีคำเริ่มต้นว่า
ทาโล วตายั ทุมสาขโคจโร ดังนี้.

ความพิสดารมีอยู่ว่า สมัยหนึ่ง ในฤดูฝนทางชายแดน
ของพระเจ้ากรุงโกศลเกิดกบฏ พวกนักรบที่อยู่ ณ ชายแดน
นั้น ได้ทำการสู้รบถึงสองสามครั้ง ก็ไม่สามารถเอาชนะข้าศึก

ได้ จึงส่งข่าวทูลถวายพระราชานุญาตให้ทรงทราบ. พระราชาเสด็จ
ออกในฤดูฝนอันไม่ควรแก่เวลา จึงทรงจัดตั้งค่ายใกล้พระวิหาร
เขตวัน ทรงดำริว่า เราก่อเดินทางในเวลาอันไม่สมควร ซอกเขา
และลำธารเป็นต้น เต็มไปด้วยน้ำ ทางเดินลำบาก เราจักเข้าเฝ้า
พระศาสดา พระองค์จักตรัสถามเราว่า มหาบพิตรจะเสด็จไป
ไหน ครั้นแล้วเราก็จักกราบทูลเรื่องราวให้ทรงทราบ พระ-
ศาสดาจะทรงอนุเคราะห์เรา เฉพาะประโยชน์ในภายหน้าเท่านั้น
ก็หามิได้ แม้ประโยชน์ในปัจจุบันก็ทรงอนุเคราะห์เหมือนกัน
เพราะฉะนั้นหากเราไปจะไม่เจริญ พระองค์ก็จักตรัสว่า มหา-
บพิตรยังไม่ถึงเวลาเสด็จ หากจักมีความเจริญ พระองค์ก็จัก
ทรงนิ่ง. พระราชาจึงเสด็จเข้าพระวิหารเขตวัน แล้วถวายบังคม
พระศาสดา ประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง. พระศาสดาตรัส
ปฏิสันถารว่า เจริญเถิดมหาบพิตร พระองค์เสด็จมาจากไหน
แต่ยังวัน. กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ หม่อมฉันจะออกไป
ปราบกบฏชายแดน มาที่นี่ด้วยคิดว่า จักถวายบังคมพระองค์
แล้วจะไป. พระศาสดาตรัสว่า มหาบพิตร แม้แต่ก่อนพระราชานุญาต
ทั้งหลาย เมื่อจะยกทัพไปครั้งใดฟังคำของบัณฑิตแล้ว ก็ไม่
เสด็จไปสู่กองทัพในเวลาอันไม่สมควร ครั้นพระราชาทูลอาราธนา
จึงทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นอำมาตย์สำเร็จราชกิจทั่วไป

เป็นธรรมานุสาสก (สอนธรรม) ของพระองค์. ครั้งนั้นทาง
ชายแดนของพระองค์เกิดกบฏ ทหารที่ชายแดนส่งสาส์นให้
ทรงทราบ. พระราชาเสด็จออกในฤดูฝน ตั้งพักค่าย ณ พระ-
อุทยาน. พระโทธิสัตว์ได้อยู่ใกล้ที่ประทับพระราชา. ขณะพวก
ทหารนำถั่วดำอาหารม้ามาใส่ไว้ในราง. บรรดาสิงในพระราช-
อุทยาน มีลิงตัวหนึ่งลงจากต้นไม้ ฉวยเอาถั่วดำจากรางนั้น
ใส่ปากจนเต็มแล้วยังคิดว่าคิดมือไปอีก กระโดดขึ้นไปนั่งบนต้นไม้
เริ่มจะกิน เมื่อมันจะกินถั่วดำเม็ดหนึ่งหลุดจากมือตกลงไป
บนดิน มันจึงทิ้งถั่วดำทั้งหมดทั้งที่อยู่ในปาก และที่มือลงจาก
ต้นไม้มองหาถั่วดำนั้น ครั้นไม่เห็นมันจึงกลับขึ้นต้นไม้ใหม่
นั่งเศร้าโศกเสียใจ หน้าซีมอยู่บนกิ่งไม้ เหมือนแพ็คติไปสักพันคดี.

พระราชาทอดพระเนตรเห็นกิริยาของลิงจึงตรัสเรียก
พระโทธิสัตว์แล้วตรัสถามว่า คูชิ ท่านอาจารย์ ลิงมันทำอะไร
นั้น. พระโทธิสัตว์กราบทูลว่า ขอเดชะข้าแต่มหाराช ผู้โง่เขลา
ไร้ปัญญา ไม่มองถึงของมาก มองแต่ของน้อย ย่อมกระทำเช่นนี้
แหละพระพุทธเจ้าข้า แล้วกล่าวคาถาแรกก่อนว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมชน ลิงผู้เที่ยว
หาอาหารตามกิ่งไม้ โง่เขลายิ่งนัก ปัญญาของ
มันก็ไม่มี มันขาดถั่วทั้งกำ เสียหมดสิ้นแล้ว
เที่ยวค้นหาถั่วเมล็ดเดียวที่ตกลงบนพื้นดิน.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ทุมสาขโคจโร ได้แก่ลิง. เพราะ
ลิงนั้นหาอาหารบนกิ่งไม้. กิ่งไม้เหล่านั้นเป็นโคจร คือเป็นที่เที่ยว
สัญจรไปมาของมัน เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าสัตว์ผู้เที่ยวไปตาม
กิ่งไม้. เรียกพระราชาวา ชนินุท เพราะพระราชา ชื่อว่าเป็น
จอมชน เพราะความเป็นใหญ่ยิ่ง. บทว่า กพายมฺภูจฺจि ได้แก่
ลูกเต๋อยกำหนึ่ง. เกจิอาจารย์กล่าวว่า กพราชมาสฺมฺภูจฺจิ บ้าง
(ถั่วดำ ถั่วราชมาส) บทว่า อวกริย ได้แก่ สาดทิ้ง. บทว่า
เกวลํ คือ ทั้งหมด. บทว่า คเวสติ คือหาเมล็ดเดียวที่ตกลงบน
พื้นดิน.

ครั้นพระโพธิสัตว์กราบทูลอย่างนี้แล้ว จึงเข้าไปยังที่นั้น
กราบทูลปราศรัยกับพระราชา แล้วจึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ข้าแต่พระราชา พวกเราก็คือ ชนเหล่าอื่น
ที่โลกจัดก็ดี จะต้องละทิ้งของมากเพราะของ
น้อย เหมือนลิงเสื่อมจากถั่วทั้งหมด เพราะถั่ว
เมล็ดเดียวแท้ ๆ.

ความย่อในคานานั้นมีดังนี้ พระโพธิสัตว์ถวายโอวาทแด่
พระราชาวา ข้าแต่มหाराช พวกเราก็คือ ชนเหล่าอื่นที่ถูกความ
โลภครอบงำก็ดี ทั้งหมดนั้นย่อมเสื่อมจากของมากเพราะของ
น้อย ด้วยว่าบัดนี้พวกเราจะเดินทางไปในฤดูฝนอันมิใช่กาล
สมควร ย่อมเสื่อมจากประโยชน์มาก เพราะเหตุประโยชน์เล็ก
น้อย. บทว่า กพายเนว วานโร ความว่า เหมือนลิงตัวนี้แสวงหา

ถั่วเมล็ดเดี่ยว เสื่อมแล้วจากถั่วเป็นอันมาก เพราะถั่วเมล็ดเดี่ยว
นั้น ฉันทิ แม้พวกเราในบัดนี้ก็ฉันทิ กำลังจะไปในที่อันเต็ม
ไปด้วยชอกเขาและลำธารเป็นต้น โดยมีไช้กาลแสวงหาประโยชน์
เล็กน้อย แต่จักเสื่อมจากพาหนะช้าง พาหนะม้าเป็นต้นมากมาย
และหมุ่นกรบ เพราะฉะนั้นไม่ควรไปในเวลาอันมีไช้กาล.

พระราชาสดับถ้อยคำของพระโพธิสัตว์นั้นแล้วเสด็จ
กลับจากที่นั้น เข้าสู่พระนครพาราณสีทันที. แม้พวกโจรได้
ข่าวว่า พระราชาเสด็จออกจากพระนคร โดยพระประสงค์จะ
ปราบปรามพวกโจร จึงพากันหนีออกจากชายแดน.

แม้ในปัจจุบันพวกโจรได้ยินข่าวว่า พระราชากรุงโกศล
เสด็จออก จึงพากันหนีไป. พระราชาสดับพระธรรมเทศนา
ของพระศาสดาแล้ว เสด็จลุกจากที่ประทับถวายบังคมพระผู้-
มีพระภาคเจ้า การทำประทักษิณ เสด็จกลับกรุงสาวัตถี.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. พระราชาในครั้งนั้นได้เป็นอานนท์ในครั้งนี้ ส่วนอำมาตย์
บัณฑิต ก็เรอตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาพายมุฏฐิชาดกที่ ๖

๗. ดินทุกชาดก

ว่าด้วยอุบาย

[๒๐๓] มนุษย์ทั้งหลายมีมือถือแล่งธนู ถือดาบ
อันคมแล้ว พากันมาแวดล้อมพวกเราได้โดยรอบ
ด้วยอุบายอย่างไรพวกเราจึงจะรอดพ้นไปได้.

[๒๐๔] ประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง จะพึงเกิดมี
แก่มนุษย์ทั้งหลายผู้มีกิจมากเป็นแน่ ยังมีเวลา
พอที่จะเก็บเอาผลไม้มากินได้ ท่านทั้งหลาย จง
พากันกินผลมะพลับเถิด.

จบ ดินทุกชาดกที่ ๗

อรรถกถาดินทุกชาดกที่ ๗

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันทรงปรารภ
พระปัญญาบารมี ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
ธนูหตุถอกลาเปหิ ดังนี้.

ความพิสดารมีอยู่ว่า พระศาสดาครั้งทรงสดับวาจา
พรรณนาพระคุณแห่งปัญญาของพระองค์เหมือนในมหาโพธิชาดก
และอุมมังกชาดกแล้ว จึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคต
มีปัญญามิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็มีปัญญาและฉลาด
ในอุบายเหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในกำเนิดวานร มีวานรแปดหมื่น
เป็นบริวาร อาศัยอยู่ในหิมวันตประเทศ. ใกล้หิมวันตประเทศนั้น
มีบ้านชายแดนแห่งหนึ่ง บางครั้งก็มีคนอยู่ บางครั้งก็ไม่มีคนอยู่
ในท่ามกลางหมู่บ้านนั้นมีต้นมะพลับต้นหนึ่ง กิ่งก้านและคาบ
บริบูรณ์มีผลอร่อย. ผู้ลงลิพากันมากินผลมะพลับนั้นในเวลา
ที่ไม่มีคนอยู่. ครั้นต่อมาถึงคราวมีผลอีก บ้านนั้นได้กลับเป็นที่อยู่
ของมนุษย์เรียงรายไปด้วยต้นอ้อ ประกอบไปด้วยประตู. แม้
ต้นไม้นั้นก็ออกผลกิ่งงุ่นอมลง. ผู้ลงลิจึกว่า เมื่อก่อนเรากินผล
มะพลับที่บ้านโน้น บัดนี้มะพลับต้นนั้นมีผลหรือยังหนอ บ้าน
มีคนอยู่หรือไม่หนอ ครั้นคิดดังนั้นแล้ว จึงส่งลิงไปตัวหนึ่ง โดย
กล่าวว่า เจ้าจงไปสืบดูที. ลิงนั้นไปสืบดูก็รู้ว่าไม้นั้นออกผล
และบ้านมีผู้คนจับจองอยู่จึงกลับมาบอกแก่พวกลิง. พวกลิง
ได้ฟังว่าต้นไม้นั้นออกผล เกิดความอุตสาหะว่าจักกินผลมะพลับ
อันโอชา จึงบอกความนั้นแก่พญาวานร. พญาวานรถามว่า
บ้านมีคนอยู่หรือไม่ มันบอกว่า มีเจ้านาย. พญาวานรบอกว่า
ถ้าเช่นนั้นไม่ควรไป เพราะพวกมนุษย์มีเล่ห์กะเท่มาก. พวกลิง
กล่าวว่า เราจักกินตอนเที่ยงคืนในเวลาพวกมนุษย์หลับสนิท
ครั้นพญาวานรรับรู้แล้ว จึงลงจากป่าหิมพานต์ คอยเวลาที่
พวกมนุษย์หลับสนิท นอนอยู่บนหลังแผ่นหินใหญ่ไม่ไกลหมู่บ้าน
นั้น ครั้นมีขมิขามพวกมนุษย์หลับ จึงพากันขึ้นต้นไม้กินผลไม้.

ที่นั่นชายคนหนึ่งออกจากเรือน โดยจะไปถ่ายอุจจาระ ถึงท่าม
กลางบ้านเห็นฝูงลิงจึงตะโกนบอกพวกมนุษย์. พวกมนุษย์มาก
มาย สอดธนูและลูกศร ถืออาวุธต่าง ๆ ทั้งก้อนดินและท่อนไม้
เป็นต้น พอรุ่งสว่าง พวกมันยื่นล้อมต้นไม้ด้วยหวังว่า จักจับ
ฝูงลิง.

ฝูงลิงแปดหมื่นตัวเห็นพวกมนุษย์ตกใจกลัวตาย พวกมัน
ไปหาพญาวานรด้วยคิดว่า นอกจากพญาวานรแล้ว ไม่มีผู้อื่น
จะเป็นที่พึ่งของพวกเราได้ แล้วกล่าวคาถาแรกว่า :-

พวกมนุษย์มีมือถือธนูและแสงธนู ถือดาบ

อันคมกริบ พวกมันมาแวดล้อมพวกเราไว้โดยรอบ

พวกเราจะพ้นไปได้ด้วยอุบายอย่างไร.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ธนูหลุดกลาเปหิ** คือมีมือถือธนู
และแสงธนู อธิบายว่า ถือธนูแลแสงศรยื่นล้อมอยู่. บทว่า
ปริกฤษณมฺหา คือแวดล้อม. บทว่า **กถิ** ได้แก่ พวกเราจักพ้นได้
ด้วยอุบายไรหนอ.

พญาวานรได้ฟังคำของพวกลิงเหล่านั้นแล้วปลอบพวก
ลิงว่า พวกเจ้าอย่ากลัวเลย ขึ้นชื่อว่าเหล่ามนุษย์มีการงานมาก
แม้วันนี้ก็เพิ่งมีขณินยาม บางทีเมื่อพวกมนุษย์ยื่นล้อมเราด้วย
คิดว่าจักฆ่าพวกเรา ก็อื่นอันทำอันตรายแก่กิจนี้เพิ่งเกิดขึ้น
แล้วกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

**ประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง จะพึงเกิด
แก่มนุษย์ผู้มีกิจมากเป็นแน่ ยังมีเวลาพอที่จะเก็บ
ผลไม้อามากินได้ พวกท่านจงพากันกินผล
มะพลับเถิด.**

บทว่า นํ เป็นเพียงนิบาต. ในบทนี้มีอธิบายว่า บางที
ความต้องการอะไร ๆ อย่างอื่นพึงเกิดขึ้นแก่พวกมนุษย์ผู้มี
กิจมาก. บทว่า อตฺถิ รุกฺขสุตฺต อัจฺฉินฺนํ ความว่า ยังมีทางที่จะ
แย่งเอามากินได้ด้วยการจุกกระชากผลของต้นไม้. บทว่า
ขชฺช ตณฺณเวว ตินฺนุกํ ความว่า พวกเจ้า จงกินผลมะพลับกัน
เถิด คือ พวกเจ้ามีความต้องการเท่าใด จงกินเท่านั้น เราจักรู้
ในเวลาที่เขาประหารพวกเรา.

พระมหาสัตว์ปลอบฝูงลิงไว้. เพราะว่าเมื่อพวกมันเมื่อ
ไม่ได้การปลอบใจเช่นนี้ ทั้งหมดจะหัวใจแตกถึงแก่ความตาย.
พระมหาสัตว์ปลอบฝูงวานรอย่างนี้แล้วกล่าวว่า พวกเจ้าจับนับ
ถึงทั้งหมดที. เมื่อพวกมันนับก็ไม่เห็นวานรชื่อ เสนกะซึ่งเป็น
หลานของพญาวานร จึงแจ้งว่า เสนกะไม่มา. พญาวานร
กล่าวว่า หากเสนกะไม่มา พวกเจ้าไม่ต้องกลัว เสนกะนั้นจัก
ทำความปลอดภัยให้แก่พวกเจ้าในบัดนี้.

เสนกะหลับในเวลาที่ฝูงลิงมา ภายหลังตื่นขึ้นไม่เห็นใคร ๆ
จึงเดินตามรอยเท้ามา ครั้นเห็นพวกมนุษย์จึงรู้ว่า ภัยเกิดขึ้นแก่
ฝูงลิงเสียแล้ว จึงไปหาหญิงแก่ซึ่งตามไฟกรอด้ายอยู่ ณ ท้าย

เรือนหลังหนึ่ง แล้วทำเป็นเด็กชาวบ้านเดินไปนา คว่าคบไฟ
คุ่นหนึ่งวิ่งไปจุดบ้านซึ่งตั้งอยู่เหนือลม. พวกมนุษย์พากันผละ
พวกลงไปดับไฟ. ถึงทั้งหลายก็พากันหนีเก็บผลไม้ได้ตัวละผล
เพื่อนำไปให้เสนกะแล้วพากันหนีไป.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วทรงประชุม
ชาดก. เสนกะหลานพญาวานรในครั้งนั้นได้เป็นมหานามสากยะ
ในครั้งนี้ ผู้ถึงได้เป็นพุทธบริษัท ส่วนพญาวานร คือเรา
ตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาตินทุกชาดกที่ ๗

๘. กัจฉปชาดก

ว่าด้วยเต่า

[๒๐๕] เราเกิดที่นี่ เต็บโตที่นี่ เพราะเหตุนี้ เรา
จึงได้อาศัยอยู่ที่เปือกตม เปือกตมกลับทับถม
เราให้ทูลพล ดูก่อนท่านภคคะ พระเพราะเหตุนี้
ข้าพเจ้าจะขอล่าวะท่าน ขอท่านจงฟังคำของ
ข้าพเจ้าเถิด.

[๒๐๖] บุคคลได้รับความสุขในทีใด จะเป็นใน
บ้านหรือในป่าก็ตาม ที่นั่นเป็นที่เกิด เป็นที่เต็บโต
ของบรุษผู้รู้จักเหตุผล บุคคลพึงเป็นอยู่ได้ในทีใด
ก็พึงไปที่นั่น ไม่พึงให้ที่อยู่มาตนเสีย.

จบ กัจฉปชาดกที่ ๘

อรรถกถากัจฉปชาดกที่ ๘

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารทรง
ปรารภผู้รอดจากอหิวตโรคคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนา
นี้มีคำเริ่มต้นว่า ชนิตฺตํ เม ภวิตํ เม ดังนี้.

มีเรื่องเล่าว่าที่กรุงสาวัตถี ได้เกิดอหิวตโรคขึ้นใน
ตระกูลหนึ่ง. มารดาบิดาจึงบอกแก่บุตรว่า ลูก เจ้าอย่าอยู่ใน

เรือนนี้เลย จงฟังฝ่าหนีไปเสียในที่ใดที่หนึ่ง รักษาชีวิตไว้ภายหลัง
จึงค่อยกลับมา บุตรพี่ซึ่งฝังไว้มีอยู่ในที่นี้ แล้วเก็บทรัพย์ไว้
เลี้ยงชีพให้มีความสุขเกิด. บุตรรับคำของมารดาบิดาแล้วฟังฝ่า
หนีไป เมื่อโรคของตนหายดีแล้วจึงกลับมาขุดเอาทรัพย์ที่ฝังไว้
อยู่ครองเรือนอย่างมีความสุข. วันหนึ่งเขาให้คนถือเนยใสและ
น้ำมัน ผ้า เครื่องนุ่งห่มเป็นต้น ไปวิหารเชตวัน ถวายบังคม
พระศาสดาแล้วนั่ง. พระศาสดาทรงทำปฏิสันถารกับเขาแล้ว
ตรัสถามว่า ได้ยินว่า อหิวตโรคเกิดขึ้นในเรือนของท่าน
ท่านทำอะไรจึงรอดมาได้. เขาได้กราบทูลเรื่องราวนั้นให้
ทรงทราบ. พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนอุบาสก แม้แต่ก่อนชน
เหล่าใด เมื่อภัยเกิดขึ้นทำความอาลัยในที่อยู่ของตน ไม่ยอมไป
อยู่ที่อื่น ชนเหล่านั้นถึงสิ้นชีวิต แต่ชนเหล่าใดไม่ทำความอาลัย
ไปอยู่เสียที่อื่น ชนเหล่านั้นรอดชีวิตแล้วทรงนำเรื่องในอดีต
มาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลช่างหม้อใกล้หมู่บ้าน
แห่งหนึ่ง ทำการปั้นหม้อเลี้ยงบุตรภรรยา. ในครั้งนั้น ใกล้
กรุงพาราณสี ได้มีสระใหญ่ต่อเนื่องเป็นอันเดียวกับแม่น้ำใหญ่
สระนั้นมีน้ำไหลถึงกันกับแม่น้ำในคราวน้ำมาก. เมื่อน้ำน้อย
ก็แยกกัน. ปลาและเต่าย่อมรู้ว่า ปีนี้ฝนดี ปีนี้ฝนแล้ง. ครั้นต่อมา
ปลาและเต่าที่เกิดในสระนั้นรู้ว่า ในปีนี้ฝนจะแล้ง ครั้นถึงเวลา

น้ำไหลต่อเนื่องกันเป็นอันเดียว จึงพากันออกจากสระไปสู่แม่น้ำ.
แต่เต่าตัวหนึ่ง ไม่ยอมไปด้วยคิดเสียว่านี่เป็นที่เกิดของเรา เป็น
ที่เติบโตของเรา เป็นที่ที่พ่อแม่ของเราเคยอยู่ เราไม่อาจจะละ
ที่นี้ไปได้. ครั้นถึงคราวหน้าแล้ง น้ำแห้งผาก. เต่านั้นขุดคุ้ยดิน
เข้าไปอยู่ในที่ที่ขุดดินของพระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์ได้ไป
ณ ที่นั้นด้วยประสงค์ว่าจักเอาดิน จึงเอาจอบใหญ่ขุดดิน สับถูก
เต่าแล้วเอาจอบงัดมันขึ้นคล้ายก้อนดินที่กลิ้งอยู่บนบก. เต่า
นั้นได้รับเวทนา จึงพูดคร่ำครวญว่า เราไม่อาจจะที่อยู่ได้จึงถึง
ความพินาศอย่างนี้ แล้วได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

เราเกิดที่นี้ เติบโตที่นี้ เพราะเหตุนี้ เรา
จึงได้อาศัยอยู่ที่เปือกตม เปือกตมกลับทับถมเรา
ให้ทุรพล ถูกอ่อนทันทัดควะ เพราะเหตุนี้
ข้าพเจ้าจะขอกล่าวะท่าน ขอท่านจงฟังคำของ
ข้าพเจ้าเถิด บุคคลได้รับความสุขในที่ใด จะเป็น
ในบ้านหรือในป่าก็ตาม ที่นั้นเป็นที่เกิด เป็นที่
เติบโตของบรุษผู้รู้จักเหตุผล บุคคลพึงเป็นอยู่
ได้ในที่ใดก็พึงไปในที่นั้น ไม่พึงให้ที่อยู่ฆ่าตน
เสีย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ชนิตฺตํ เม ภวิตฺตํ เม ได้แก่ นี่เป็นที่เกิด
ของเรา นี่เป็นที่เติบโตของเรา. บทว่า อิติ ปญฺเฏ อวสุตฺถิ ความ

ว่าเราอาศัย คือ นอน คือสำเร็จการอยู่ในเปือกตมนี้ เพราะเหตุนี้.
บทว่า อชฺฌมวฺ ใต้แก่ ครอบงำคือให้ถึงความพินาศ. เรียก
ช่างหม้อว่า ภัคคะ ภัคคะนี้เป็นบัญญัตินามและโคตรของ
ช่างหม้อ. บทว่า สฺขํ ใต้แก่ ความสบายทางกายและทางจิต.
บทว่า ตํ ชนิตํ ภวิตถฺย ใต้แก่ นั้นเป็นที่เกิดและเป็นทีเติบโต.
บทว่า ปชานโต ใต้แก่ ผู้รู้ประโยชน์มิใช่ประโยชน์คือ เหตุ
และมีใช่เหตุ. บทว่า น นิเกตฺโต ลียา ความว่า ทำความอาศัย
ในที่อยู่แล้วไม่ไปในที่อื่นถูกที่อยู่มา ไม่ควรให้ถึงมรณทุกซ์
เช่นนี้.

แต่เมื่อพุดกับพระโพธิสัตว์อย่างนี้ก็ตาย. พระโพธิสัตว์
จับเอาเต่าไปแล้วให้ชาวบ้านทั้งหมดมาประชุมกัน เมื่อจะสอน
มนุษย์ทั้งหลาย จึงกล่าวอย่างนี้ว่า พวกท่านจงดูเต่านี้ ในขณะที่
ที่ปลาและเต่าอื่น ๆ ไปสู่ม่าน้ำใหญ่ เต่านี้ไม่อาจตัดความอาศัย
ในที่อยู่ของตนได้ ไม่ไปกับสัตว์เหล่านั้น เขาไปนอนยังที่จันดิน
ของเรา ครั้นเราขนดินได้เอาจอบใหญ่สับหลังมันเหยียงมันลง
บนบกเหมือนก้อนดิน เต่านี้จึงเปิดเผยกรรมที่ตนกระทำครวญ
ด้วยคาตาสองคาตาแล้วก็ตาย มันทำความอาศัยในที่อยู่ของตน
ถึงแก่ความตาย แม้พวกท่านก็อย่าได้เป็นเช่นเต่าตัวนี้ ตั้งแต่
นี้ไป พวกท่านจงอย่ายึดด้วยอำนาจตัณหา ด้วยอำนาจเครื่อง
อุปโภคและบริโภคว่า รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ของเรา
บุตรของเรา ธิดาของเรา ทาสีและทาสเงินทองของเราแท้

สัตว์ผู้เดียวนี้เท่านั้นวนเวียนไปในภพสาม. พระโพธิสัตว์ได้ให้
โอวาทแก่มหาชน ด้วยพุทธลีลา ด้วยประการฉะนี้. โอวาทนั้น
แผ่ไปทั่วชมพูทวีป ดำรงอยู่ตลอดเวลาประมาณเจ็ดพันปี.
มหาชนตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์ ทำบุญมีทานเป็นต้น
ทำทางสวรรค์ให้บริบูรณ์ในคราวสิ้นอายุ.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วทรงประกาศ
อริยสัจ ทรงประชุมชาดก. เมื่อจบอริยสัจกถุบุตรนั้นตั้งอยู่ใน
โสดาปัตติผล. เตาในครั้งนั้นได้เป็นอานนท์ในครั้งนี้ ส่วนช่าง
หม้อ คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถากัจฉปชาดกที่ ๘

๕. สตธรรมชาดก

ว่าด้วยสตธรรมมาณพ

[๒๐๓] อาหารที่เราบริโภค น้อยด้วย เป็นเดนด้วย
อนึ่ง เขาให้แก่เราโดยยากเต็มที เราเป็นชาติ
พราหมณ์บริสุทธิ์ เพราะเหตุนั้น อาหารที่เรา
บริโภคเข้าไปแล้วจึงกลับออกมาอีก.

[๒๐๔] ภิกษุใดละทิ้งธรรมเสีย หาเลี้ยงชีพโดย
ไม่ชอบธรรม ภิกษุนั้นก็ย่อมไม่เพลिनด้วยลาภ
แม้ที่ได้มาแล้ว เปรียบเหมือนสตธรรมมาณพ
ฉะนั้น.

จบ สตธรรมชาดกที่ ๕

อรรถกถาสตธรรมชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารทรงปรารภ
การแสวงหาไม่ควร ๒๑ อย่าง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำ
เป็นต้นว่า ตถจ อปฺปญฺจ อฺจุฉิฏฺฐํ คังนี้.

เรื่องพิสดารมีอยู่ว่า ครั้งหนึ่ง ภิกษุเป็นอันมากสำเร็จ
ชีวิตด้วยการแสวงหาไม่ควร ๒๑ อย่าง เป็นต้นว่า การเป็นหมอ
การเป็นทูต การส่งข่าว การรับใช้ การให้ไม้สีฟัน การให้ไม้ไผ่

การให้ดอกไม้ การให้ผลไม้ การให้จุกสำหรับทา การให้
ครุภัณฑ์ การให้ยา การให้ของบิณฑบาต. การแสวงหาไม่ควร
นั้น จักมีแจ้งในสาเกตชาดก.

พระศาสดาทรงทราบการเลี้ยงชีพของภิกษุเหล่านั้น
ทรงพระดำริว่า บัดนี้ภิกษุเป็นอันมากสำเร็จชีวิตด้วยการ
แสวงหาไม่ควร ครั้นสำเร็จชีวิตอย่างนี้แล้วจักไม่พ้นความเป็น
ยักษ ความเป็นเปรต จักเกิดเป็นโคเทียมแอก จักเกิดในนรก
เราควรกล่าวธรรมเทศนาสักอย่างหนึ่งอันเป็นอภัยภัยของตน
เป็นปฏิภาณของตน เพื่อประโยชน์เพื่อความสุขของพวกเธอ
แล้วรับสั่งให้หมู่ภิกษุประชุมกัน ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ไม่ควรให้บังเกิดขึ้นด้วยการแสวงหาไม่ควร ๒๑ อย่าง
เพราะบิณฑบาตที่เกิดขึ้นด้วยการแสวงหาไม่ควรเป็นเช่นกับ
ก้อนทองแดงร้อน เปรียบเหมือนยาพิษร้ายแรง จริงอยู่การ
แสวงหาไม่ควรนี้ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและสาวก
ของพระพุทธเจ้าตติยชน คัดค้าน เมื่อภิกษุบริโภคนิณฑบาต
อันเกิดขึ้นด้วยการแสวงหาอันไม่ควร จะไม่มีความร่าเริงหรือ
โสมนัสเลย เพราะว่าบิณฑบาตอันเกิดขึ้นอย่างนี้เป็นเช่นกับ
อาหารเดนของคนจันทาลในศาสนาของเรา การบริโภคนิณฑบาต
นั้น ย่อมเป็นเหมือนการบริโภคนิณฑบาตของคนจันทาล ชื่อ
สตรกรรมมานพ แล้วทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดคนจัณฑาล ครั้น
เจริญวัยได้ตระเตรียมข้าวสารเป็นเสบียงและห่อข้าวเดินทาง
ไปทำกรณียกิจอย่างหนึ่ง. ในกาลนั้นในกรุงพาราณสีมีมาณพ
คนหนึ่ง ชื่อ สตธรรม เกิดในสกุลพราหมณ์มหาศาลอุทิจจโคตร.
เขามีได้ตระเตรียมข้าวสารหรือห่อข้าวเดินทางไปด้วยกรณียกิจ
อย่างหนึ่ง. ทั้งสองได้มาพบกันที่ทางใหญ่. มาณพจึงถามพระ-
โพธิสัตว์ว่า ท่านเป็นชาติอะไร. มาณพบอกว่า เราเป็นคน
จัณฑาล แล้วถามมาณพว่า ก็ท่านเล่าเป็นชาติอะไร เขาบอกว่า
เราเป็นพราหมณ์อุทิจจโคตร. ดีแล้วเราไปด้วยกัน ทั้งสองก็
เดินทางร่วมกันไป. ได้เวลาอาหารเช้า พระโพธิสัตว์จึงนั่งใน
ที่ที่หาน้ำง่าย ล้างมือแก้ห่อข้าวแล้วกล่าวว่า มาณพบริโภคน้ำ
ข้าวกันเถิด. มาณพตอบว่า ไม่มีเสียละเจ้าคนจัณฑาลที่เรา
จะต้องการอาหารของท่าน. พระโพธิสัตว์จึงว่าตามใจ แล้ว
แบ่งอาหารเพียงพอสำหรับตนไว้ในใบไม้อื่น ไม่ทำอาหารในห่อ
ให้เป็นเดน มัดห่อวางไว้ข้างหนึ่ง บริโภค ดื่มน้ำ จากนั้นก็
ล้างมือล้างเท้าถือเอาข้าวสารและอาหารที่เหลือ กล่าวว่าไปกัน
เถิดมาณพ แล้วก็เดินทางต่อไป. เขาพากันเดินทางไปตลอดวัน
ยังค่ำ ในตอนเย็น ทั้งสองพากันลงอาบน้ำในที่ที่น้ำบริบูรณ์
แห่งหนึ่ง เสร็จแล้วก็ขึ้น. พระโพธิสัตว์นั่งในที่สำราญ แล้วแก้
ห่ออาหาร ไม่ได้เชิญมาณพ เริ่มบริโภคน้ำ. มาณพเห็นคเหน้อย

เพราะการเดินทางมาตลอดวัน เกิดความหิวโหย ได้แต่ยืนมอง
ด้วยคิดว่า หากเขาให้อาหารเรา เราก็จักบริโภคน. ฝ่ายพระ-
โฑธิสัตว์ ก็มีได้พุทอะไรบริโภคนทำเดี๋ย. มาณพคิดว่า เจ้าคน
จัญทาลนี้ไม่พุดกับเราเลย บริโภคนจนหมด เราควรยึดเอาก่อน
อาหารไว้ ทั้งเศษอาหารข้างบนเสีย แล้วบริโภคนส่วนที่เหลือ.
มาณพได้ทำดั่งนั้น แล้วบริโภคนอาหารเด. ครั้นบริโภคนเสร็จ
แล้วเท่านั้น ก็เกิดความร้อนใจอย่างแรงว่า เราทำกรรมอันไม่
สมควรแก่ชาติ โคตร ตระกูล และประเทศของตน เราบริโภคน
อาหารเดของคณจัญทาล. ทนใดนนั้นเองอาหารปนโลหิตก็พุ่ง
ออกจากปากของมาณพนั้น. เขาร่ำครวญ เพราะความโศก
ใหญ่หลวงเกิดขึ้นว่า เราทำกรรมอันไม่สมควรเพราะเหตุ
อาหารเพียงเล็กน้อย แล้วกล่าวคาถาแรกว่า :-

อาหารที่เราบริโภคนน้อยด้วย เป็นเดนด้วย
อนึ่ง เขาให้แก่เราโดยยากเย็นเต็มที เราเป็นชาติ
พราหมณ์บริสุทธี เพราะเหตุนั้นอาหารที่เรา
บริโภคนเข้าไปแล้ว จึงกลับออกมาอีก.

ในคานานั้นมีความสังเขปดังต่อไปนี้ เราบริโภคนอาหาร
ใดอาหารนั้นน้อยด้วยเป็นเดนด้วย คณจัญทาลนั้นมิได้ให้อาหาร
แก่เราด้วยความพอใจของตน ที่แท้ถูกเรายึดจึงได้ให้ด้วยความ
ยาก คือ ด้วยความลำบาก เราเป็นพราหมณ์มีชาติบริสุทธี
ด้วยเหตุนี้อาหารที่เราบริโภคนจึงพุ่งออกมาพร้อมกับโลหิต.

มาณพคร่ำครวญอยู่อย่างนี้แล้วจึงคิดว่า เราทำกรรมอัน
ไม่สมควร ถึงอย่างนี้แล้วจะมีชีวิตอยู่ไปทำไม จึงเข้าป่าไป
ไม่แสดงตนแก่ใคร ๆ ถึงแก่กรรมลงอย่างน่าอนาถ.

พระศาสดาทรงแสดงเรื่องอดีตนี้แล้วตรัสว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เพราะสตธรรมมาณพบริโภคอาหารเดนของ
คนจัณฑาลเป็นการบริโภคอาหารที่ไม่สมควรแก่ตน จึงมิได้
เกิดความร่าเริงยินดีฉันใด ผู้ใดบวชแล้วในศาสนานี้ก็ฉันนั้น
สำเร็จชีวิตด้วยการแสวงหาอันไม่สมควร บริโภคปัจจัยตามที่
ได้ ความร่าเริงยินดีมิได้เกิดแก่ผู้นั้น เพราะเขามีชีวิตเป็นอยู่
ที่น่าตำหนิ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงคัดค้าน ครั้นทรงบรรลุลูกธัม-
โพธิญาณแล้ว จึงตรัสพระคาถา ๒ คาถาว่า :-

ภิกษุใดละทิ้งธรรมเสีย หาเลี้ยงชีพโดย

**ไม่ชอบธรรม ภิกษุนั้นก็ย่อมไม่เพลินด้วยลาภ
แม้ที่ตนได้มาแล้ว เปรียบเหมือนสตมาณพฉะนั้น.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมํ** ได้แก่ ธรรม คืออาชีพปาริ-
สุทธีศีล. บทว่า **นิรฺงฺกฺตฺวา** ได้แก่ นำไปทิ้งเสีย. บทว่า
อธฺมฺเมน ได้แก่ มิจฉาชีพ กล่าวคือการแสวงหาไม่สมควร ๒๑
อย่าง อย่างนี้. บทว่า **สฺตธฺมฺโม** เป็นชื่อของมาณพนั้น. บาลีเป็น
สุตฺตธฺมฺโม บ้าง. บทว่า **น นนฺทติ** ความว่า มาณพสตธรรม
ไม่ยินดีด้วยลาภนั้นว่า เราได้อาหารเดนของคนจัณฑาล ฉันใด

กุลบุตรผู้บวชในศาสนานี้ก็ฉันนั้น บริโภคลาภที่ได้มาด้วยการ
แสวงหาอันไม่สมควร ย่อมไม่เพลิดเพลिन ไม่ยินดี ถึงความ
โทมน์สว่า เราเป็นอยู่ด้วยการเลี้ยงชีพที่พระพุทธเจ้าทรงตำหนิ.
เพราะฉะนั้น ผู้ที่สำเร็จชีวิตด้วยการแสวงหาอันไม่สมควร
ควรเข้าป่าตายเสียอย่างอนาถดีกว่า เหมือนสตรกรรมมาณพ
ฉะนั้น.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรง
ประกาศอริยสัจ ๔ ทรงประชุมชาดก เมื่อจบอริยสัจ ภิกษุ
เป็นอันมากบรรลุนิพพานได้เป็นต้น. บุตรคนจันทาลใน
ครั้งนั้น คือเราตถาคตในครั้งนี้แล.

จบ อรรถกถาสตธรรมชาดกที่ ๕

๑๐. ทุททชาดก

ว่าด้วยคติของคนดีคนชั่ว

[๒๐๕] เมื่อสัตว์บุรุษทั้งหลายให้สิ่งของที่หายาก
ทำกรรมที่ทำได้ยาก สัตว์บุรุษทั้งหลายย่อม
ทำตามไม่ได้ ธรรมของสัตว์บุรุษรู้ได้ยาก.

[๒๑๐] เพราะเหตุนี้ คติจากโลกนี้ของสัตว์บุรุษ
และสัตว์บุรุษจึงต่างกัน สัตว์บุรุษย่อมไปสู่นรก
สัตว์บุรุษย่อมมีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

จบ ทุททชาดกที่ ๑๐

อรรถกถาทุททชาดกที่ ๑๐

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารทรง
ปรารภการถวายทานเป็นคณะ. ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำ
เริ่มต้นว่า ทุทททำ ทมมานานัง ดังนี้.

ได้ยินว่าในกรุงสาวัตถี บุตรภุมมพิสองสหายร่วมกัน
จัดแจงทานมีเครื่องบริวารครบ นิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้า
เป็นประมุข ถวายมหาทานตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ ได้ถวาย
บริวารทุกชนิด. ในคนเหล่านั้น คนที่เป็นหัวหน้าคณะ ถวาย
บังคมพระศาสดา นั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง แล้วมอบถวายทานว่า

ข้าแต่พระองค์ในการถวายทานนี้ มีทั้งผู้ถวายน้อย ขอการถวายนี้ จึงมีผลมากแก่ชนเหล่านั้นทั่วกันเกิดพระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย พวกท่านถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขแล้วมอบให้อย่างนี้ เป็นการทำให้ยิ่งใหญ่แล้ว แม้โบราณกบัณฑิตทั้งหลาย ก็ถวายทานมอบให้อย่างนี้เหมือนกัน เมื่อเขาทูลอาราธนา จึงทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ ณ กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลพรหมณ์แคว้นกาฬี ครั้นเจริญวัยได้เรียนศิลปะทุกอย่าง สำเร็จแล้วละมราवासวชเป็นฤาษี เป็นครูประจำคณะอยู่ในหิมวันตประเทศเป็นเวลานาน เทียวจาริกไปยังชนบท เพื่อเสพของเค็มและของเปรี้ยว ได้ไปถึงกรุงพาราณสี พักอยู่ ณ พระราชอุทยาน รุ่งขึ้นจึงออกบิณฑบาต พร้อมด้วยบริษัตามประตู่บ้าน. พวกมนุษย์พากันถวายภิกษา. วันรุ่งขึ้นออกบิณฑบาต ณ กรุงพาราณสี. พวกมนุษย์พากันรักใคร่ ครั้นถวายภิกษาแล้ว จึงร่วมใจกันเป็นคณะเตรียมทานถวายมหาทานแก่คณะฤาษี. เมื่อเสร็จการถวาย ผู้เป็นหัวหน้าคณะกล่าวอย่างนี้แล้วถวายทานโดยทำนองนี้. พระโพธิสัตว์กล่าวว่ พวกท่านทั้งหลาย เมื่อมีจิตเลื่อมใส ทานชื่อว่าเล็กน้อยไม่มีเมื่อจะทำอนุโมทนา ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

**เมื่อสัตบุรุษทั้งหลายให้สิ่งที่ให้ยาก ทำ
กรรมที่ได้ยาก อสัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมทำ**

ตามไม่ได้ ธรรมของสัตว์บรูษรู้ได้ยาก. เพราะ
เหตุ นั้น คติจากโลกนี้ของสัตว์บรูษ และอสัตว์บรูษ
จึงต่างกัน อสัตว์บรูษยอมไปสู่นรก สัตว์บรูษยอม
มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ทุกุททำ** ความว่า ชื่อว่าท่านอันผู้
มิใช่บัณฑิต ประกอบด้วยอำนาจโทสะ มีโลภเป็นต้น ไม่อาจให้ได้
เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าว **ทุกุททำ** ให้สิ่งที่ให้ได้ยาก. บทว่า
กุกุพต ความว่า กรรมคือการให้นั้นก็เหมือนกัน ไม่สามารถ
ทำได้. บทว่า **ทุกุกร** ได้แก่ ทำสิ่งที่ทำได้ยากนั้น. บทว่า **อสนุโต**
ได้แก่ คนผู้มีไม่ใช่บัณฑิต คือคนพาล. บทว่า **นานุกุกุพนุติ** คือ ทำ
ตามกรรมนั้นไม่ได้. บทว่า **สตี ฐมโม** ได้แก่ สภาพธรรมของบัณฑิต
ทั้งหลาย. นี้ท่านกล่าวหมายถึงการให้. บทว่า **ทุรณนุโย** ได้แก่
ยากที่จะรู้ด้วยความเกี่ยวพันถึงผล ยากที่จะแนะนำ คือยากที่จะ
รู้ตามได้ว่า สภาพอย่างนี้เป็นผลวิบากของท่านชนิดนี้. อีกประ-
การหนึ่ง บทว่า **ทุรณนุโย** ได้แก่ ยากที่จะได้บรรลุ. อธิบายว่า
คนผู้มีไม่ใช่บัณฑิตไม่ให้ท่านแล้ว ไม่สามารถจะได้ผลท่าน. บทว่า
นानา โหติ อิต คติ ได้แก่ การถือปฏิสนธินั้นของสัตว์ผู้เคลื่อน
จากโลกนี้แล้วไปสู่ปรโลก ย่อมต่าง ๆ กัน. บทว่า **อสนุโต นิรย**
อนุติ. ได้แก่ คนที่ไม่ใช่บัณฑิต เป็นคนทุศีลไม่ให้ท่าน ไม่รักษา
ศีล ย่อมไปสู่นรก. บทว่า **สนุโต สกคปรายนา** ความว่า ส่วน
ผู้เป็นบัณฑิต ให้ท่านรักษาศีล กระทำอุโบสถ บำเพ็ญสุจริต ๓

ย่อมมีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า คือย่อมเสวยสุขสมบัติอัน
ยิ่งใหญ่.

พระโพธิสัตว์ครั้งการทำอนุโมทนาอย่างนี้แล้ว พักอยู่
ณ ที่นั้นตลอดฤดูฝน เมื่อพ้นฤดูฝนก็ไปป่าหิมพานต์ ยังฉาน
ให้เกิด ไม่เสื่อมฉาน ก็ได้เข้าถึงพรหมโลก.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. หมู่ฤๅษีในครั้งนั้น ได้เป็นพุทธบริษัทในครั้งนี้ ส่วน
ครูประจำคณะ คือ เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาทุททชาดกที่ ๑๐

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. กัถยานธรรมชาดก ๒. ทัททรชาดก ๓. มัคกภูชาดก
๔. ทุพภิกขมัคกภูชาดก ๕. อาทิจจุปฏิฐานชาดก ๖. กพายมฤตฺธิ-
ชาดก ๗. ดินทุกชาดก ๘. กัจฉปชาดก ๙. สตธรรมชาดก
๑๐. ทุททชาดก.

จบ กัถยานธรรมวรรคที่ ๓

๔. อสทิสวรรค

๑. อสทิสชาดก

ว่าด้วยอสทิสกุมาร

[๒๑๑] เจ้าชายพระนามว่าอสทิสกุมาร เป็นนัก
ธนู มีกำลังมาก ยิ่งธนูให้ไปตกในที่ไกล ๆ ได้
ยิ่งไม่ค่อยพลาด สามารถทำลายของกองใหญ่ ๆ
ได้.

[๒๑๒] พระองค์ทรงทำการบให้เข้าศึกทั้งปวง
หนีไปแต่มีได้เบียดเบียนใคร ๆ เลย ทรงทำพระ-
กนิษฐภาดาให้มีความสวัสดิแล้ว ก็เข้าถึงความ
สำรวม.

จบ อสทิสชาดกที่ ๑

อรรถกถาอสทิสวรรคที่ ๔

อรรถกถาอสทิสชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันทรงปรารภ
มหาภิเนษกรรม (การออกเพื่อคุณยิ่งใหญ่) ตรัสพระธรรมเทศนา
นี้ มีคำเริ่มต้นว่า ธนุกุโห อสทิสฺส ดังนี้.

เรื่องพิสดารมีอยู่ว่าวันหนึ่งภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกัน

ในโรงธรรมพรรณนามหาภิเนกขัมมบารมี. พระศาสดาเสด็จ
มาตรัสถามว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขอนั่งประชุมสนทนา
กันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว
จึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตออกสู่มหาภิเนกขกรรม
มิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้แต่ก่อนตถาคตก็เสวยศกัณฐ์ออกบวช
เหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของ
พระอัครมเหสีของพระองค์. เมื่อพระราชกุมารประสูติโดย
สวัสดี ในวันขนานพระนาม พระชนกชนนีตั้งพระนามว่า อสทิส
ราชกุมาร. ครั้นถึงคราวที่พระโอรสเสด็จดำเนินไปมาได้ สัตว์
ผู้มีบุญอื่นก็ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระราชเทวี. เมื่อ
พระโอรสนั้นประสูติโดยสวัสดิ์ ในวันขนานพระนาม พระชนก-
ชนนีตั้งพระนามว่า พรหมทัตกุมาร. ในพระราชกุมารทั้งสอง
พระองค์ พระโพธิสัตว์เมื่อมีพระชนม์ได้สิบหกพรรษา เสด็จไป
เมืองตักกสิลา ทรงศึกษาไตรเพทและศิลปะทุกชนิด อันเป็น
พื้นฐานของวิชาสิบแปดประการหาผู้เปรียบมิได้ในศิลปะยงธนู
แล้วเสด็จกลับกรุงพาราณสี.

พระราชามือจะเสด็จสวรรคต ได้มีพระราชโองการว่า
ให้มอบราชสมบัติแก่อสทิสราชกุมาร ให้ตำแหน่งอุปราชแก่

พรหมทัตกุมาร. แล้วก็เสด็จสวรรคต. เมื่อพระราชเสด็จ
สวรรคตแล้ว เมื่อเขาจะมอบราชสมบัติให้ พระโพธิสัตว์ทรง
ปฏิเสธว่า เราไม่ต้องการราชสมบัติ จึงอภิเษกพรหมทัตราชกุมาร
ให้ครองราชสมบัติ. พระโพธิสัตว์รับสั่งว่า เราไม่ต้องการยศ
จึงไม่ทรงปรารถนาอะไรทั้งสิ้น. เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอครอง
ราชสมบัติ พระโพธิสัตว์ก็ทรงสถิตย์อยู่โดยอาการเหมือน
พระราชตามปกตินั่นเอง. พวกข้าทูลละอองธุลีพระบาท พวกกัน
กล่าวให้ร้ายพระโพธิสัตว์ในราชสำนักว่า อสทิสราชกุมาร
ทรงปรารถนาราชสมบัติ. พรหมทัตราชาก็ทรงเชื่อคำของพวกเขา
เขา จึงมีพระทัยแตกแยก ทรงส่งราชบุรุษไปสาธยายว่า พวกท่าน
จงจับพระเจ้าพี่ของเรา. ครั้งนั้น มีผู้หวังดีต่อพระโพธิสัตว์
คนหนึ่ง แจ้งเหตุการณ์นั้นให้ทรงทราบ. พระโพธิสัตว์ทรงกริ้ว
พระกนิษฐภคินี เสด็จไปยังแคว้นอื่น แล้วให้คนกราบทูลแต่
พระราชามีนักยิณฑคนหนึ่งมาขึ้นอยู่ที่ประตูพระราชวัง.
พระราชารับสั่งถามว่า เขาต้องการค่าจ้างเท่าไร. กราบทูลว่า
ต้องการปีละหนึ่งแสนพระเจ้าข้า. รับสั่งว่า ดีแล้ว เข้ามาเถิด.
พระราชাত্রัสถามพระโพธิสัตว์ซึ่งมาขึ้นอยู่ ณ ที่ใกล้ๆ เจ้า
เป็นนักยิณฑหรือ. กราบทูลว่า ถูกแล้วพระเจ้าข้า. รับสั่งว่า
ดีแล้ว จงรับราชการกับเรา. ตั้งแต่นั้นมา พระโพธิสัตว์อยู่รับ
ราชการกับพระราชามี. พวกนักยิณฑรุ่นเก่าเห็นค่าใช้จ่ายที่
พระราชทานแก่พระโพธิสัตว์ จึงพากันยกโทษว่า ได้มากไป.

อยู่มาวันหนึ่งพระราชเสด็จไปพระราชอุทยาน รับสั่ง
ให้กั้นฉากม่านโกลีแผ่นดินามงคล บรรทมเหนือราชาสน์ใหญ่
โกลีต้นมะม่วง ทอดพระเนตรดูเบื้องบนทรงเห็นมะม่วงพวงหนึ่ง
บนยอดไม้ ทรงดำริว่า ไม่มีใครสามารถขึ้นไปเอามะม่วงนี้ได้
รับสั่งให้หาพวคนายขมังธนูมา มีพระดำรัสว่า พวกเจ้าสามารถ
ใช้ลูกศรยิงมะม่วงพวงนี้ให้ตกได้หรือ. พวคนายขมังธนูกราบทูล
ว่า ขอเดชะข้อนี้นี้ไม่เป็นการยากสำหรับพวกข้าพระองค์ ทั้ง
พระองค์ก็ได้ทรงเคยเห็นฝีมือของพวกข้าพระองค์มาหลายครั้ง
แล้ว แต่นายขมังธนูที่ใหม่ได้ค่าใช้จ่ายมากกว่าพวกข้าพระองค์
ขอได้ทรงโปรดให้เขายิงเถิดพระเจ้าข้า. พระราชารับสั่งให้หา
พระโทธิสัตว์ แล้วตรัสถามว่า เจ้าสามารถยิงมะม่วงพวงนั้น
ให้ตกลงมาได้หรือ. กราบทูลว่า เมื่อได้ที่ว่างสักแห่งหนึ่งจัก
สามารถพระเจ้าข้า. รับสั่งถามว่า ที่ว่างตรงไหน. กราบทูลว่า
ที่ว่างภายในที่บรรทมของพระองค์พระเจ้าข้า. พระราชารับสั่ง
ให้ย้ายที่พระบรรทมแล้วพระราชทานที่ว่างให้. พระโทธิสัตว์
ไม่มีธนูในพระหัตถ์. พระองค์ทรงเหน็บธนูไว้ในระหว่างพระภุชญา
เสด็จเที่ยวไป เพราะฉะนั้นพระองค์จึงตรัสว่า ควรจะได้ฝ้าม่าน
สักผืน. พระราชารับสั่งให้นำฝ้าม่านมาขึ้น. พระโทธิสัตว์
เข้าไปภายในม่าน เปลื้องผ้าทรงชั้นนอกออก ทรงนุ่งผ้าแดง
ผืนหนึ่งผูกผ้าเคียนพุง คาดผ้าแดงผืนหนึ่งที่พระอุทร ทรงหยิบ
พระขรรค์พร้อมทั้งฝักออกจากถุง ทรงเหน็บไว้ด้านซ้าย ทรง

สวมเสื้อสีทองเหน็บกระบอกแลงศรไว้ข้างหลัง ทรงถือเมณฑก-
มหาธนู พร้อมทั้งเครื่องประกอบ ทรงโค้งสายสีแก้วประพาพ
ทรงสวมพระอุณหิส ทรงกวัดแกว่งลูกศรอันคมด้วยพระนขา
ทรงแหวกม่านเสด็จออกไปยังที่แผลงศร อุจนาคกุมารตกแต่ง
กายชำระแผ่นดินออกมาฉะนั้น ครั้นพาดลูกศรแล้วจึงกราบทูล
พระราชาวา ข้าแต่มหाराช พระองค์จะให้มะม่วงพวงนี้ตกลงมา
ด้วยลูกศรตอนขึ้นหรือลูกศรตอนลง พระเจ้าข้า. รับสั่งว่า
พ่อคุณเอ๋ย คนเป็นอันมากเขายังลูกศรตอนขึ้น เราเคยเห็น แต่ยิง
ด้วยลูกศรตอนลงเราไม่เคยเห็น เจ้าจงยิงให้ตกด้วยลูกศรตอน
ลงเถิด. กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ลูกศรนี้จักขึ้นไปไกล
จนกระทั่งถึงพิภพที่วจาคุมหาราช แล้วจักลงมาเอง ขอพระองค์
จงอดพระทัยรอนกว่าลูกศรจะลงมาเกิดพระเจ้าข้า. พระราชา
รับสั่งว่า ดีละ. ต่อมาพระโพธิสัตว์จึงกราบทูลพระราชาวาอีกว่า
ข้าแต่มหाराช ลูกศรนี้เมื่อขึ้นจักแหวกขึ้นไประหว่างกลางขั้ว
พวงมะม่วง การขึ้นไปจักไม่ส่ายไปข้างโน้น มาข้างนี้แม้เพียง
ปลายเกศา จักตกลงมาตามแนวลูกพวงมะม่วงแล้วจึงหล่น ขอ
พระองค์โปรดทอดพระเนตรเกิดพระเจ้าข้า. พระโพธิสัตว์จึง
ออกกำลังแผลงไป. ลูกศรนั้นทะลุผ่านหว่างกลางขั้วมะม่วง
ขึ้นไป. พระโพธิสัตว์ทรงทราบวว่า บัดนี้ลูกศรนั้นเห็นจักถึงพิภพ
ชั้นจาคุมหาราชแล้ว จึงทรงเร่งกำลังให้มากกว่าศรที่ยิงไปครั้ง
แรก แล้วทรงยิงไปอีกลูกหนึ่ง. ลูกศรนั้นจึงขึ้นไปกระทบท้าย

ลูกศรเดิม ปัดให้กลับลง แล้วศรลูกที่สองก็เลยขึ้นไปถึงภพดาวดึงส์. เทวดาทั้งหลายในภพนั้น ได้จับลูกศรนั้นไว้. เสียงแหวกอากาศของลูกศรที่กลับ คล้ายกับเสียงสายฟ้า. เมื่อประชาชนพูดกันว่า นั่นเสียงอะไร พระโพธิสัตว์จึงบอกว่าเสียงลูกศรกลับ จึงปลอมมหาชนที่สะดุ้งกลัว เพราะเกรงว่าลูกศรจะตกลงถูกร่างกายของตน ๆ ว่าอย่างกลัวเลย แล้วพูดต่อไปว่า เราจักไม่ให้ลูกศรตกถึงพื้นดิน. ลูกศรเมื่อขณะลงก็ไม่ส่ายไปข้างโน้น ส่ายมาข้างนี้ ตกลงตามแนวตัดพวงมะม่วง. พระโพธิสัตว์ไม่ให้พวงมะม่วงและลูกศรตกถึงพื้นดิน รับไว้บนอากาศ มือหนึ่งรับพวงมะม่วง มือหนึ่งรับลูกศร. มหาชนได้เห็นความอัศจรรย์นั้น จึงพากันกล่าวว่า อย่างนี้พวกเราไม่เคยเห็น พากันสรรเสริญส่งเสียงปรบมือ ดิฉันนี้ โบกผ้าเป็นจำนวนพัน. ทรัพย์ที่ราชบริพารยินดีรำเริงมอบให้แก่พระโพธิสัตว์ประมาณหนึ่งโกฏิ. แม้พระราชาก็ได้พระราชทานทรัพย์เป็นอันมาก พระราชทานยศอันยิ่งใหญ่ แก่พระโพธิสัตว์ ราวกับลูกเห็บตก. เมื่อพระราชาพระองค์นั้นสักการะเคารพพระโพธิสัตว์ ซึ่งพำนัก ณ ที่นั้นอย่างนี้. พระราชาเจ็ดพระนครครั้งทรงทราบข่าวว่า ข้าพเจ้า อสทิสราชกุมารมิได้อยู่ในกรุงพาราณสี จึงพากันยกพลมาล้อมกรุงพาราณสี แล้วส่งสาส์นถวายพระราชาว่า จะมอบราชสมบัติให้ หรือจะรบ. พระราชาทรงกลัวมรณภัย ตรัสถามว่า พระเจ้าพี่ของเราประทับอยู่ที่ไหน ครั้นทรงสดับว่า พระเจ้าพี่รับราชการ

อยู่กับกษัตริย์สามนตราชพระองค์หนึ่ง จึงทรงส่งทูตไปรับ
พร้อมกับมีพระดำรัสว่า เมื่อพระเจ้าพี่ของเราไม่เสด็จกลับมา
เราก็จะไม่มีชีวิตอยู่ได้ พวกเจ้าจงไป จงไปถวายบังคมแทบ
พระบาท แล้วขอให้ทรงยกโทษตามคำของเรา เชิญเสด็จกลับ
มาเถิด. พวกทูตพากันไปกราบทูลเรื่องราวถวายพระโพธิสัตว์
ให้ทรงทราบ. พระโพธิสัตว์กราบทูลถวายบังคมลาพระราช
พระองค์นั้น เสด็จกลับไปกรุงพาราณสี ทรงปลอบพระราชว่า
อย่ากลัวเลย แล้วทรงจารึกอักขระลงที่ลูกศร ใจความว่า เรา
ชื่อว่า อสทิสราชกุมารกลับมาแล้ว จะยิงศรอีกลูกหนึ่งมาล้าง
ชีวิตของพวกท่านทั้งหมดเสีย ผู้ต้องการรอดชีวิตจงหนีไป เรา
จะไม่ให้เกิดโลหิตแม้แต่แมลงวันตัวเล็กคืบ เสร็จแล้วจึงเสด็จ
ประทับที่ป้อมปราการ แผลงศรให้ตกลงบนสุวรรณภาชนะ
ประมาณ ๑ สอกกำ ขณะที่พระราชเจ็ดพระนครกำลังเสวยอยู่.
พระราชเหล่านั้น ครั้นทอดพระเนตรเห็นอักขระที่ลูกศรแล้ว
ก็พากันตกพระทัยกลัวต่อมรณภัย ต่างพระองค์ก็เสด็จหนีไปสิ้น.
พระโพธิสัตว์ทรงขับพระราชเจ็ดพระองค์ให้หนีไป โดยมีได้
ทรงทำให้เกิดโลหิตแม้แต่เพียงแมลงวันตัวเล็กคืบอย่างนี้แล้ว
จึงลาพระกนิษฐภคินี สละกามบวชเป็นฤาษียังอภิญญาและ
สมาบัติให้เกิด เมื่อสิ้นพระชนม์ก็เข้าถึงพรหมโลก.

พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อสทิสราชกุมาร
ทรงขับพระราชเจ็ดพระนครให้หนีไป ทรงได้ชัยชนะสงคราม

แล้วทรงผนวชเป็นฤาษีอย่างนี้ เมื่อทรงบรรลุอภิสัมโพธิญาณ
แล้ว ได้ตรัสพระคาถาว่า :-

เจ้าชายพระนามว่าอัสติสราชกุมารเป็น
นักธนู มีกำลังมาก ยิ่งธนูให้ไปตกในที่ไกล ๆ
ได้ ยิ่งไม่พลาด สามารถทำลายของกองใหญ่ ๆ
ได้.

พระองค์ทรงทำการรบให้ข้าศึกทั้งปวง
หนีไป แต่มิได้เบียดเบียนใคร ๆ เลย ทรงทำ
พระกนิษฐภดาให้มีความปลอดภัย แล้วก็เข้า
ถึงความสำรวม.

บทว่า อสทิส ความว่า มิใช่ไม่เสมอเหมือนโดยพระนาม
เท่านั้น แม้พระกำลัง พระวิริยะและพระปัญญาที่ไม่มีผู้เสมอ
เหมือน. บทว่า มหัพุโธ คือทรงกำลังกายมาก. บทว่า พุเร
ปาหติ ความว่า ชื่อว่ายิงได้ไกล เพราะสามารถส่งลูกศรไป
จากภพจาตุมหาราชจนถึงภพดาวดึงส์ได้. บทว่า อกฺขณเวธี
คือ ยิงไม่ผิด. อีกอย่างหนึ่งสายฟ้าเรียกว่าอักขณะ. อธิบายว่า
ชั่วฟ้าแลบคราวหนึ่ง ยิงได้เจ็ดแปดครั้งด้วยแสงนั้น เพราะเหตุ
นั้นจึงเรียกว่ายิงได้เร็ว. บทว่า มหากายปฺปพาลีโน ได้แก่ ทำลาย
ของกองใหญ่ ๆ ได้. กองใหญ่มีเจ็ดอย่าง คือ กองหนัง กองไม้
กองโลหะ กองเหล็ก กองทราย กองน้ำ กองแผ่นดินกระดาน.

ในกองเหล่านั้น คนอื่นเมื่อจะทำลายกองหนัง แม้นั่งกระปือ ก็ยิงทะลุ แต่พระโพธิสัตว์นั้นยิงหนังกระปือซ้อนกันตั้งร้อยแผ่น ให้ทะลุได้. คนอื่นยิงกระดานไม้มะเดื่อหนาแปดนิ้ว ยิงกระดานไม้ประคู้หนาสี่นิ้วทะลุได้ แต่พระโพธิสัตว์ยิงกระดานเหล่านั้น มีดรวมกันหนาดังร้อยนิ้วทะลุได้ แผ่นทองหนาสองนิ้ว แผ่นเหล็กหนาหนึ่งนิ้ว ก็เช่นเดียวกัน เกวียนบรรทุกทราย บรรทุกกระดาน พระโพธิสัตว์ยิงเข้าส่วนหลังให้ทะลุออกได้ทางส่วนหน้า. ตามปกติในน้ำ พระโพธิสัตว์ยิงศรแหวกได้ไกลที่สุดจะ. บนบก ไกลแปดอสุภะ พระโพธิสัตว์ทำลายของกองใหญ่ ๆ เหล่านี้ได้ จึงชื่อว่า ผู้ทำลายของกองใหญ่ได้ด้วยประการฉะนี้. บทว่า สพฺพามิตฺเต ได้แก่เข้าศึกทั้งหมด. บทว่า รณํ กตฺวา ได้แก่ทำการรบให้เข้าศึกหนีไป. บทว่า น จ กิณฺจ วิหฺรยฺหิ คือ ไม่เบียดเบียนใคร ๆ เลย. แต่ทรงต่อสู้กับข้าศึกเหล่านั้นด้วยใช้ศรนั่นเอง ไม่ให้ลำบาก. บทว่า สญฺญมฺ อชฺฌุปาคมิ ได้แก่เข้าถึงความสำรวมด้วยศีล คือ บรรพชา.

พระศาสดาครั้งทรงแสดงพระธรรมเทศนานี้ อยู่นี้แล้ว ทรงประชุมชาดก. พระกนิษฐภาดาในครั้งนั้นได้เป็นอานนท์ในครั้งนี้ ส่วนอสทิสกุมาร คือ เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาสทิสชาดกที่ ๑

๒. สังคามาวจรชาดก

ว่าด้วยช่างเข้าสงคราม

[๒๑๓] ดูก่อนภุชชกร ท่านปรากฏว่า เป็นผู้เคย
เข้าสู่สงคราม มีความแกล้วกล้า มีกำลังมาก
เข้ามาใกล้เขื่อนประตูแล้ว เหตุไรจึงถอยกลับ
เสียเล่า.

[๒๑๔] ดูก่อนภุชชกร ท่านจงหักลิ้มกลอน ถอน
เสาระเนียด และทำลายเขื่อนทั้งหลายแล้ว เข้า
ประตูให้ได้โดยเร็วเถิด.

จบ สังคามาวจรชาดกที่ ๒

อรรถกถาสังคามาวจรชาดกที่ ๒

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันทรงปรารภ
พระนันทเถระ. ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **สังคาม-**
วจรโ สุโร ดังนี้.

เรื่องพิสดารมีอยู่ว่า เมื่อพระศาสดาเสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์
โดยเสด็จไปเป็นครั้งแรก ทรงให้นันทกุมารพระกนิษฐภดา
ทรงพนวชแล้วเสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ เสด็จไปประทับ ณ
กรุงสาวัตถีโดยลำดับ ท่านพระนันทะระลึกถึงวาจาที่นางชนปท-

กัลยาณี ผู้สดับข่าวในคราวที่ท่านนันทะถือบาตรออกจากพระ-
ตำหนักกับพระตถาคตว่า นับว่านันทกุมารเสด็จไปพร้อมกับ
พระศาสดา แล้วมองดูทางหน้าต่างทั้ง ๆ ที่เกล้าผมได้ครั้งเดียว
ร้องขึ้นว่า ข้าแต่พระเจ้าพี่กลับมาเร็ว ๆ จึงเกิดกระสัน ไม่มี
ความยินดี เกิดพระโรคผอมเหลืองมีพระกายสะพร่งไปด้วย
เส้นเอ็น.

พระศาสดาทรงทราบเรื่องของพระนันทะแล้ว จึงทรง
ดำริว่า ถ้ากระไรเราจักให้นันทะดำรงอยู่ในอรหัตผล แล้ว
เสด็จไปยังที่อยู่ของพระนันทะ ประทับนั่งเหนืออาสนะที่เขาจัด
เตรียมไว้ ตรัสถามว่า คุณก่อนนันทะ เธอไม่ยินดีในศาสนานี้
กระมัง. กราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์มีจิตปฏิพัทธ์
นางชนปทกัลยาณี จึงไม่ยินดี. ตรัสถามว่า คุณก่อนนันทะ เธอเคย
จาริกไปป่าหิมพานต์หรือเปล่า. กราบทูลว่าไม่เคยไปเลยพระ-
พุทธเจ้าข้า. ตรัสว่า คุณก่อนนันทะ ถ้าเช่นนั้นเราไปกัน. กราบ
ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ข้าพระพุทธเจ้าไม่มีฤทธิ์จะไปได้อย่างไร
พระพุทธเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนนันทะ เราจะพาเธอ
ไปด้วยกำลังฤทธิ์ของเราเอง แล้วทรงจับมือพระนันทะเหาะขึ้น
ไปสู่อากาศ ทรงแสดงถึงนาที่ถูกลงไฟไหม้แห่งหนึ่งในระหว่างทาง
แล้วทรงแสดงถึงนางลิงตัวหนึ่งซึ่งมีจมูกและหางค้วน มีขน
ถูกลงไฟไหม้ มีผิวเป็นริ้วรอย หุ้มห่อไว้เพียงแต่หนัง นั่งจับเจ้า
อยู่บนตอไฟไหม้ แล้วตรัสถามว่า คุณก่อนนันทะ เธอเห็นลิงตัวนั้นไหม.

กราบทูลว่า เห็นพระพุทธเจ้าข้า. ตรัสว่า เธอจงกำหนดไว้ให้ดี. ครั้นแล้วก็ทรงพาพระนันทะไปทรงชี้ให้ดูพื้นมโนสิลา ประมาณ หกสิบโยชน์ สระใหญ่เจ็ดสระ มีสระอนาคตเป็นต้น แม่น้ำใหญ่ ห้าสาย และเขาหิมพานต์อันน่ารื่นรมย์หลายร้อยลูก ซึ่งเรียง รายไปด้วยเขาทอง เขาเงิน และเขาแก้วมณี แล้วตรัสถามว่า คุณก่อนนันทะ เธอเคยเห็นภพดาวดิงส์หรือ กราบทูลว่า ไม่เคยเห็น พระพุทธเจ้าข้า ตรัสว่า คุณก่อนนันทะ เธอจงมาเราจักแสดงภพ ดาวดิงส์แก่เธอ แล้วทรงพาไปถึงภพดาวดิงส์ ประทับนั่งเหนือ มณฑุกัมพลศิลาอาสน์. ท้าวสักกเทวราช พร้อมด้วยหมู่เทวดา ในเทวโลกทั้งสอง ก็พากันเสด็จมาถวายบังคม ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ส่วนหนึ่ง. เหล่าเทพอัปสรประมาณ ๕๐๐ มีสีเท่าเหมือน สีเท่านกพิราบ ผู้เป็นนางบำเรอ นับได้สองร้อยห้าสิบโกฏิ ก็พากันมาถวายบังคมนั่งอยู่ข้างหนึ่ง.

พระศาสดาทรงให้พระนันทะดูนางอัปสร ๕๐๐ เหล่านั้น บ่อยๆ ด้วยอำนาจกิเลส ตรัสถามว่า นันทะ เธอเห็นนางอัปสร สีเท่านกพิราบเหล่านี้ไหมเล่า. กราบทูลว่า เห็นพระพุทธเจ้าข้า. ตรัสถามว่า นางอัปสรเหล่านี้งาม หรือนางชนบทกัลยาณิงาม. กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ นางลิงخنเกรียนเทียบกับนางนางชนบทกัลยาณิฉันใด นางชนบทกัลยาณิก็นั้น เมื่อเทียบกับนางอัปสร เหล่านี้ (ก็เทียบได้เพียงนางลิง). ตรัสถามว่า นันทะบัดนี้เธอจัก ทำอย่างไรเล่า. กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ทำกรรมอะไรจึง

จะได้นางอัปสรเหล่านี้. ตรัสว่า บำเพ็ญสมณธรรมซิ. กราบทูล
ว่า ข้าแต่พระองค์ หากพระผู้มีพระภาคเป็นผู้รับรองเพื่อให้
นางเหล่านี้ ข้าพระพุทธเจ้าจักบำเพ็ญสมณธรรม. พระศาสดา
ตรัสว่า คุณอนันตนะ จงบำเพ็ญสมณธรรมเถิด เราจะเป็นผู้รับรอง
เธอ. พระเถระถือพระตถาคตเป็นผู้รับรองในท่ามกลางหมู่เทวดา
แล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ขอพระองค์อย่าทำให้เนิ่นช้า
นัก เจริญเสด็จมา ไปกันเถิด ข้าพระองค์จักบำเพ็ญสมณธรรม
พระศาสดาพาพระนันทะไป กลับไปสู่พระเชตวันอย่างเดิม.
พระเถระเริ่มบำเพ็ญสมณธรรม. พระศาสดาตรัสเรียกพระ-
ธรรมเสนาบติมา แล้วตรัสว่า คุณอนสารีบุตร นันทะน้องชาย
ของเรา ได้ยึดเราเป็นผู้รับรอง เพราะเรื่องนางเทพอัปสรทั้งหลาย
ในท่ามกลางหมู่เทวดาในดาวดึงส์เทวโลก. โดยอุบายนี้แหละ
พระองค์ทรงแจ้งแก่ภิกษุที่เหลือโดยมากแก่อสีติมहाสาวก
เป็นต้นว่า พระมหาโมคคัลลานะเถระ พระมหากัสสปเถระ
พระอนรุทธเถระ พระอานนทผู้เป็นคลังพระธรรม. พระธรรม-
เสนาบติสารีบุตรเข้าไปหาพระนันทเถระกล่าวว่า ท่านนันทะ
นัยว่าท่านยึดเอาพระทศพลเป็นผู้รับรอง ณ ท่ามกลางหมู่เทวดา
ในดาวดึงส์เทวโลกว่า เมื่อได้นางเทพอัปสรจักบำเพ็ญสมณธรรม
จริงหรือ แล้วยั่วว่าเมื่อเป็นอย่างนี้การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์
ของท่าน ก็เกี่ยวข้องด้วยมาตุคาม มิใช่หรือ ท่านนั้นไม่ต่างอะไร
กับกรรมกรผู้รับจ้างทำการทำงานเพื่อต้องการสตรี ได้ทำให้

พระเถระละอายยอมจำนน. พระอสิติมहाสาวกและภิกษุที่เหลือ
ทั้งสิ้นได้ทำให้ท่านพระนันทะละอายโดยอุบายนี้. พระนันทะ
รำพึงว่า เราทำกรรมอันไม่สมควรหนอ แล้วระคองความเพียร
ให้มั่นคงด้วย หิริและโอตตปปะ เจริญวิปัสสนา แล้วบรรลुพระ-
อรหัต เข้าไปเฝ้าพระศาสดา กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ข้าพระพุทธเจ้าขอถอนคำรับรองของพระองค์ แม้พระศาสดา
ก็ตรัสว่า คุณก่อนนันทะก็เชอบรรลुพระอรหัตเมื่อใด เมื่อนั้น
เราก็พ้นจากคำรับรอง.

ภิกษุทั้งหลาย ครั้นทราบความนี้แล้วจึงประชุมกันใน
โรงธรรมว่า คุณก่อนอาวุโส ท่านพระนันทะรูปนี้ อดทนต่อคำสอน
ตั้งมั่นหิริและโอตตปปะไว้ด้วยโอวาทครั้งเดียวเท่านั้น แล้วบำเพ็ญ
สมณธรรมบรรลुพระอรหัต. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า
ภิกษุทั้งหลายพวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อกราบทูล
ให้ทรงทราบแล้วจึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นันทะอดทน
ต่อคำสอนมิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้แต่ก่อน ก็อดทนต่อคำสอน
เหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลคนฝึกช้าง ครั้น
เจริญวัยสำเร็จศิลปฝึกช้าง แล้วรับราชการกับพระราชผู้
เป็นศัตรูของพระเจ้าพาราณสีพระองค์หนึ่ง. พระโพธิสัตว์ฝึก
หัดช้างมงคลของพระราชนั้นไว้แล้วเป็นอย่างดี. พระราชนั้น

ทรงดำริว่า จักยึดราชสมบัติในกรุงพาราณสี จึงชวนพระ-
โฑธิสัตว์เสด็จขึ้นช้างมงคล เสด็จไปล้อมกรุงพาราณสีด้วย
กองทัพใหญ่ แล้วทรงส่งสาส์นถึงพระราชอาพรหมทัตว่า จะยก
ราชสมบัติถวายหรือจะรบ. พระราชาพรหมทัตตอบว่า เราจักรบ
แล้วรับสั่งให้พลนิกายประจำที่ประตูกำแพงและป้อมค่ายเตรียม
รบ. พระราชาผู้มีศรัทธา เอาเกราะหนังสวมช้างมงคล แม้พระองค์
เองก็สวมหนังเสด็จขึ้นคอช้าง ทรงพระแสงขอมม ทรงใส่ช้าง
มุงคู่พระนครด้วยทรงหมายพระทัยว่า จักทำลายล้างพระนคร
ปราบปัจจามิตรให้ถึงสิ้นชีวิต และยึดเอาราชสมบัติให้จนได้.
ช้างมงคลเห็นทหารซัดทรายอันร้อนเป็นต้น ปล่อยหินยนต์และ
เครื่องประหารหลาย ๆ อย่าง ก็หวาดกลัวต่อความตายไม่อาจ
เข้าใกล้ได้จึงหนีไป. ครั้งนั้นนายหัตถาจารย์เข้าไปหาช้างมงคล
พูดปลอบว่า เจ้าก็กล้าหาญเข้าสงคราม ชื่อว่าการล่าถอยอย่างนี้
ไม่สมควร เมื่อจะสอนช้างจึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

ดูก่อนกุญชร ท่านปรากฏว่าเป็นผู้เคย
เข้าสงคราม มีความแกล้วกล้า มีกำลังมาก เข้า
มาใกล้เขื่อนประตูแล้ว เหตุไรจึงถอยกลับเสีย
เล่า.

ดูก่อนกุญชร ท่านจงหักลิ้มกลอนถอน
เสาระเนียดและทำลายเขื่อนทั้งหลายแล้วเข้า
ประตูให้ได้โดยเร็วเถิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อิติ วิสสุโต** ความว่า ท่านเป็นผู้ปรากฏ คือ รู้กันทั่วไปอย่างนี้ว่า เชื่อว่าเคยเข้าสู่สงคราม เพราะเข้าสู่สงครามย่ำยีประหัตประหารต่อสู้กัน เชื่อว่า กล้าหาญ เพราะมีใจบึกบึน และเชื่อว่ามีกำลัง เพราะสมบูรณ์ด้วยกำลัง. บทว่า **โตรณมาตฺตชฺช** ได้แก่ ถึงค่ายอันมั่นประคองเมืองแล้ว. บทว่า **ปฏิกุณฺณมฺหิ** คือ นายหัตถาจารย์พูดว่า ไฉนจึงทอดอวย คือ เพราะเหตุไรจึงกลับ. บทว่า **โอมทุท** ได้แก่จงบุกเข้าไป คือ จงรุกหน้าเข้าไป. บทว่า **เอสิทานิ จ อุพฺพห** ความว่า เสาระเนียดที่เขาปักไว้มั่นคง ลึกลงไปในแผ่นดิน ๑๖ สอก ๘ สอก ที่ประคองเมืองมีอยู่ เจ้าจตุค คือจตุคเสาระเนียดนั้นโดยเร็วเกิด นายหัตถาจารย์ได้สั่งไว้. บทว่า **โตรณานิ จ มทฺทิตฺวา** คือ จงทำลายบานประตูนครเสีย. บทว่า **จิปฺปิ ปวิส** คือ เจ้าจตุคเข้าประคองเมือง. เรียกข้างว่า **กฤษฺช**.

ข้างมงคลได้ฟังดังนั้น ก็หันกลับเพราะคำสอนของพระโพธิสัตว์เพียงคำเดียวเท่านั้น แล้วจึงวงพันเสาระเนียดถอนขึ้นเหมือนดังถอนเห็ดฉะนั้น แล้วทำลายเสาค่าย ถอดกกลอน พังประตูเมือง เข้าพระนครยึดราชสมบัติถวายพระราชา.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุมชาดก. ข้างในครั้งนั้น ได้เป็นนันทะในครั้งนี้ พระราชาได้เป็นพระนันทะ ส่วนนายหัตถาจารย์ คือเรตถาคคนี้แล.

จบ อรรถกถาสังคามาวจรชาดกที่ ๒

๓. วาโลทกชาดก

ว่าด้วยน้ำหาง

[๒๑๕] (พระราชชาตรีธามว่า) ความเมื่อย่อมเกิด
แก่ลาทั้งหลาย เพราะดื่มกินน้ำหางมีรสน้อยเป็น
น้ำเลว แต่ความเมื่อยไม่เกิดแก่ม้าสินธพ
เพราะดื่มกินน้ำมีรสอร่อยประณีต.

[๒๑๖] (พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า) ข้าแต่พระองค์
ผู้เป็นจอมชนสัตว์ ผู้มีชาติอันเลวทรามดื่ม
กินน้ำมีรสน้อย อันรสนั้นถูกต้องแล้วย่อมเมา
ส่วนสัตว์ผู้มีปกติทำธุระให้สำเร็จได้ เกิดใน
ตระกูลสูง ดื่มกินรสอันเลิศแล้ว ก็ไม่เมา.

จบ วาโลทกชาดกที่ ๓

อรรถกถาโลทกชาดกที่ ๓

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารทรง
ปรารภคนกินเดน ๕๐๐ ตรัสพระธรรมเทศนา มีคำเริ่มต้นว่า
วาโลทก อปฺปรตฺถํ นินฺหิณฺติ ดังนี้.

ได้ยินว่าในกรุงสาวัตถีมีอุบาสก ๕๐๐ มอบความหวังไข
ในเรือนให้บุตรภรรยา แล้วเดินทางร่วมกันไปฟังพระธรรมเทศนา

ของพระศาสดา. ในอุบาสกเหล่านั้น บางพวกได้เป็นโสดาบัน บางพวกได้เป็นสกทาคามี บางพวกได้เป็นอนาคามี ไม่มีเป็น ปุถุชนแม้แต่คนเดียว. ประชาชนแม้เมื่อนิมนต์พระศาสดาก็เชิญ อุบาสกเหล่านั้นร่วมด้วย. แต่คนรับใช้ ๕๐๐ ทำหน้าที่ให้ไม้ สีฟัน น้ำล้างหน้า ผ้า ของหอม และดอกไม้ของพวกเขา เป็น คนกินเดนอาศัยอยู่. คนรับใช้เหล่านั้นบริโภคอาหารเช้าแล้วก็ พากันเข้านอน ครั้นตื่นขึ้นพากันไปยังแม่น้ำอจิรวดี โห่ร้อง ปล้ำกันที่ฝั่งแม่น้ำ. อุบาสก ๕๐๐ เหล่านั้น มีเสียงน้อย มี เอิกเกริกน้อย ขวนขวายแต่ที่หลีกเลี่ยง. พระศาสดาทรงสดับ เสียงอื้ออึงของพวกกินเดนเหล่านั้น จึงตรัสถามพระเถระว่า ลูกก่อนอาณนที นั้นเสียงอะไร กราบทูลว่า เสียงคนกินเดน พระพุทธเจ้าข้า ตรัสว่า ลูกก่อนอาณนที คนกินเดนเหล่านี้บริโภค อาหารเดนแล้วพากันเกรียวกราวมิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้แต่ก่อน คนพวกนี้ก็เกรียวกราวเหมือนกัน แม้อุบาสกเหล่านี้ พากันสงบ ก็มีไซ้ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็พากันสงบเหมือนกัน เมื่อ พระเถระกราบทูลอาราธนา จึงทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลอำมาตย์ ครั้น เจริญวัยแล้วก็ได้เป็นผู้ถวายอภินันทนาการและธรรมของพระราชา. ครั้นคราวหนึ่ง พระราชานั้นทรงสดับว่า ทางชายแดนเกิด จลาจล จึงรับสั่งให้เตรียมม้าสินธพ ๕๐๐ เสด็จพร้อมด้วย

จตุรงคินีเสนา ครั้นปราบชายแดนให้สงบราบคาบแล้ว ก็เสด็จ
กลับกรุงพาราณสี มีพระราชโองการว่า ม้าสินธพลำบากมาก
พวกท่านจงให้นำผลจันทน์สดแก่ม้าเหล่านั้น. ม้าเหล่านั้นครั้ง
ดื่มน้ำจันทน์หอมแล้วก็กลับโรงม้า พักผ่อนในที่ของตน ๆ. ก็
กากผลจันทน์ที่เหลือจากคั้นให้ม้าเหล่านั้น มีน้ำจันทน์ติดอยู่
เล็กน้อย. พวกมนุษย์จึงทูลถามพระราชว่า บัดนี้พวกข้าพระองค์
จะอย่างไร. พระราชารับสั่งว่า เจ้าจงขยำเข้ากับน้ำ แล้ว
กรองด้วยผ้าเปลือกปอ พวกเธอจงให้แก่ลาที่นำอาหารมาให้
ม้าสินธพ. ลาทั้งหลายครั้งดื่มน้ำกากแล้วก็มินเมา เทียววิ่งร้อง
อยู่แถวพระลานหลวง. พระราชาทรงเผยช่องพระแกล ทอด
พระเนตรไป ณ พระลานหลวง ตรัสเรียกพระโพธิสัตว์ ซึ่งเฝ้า
อยู่ใกล้ ๆ เมื่อจะตรัสถามว่า จงดูเถิด ลาเหล่านี้ดื่มน้ำกาก
เข้าไปมินเมาแล้ว พวกมันร้องโอดโอดเต็นไปมา ส่วนม้าสินธพ
ซึ่งเกิดในตระกูลสินธพ แม้ดื่มน้ำจันทน์หอมก็ไม่มีเสียง สงบ
เงียบ ไม่เอะอะ อะไรเป็นเหตุหนอ จึงตรัสคาถาแรกว่า :-

ความเมื่อย่อมเกิดแก่ลาทั้งหลาย เพราะ
ดื่มน้ำหางมีรสน้อย เป็นน้ำเลว แต่ความเมา
ย่อมไม่เกิดแก่ม้าสินธพ เพราะดื่มน้ำมีรส
อร่อยประณีต.

ในบทเหล่านั้น บทว่า วาโลกัม ได้แก่ น้ำที่กรองด้วย
เส้นปอ. ปาฐะว่า วาลุกัม บ้าง. บทว่า นิหิณฺโณ คือ เลวตามสภาพ

ของน้ำมีรสเลว. บทว่า น สลฺยชาติ ได้แก่ ความเมื่อยอมไม่เกิด
แก่ผ้าสีนททั้งหลาย. พระราชาตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า อะไร
เป็นเหตุหนอ. พระโพธิสัตว์เมื่อจะกราบทูลเหตุแก่พระราชา
จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมชน สัตว์ผู้มีชาติ
อันเลวทราม ดื่มน้ำมีรสน้อย อันรสนั้นถูก
ต้องแล้วยอมเมา ส่วนสัตว์ผู้มีฐานะให้สำเร็จได้
เกิดในตระกูลสูง ดื่มนรสอันเลิศแล้ว ก็ไม่เมา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เตน ชนินฺท ผุฏฺโฐ ความว่า ข้าแต่
ท่านผู้เป็นจอมชน คือ ข้าแต่กษัตริย์ผู้สูงศักดิ์ ท่านนั้นมีเลวเป็น
สภาพ เมื่อถูกความมีชาติเลวถูกต้องยอมเมา. บทว่า โชรฺยหฺลิสฺสี
ได้แก่มีฐานะให้สำเร็จ คือ ชาติมีรสดี ถึงพร้อมด้วยมารยาท
มักนำฐานะไป. บทว่า อคฺคฺรตฺถ์ ความว่า มีรสดีแม้ดื่มน้ำ
ผลจันทน์ที่กลั่นกรองไว้แต่แรก ก็ไม่เมา.

พระราชาทรงสดับคำของพระโพธิสัตว์แล้ว รับสั่งให้
ไต่ลวดออกจากพระลานหลวง ทรงตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์
ทรงกระทำบุญมีทานเป็นต้นแล้วเสด็จไปตามยถากรรม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. ๓๕๐๐ ในครั้งนั้น ได้เป็นคนกินดินในครั้งนี้ มีรสดี

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 191

๕๐๐ ได้เป็นอุบาสก พระราชาได้เป็นอานนท์ ส่วนอำมาตย์
บัณฑิต คือ เรตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาวาโลทกชาดกที่ ๓

๔. คิริทัตตชาดก

ว่าด้วยการเอาอย่าง

[๒๑๓] (พระโพธิสัตว์กราบทูลพระราชาวา) ม้า
ชื่อปัทมาของพระเจ้าสามะ ถูกคนเลี้ยงชื่อ
คิริทัตประทุษร้าย จึงละปกติเดิมของตน ศึกษา
เอาอย่างคนเลี้ยงม้านั้นเอง.

[๒๑๔] ถ้าบุรุษผู้บริบูรณ์ด้วยอาการอันงดงาม
สมควรแก่ม้านั้น ตบแต่งร่างกายงดงาม จับจูง
ม้านั้นที่บังเหียนพาเวียนไปรอบ ๆ สนามม้าไชรี้
ไม่ช้าเท่าไร ม้านี้ก็จะละความเป็นกระจอกเสีย
ศึกษาเอาอย่างบุรุษนั้นเทียว.

จบ คิริทัตตชาดกที่ ๔

อรรถกถาทัตตชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันทรงปรารภ
ภิกษุคบบพวกผิครูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
ทูลิโต คิริทตฺเตน ดังนี้. เรื่องราวกล่าวไว้แล้วในมหิลามุขชาดก
ในหนหลัง.

ในเรื่องนี้พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
นี้คบบพวกผิครูปในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนภิกษุนี้ก็คบบพวกผิ

เหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาล พระราชาพระนามว่าสามะ ครองราชสมบัติ อยู่ในกรุงพาราณสี. ในครั้งนั้นพระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูล อำมาตย์ ครั้นเจริญวัยก็ได้เป็นผู้สอนอรรถและธรรมของพระราชา. ก็พระราชามีม้ามงคลตัวหนึ่งชื่อ ปันทวะ. คนเลี้ยงม้าของพระองค์ชื่อ คิริทัต. เขามีขาพิการ. ม้าเห็นนายคิริทัตถือบังเหียนเดินไปข้างหน้า สำคัญว่าคนนี่สอนเราจึงเรียนตามเขา กลายเป็นม้าขาพิการไป. นายคิริทัตจึงกราบทูลถึงความพิการของม้าให้พระราชาทรงทราบ. พระราชาจึงทรงส่งแพทย์ไปตรวจอาการ. พวกแพทย์ไปตรวจดูก็ไม่เห็นโรคในตัวม้า จึงกราบทูลพระราชาว่า พวกข้าพระพุทธเจ้าไม่พบโรคของม้า พระเจ้าข้า. พระราชาจึงทรงส่งพระโพธิสัตว์ไปว่า ท่านจงไปดู เหตุการณ์ของม้าในร่างกายนี้. พระโพธิสัตว์ไปตรวจดูก็รู้ว่า ม้านั้นพิการเพราะเกี่ยวกับคนเลี้ยงม้าขาพิการ จึงกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระราชา เมื่อจะแสดงให้เห็นว่าเป็นอย่างนี้ เพราะโทษที่เกี่ยวข้องกัน จึงกล่าวคาถาแรกว่า :-

ม้าชื่อปันทวะของพระเจ้าสามะถูกคน

เลี้ยงชื่อคิริทัตประทุษร้าย จึงละปกติเดิมของตน

ศึกษาเอาอย่างคนเลี้ยงม้านั่นเอง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า หโย สามสุส ได้แก่ ม้ามงคลของพระเจ้าสามะ. บทว่า โปราณปกติ หิตฺวา ได้แก่ละปกติเดิมอัน

เป็นสมบัติของตนเสีย. บทว่า **ตสฺเสว อหฺวริชฺชยติ** ได้แก่ศึกษา
เอาอย่าง.

ลำดับนั้นพระราชาก็รับสั่งถาม บัดนี้จะควรทำอย่างไร
แก่ม้านั้น. พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ได้คนเลี้ยงม้าที่ดีแล้วจัก
เป็นเหมือนเดิมพระพุทฺธเจ้าข้า แล้วกล่าวคาถาที่สองว่า :-

ถ้าบุรุษผู้บริบูรณ์ด้วยอาการอันงดงาม

สมควรแก่ม้านั้น ตกแต่งร่างกายงดงาม จับจูง

ม้านั้นที่บังเหียนพาเวียนไปรอบ ๆ สนามม้า

ไม่ช้าเท่าไรม้าก็จะละความเป็นกระจอกเสีย

ศึกษาเอาอย่างบุรุษนั้นทีเดียว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ตมฺโห** ได้แก่ เป็นผู้บังเกิดตาม คือ
สมควรแก่ม้านั้น บุรุษใดสมควรแก่ม้านั้น บุรุษนั้นชื่อว่าเป็น
ตัวอย่างของม้านั้น. ข้อนี้ท่านอธิบายไว้ว่า ข้าแต่มหाराช หาก
มีบุรุษผู้สมควรแก่ม้าอันถึงพร้อมด้วยมารยาทอันน่ารักนั้น
ชื่อว่าถึงพร้อมด้วยมารยาทอันน่ารัก. บทว่า **สิงฺคาราการกปฺปิโต**
ความว่า บุรุษนั้นตกแต่งผมและหนวดด้วยอาการอันน่ารัก คือ
งดงาม จะพึงจับม้านั้นที่บังเหียนจูงเดินเวียนไปในบริเวณของม้า
ม้านี้จักละความพิการนี้เสียทันที จะเอาอย่าง คือสำเนียงคน
เลี้ยงม้า คือจักตั้งอยู่ในความเป็นปกติโดยสำคัญว่า คนเลี้ยง
ม้าผู้น่ารักถึงพร้อมด้วยมารยาทนี้ให้เราเอาอย่าง.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 195

พระราชารับสั่งให้ทำอย่างนั้น. ม้าก็ตั้งอยู่ในความปกติ.
พระราชาทรงโปรดปรานว่า ท่านผู้รู้ธัชยาศัยแม่กระทิงสัตว์-
เดียรรัจฉาน จึงได้พระราชทานยศแก่พระโพธิสัตว์เป็นอันมาก.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. ครีที่ตในครั้งนั้นได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้ ม้าได้เป็นภิกษุ
ผู้คบพวกผิด พระราชาได้เป็นอานนท์ ส่วนอำมาตย์บัณฑิต คือ
เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาคริสต์ตชาดกที่ ๔

๕. อนภริตชาดก

ว่าด้วยจิตชุ่มมัว-ไม่ชุ่มมัว

[๒๑๕] เมื่อน้ำชุ่มมัว ไม้ใต บุคคลย่อมไม่แลเห็น
หอยกาบ หอยโข่ง กรวด ทรายและฝูงปลาฉันได
เมื่อจิตชุ่มมัว บุคคลก็ย่อมไม่เห็นประโยชน์ตน
และประโยชน์ผู้อื่นจันนั้น.

[๒๒๐] เมื่อน้ำไม่ชุ่มมัว ใสบริสุทธิ บุคคลย่อม
แลเห็นหอยกาบ หอยโข่ง กรวด ทรายและฝูง
ปลาฉันได เมื่อจิตไม่ชุ่มมัว บุคคลก็ย่อมเห็น
ประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นจันนั้น.

จบ อนภริตชาดกที่ ๕

อรรถกถาอนภริตชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารทรง
ปรารภกุมารพราหมณ์คนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำ
เริ่มต้นว่า ยโถทเก อาวิเล อปฺปสฺสนฺเน ดังนี้.

ได้ยินว่า ในกรุงสาวัตถีมีกุมารพราหมณ์คนหนึ่ง เรียน
จบไตรเพทสอนมนต์พวกกุมารกษัตริย์และกุมารพราหมณ์เป็น
อันมาก. ต่อมาเขาอยู่ครอบครองเรือน ตกอยู่ในอำนาจ ราคะ

โทสะ โมหะ คิดแต่เรื่อง ฟ้า เครื่องประดับ ทาส ทาสี นา สวน
โค กระบือ บุตรและภรรยาเป็นต้น จึงมีจิตขุ่นมัว ไม่อาจสอบ
ทานมนต์โดยลำดับได้. มนต์ทั้งหลาย เลอะเลือนไปทั้งข้างหน้า
ข้างหลัง. วันหนึ่งเขาถือของหอมและดอกไม้เป็นต้นหลายอย่าง
ไปพระเชตวันบูชาพระศาสดา ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ส่วนหนึ่ง.
พระศาสดาทรงทำปฏิสันถารกับเขาแล้วตรัสถามว่า คุณก่อน
มาณพ เธอยังสอนมนต์อยู่หรือ มนต์ของเธอยังคงอยู่หรือ.
กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ เมื่อก่อนมนต์ของข้าพระองค์ยังคง
คืออยู่ ตั้งแต่ข้าพระองค์ครองฆราวาส จิตของข้าพระองค์ขุ่นมัว
ด้วยเหตุนี้มนต์ของข้าพระองค์จึงไม่คงแล้ว. ลำดับนั้น
พระศาสดาตรัสกะเขาว่า คุณก่อนมาณพ มิใช่แต่เวลานี้เท่านั้น
แม้เมื่อก่อนมนต์ของเธอคงแล้วในเวลาจิตของเธอไม่ขุ่นมัว
แต่ในเวลาจิตขุ่นมัวด้วยราคะเป็นต้น มนต์ของเธอก็เลอะเลือน
เมื่อเขาทูลอาราธนา จึงทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล
ครั้งเจริญวัย ได้ไปเรียนมนต์ในเมืองคักกศิลา เป็นอาจารย์
ทิสปาโมกษ์ สอนมนต์กะชัตติยกุมารและพรหมณกุมารเป็น
อันมากในกรุงพาราณสี. พราหมณ์มาณพคนหนึ่งในสำนักของ
พระโพธิสัตว์นั้น ได้ศึกษาไตรเพทจนชำนาญ แม้แต่บทเดียว
ก็ไม่มีสงสัย ได้เป็นอาจารย์สอนมนต์. ต่อมาพราหมณ์มาณพ

อยู่ครองฆราวาส กลับมีจิตขุ่นมัว ไม่สามารถร่ายมนต์ได้ เพราะคิดแต่การครองเรือน. ครั้นอาจารย์ถามว่า มาณพ มนต์ของท่านยังคล่องแคล่วอยู่หรือ เมื่อเขาตอบว่า ตั้งแต่ครองฆราวาสจิตของข้าพเจ้าขุ่นมัว ไม่สามารถร่ายมนต์ได้ จึงกล่าวว่า เมื่อจิตขุ่นมัวแล้ว มนต์ที่เรียนแม้เชี่ยวชาญก็เลื่อนได้ แต่เมื่อจิตไม่ขุ่นมัว จะไม่มีอะไรเลื่อนเลย แล้วกล่าวคาถาสองคาถาว่า :-

เมื่อน้ำขุ่นมัว ไมใส บุคคลย่อมไม่แลเห็น

หอยกาบ หอยโข่ง กรวด ทราย และฝูงปลา
จันได เมื่ोजิตขุ่นมัวบุคลก็ย่อมไม่เห็นประโยชน์
ตนและประโยชน์ผู้อื่นจันนั้น.

เมื่อน้ำไม่ขุ่น ใสบริสุทธิ์ บุคคลย่อมเห็น

หอยกาบ หอยโข่ง กรวด ทรายและฝูงปลา
จันได เมื่ोजิตไม่ขุ่นมัว บุคลก็ย่อมเห็นประโยชน์
ตนและประโยชน์ผู้อื่นจันนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อวิเล คือขุ่นด้วยเปือกตม. บทว่า อปฺปสฺสเน คือไมใสเพราะขุ่นนั่นเอง. บทว่า สิปปิกสมฺพุทฺถํ ได้แก่ หอยกาบและหอยโข่ง. บทว่า มจฺจุคฺคุมฺพิ ได้แก่ ฝูงปลา. บทว่า เอว อวิเลมฺหิ ความว่า เมื่ोजิตขุ่นมัวด้วยราคะเป็นต้นก็จันนั้นเหมือนกัน. บทว่า อตฺตทตฺถํ ปรตฺถํ ได้แก่ ไม่เห็นประโยชน์ตน ไม่เห็นประโยชน์ผู้อื่น. บทว่า โส ปสฺสติ ความว่า

เมื่อจิตไม่ขุ่นมัว บุรุษนั้นย่อมเห็นประโยชน์ตนและประโยชน์
ผู้อื่นอันนั้นเหมือนกัน.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
อริยสัจ ทรงประชุมชาดก. เมื่อจบอริยสัจ พราหมณ์กุมารตั้งอยู่
ในโศดาปัตติผล. มาณพในครั้งนั้นได้เป็นมาณพนี้แล ในครั้งนี้
ส่วนอาจารย์ คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาอนภริตติชาดกที่ ๕

๖. ทริวาหนชาดก

ว่าด้วยพระเจ้าทริวาหนะ

[๒๒๑] (พระเจ้าทริวาหนะตรัสถามว่า) แต่ก่อน
มะม่วงต้นนี้บริบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรส ได้รับ
การบำรุงอยู่เช่นเดิม เหตุไรจึงมีผลขึ้นขมไปเล่า.

[๒๒๒] (พระโพธิสัตว์ทูลว่า) ข้าแต่พระเจ้า-
ทริวาหนะ มะม่วงของพระองค์มีต้นสะเดาล้อม
อยู่ รากต่อรากเกี่ยวพันกัน กิ่งต่อกิ่งเกี่ยวประ-
สานกัน เหตุที่อยู่รวมกันกับต้นสะเดาที่มีรสขม
มะม่วงจึงมีผลขมไปด้วย.

จบ ทริวาหนชาดกที่ ๖

อรรถกถาทริวาหนชาดกที่ ๖

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารทรง
ปรารภภิกษุคบพวกผิด ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้น
ว่า วรรณคนฺธโรโสเปโต ดังนี้. เรื่องราวข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว
ในหนหลัง.

ก็ในเรื่องนี้ พระศาสดาตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ขึ้นชื่อว่าการอยู่ร่วมกับอสัตบุรุษ เป็นสิ่งเลวทราม ทำแต่ความ

ฉิบหาย. ในการอยู่ร่วมกันนั้น อย่าว่าแต่อยู่ร่วมกันคนชั่วทำ
ความฉิบหายให้แก่มนุษย์เลย แม้เมื่อก่อนต้นมะม่วงซึ่งไม่มี
จิตใจ มีรสอร่อย เปรียบด้วยรสทิพย์ อาศัยอยู่ร่วมกับต้นสะเดา
ที่ไม่น่าพอใจ ไม่มีรสอร่อย ยังชมได้. แล้วทรงนำเรื่องอดีต
มาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พราหมณ์สี่คนพี่น้องในแคว้นกาสิ บวชเป็นฤๅษี
สร้างบรรณศาลา อาศัยอยู่ตามลำดับกันไปในวันตประเทศ.
พี่ชายใหญ่ของพวกพราหมณ์ถึงแก่กรรมไป เกิดเป็นท้าวสักกะ.
ท้าวเธอทราบเหตุการณ์นั้น ล่วงไปเจ็ดแปดวันเป็นลำดับ ๆ
จะเสด็จไปดูแลดาบสเหล่านั้น วันหนึ่งเสด็จไปนมัสการดาบส
ผู้ที่ประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง ตรัสถามว่า ท่านต้องการอะไร
ดาบสนั้นเป็นโรคผอมเหลือง จึงถวายพระพรว่า อาตมาต้องการ
ไฟ. ท้าวสักกะจึงประทานพร้าโต้ให้. พร้าโต้ด้ามใช้ได้ทั้งมิด
ทั้งขวาน ชื่อว่าพร้าโต้. พระดาบสถวายพระพรว่า ใครจะใช้
พร้านี้หาฟืนมาให้อาตมาได้แล้ว. ท้าวสักกะจึงรับสั่งกะดาบส
นั้นว่า หากพระคุณเจ้าต้องการฟืน ก็จงเอามือตบพร้าโต้นี้
แล้วสั่งว่า จงหาฟืนมาก่อไฟให้เรา พร้าโต้นั้นก็หาฟืนมา
ก่อก่อไฟให้. ครั้นแล้วท้าวสักกะประทานพร้าโต้แก่ดาบสนั้นแล้ว
จึงเข้าไปหาดาบสรูปที่สอง ตรัสถามว่า ท่านต้องการอะไร.
ใกล้บรรณศาลาของดาบสนั้น เป็นทางเดินของข้าง. ดาบสถูก

ข้างรบกวน จึงถวายพระพรว่า อาตมาลำบากเพราะข้าง ขอให้
ไถ่มันไปเสียเถิด. ท้าวสักกะจึงทรงมอบกลองใบหนึ่งให้แก่
ดาบสนั้น แล้วรับสั่งว่า เมื่อพระคุณเจ้าตีกลองด้านนี้ ข้าศึก
จะหนีไป ตีด้านนี้ เขาจักมีเมตตาห้อมล้อมท่านด้วยจตุรงคินีเสนา
ครั้นประทานกลองใบนั้นแล้ว จึงเสด็จไปยังสำนักของดาบส
ผู้น้องแล้วตรัสถามว่า พระคุณเจ้าต้องการอะไร. แม้พระดาบส
รูปนั้นก็เป็นโรคผอมเหลือง เพราะฉะนั้น จึงถวายพระพรว่า
ต้องการนมส้ม. ท้าวสักกะจึงประทานหม้อมนมส้มใบหนึ่งแก่
ดาบสนั้น แล้วมีรับสั่งว่า ถ้าพระคุณเจ้าต้องการก็จงรินหม้อมนี้
จะเกิดเป็นแม่น้ำใหญ่ มีห้วงน้ำใหญ่ไหลไป ทั้งยังสามารถเอา
ราชสมบัติให้ท่านได้ ครั้นรับสั่งแล้วก็เสด็จกลับ.

ตั้งแต่นั้นมา พราโตะก็ก่อไฟให้ดาบสผู้พี่. เมื่อดาบส
รูปที่สองตีกลอง ซ้ำก็หนี. ดาบสผู้น้องก็ฉันนมส้ม. ในครั้งนั้น
มีสุกรตัวหนึ่ง เทียวไปที่บ้านร้างแห่งหนึ่ง ได้พบแก้วมณีที่ทรง
อานุภาพ. มันจึงคาบแก้วมณีนั้น แล้วเหาะไปบนอากาศด้วย
อานุภาพของแก้วมณี ไปถึงเกาะแห่งหนึ่ง ท่ามกลางมหาสมุทร
คิดว่า เวลานี้เราควรอยู่ที่นี้ แล้วลงพักใต้ต้นมะเดื่อต้นหนึ่ง ใน
ที่อันสำราญ. วันหนึ่งมันวางแก้วมณีไว้ข้างหน้าแล้วก็กลับไป
ที่โคนต้นไม้.

ครั้งนั้นมนุษย์ชาวแคว้นกาสีคนหนึ่ง ถูกมารดาบิดา
ไต่ออกจากเรือนด้วยเห็นว่า เด็กคนนี้ไม่ช่วยเหลือเราเลย จึงไป

ถึงท่าเรือแห่งหนึ่ง สมัครเป็นกรรมกรของชาวเรือโดยสารเรือ
ไป ครั้นเรืออับปางกลางสมุทร จึงนอนบนแผ่นกระดานไปถึง
เกาะแห่งหนึ่ง เทียวแสวงหาผลไม้ ครั้นเห็นสุกรนั้นนอนหลับ
จึงค่อย ๆ ย่องเข้าไปลักเอาแก้วมณี แล้วเหาะขึ้นไปบนอากาศ
ด้วยอำนาจของแก้วมณีนั่น แล้วกลับมานั่งลงบนต้นมะเดื่อ
คิดว่า ชะรอยสุกรนี้จะเทียวไปในอากาศด้วยอำนาจของ
แก้วมณีนี่ แล้วมาพักอยู่ที่นี่ เราควรฆ่าสุกรนี้กินเนื้อเสียก่อน
แล้วจึงไปในภายหลัง. ชายนั้นจึงหักไม้ท่อนหนึ่งเหวี่ยงลงบนหัว
สุกร. สุกรตื่นขึ้นไม่เห็นแก้วมณีจึงกระสับกระส่ายวิ่งพลาถ
ไปมา. ชายที่นั่งบนต้นไม้หัวเราะ สุกรเหลือบเห็นเข้าก็เอาหัว
ชนต้นไม้แน่นตายทันที. ชายผู้นั้นจึงลงจากต้นไม้ก่อไฟย่างเนื้อ
สุกรกิน แล้วเหาะขึ้นไปบนอากาศไปถึงทางสุดของหิมวันต-
ประเทศ ครั้นเห็นอาศรมบทแล้วจึงเหาะลงที่อาศรมของดาบส
ผู้พี่ ได้อาศัยกระทำวัตรปฏิบัติดาบสอยู่สองสามวัน และได้เห็น
อำนาจของพราโด้. ชายผู้นั้นจึงคิดว่า เราควรเอาพราโด้เล่มนี้
เสีย จึงอวดอำนาจแก้วมณีแก่ดาบส แล้วพูดว่า พระคุณเจ้า
จงเอาแก้วมณีนี่ แล้วให้พราโด้แก่ข้าพเจ้าเถิด. พระดาบสอยาก
จะเทียวไปบนอากาศบ้าง จึงรับเอาแก้วมณีแล้วให้พราโด้แก่
เขา. ชายผู้นั้นครั้นได้พราโด้ เดินไปได้สักหน่อยจึงตบพราโด้
สั่งว่า คุณก่อนพราโด้เจ้าจงตัดศีรษะดาบสเสียแล้วเอาแก้วมณี
มาให้เรา. พราโด้ก็ไปตัดศีรษะดาบสแล้วนำแก้วมณีมาให้.

เขาซ่อนพรีาไว้ในที่ที่ปกปิด แล้วเดินไปหาดาบสคนกลาง พักอยู่สองสามวันก็ให้เห็นอานุภาพของกลอง จึงให้แก้วมณี แลกกับกลอง แล้วให้พรีาตัดศีรษะดาบสรูปนั้นเสียเช่นนัย ก่อน แล้วจึงเข้าไปหาดาบสคนสุดท้าย ก็ได้เห็นอานุภาพของ หม้อนมสั้ม จึงให้แก้วมณีแลกเอาหม้อนมสั้ม แล้วให้ตัดศีรษะ ดาบสนั้นเช่นนัยก่อน ถือเอาแก้วมณี พรีาโต้ กลอง หม้อนมสั้ม เหาะไปบนอากาศ แล้วลงพักไม้ไกลกรุงพาราณสี ฝากหนังสือ ไปแก่บุรุษคนหนึ่งว่า พระเจ้ากรุงพาราณสีจะสู้รบกับเราหรือ จะยอมให้ราชสมบัติแก่เรา. พระราชาทรงสดับสาส์นเท่านั้น ก็เสด็จออกด้วยหมายพระทัยว่าจักจับโจร. ชายผู้นั้นจึงตีกลอง ด้านหนึ่ง จตุรงค์นิเสนาาก็เข้ามาห้อมล้อม. เขาทราบอย่าง แน่วแน่ว่า พระราชาตกอยู่ในเงื้อมมือของตนแล้ว จึงรินหม้อ นมสั้ม. เกิดเป็นแม่น้ำใหญ่ไหลท่วมทัน. มหาชนจมลงในนมสั้ม ไม่สามารถหนีออกไปได้. เขาจึงตบพรีาโต้สั่งว่าเจ้าจงไปตัด ศีรษะพระราชามา. พรีาโต้ก็ไปตัดพระเศียรพระราชามาวาง ไว้แทบเท้าของเขา. นักรบแม้คนเดียวก็ไม่อาจเงื้ออาวุธได้ เขาแหวดล้อมด้วยพลนิกายใหญ่ยกเข้าสู่พระนคร ให้จัดทำพิธี ปราบดาภิเษก เป็นพระราชาพระนามว่า ทริวาหนะ ครอบครอง ราชสมบัติโดยธรรม.

วันหนึ่งเมื่อพระราชาทริวาหนะทรงสนานที่แม่น้ำใหญ่ ภายในมีขำกัณฑ์เป็นวงล้อม มะม่วงสุกผลหนึ่งเป็นของเทวดา

ลอยมาติดข้าย. พนักงานทั้งหลายเมื่อยกข้ายขึ้น ก็เห็น
มะม่วงนั้นจึงนำไปถวายพระราชา. มะม่วงนั้นเป็นผลกลม
ประมาณเท่าหม้อใหญ่ มีสีจุกทองคำ. พระราชาตรัสถาม
พราณป่าว่า นี่ผลอะไร ครั้นสดับว่าเป็นผลมะม่วง จึงรับสั่ง
ให้ปลูกในพระราชอุทยานของพระองค์ แล้วให้รดด้วยน้ำนม.
ต้นไม้ได้เจริญเติบโตให้ผลในปีที่สาม. ต้นมะม่วงได้มีสักการะ
เป็นอันมาก. เขารดด้วยน้ำนม เติมด้วยของหอมห้าชนิด ห้อย
พวงมาลัยตามประทีปด้วยน้ำมันหอม กั้นด้วยผ้าม่าน. เป็น
ผลไม้มีรสหวาน มีสีเหลืองดังทองคำ.

พระเจ้าทิวาหนะจะทรงส่งผลมะม่วงไปถวายพระราชา
อื่น ๆ ใช้เสียงกระเป็นแทงหน่อทิ้งออกเสียแล้วส่งไป เพราะ
เกรงว่าจะเกิดเป็นต้นขึ้น แล้วทรงส่งไป. เมล็ดมะม่วงที่พระราชา
เหล่านั้นเสวยแล้วให้เพาะก็ไม่งอก. เมื่อพระราชาเหล่านั้น
สอบถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุในเรื่องนี้ ก็หาทราบเหตุนั้นไม่.
ครั้นแล้วพระราชาองค์หนึ่งรับสั่งหาคนเฝ้าพระอุทยานมาตรัส
ถามว่า เจ้าสามารถจะทำรสผลมะม่วงของพระเจ้าทิวาหนะ
ให้เสียกลายเป็นรสขมได้หรือ เมื่อคนเฝ้าสวนกราบทูลว่า ได้
พระเจ้าข้า จึงรับสั่งว่า ถ้าเช่นนั้นก็จงไป แล้วพระราชทาน
ทรัพย์พันหนึ่งส่งไป. เขาไปถึงกรุงพาราณสีแล้ว ให้กราบทูล
พระราชาว่า คนเฝ้าสวนคนหนึ่งมาเฝ้า เมื่อพระองค์รับสั่งว่า
ให้มาเฝ้าได้ เขาจึงไปถวายบังคมพระราชา เมื่อรับสั่งถามว่า

เจ้าเป็นคนเฝ้าสวนหรือ เขากราบทูลว่าถูกแล้วพระเจ้าข้า แล้ว
ก็พรรณนาถึงความสามารถของตน. พระราชารับสั่งว่า จงไป
อยู่กับคนเฝ้าสวนของเราเถิด. ตั้งแต่นั้นมาทั้งสองคนก็ช่วยกัน
รักษาพระราชอุทยาน คนเฝ้าสวนคนใหม่มาอยู่ได้ไม่นาน ได้
ทำให้ต้นไม้ออกช่อในเวลามิใช่กาล ให้มีผลในเวลามิใช่ผล
ทำให้พระราชอุทยานน่ารื่นรมย์ยิ่งนัก. พระราชาทรงโปรดปราน
เขา รับสั่งให้ปลดคนเฝ้าสวนคนเก่าออกเสีย ได้พระราชทาน
หน้าที่เฝ้าสวนให้แก่เขาโดยเฉพาะ. เขาตระหนักแน่ๆ ว่า พระ-
ราชอุทยานอยู่ในเงื้อมมือของตนแล้ว จึงปลุกต้นไม้สะเดา และ
เถาบรรทัดล้อมต้นมะม่วง. ต้นสะเดาออกงามขึ้นโดยลำดับ
รากต่อรากพันกัน กิ่งต่อกิ่งพาดทับกัน. เพราะความเกี่ยวพัน
กันกับไม้ที่ไม่น่ายินดี และปราศจากรสนั้น มะม่วงซึ่งมีผลหวาน
มาก่อน ก็กลับเป็นรสขมแล้วจึงหนีไป. พระเจ้าทริวาหนะเสด็จ
ไปพระราชอุทยานเสวยผลมะม่วง ไม่อาจจะทรงกลืนเชื่อมะม่วง
ซึ่งตกถึงพระโอษฐ์ได้ คล้ายน้ำฝักสะเดา ต้องทรงขากดมทิ้ง
ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เป็นผู้สอนอรรถและธรรมของพระองค์
พระราชาก็ปรึกษาพระโพธิสัตว์ว่า คุณก่อนบังเกิด ต้นไม้นี้
มิได้บกร่องต่อการดูแลมาก่อนเลย เมื่อเป็นเช่นนั้น ผลของ
มันก็เกิดขมขึ้นมาได้ อะไรหนอเป็นเหตุ เมื่อจะรับสั่งถาม จึง
ตรัสคาถาแรกว่า :-

แต่ก่อนมามะม่วงต้นนี้บริบูรณ์ด้วย

กลิ่น และรส ได้รับการบำรุงอยู่แต่เดิม เหตุไร

จึงมีผลขมไปได้.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์เมื่อจะทูลแจ้งเหตุของมะม่วงนั้น
จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

**ข้าแต่พระเจ้าทริวาหนะ มะม่วงของ
พระองค์ มีต้นสะเดาล้อมอยู่ รากต่อรากเกี่ยว
พันกัน กิ่งต่อกิ่งเกี่ยวประสานกัน เหตุที่อยู่ร่วม
กันกับต้นสะเดามีรสขม มะม่วงจึงมีรสขม
ไปด้วย.**

บทว่า ปุจิมนุทปริวาโร แปลว่า ล้อมด้วยต้นสะเดา. บทว่า
สาขา สาขัม นิเวสเร คือกิ่งสะเดาพาดกิ่งมะม่วง. บทว่า
อสาตสนุนิวาเสน ได้แก่ เพราะพาดกับต้นสะเดอันมีรสขม.
บทว่า เตน อธิบายว่า เพราะเหตุนั้น มะม่วงนี้จึงมีรสเพื่อน
มีรสปร่า มีรสขม.

พระราชาทรงสดับคำของพระโพธิสัตว์แล้ว รับสั่งให้
ตัดต้นสะเดาและเถาบริพฤกษเสีย ให้ถอนรากขึ้นขุดดินที่เสียด
ไปถึง ใต้อันดินมีรสดี ให้บำรุงต้นมะม่วงด้วยน้ำมนต์น้ำตาลกรวด
และน้ำหอม. เพราะปนกับรสดี มันจึงกลายเป็นต้นไม้มีรสหวาน
อย่างเดิม. พระราชาทรงมอบพระอุทยานแก่คนเฝ้าสวนคนเดิม
ทรงดำรงอยู่ตลอดพระชนม์แล้วเสด็จไปตามยถากรรม.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 208

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. อัมมตย์บัณฑิตในครั้งนั้น คือเรตถาคตในครั้งนี้แล.

จบ อรรถกถาอิติวุตตกชาดกที่ ๖

๗. จตุมัญญชาดก

ผู้เลวทราม ๔ อย่าง

[๒๒๓] ท่านทั้งสองพากันขึ้นไปบนค้ำคบไม้อัน
สูง อยู่ในที่ลับแล้วปรึกษากัน เชิญท่านลงมา
ปรึกษากันในที่ต่ำเถิด พระยาเนื้อจ๊กได้ฟังบ้าง.

[๒๒๔] สุบรรณกับสุบรรณเขาปรึกษากัน เทวดา
กับเทวดาเขาพูดกันในเรื่องนี้ จะมีประโยชน์
อะไรแก่สุนัขจิ้งจอกผู้เลวทราม ๔ อย่าง (สตรีระ ๑
ชาติ ๑ เสียง ๑ คุณ ๑) เล่า แนะนำสุนัขจิ้งจอก
ผู้ชาติชั่ว เจ้าจงเข้าไปสู่โพรงเถิด.

จบ จตุมัญญชาดกที่ ๗

อรรถกถาจตุมัญญชาดกที่ ๗

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภภิกขุรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
อุจฺเจ วิภูทิมารุหฺมฺหํ ดังนี้.

มีเรื่องได้ยินว่าวันหนึ่ง เมื่อพระอัครสาวกสองรูป นั่ง
สนทนาปรารภการถามและการแก้ปัญหากัน พระแก่รูปหนึ่ง
ไปหาท่านนั่งเป็นรูปที่สาม กล่าวว่า นี่ท่าน ผมจะถามปัญหา

กะท่าน แม้ท่านก็จึงถามข้อสงสัยของตนกะผมบ้าง. พระเถระ
รังเกียจพระแก่นั้น ลูกหนีไป. พวกบริษัทที่นั่นเพื่อจะฟังธรรม
ของพระเถระ จึงพากันไปเฝ้าพระศาสดา ในเวลาที่มีการประชุม
ล้มเลิกไป เมื่อพระองค์ตรัสถามว่า ทำไมพวกเธอมาผิดเวลา
จึงกราบทูลเหตุนี้ให้ทรงทราบ. พระศาสดาตรัสว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรและโมคคัลลานะรังเกียจพระแก่นั้น ไซ้
พูดจาด้วยแล้วหนีไป มิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้แต่ก่อนก็พากัน
หนีไป แล้วทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้ถือกำเนิดเป็นรุกขเทวดา อยู่ใน
ราวป่า. ครั้งนั้นลูกหงส์สองตัวออกจากภูเขาภิษณภูฏ จับที่
ต้นไม้แล้วไปหาอาหาร เมื่อบินกลับก็พักอยู่ที่ต้นไม้เอง
แล้วกลับไปภูเขาภิษณภูฏ. เมื่อเวลาผ่านไป หงส์สองตัวก็มีความ
คุ้นเคยกับพระโพธิสัตว์. เมื่อบินผ่านไปมาต่างก็ชื่นชมสนทนา
ธรรมกันและกันแล้วก็หนีไป. อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อหงส์ทั้งสอง
จับอยู่บนยอดไม้สนทนากับพระโพธิสัตว์. สุนัขจึงจอกตัวหนึ่ง
ยืนอยู่ใต้ต้นไม้ นั้น เมื่อจะสนทนากับลูกหงส์เหล่านั้นจึงกล่าว
คาถาแรกว่า :-

ท่านทั้งสองพากันขึ้นไปบนค้ำคบไม้อัน
สูง อยู่ในที่ลับแล้วปรึกษากัน เชิญท่านลงมา
ปรึกษากันในที่ต่ำเถิด พญาเนื้อจักได้ฟังบ้าง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อัจเจ วิภูภิมารุห ความว่า พวกนั้น
ขึ้นไปบนค่าคบไม้อันสูงตามปกติ คือ สูงกว่าบนต้นไม้. บทว่า
มนุตยวโห ได้แก่ ปรีชากัน คือคุยกัน. บทว่า นิเจ โอรุห
ได้แก่ เชิญลงมายืนปรีชากันในที่ต่ำเกิด. บทว่า มิคราชาปี
โสสุตติ ได้แก่ สุนัขจึงจอกพุดยกตนเป็น พญาเนื้อ.

ลูกหงส์ทั้งสองรังเกียจ จึงพากันบินไปภูเขาศิขณภู.
ในเวลาที่ยังสองตัวกลับไป พระโพธิสัตว์จึงกล่าวคาถาที่ ๒
แก่สุนัขจึงจอกว่า :-

ครุทกัฏฐเขปปรีชากัน เทวดากัฏฐ
เทวดาเขาพุดกันในเรื่องนี้ จะมีประโยชน์อะไร
แก่สุนัขจอก ผู้เลวทราม ๔ อย่าง (สตรีระ ๑
ชาติ ๑ เสียง ๑ คุณ ๑) เล่า แนะนำสุนัขจอกผู้
ชาติชั่ว เจ้าจงเข้าโพรงไปเถิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สุปณฺโณ แปลว่า สัตว์ผู้มีปีกงาม.
บทว่า สุปณฺเณน ได้แก่ ลูกหงส์ตัวที่สอง. บทว่า เทโว เทเวน
ได้แก่ สมมติลูกหงส์ทั้งสองนั้นเป็นเทวดาปรีชากัน. บทว่า
จตุมฺภูจฺจสุส อธิบายตามตัวอักษรว่า สุนัขจอกผู้เลวทราม คือ
บริสุทธิด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ สตรีระ ๑ ชาติ ๑ เสียง ๑ คุณ ๑.
พระโพธิสัตว์เมื่อจะติเตียนความไม่บริสุทธิด้วยคำสรรเสริญ
จึงกล่าวอย่างนี้. ในบทนี้มีอธิบายดังนี้ว่า สุนัขจอกชั่วช้า
คือ ลามกด้วยเหตุ ๔ ประการคืออะไร. บทว่า วิธฺ ปวิส คือ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 212

พระโพธิสัตว์แสดงอารมณ์อันน่ากลัวนี้ เมื่อจะไล่สุนัขจิ้งจอก
ให้หนีไปจึงกล่าว.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. ภิกษุแก่ในครั้งนั้นได้เป็นสุนัขจิ้งจอกในครั้งนี้ ลูกหงส์
สองตัวได้เป็นสารีบุตรและโมคคัลลานะ ส่วนรุกขเทวดา คือเรา
ตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาจตุมัญจชาดกที่ ๗

๘. สี่โกฎฐกชาดก

ตัวเหมือนราชสีห์แต่เสียงไม่เหมือน

[๒๒๕] ราชสีห์ตัวหนึ่ง นิ้วก็นิ้วราชสีห์ เล็บก็
เล็บราชสีห์ ยืนก็ยืนด้วยเท้าราชสีห์ มีอยู่ตัวเดียว
ในหมู่ราชสีห์ ย่อมบรรลือด้วยเสียงอีกอย่างหนึ่ง.
[๒๒๖] ดูก่อนเจ้าผู้เป็นบุตรแห่งราชสีห์ เจ้าอย่า
บรรลือเสียงอีกเลย จงมีเสียงเบา ๆ อยู่ในป่า
เขาทั้งหลายพึงรู้จักเจ้าด้วยเสียงนั้นแหละ เพราะ
เสียงของเจ้า ไม่เหมือนกับเสียงราชสีห์ผู้เป็น
บิดา.

จบ สี่โกฎฐกชาดกที่ ๘

อรรถกถาสี่โกฎฐกชาดกที่ ๘

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพระโกกาลิกะตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
สี่หฺงฺคุถฺตี สี่หฺนโฆ ดังนี้.

ได้ยินว่าวันหนึ่งพระโกกาลิกะ เมื่อพระผู้เป็นพหูสูตหลาย
รูปกำลังสนทนาธรรมกันอยู่ ตนเองประสงค์จะกล่าวบ้าง. เรื่อง
ทั้งหมดพึงพิศดาร โดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล.

พระศาสดาครั้นทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว จึงรับสั่งว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย โภกาลีกะเปิดเผยด้วยเสียงของตนมิใช่ในบัดนี้
เท่านั้น แม้แต่ก่อนก็เปิดเผย แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นราชสีห์อยู่
อาศัยในหิมวันตประเทศ สมจรรกับนางสุนัขจึงจอกตัวหนึ่ง
จึงได้ลูก. ลูกตัวนั้นเหมือนกับพ่อด้วยอาการเหล่านี้คือ นิ้ว เล็บ
สร้อยคอ สี และลักษณะ แต่เสียงเหมือนแม่. อยู่มาวันหนึ่ง
เมื่อฝนตกขาดเม็ดแล้ว พวกราชสีห์. เมื่อเหล่าราชสีห์บรรลือ
สีหนาทเล่นหยอกกันอยู่ มันก็ต้องการบรรลือสีหนาทในระหว่าง
เหล่าราชสีห์นั้นบ้าง จึงเปล่งเสียงเหมือนแม่สุนัขจิ้งจอก. ครั้น
ฝูงราชสีห์ได้ฟังเสียงของมัน จึงพากันนิ่ง. ลูกราชสีห์ร่วมชาติ
ของพระโพธิสัตว์อีกตัวหนึ่ง ได้ยินเสียงของมันแล้ว จึงพูดว่า
พ่อราชสีห์ตัวนี้เหมือนเราด้วยสีเป็นต้น แต่เสียงของมัน ไม่ยก
เหมือน มันเป็นสัตว์ประเภทไหน เมื่อจะถามจึงกล่าวคาถาแรกว่า :-

ราชสีห์ตัวนั้น นิ้วก็นิ้วราชสีห์ เล็บก็เล็บ

ราชสีห์ ยืนก็ยืนด้วยเท้าราชสีห์ มีอยู่ตัวเดียว

ในหมู่ราชสีห์ ย่อมบรรลือด้วยเสียงอีกอย่างหนึ่ง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สีหปาทปติภูริโต ได้แก่ ยืนด้วย
เท้าของราชสีห์นั่นเอง. บทว่า เอโก นหติ อญฺญถา ความว่า

ตัวเดียวเท่านั้น ออกเสียงเหมือนสุนัขจิ้งจอก ไม่เหมือนพวก
ราชสีห์เหล่าอื่น ชื่อว่าบรรลือด้วยเสียงอีกอย่างหนึ่ง.

พระโพธิสัตว์ได้สดับคำนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า คุณก่อนลูกสัตว์
นี้เป็นพี่น้องของคุณ เป็นลูกของนางสุนัขจิ้งจอก มีรูปเหมือนเรา
มีเสียงเหมือนแม่ แล้วจึงเรียกคุณนางสุนัขจิ้งจอกมาสั่งสอนว่า
นี่แน่ลูก ตั้งแต่ไป เมื่อเจ้าจะอยู่ในที่นี้ จงอยู่เงียบ ๆ ถ้าเจ้า
เปล่งเสียงอีก ราชสีห์ทั้งหลายจะรู้ว่าเจ้าเป็นสุนัขจิ้งจอก จึง
กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

คุณก่อนเจ้าผู้เป็นบุตรราชสีห์ เจ้าอย่า

บรรลือเสียงอีกเลย จงมีเสียงเบา ๆ อยู่ในป่า

เขาทั้งหลายพึงรู้จักเจ้าด้วยเสียงนั้นแหละ เพราะ

เสียงของเจ้าไม่เหมือนกับเสียงราชสีห์ผู้เป็นพ่อ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ราชบุตร คือ ลูกพญาสีห์มฤค.
ก็และลูกสุนัขจิ้งจอกนั้นครั้งฟังคำสอนนี้แล้วก็ไม่กล้าเปล่งเสียง
อีกต่อไป.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. สุนัขจิ้งจอกในครั้งนั้นได้เป็น โกกาลิกะ ในครั้งนี้. ลูก
ราชสีห์ร่วมชาติได้เป็นราหุล ส่วนพญามฤค คือเรตถาคต
นี้แล.

จบ อรรถกถาสีหโกฏฐกชาดกที่ ๘

๕. สี่หัจฉมชาดก

ลาปลอมเป็นราชสีห์

[๒๒๓] นี้ไม่ใช่เสียงบรรลือของราชสีห์ ไม่ใช่เสียงบรรลือของเสือโคร่ง ไม่ใช่เสียงบรรลือของเสือเหลือง ลาผู้ตามกลุ่มตัวด้วยหนังราชสีห์บรรลือเสียง.

[๒๒๔] ลาเอาหนังราชสีห์คลุมตัว เทียวกินข้าวเหนียวนานมาแล้ว ร้องให้เขารู้ว่าเป็นตัวลา ได้ประทุษร้ายตนเองแล้ว.

จบ สี่หัจฉมชาดกที่ ๕

อรรถกถาสี่หัจฉมชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภพระโกกาลิกะนั้นแล ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า เนติ สี่หสูส นทิตฺตํ ดังนี้.

ในเวลานั้นพระโกกาลิกะประสงค์จะกล่าว สรภัญญะ. พระศาสดาทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว จึงทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลชาวนา กรันเจริญ

วัย หาเลี้ยงชีพด้วยกรรมนั่นเอง. ในกาลนั้นมีพ่อค้าคนหนึ่ง
เที่ยวทำการค้าด้วยการบรรทุกสินค้าบนหลังลา. พ่อค้านั้นขน
สินค้าลงจากหลังลาในที่ที่ไปถึง แล้วเอาหนังราชสีห์คลุมลา
ปล่อยไปหากิน ที่นาข้าวสาลีและข้าวเหนียว. คนรักษานาเห็น
แล้ว ไม่อาจเข้าใจด้วยเข้าใจว่าเป็นราชสีห์. อยู่มาวันหนึ่ง
พ่อค้านั้น พักอยู่ที่ประตูบ้านแห่งหนึ่ง หุงอาหารเช้า แต่นั้นจึง
เอาหนังราชสีห์คลุมหลังลา ปล่อยไปหากินในนาข้าวเหนียว.
พวกเฝ้านาเห็นมันเข้าก็ไม่อาจเข้าใจมันได้ ด้วยสำคัญว่า
เป็นราชสีห์ จึงพากันกลับไปเรือน. พวกชาวบ้านทั้งหมด ต่าง
ถืออาวุธ เป่าสังข์ รัวกลอง โห่ร้องไปยังที่ใกล้ๆ. ลากลับตาย
จึงเปล่งเสียงเป็นเสียงลา. ครั้นพระโพธิสัตว์รู้ว่ามันเป็นลา จึง
กล่าวคาถาแรกว่า :-

นี่ไม่ใช่เสียงบรรลือของราชสีห์ ไม่ใช่เสียง
บรรลือของเสือโคร่ง ไม่ใช่เสียงบรรลือของเสือ
เหลือง ลาผู้ลามกคลุมตัวด้วยหนังราชสีห์บรรลือ
เสียง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ชมุโม** แปลว่า ลามก. แม้พวก
ชาวบ้านก็รู้ว่ามันเป็นลา จึงพากันโบยให้ล้มลง กระตุกหัก
แล้วเอาหนังราชสีห์ไป. ครั้นพ่อค้านั้นมาเห็นลาถึงความบอบช้ำ
จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ลาเอานั่งราชสีห์คลุมตัว เทียวหากิน

ข้าวเหนียวนานมาแล้ว ร้องให้เขารู้ว่าเป็นลา

ได้ประทุษร้ายตนเองแล้ว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตํ เป็นเพียงนิบาต. อธิบายว่า
ลานั้นไม่让他รู้ว่าตัวเป็นลา จึงเอานั่งราชสีห์มาคลุม กิน
ข้าวเหนียวอ่อนมาเป็นเวลานาน. บทว่า รวมาโน ว ทูสยิ ความ
ว่า เมื่อร้องเสียงเป็นลาก็ประทุษร้ายตนเอง. มิใช่ความผิด
ของนังราชสีห์.

เมื่อพ่อค้ำนั้นกล่าวอย่างนี้เสร็จแล้ว ลาก็นอนตายในที่
นั้นเอง. แม่พ่อค้ำก็ทิ้งลากลับบ้าน.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. ลาในครั้งนั้นได้เป็นพระโกกาลิกะในครั้งนี้. ส่วนชวานา
บัณฑิต คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาสีหจัมมชาดกที่ ๕

๑๐. สีลานีสังสชาดก

ว่าด้วยอานิสงส์ศีล

[๒๒๕] จงดูผลของศรัทธา ศีล และจาคะ นี้เถิด
พระยานาคนิรมิตเพศเป็นเรือ พาอุบาสกผู้มี
ศรัทธาไป.

[๒๓๐] บุคคลพึงสมาคมกับสัตบุรุษทั้งหลายเถิด
พึงทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษทั้งหลายเถิด
ด้วยว่าข้างกัลบกถึงความสวัสดิได้ ก็เพราะการ
อยู่ร่วมกับสัตบุรุษทั้งหลาย.

จบ สีลานีสังสชาดกที่ ๑๐

อรรถกถาสีลานีสังสชาดกที่ ๑๐

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภอุบาสกผู้มีศรัทธาคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำ
เริ่มต้นว่า นสุต สทุชย สีสุต ดังนี้.

ได้ยินว่า อุบาสกนั้นเป็นอริยสาวกผู้มีศรัทธา เลื่อมใส
วันหนึ่งเดินไปยังพระวิหารเชตวัน ถึงฝั่งแม่น้ำอจิรวดีในตอนเย็น
เมื่อคนเรือจอดเรือไว้ที่ฝั่งไปฝั่งธรรม ไม่พายเรือที่ทำน้ำ จึงยึด
ปีติมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ให้มันลงสู่แม่น้ำ. เท้าของเขา

หาจมน้ำไม่. เขาเห็นคลื่นเวลาเดินไปกลางน้ำ คล้ายกับเดินเหนือพื้นดิน. ครั้นปีติมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ของเขาอ่อนลง. เท้าของเขาก็เริ่มจะจม. เขาจึงประคองปีติมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ให้มั่น เดินไปหลังน้ำ ถึงพระเชตะวัน ถวายบังคมพระศาสดา นิ่ง ณ ส่วนหนึ่ง พระศาสดาทรงทำปฏิสันถารกับเขา ตรัสถามว่า คุณก่อนอุบาสก ท่านเดินทางมาถึงโดยเหน็ดเหนื่อยน้อยกระมัง เมื่อเขากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ข้าพระองค์ ยึดเอาปีติมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ จึงได้ที่ฝั่งเหนือหลังน้ำ คล้ายกับเหยียบแผ่นดินมา จึงรับสั่งว่าอุบาสก มิใช่ท่านเท่านั้นที่ระลึกถึงพระพุทธคุณแล้วได้ที่ฝั่ง แม้แต่ก่อนอุบาสกทั้งหลายก็ระลึกถึงพระพุทธคุณได้ที่ฝั่ง เมื่อเรืออับปางกลางสมุทร เมื่อเขาทูลอาราธนาจึงทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาล ครั้งศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอริยสาวกผู้เป็นโสดาบัน โดยสารเรือไปกับกุกุมพีช่างกัลบกคนหนึ่ง. ภรรยาของช่างกัลบกนั้นมอบหมายช่างกัลบกแก่เขาว่า นาย สุขทุกข์ของสามีของดิฉัน ขอมอบให้เป็นภาระของท่าน ครั้นถึงวันที่เจ็ดเรือของกุกุมพีช่างกัลบกอับปางลงในกลางสมุทร ชนทั้งสองเกาะแผ่นดินกระดานแผ่นหนึ่ง ลอยมาถึงเกาะแห่งหนึ่ง. ช่างกัลบกนั้นจึงฆ่านกปิ้งกินแล้วให้อุบาสก. อุบาสกไม่ยอมบริโภค โดยกล่าวว่า อย่าเลยสำหรับเรา. อุบาสกคิดว่า ในที่นี้ นอกจากพระรัตนตรัยแล้ว ไม่มีที่พึ่งอื่นสำหรับเรา. เขาจึง

ระลึกคุณของพระรัตนตรัย. ลำดับนั้น เมื่อเขากำลังระลึกถึง พญานาคซึ่งเกิดในเกาะนั้น จึงเนรมิตร่างของตนเป็นเรือลำใหญ่ มีเทวดาประจำสมุทรเป็นมาณพต้นหนเรือ. เรือเต็มไปด้วย รัตนเจ็ดประการ. เสาศระโคงทั้งสาม สำเร็จด้วยแก้วมณีสี อินทนิล ใบเรือสำเร็จด้วยทอง เชือกสำเร็จด้วยเงิน คันใบสำเร็จ ด้วยทอง. เทวดาประจำสมุทรมีอยู่บนเรือประกาศว่า ผู้จะไป ชมพูทวีปมีไหม. อุบาสกตอบว่า เราจะไป. ถ้าเช่นนั้นจงมาขึ้น เรือเถิด. อุบาสกขึ้นเรือแล้วเรียกช่างกัลบกขึ้นด้วย. เทวดา ประจำสมุทรกล่าวว่า ได้แต่ท่านเท่านั้น คนนั้นไม่ได้. อุบาสก ถามว่า เพราะเหตุไรเล่า. เทวดาประจำสมุทรตอบว่า เขา ไม่มีคุณ คือศีลและอาจาระ เหตุเป็นดังนั้น ข้าพเจ้านำเรือมา เพื่อท่าน มิใช่ผู้อื่น. เอละเราให้ส่วนแก่คนนี้ด้วยทานที่ท่านให้ ด้วยศีลที่ท่านรักษา ด้วยภาวนาที่ท่านอบรม. ช่างกัลบกตอบว่า ข้าพเจ้าขออนุโมทนา. เทวดากล่าวว่า ข้าพเจ้าจักพาไปเดี๋ยวนี้ แล้วอุ้มเขาพาไปทั้งสองคน ออกจากสมุทรไปถึงกรุงพาราณสี ทางแม่น้ำ บันดาลให้ทรัพย์อยู่ในเรือของเขาทั้งสอง ด้วย อานุภาพของตน เมื่อจะกล่าวถึงคุณของการสังสรรค์กับบัณฑิต ว่า ควรทำความสังสรรค์กับบัณฑิตทั้งหลาย หากว่าช่างกัลบก คนนี้ไม่ได้สังสรรค์กับอุบาสกนี้ จักพินาศในท่ามกลางสมุทร นั้นเอง จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

**จงดูผลของศรัทธา คือ จาคะ นี้เกิด
พญานาคเนรมิตเพศเป็นเรือ พาอุบาสกผู้มี
ศรัทธาไป.**

**บุคคลพึงสมาคมกับสัตบุรุษเถิด พึงทำ
ความสนิทสนมกับสัตบุรุษเถิด ด้วยช่างกลบกล
ถึงความสวัสดิได้ก็เพราะการอยู่ร่วมกับสัตบุรุษ
ทั้งหลาย.**

ในบทเหล่านั้นบทว่า **ปสุต** ได้แก่ เรียกว่า จงดูเถิด
ไม่กำหนดใคร ๆ. บทว่า **สทชาย** คือด้วยโลกิยศรัทธา และ
โลกุตตรศรัทธา. แม้ในศีลก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **จาคสุต**
ได้แก่ บริจาคไทยธรรมและบริจาคกิเลส. บทว่า **อัย ผล** ได้แก่
นี้เป็นผล คือเป็นคุณ เป็นอานิสงส์. อีกอย่างหนึ่งพึงเห็นความ
อธิบายในบทนี้ว่า จงดูผลของการบริจาคเถิด พญานาค
นี้แปลงเพศเป็นเรือ. บทว่า **นาวาย วญฺเณน** คือด้วยสัจฉานเรือ.
บทว่า **สทุธ** คือ มีศรัทธาตั้งอยู่ในพระรัตนตรัย. บทว่า **สพฺุภิเรว**
คือ พวกบัณฑิตนั่นเอง. บทว่า **สมาเสถ** ได้แก่ พึงกระทำ
บทว่า **สนฺุถว** ได้แก่ สนิทสนมฐานมิตร. แต่ไม่ควรทำความ
สนิทสนมด้วยคณาภิกับใคร ๆ. บทว่า **นหาปีโต** ได้แก่ กุฎุมพี
ช่างกลบกล. บาลีว่า **นฺหาปีโต** ก็มี.

เทวดาประจำสมุทร ยืนอยู่บนอากาศ แสดงธรรมกล่าว
สอนอย่างนี้แล้ว จึงพาพญานาคกลับไปวิมานของตน.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังขธรรม แล้วทรงประชุมชาดก. ในเวลาจบสังขธรรมอุบาสก
ตั้งอยู่ในสภทหาคามีผล. อุบาสกโศดาบันในกาลนั้น ครั้นเจริญ
มรรคให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปก็นิพพาน. พญานาคได้เป็นสารีบุตร ส่วน
เทวดาประจำสมุทร คือเรตถาคตนี่แล.

จบ อรรถกถาสีลانیสังสชาดกที่ ๑๐

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อสทิสชาดก ๒. สังคามาวจรชาดก ๓. วาโลทกชาดก
๔. คิริทัตตชาดก ๕. อนภิริติชาดก ๖. ทริวาหนชาดก ๗. จตุ-
มัญญูชาดก ๘. สีหโกฏฐกชาดก ๙. สีหจัมมชาดก ๑๐. สีลา-
นิสังสชาดก.

จบ อสทิสวรรคที่ ๔

๕. รุทกวรรค

๑. รุทกชาดก

[๒๓๑] ดูก่อนพ่อรุทกะ สายธนูถึงขาดแล้วก็ยัง
ต่อกันได้อีก ท่านจงคืนดีกันเสียกับภรรยาเก่า
เถิด อย่าดูอำนาจแก่ความโกรธเลย.

[๒๓๒] เมื่อปานอ่อนยังมีอยู่ ช่างทำก็ยังมิอยู่
ข้าพระบาทจักกระทำสายอื่นใหม่ พอกันที
สำหรับสายเก่า.

จบ รุทกชาดกที่ ๑

อรรถถการุทกวรรคที่ ๕

อรรถถการุทกชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภการเล้าโลมของภรรยาเก่า ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำ
เริ่มต้นว่า อมฺโห รุทกจฺฉินฺหฺนปิ ดังนี้. เรื่องราวจักมีแจ้งใน
อินทริยชาดกในอัฐกนิบาต.

ก็ในเรื่องนี้พระศาสดาตรัสกะภิกษุเห็นว่า ดูก่อนภิกษุ
หญิงคนนี้ทำความพินาศให้แก่เธอ แม้เมื่อก่อนหญิงคนนี้ก็ไ้

ทำอาการให้เซออาย ในท่ามกลางบริษัทพร้อมทั้งพระราช
แล้วออกจากเรือนไป แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ทรงบังเกิดในครรภ์ของพระอัคมเหสี
ของพระองค์ ครั้นทรงเจริญวัย เมื่อพระชนกสวรรคตแล้ว
ทรงดำรงอยู่ในราชสมบัติ ทรงครองราชย์โดยธรรม. พระองค์
มีปุโรหิตคนหนึ่งชื่อ รุหกะ. ภรรยาของรุหกะชื่อ ปุณฺณิพราหมณี.
พระราชพาณิชมา ประดับเครื่องอถังการแก่พราหมณ์.
เขาจึงเข้าไปทำราชการ. ลำดับนั้น ประชาชนผู้ยืนอยู่ในที่นั้น ๆ
เห็นเขานั่งบนหลังม้าที่ประดับแล้วผ่านไปมาอยู่ จึงสรรเสริญ
ม้าเท่านั้นว่า แม่เจ้าไว้ม้านี้งามอย่างประหลาด. รุหปุโรหิต
มาถึงเรือน ขึ้นเรือนเรียภรรยาถามว่า นี้น้องม้าของเรา
งามเหลือเกิน ประชาชนที่ยืนอยู่ทั้งสองข้าง สรรเสริญแต่
ม้าของเราเท่านั้น. ฝ่ายพราหมณีนั้นเป็นหญิง ก่อนข้างจะเป็น
ชาตินักเลง เหลาะแหละ เพราะฉะนั้นนางจึงตอบเขาอย่างนี้ว่า
นายท่านไม่รู้เหตุที่ทำให้ม้างาม ม้าตัวนี้งามเพราะอาศัยเครื่อง
ม้าที่ประดับไว้ที่ตัว. หากท่านประสงค์จะงามเหมือนม้า จง
ประดับเครื่องม้าแล้วขึ้นไป ระหว่างถนน แล้วขอยทำเหมือน
ม้าไปเฝ้าพระราช. แม้พระราชาจะจกยกย่องท่าน แม้พวกมนุษย์
ก็จกสรรเสริญท่านเท่านั้น. รุหปุโรหิตเป็นพราหมณ์ก่อนข้าง
บ้า ๆ บอ ๆ ฟังคำของพราหมณี ก็ไม่รู้ว่านางพูดกะเราเพราะ

เหตุนี้ มุ่งแต่จะงามจึงได้ทำตามนั้น. พวกมนุษย์ที่เห็นต่างพากัน พุดเย้ยหยันว่า อาจารย์งาม. ส่วนพระราชารับสั่งกะเขาเป็นต้น ว่า อาจารย์จิตใจไม่ปกติไปแล้วหรือ เป็นบ้าไปแล้วหรือ แล้ว ทรงทำให้ปุโรหิตละอาย.

ในกาลนั้นพราหมณ์ละอายว่า เราทำสิ่งอันไม่สมควรเสีย แล้ว จึงเรียวกษัตริย์นางพราหมณีว่า เราถูกนางทำให้ได้อาย ในระหว่างเสนากับพระราชานั้น เราจักโบยตีนางแล้วจับไถ่ นาง ไปเสีย แล้วกลับไปเรือน นางพราหมณีนึกเลงรู้ว่า สามิโกธร กลับมา จึงออกไปทางประตูเล็กก่อนแล้วไปพระราชวัง พัก อยู่ในพระราชวังสี่ห้าวัน. พระราชาทรงทราบเหตุนี้ จึงรับ สั่งให้เรียกปุโรหิตมาตรัสว่า อาจารย์ ธรรมศาสตร์ย่อมมีความผิดได้เหมือนกัน ควรยกโทษให้นางเสียเถิด เพื่อให้ปุโรหิต ยกโทษจึงตรัสคาถาแรกว่า :-

ดูก่อนรูกะ สายธนูถึงขาดแล้วก็ยังต่อ

กันได้อีก ท่านจงคืนดีเสียกับภรรยาเก่าเถิด อย่า

ดูอำนาจความโกรธเลย.

ความย่อในคานานั้นมีดังนี้

รูกะผู้เจริญ สายธนูแม้ขาดแล้ว ก็ยังยัง

คือทำให้ติดกันได้มิใช่หรือ ท่านก็เหมือนกันควร

สมัครสมานกับภรรยาเก่าเสียเถิด อย่าดูอำนาจ

ความโกรธเลย.

รุกะได้สดับพระราชดำรัสดังนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

เมื่อปานอ่อนยังมีอยู่ ช่างทำก็ยังมิอยู่

ข้าพระบาทจักกระทำสายอื่นใหม่ พอกันที

สำหรับสายเก่า.

ใจความแห่งคานันนั้นว่า ข้าแต่มหाराช เมื่อปานอ่อน ยังมีและเมื่อช่างทำยังมี ข้าพระองค์จักทำสายอื่น ไม่ต้องการ สายเก่าที่ขาดแล้วนี้ ไม่มีประโยชน์อะไรสำหรับข้าพระองค์.

ก็และครั้งบุโรหิตกราบทูลอย่างนี้แล้ว จึงไล่นางพราหมณี ออกไป นำนางพราหมณีอื่นมา.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ สัจธรรม แล้วทรงประชุมชาดก. เมื่อจบสัจธรรม ภิกษุกระสัน ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล. นางปุราณีในครั้งนั้น ได้เป็นภรรยาเก่า ในครั้งนี้ รุกะได้เป็น ภิกษุกระสัน ส่วนพระราชaparāṇi คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถารุกชาดกที่ ๑

๒. สิริกาพกัณนิชาดก

ว่าด้วยสิริกับกาพกรรมณี

[๒๓๓] หญิงที่มีรูปร่าง ทั้งมีศีลาจารวัตร บรูษ
ไม่พึงปรารถนาหญิงนั้น ท่านชื่อโหมมโหสถ.

[๒๓๔] ข้าแต่มหाराชะ ข้าพระบาทชื่อ บรูษ
คงเป็นคนต่ำต้อย สิริกับกาพกรรมณีย่อมไม่สม
กันเลยไม่ว่าในกาลไหน ๆ.

จบ สิริกาพกัณนิชาดกที่ ๒

อรรถกถาสิริกาพกัณนิชาดกที่ ๒

สิริกัณนิชาดกนี้ มีคำเริ่มต้นว่า อิตฺถิ สยา รูปวตี ดังนี้
จักมีแจ้งในมหาอุมมังคชาดก.

จบ อรรถกถาสิริกาพกัณนิชาดกที่ ๒

๓. จุลปทุมชาดก

ว่าด้วยการลงโทษหญิงชายทำชู้กัน

[๒๓๕] หญิงคนนี้แหละ คือหญิงคนนั้น ถึงเราก็
คือ บุรุษคนนั้น ไม่ใช่คนอื่น บุรุษคนนี้แหละที่
หญิงคนนี้อ้างว่า เป็นผัวของนางมาตั้งแต่เป็น
กุมารี ก็คือบุรุษที่ถูกตัดมือ หาใช่คนอื่นไม่ ขึ้น
ชื่อว่าหญิงทั้งหลายควรฆ่าเสียให้หมดเลย ความ
สัตย์ไม่มีในหญิงทั้งหลาย.

[๒๓๖] ท่านทั้งหลายจงฆ่าบุรุษผู้ชั่วช้าลามกราว
กับซากผี มักทำชู้กับภรรยาผู้อื่นคนนี้ เสียด้วย
สาก จงตัดหูตัดจมูกของหญิงผู้ปรนนิบัติผู้ชั่ว
ช้าลามกคนนี้เสียทั้งเป็น ๆ เถิด.

จบ จุลปทุมชาดกที่ ๓

อรรถกถาจุลปทุมชาดกที่ ๓

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภภิกษุผู้กระสัน ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
อเยเมว สา อหฺมปิ โส อนฺนฺโณ ดังนี้.

เรื่องราวจกมีแจ้งในอุมมาพันตีชาดก.

ก็ในเรื่องนี้ ภิกษุ นั้นเมื่อพระศาสดาตรัสถามว่า ได้ยินว่า เธอกระสันจริงหรือ กราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า ตรัสถามว่า ก็ใครทำให้เธอกระสันเล่า กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นมาตุคามคนหนึ่ง ตกแต่งอย่างสวยงาม แล้วตกอยู่ในอำนาจกิเลสจึงกระสัน พระศาสดาจึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ ขึ้นชื่อว่ามาตุคามมักออกตัณญา ประทุษร้ายมิตร มีดวงใจกระด้าง แม้โบราณกบัณฑิต ให้ดื่มโลหิตที่เข้าขวาของตน บริจาคทาน ตลอดชีวิต ยังไม่ได้ตั้งใจของมาตุคาม แล้วทรงนำเรื่องอดีตมา ตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ทรงอุบัติในพระครรภ์ของพระ- อัครมเหสีของพระองค์. ในวันขนานพระนาม ได้รับพระราชทาน นามว่า ปทุมราชกุมาร. พระปทุมราชกุมาร ได้มีพี่น้องอีกหก พระองค์. ทั้งเจ็ดพระองค์นั้น เจริญพระชนม์ขึ้นโดยลำดับ ครองฌราวาส ทรงประพฤดิเยี่ยงพระราชา.

อยู่มาวันหนึ่งพระราชอาประทับทอดพระเนตรพระลาน- หลวง ทรงเห็นพระราชกุมารพี่น้องเหล่านั้น มีบริวารมากพากันมาปฏิบัติราชการ ทรงเกิดความระแวงว่า ราชกุมาร เหล่านี้จะพึงฆ่าเราแล้วชิงเอาราชสมบัติ จึงตรัสเรียกพระ- ราชกุมารเหล่านั้นมารับสั่งว่า ลูก ๆ ทั้งหลาย พวกเจ้าจะอยู่

ในพระนครนี้ไม่ได้ จงไปที่อื่น เมื่อพ่อล่วงลับไปแล้ว จงกลับมา
รับราชสมบัติอันเป็นของประจำตระกูลเถิด.

พระราชกุมารเหล่านั้น รับพระคำรัสของพระชนกแล้ว
ต่างทรงกันแสง เสด็จไปยังตำหนักของตน ๆ ทรงรำพึงว่า
พวกเราจักพาพระชายาไปหาเลี้ยงชีพ ณ ที่ใดที่หนึ่ง แล้วเสด็จ
ออกจากพระนคร ทรงดำเนินทางถึงที่กัณดารแห่งหนึ่ง เมื่อไม่ได้
ข้าวและน้ำ ไม่สามารถจะกลืนความหิวโหยไว้ได้ จึงตกลง
พระทัยปลงพระชนม์ของพระชายาของพระเจ้าน้อย ด้วยทรง
ดำริว่า เมื่อเรายังมีชีวิตอยู่ก็จักหาหญิงได้ แล้วแบ่งเนื้อออกเป็น
สิบสามส่วนพากันเสวย. พระโพธิสัตว์เก็บไว้ส่วนหนึ่ง ในส่วน
ที่ตนและพระชายาได้ ทั้งสองเสวยแต่ส่วนเดียว. พระราชกุมาร
ทั้งหลายทรงปลงพระชนม์พระชายาทั้งหกแล้วเสวยเนื้อได้หกวัน
ด้วยประการฉะนี้.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ทรงเหลือไว้วันละส่วนทุก ๆ วัน เก็บ
ไว้ได้หกส่วน. ในวันที่เจ็ด เมื่อพูดกันว่าจักปลงพระชนม์พระ-
ชายาของพระเจ้าพี่. พระโพธิสัตว์จึงประทานเนื้อหกส่วนเหล่า
นั้นแก่น้อง ๆ แล้วตรัสว่า วันนี้พวกท่านจงเสวยหกส่วนเหล่านี้
ก่อน พรุ่งนี้จักรู้จักัน ในเวลาที่พระราชกุมารน้อง ๆ เหล่านั้น
เสวยเนื้อแล้วกลับไปก็ทรงพาพระชายาหนีไป. พระชายนั้นเสด็จ
ไปได้หน่อยหนึ่งแล้วทูลว่า ข้าแต่พระภัสสดา หม่อมฉันไม่อาจ
เดินต่อไปได้. ถ้าดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงทรงแบกพระชายา

ออกจากที่กัณดารไปในเวลารุ่งอรุณ. เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นพระนาง
ทูลว่า หม่อมฉันหิวเหลือเกิน. พระโพธิสัตว์ตรัสว่า น้ำไม่มี
เลยน้อ. เมื่อพระนางพร่ำวิงวอนบ่อยเข้า ด้วยความสันทนา
ต่อพระนาง จึงเอาพระขรรค์เขียดพระชานู (เข้า) เบื้องขวา
แล้วตรัสว่า น้ำไม่มีคอกน้อ น้อจงนั่งลงดื่มโลหิตที่เข้าขวา
ของพี่. พระชายาได้กระทำตามพระประสงค์. ทั้งสองพระองค์
เสด็จถึงแม่น้ำใหญ่โดยลำดับ ทรงดื่ม ทรงอาบ และเสวยผลาผล
ทรงพักในที่สำราญ แล้วทรงสร้างอาศรมบทใกล้แม่น้ำแห่งหนึ่ง.

อยู่มาวันหนึ่ง ด้านเหนือแม่น้ำ ราชบุรุษลงโทษโจร
ผู้ทำผิดพระราชอาญา ตัด มือ เท้า หู และจมูก ให้นอนในเรือ
โคลนลำหนึ่ง เสือกลอยไปในแม่น้ำใหญ่. โจรนั้นร้องเสียง
กรวญกราง ลอยมาถึงที่นั่น. พระโพธิสัตว์ทรงสดับเสียงร้อง
อันน่าสงสารของโจรนั้น ทรงดำริว่า เมื่อเรายังอยู่สัตว์ผู้ได้รับความ
ลำบากอย่าได้พินาศเลย จึงเสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำ ช่วย
เขาขึ้นจากเรือ แล้วนำมายังอาศรมบท ได้ทรงกระทำการ
เยียวยาแผลด้วยการชำระล้างและทาด้วยน้ำฝาด. ฝ่ายพระชายา
ของพระองค์ครั้งทรงทราบข่าว พระสามีทรงปรนนิบัติคนเลวทราม
ซึ่งลอยน้ำมาถึงปานนั้น ก็ทรงรังเกียจคนเลวทรามนั้น แสดง
กิริยากระฟัดกระเฟียดอยู่ไปมา. ครั้นแผลของโจรนั้นหายสนิท
แล้ว พระโพธิสัตว์จึงให้เขาอยู่ในอาศรมบทกับพระชายา ทรง
แสวงหาผลาผลจากคดมาเลี้ยงดูโจรและพระชายา. เมื่อทั้งสอง

อยู่กันอย่างนี้ สตรีนั้นก็มิจิตปฏิพัทธ์ในบุรุษชั่วนั้น ประพฤติ
อนาจารร่วมกับเขา ต้องการจะฆ่าพระโพธิสัตว์ด้วยอุบายอย่าง
หนึ่ง จึงกราบทูลอย่างนี้ว่า เมื่อหม่อมฉันนั่งบนบ่าของพระองค์
ออกจากทางคันธาร มองเห็นภูเขาสูงหนึ่งจึงบนบานว่า ข้าแต่
เทพเจ้าผู้สิงสถิตบนยอดเขา หากข้าพเจ้ากับพระสวามีปลอดภัย
ได้ชีวิต ข้าพเจ้าจักทำพิธีกรรมแก่ท่าน บัดนี้เทวดานั้นทำให้
หม่อมฉันหวาดสะดุ้ง หม่อมฉันจะทำพิธีกรรมแก่เทวดานั้น.
พระโพธิสัตว์ไม่ทรงทราบมายาทรงรับสั่งว่าดีแล้ว ทรงเตรียม
เครื่องเซ่น ให้พระชายาถือภาชนะเครื่องเซ่น ขึ้นสู่ยอดภูเขา.
ครั้นแล้วพระชายาจึงกราบทูลพระสวามีอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระ-
สวามี พระองค์ก็เป็นเทวดาของหม่อมฉัน ทั้งชื่อว่าเป็นเทวดา
ผู้สูงส่ง เบื้องแรกหม่อมฉันจักบูชาพระองค์ด้วยดอกไม้ในป่า
ก่อน และกระทำประทักษิณถวายบังคม จักทำพิธีกรรมเทวดา
ในภายหลัง. พระนางให้พระโพธิสัตว์หั้นพระพักตร์เข้าหาเหว
ทรงบูชาด้วยดอกไม้ในป่า ทำเป็นปรารถนาจะทำประทักษิณ
ถวายบังคม สถิตอยู่ข้างพระปฤษฎางค์ แล้วทรงประหารที่
พระปฤษฎางค์ผลักไปในเหว ดีพระทัยว่าเราเห็นหลังข้าศึกแล้ว
จึงเสด็จลงจากภูเขา ไปหาบุรุษแล้ว. ฝ่ายพระโพธิสัตว์ตกลง
จากภูเขากลิ่งลงไปตามเหว ดิคอยู่ที่พุ่มไม้มีใบหนา ไม่มีหนาม
แห่งหนึ่ง เหนือยอดต้นมะเดื่อ. แต่ไม่สามารถจะลงยังเชิงเขาได้.
พระองค์จึงเสวยผลมะเดื่อ ประทับนั่งระหว่างกิ่ง. ขณะนั้น

พญาเหี้ยตัวใหญ่ตัวหนึ่ง ขึ้นจากเชิงเขาชั้นล่าง กินผลมะเดื่อ อยู่ ณ ที่นั้น. มันเห็นพระโพธิสัตว์ในวันนั้นจึงหนีไป. รุ่งขึ้น มากินผลไม้ที่ข้างหนึ่งแล้วหนีไป. พญาเหี้ยมาอยู่บ่อย ๆ อย่างนี้ ก็คุ้นเคยกับพระโพธิสัตว์. ถ้ามพระโพธิสัตว์ว่าท่านมาที่นี่ได้ อย่างไร เมื่อพระโพธิสัตว์บอกให้รู้แล้ว จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านอย่ากลัวเลย ให้พระโพธิสัตว์นอนบนหลังของตน ใต้ลง ออกจากป่าให้สถิตอยู่ที่ทางใหญ่ แล้วส่งไปด้วยคำว่า ท่านจงไป ตามทางนี้แล้วก็เข้าป่าไป. พระโพธิสัตว์ไปถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่ง เมื่อ อาศัยอยู่ในบ้านนั้น ก็ได้ข่าวว่าพระชนกสวรรคตเสียแล้ว จึง เสด็จไปยังกรุงพาราณสี ทรงดำรงอยู่ในราชสมบัติอันเป็นของ ประจำตระกูล ทรงพระนามว่า พระปฐมราชา ทรงครอบครอง ราชย์โดยธรรม มิให้ราชธรรมกำเริบ รับสั่งให้สร้างโรงทาน หกแห่งที่ประตูพระนครทั้งสี่กลางพระนคร และประตูพระราช- นิเวศน์ ทรงบริจาคทรัพย์บำเพ็ญมหาทานวันละหกแสน.

หญิงช้วนนั้นก็ให้ชายช้วนั่งขึ้นออกจากป่า เทียว ขอทานในทางที่มีคนรวบรวมข้าวยาสูบและภัตตเลียขูดชายช้วน นั้น. เมื่อมีผู้ถามว่าคนนี้เป็นอะไรกับท่าน นางก็บอกว่า ฉันเป็น ลูกสาวของลุงของชายผู้นี้ เขาเป็นลูกของอาฉัน พ่อแม่ได้ยกฉัน ให้ชายผู้นี้. ฉันต้องแบกสามสิ่งต้องโทษเทียวขอทานเลียขูดเขา พวกมนุษย์ต่างพูดกันว่า หญิงนี้ปรนนิบัติสามีดีจริง. ตั้งแต่นั้น มาภักพากันให้ข้าวยาสูบและภัตตมากยิ่งขึ้น. คนอีกพวกหนึ่งพูด

กันว่า ท่านอย่าเที่ยวไปอย่างนั้นเลย พระเจ้าปทุมราชเสวย
ราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี ทรงบริจาทานเล่าลือกันไปทั่ว
ชมพูทวีป. พระเจ้าปทุมราชทรงเห็นแล้วจักทรงยินดีพระราชทาน
ทรัพย์เป็นอันมาก เจ้าจงให้สามีของเจ้านั่งในนี้พาไปเถิด แล้ว
ได้มอบกระเช้าหวายทำให้มันคงไปใบหนึ่ง. นางปราศจากยางอาย
ให้ชายชู้นั่งลงในกระเช้าหวาย แล้วแบกกระเช้าเข้าไปกรุง-
พาราณสีเที่ยวบริโภคอาหารอยู่ในโรงทาน.

พระโพธิสัตว์ประทับเหนือคอกขสารที่ตกแต่งด้วยเครื่อง
อลังการ เสด็จถึงโรงทาน ทรงบริจาทานด้วยพระหัตถ์เอง แก่
คนที่มาขอแปลคนบ้าง สิบคนบ้าง แล้วเสด็จกลับ. หญิงไม่มี
ยางอายนั้น ให้ชายชู้นั่งในกระเช้าแล้วแบกกระเช้าผ่านไป
ในทางเสด็จของพระราชา. พระราชาทอดพระเนตรเห็นดังนั้น
จึงตรัสถามว่า นั่นอะไร. ราชบุรุษทั้งหลายกราบทูลว่า ขอเดชะ
หญิงปฏิบัติสามีคนหนึ่ง พระเจ้าข้า. ลำดับนั้นพระองค์รับสั่ง
ให้เรียกนางมา ทรงจำได้ รับสั่งให้เอาชายชู้ออกจากกระเช้า
แล้วตรัสถามว่า ชายนี้เป็นอะไรกับเจ้า. นางกราบทูลว่า เขา
เป็นลูกของอาของหม่อมฉันเองเพคะ เป็นสามีที่พ่อแม่ยกหม่อมฉัน
ให้เขาเพคะ. พวกมนุษย์ไม่รู้เรื่องราวนี้ต่างพากันสรรเสริญ
หญิงผู้ไร้อายนั้นเป็นต้นว่า น่ารักจริง เธอเป็นหญิงปฏิบัติสามี.
พระราชชาติตรัสถามต่อไปว่า ชายชู้ผู้นี้เป็นสามีตบแต่งของเจ้า
หรือ. นางจำพระราชาไม่ได้จึงกล่าวกราบทูลว่า เป็นความจริง

เพคะ. พระราชาจึงตรัสว่า ชายผู้นี้เป็นโอรสของพระเจ้ากรุง-
พาราณสีหรือ เจ้าเป็นธิดาของพระราชาองค์ไหน มีชื่ออย่างไร
เป็นชายาของปฐมราชกุมาร คิมโลहितที่เข้าของเราแล้วมีจิต
ปฏิบัติในชายชู้ผู้นี้ ผลักเรตกลงในเหว บัดนี้เจ้าบากหน้า
มาหาความตาย สำคัญว่า เราตายไปแล้ว จึงมาถึงที่นี่ ตรัสว่า
เรายังมีชีวิตอยู่มิใช่หรือ ตรัสเรียกอำมาตย์ทั้งหลาย แล้วรับสั่ง
ว่า ท่านอำมาตย์ทั้งหลาย พวกท่านถามเรา เราได้บอกพวกท่าน
ไว้อย่างนี้แล้วมิใช่หรือว่า น้องหองคักของเราได้ฆ่าสตรีหกคน
บริโภคนเนื้อ. แต่เราได้ช่วยชายาของเราให้ปลอดภัยพาไปส่ง
แม่น้ำคงคาอาศัยอยู่ในอาศรมบท ได้ช่วยชายเลวคนหนึ่งที่ต้อง
ราชทัณฑ์มาเลี้ยงดู. หญิงคนนี้มีจิตปฏิบัติในชายชู้ผู้นั้น ผลัก
เรตกลงไปในเหวภูเขา เรารอดชีวิตมาได้เพราะตนมีจิตเมตตา
หญิงที่ผลักเรตตกจากเขามิใช่คนอื่นคือ หญิงชู้คนนี้อย่างนี้เอง และชายชู้
ที่ต้องราชอาญาก็มิใช่คนอื่น คือคนนี้อย่างนี้แหละ แล้วได้ตรัสคาถา
เหล่านี้ว่า :-

หญิงคนนี้อย่างนี้แหละคือหญิงคนนั้น แม้เราก็คือ
บุรุษคนนั้นมิใช่คนอื่น ชายคนนี้อย่างนี้แหละที่หญิง
คนนี้อ้างว่าเป็นผู้ของนางมาตั้งแต่เป็นกุมารี
ก็คือชายที่ถูกตัดมือ หาใช่คนอื่นไม่ ขึ้นชื่อว่า
หญิงทั้งหลายควรฆ่าให้หมดเลย ความสัตย์ไม่มี
ในหญิงทั้งหลาย.

ท่านทั้งหลายจงมาชายผู้ชั่วช้าลามกราว
กับชากผี มักทำชู้กับภรรยาผู้อื่นคนนี้เสีย ด้วย
தாக จงตัดหู ตัดจมูกของหญิงผู้ปรนนิบัติผู้ชั่ว
ช้าลามกคนนี้เสียทั้งเป็น ๆ เถิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยมาห โภมาริปติโก มมฺนติ ความว่า
หญิงนี้กล่าวว่า ชายนี้เป็นผู้ชู้ของนางมาตั้งแต่เป็นกุมารี คือ
เป็นผู้คบแต่ต่าง ก็คือหญิงคนนี้แหละ แม้เราก็คือบุรุษคนนั้น
มิใช่อื่น. บาลีว่า ยมาห โภมาริปติ ก็มี. เพราะท่านเขียนบทนี้
ไว้ในคัมภีร์ทั้งหลาย. ความก็อย่างเดียวกัน. แต่ในบทนี้พึงทราบ
ความคลาดเคลื่อนของคำ. ก็พระราชดำรัสคำใดไว้ คำนั้นแหละ
มาแล้วในที่นี้. บทว่า วชฺฐิตุณฺนํ ความว่า ขึ้นชื่อว่าหญิงทั้งหลาย
ควรฆ่าให้หมด.

บทว่า นตฺถิ อิตฺถิสฺส สจฺจํ ได้แก่ ชื่อว่าความสัตย์ในหญิง
เหล่านี้ไม่มีสักอย่างเดียว. บทว่า อิมญฺจ ชมฺมํ เป็นต้น ท่าน
กล่าวด้วยการลงโทษชายเหล่านั้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า ชมฺมํ
คือ ลามก. บทว่า มุสฺสเลน หนฺตุวํ ได้แก่ เอาสาททุกตีทำให้
กระดูกหักเป็นชิ้น ๆ. บทว่า ลุทฺทํ คือ หยาบช้ำ. บทว่า จวํ
ได้แก่ คล้ายคนตาย เพราะไม่มีคุณธรรม. บทว่า นํ ในบทว่า
อิมิสฺสา จ นํ นี้ เป็นเพียงนิบาต. อธิบายว่า ท่านทั้งหลายจง
ตัดหู และจมูก ของหญิงนี้ ผู้ปรนนิบัติผู้ชั่ว ไม่มียางอาย เป็น
คนทุศีลทั้ง ๆ ยังเป็นอยู่.

พระโพธิสัตว์เมื่อไม่ทรงสามารถสลัดความโกรธไว้ได้
แม้รับสั่งให้ลงอาญาแก่พวกเขาอย่างนี้ ก็มีได้ทรงให้กระทำ
อย่างนั้นได้. แต่ได้ทรงบรรเทาความโกรธให้เบาบางลง แล้ว
รับสั่งให้ผูกกระเช้านั้นจนแน่น โดยที่นางไม่อาจยกกระเช่า
ลงจากศีรษะได้ จึงชายข่วนไว้ในกระเช่าจนกระทั่งตาย.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังฆกรรม ทรงประชุมชาดก. เมื่อจบสังฆกรรม ภิกษุผู้กระสัน
ได้บรรลุโสดาปัตติผล พี่น้องทั้งหลายในครั้งนั้นได้เป็นพระเถระ
องค์ใดองค์หนึ่งในครั้งนี้. ภรรยาได้เป็นนางจิญจมาณวิกา ชายข่วน
ได้เป็นเทวทัต พญาเหี้ย ได้เป็นอานนท์ ส่วนปทุมราชา คือ
เรตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาจุลปทุมชาดกที่ ๑

๔. มณีโจรชาดก

ว่าด้วยพระเจ้าอรัญมิกราช

[๒๓๓] เทวดาทั้งหลาย (ผู้ดูแลรักษาคนผู้มีศีล และคอยกีดกันคนชั่ว) ย่อมไม่มีอยู่ในโลกเป็นแน่ หรือเมื่อกิจเห็นปานนี้เกิดขึ้น ย่อมพากันไป ค้างแรมเสียเป็นแน่ อนึ่ง สมณพราหมณ์ทั้งหลาย อันเขาสมมติว่าเป็นผู้รักษาโลก ไม่มีอยู่ในโลกนี้เป็นแน่ เมื่อชนทุกศีลทั้งหลายกระทำความอันสาหัส บุคคลผู้ห้ามปรามไม่มีอยู่เป็นแน่.

[๒๓๔] ในรัชสมัยของพระเจ้าอรัญมิกราช ฝนย่อมตกในเวลาอันไม่ควรจะตก ในเวลาที่จะตกก็ไม่ตก พระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมจูดิจาฐานะคือสวรรค์ พระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมนั้น ไซ้ว่าจะได้รับความยากเข็ญด้วยเหตุมีประมาณเท่านั้นก็หาไม่.

จบ มณีโจรชาดกที่ ๔

อรรถกถามณีโจรชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุวันมหาวิหาร ทรงปรารภพระเทวทัตผู้พยายามปลงพระชนม์ ตรัสพระธรรมเทศนา

นี้มีคำเริ่มต้นว่า น สนฺติ เทวา ปวสนฺติ ดังนี้.

พระศาสดาทรงสดับว่า พระเทวทัตพยายามปลงพระชนม์ จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวทัตพยายามฆ่าเรา ใช่ว่าใน ครั้งนี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้ครั้งก่อนก็พยายามฆ่าเราเหมือนกัน ถึงแม้พยายามก็ไม่สามารถฆ่าเราได้ แล้วทรงนำเรื่องอดีตมา ตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลคหบดี ที่หมู่บ้าน ไม่ไกลจากกรุงพาราณสี. ครั้นเจริญวัย มารดาบิดาจึงได้นำ กุลธิดามาจากกรุงพาราณสี. นางเป็นที่รัก มีรูปสวย น่ารัก จุฑเทพอัปสร จุฑบุปผผลดา (ดอกไม้เถา) และจุฑกนิริเยื้องกราย ปฏิบัติสามีดี ถึงพร้อมด้วยศีลาจารวัตร มีชื่อว่า สุขาดา. การ ปฏิบัติสามีก็ดี การปฏิบัติแม่ผู้ก็ดี การปฏิบัติพ่อผู้ก็ดี หญิง นี้ทำงานเสร็จสิ้น ตลอดกาลเป็นนิจ. นางจึงเป็นที่รัก เป็นที่ โปรคปรานของพระโพธิสัตว์. ทั้งสองสามีภรรยามีใจชุ่มชื่น รักเดียวใจเดียว อยู่ร่วมกันด้วยความสมัครสมาน.

อยู่มาวันหนึ่ง นางสุขาดาบอกแก่พระโพธิสัตว์ว่า อยาก จะไปเยี่ยมมารดาบิดา. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า คีละน่อง จงเตรียม สะเปียงให้เพียงพอในการเดินทาง ให้ทอดของเคี้ยวต่างชนิด แล้วบรรทุกของเคี้ยวเป็นต้น ลงบนยานน้อย นั่งข้างหน้ายาน ขับไป ส่วนนางนั่งข้างหลัง. ทั้งสองไปใกล้พระนคร จึงปลด

ยานอาบนํ้าบริโภคนอาหาร. เสร็จแล้วพระโพธิสัตว์ก็เทียมยาน
นั่งไปข้างหน้า. นางสุชาดา ผัดผ้าตกแต่งร่างกายนั่งอยู่ข้างหลัง.

ในเวลาที่ยานเข้าไปภายในพระนคร พระเจ้าพาราณสี
ประทับบนคอกขสารตัวประเสริฐ. กระทำทักษิณพระนคร ได้
เสด็จมาถึงที่นั่น. นางสุชาดา ลงเดินด้วยเท้ามาข้างหลังยาน.
พระราชาทอดพระเนตรเห็นนาง ฎกรูปสมบัติของนางรักริ่ง
พระทัย มีจิตปฏิพัทธ์ทรงส่งอำมาตย์คนหนึ่งไปด้วยพระคำรัสว่า
ท่านจงไป จงรู้ว่า นางมีสามีหรือยังไม่มี. ครั้นอำมาตย์ไปก็รู้
ว่า นางมีสามีแล้ว จึงกราบทูลพระราชาวา ขอเคชะ นางมี
สามีแล้วพระเจ้าข้า บุรุษที่นั่งอยู่บนยานเป็นสามีของนาง.
พระราชาร ไม่อาจทรงอดกลั้นความมีพระทัยปฏิพัทธ์ได้ ทรง
เร่าร้อนไปด้วยกิเลส ทรงดำริว่า เราจักฆ่าเสียด้วยอุบายอย่าง
หนึ่ง แล้วยึดเอาหญิงนี้มา ทรงเรียกบุรุษคนหนึ่งมา แล้วตรัสว่า
เจ้าจงไป จงเอาปิ่นมณีนี้ไป ทำเป็นคนเดินถนน ชุกซ่อนไว้ในยาน
ของชายนี้แล้วกลับมา ทรงส่งปิ่นมณีให้ไป. เขาทูลรับพระคำรัส
จึงถือเอาปิ่นมณีนั้นไปวางไว้ในยานแล้วกลับมากราบทูลว่า
เสร็จแล้วพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ปิ่นมณีของเราหายไป.
พวกมนุษย์ ต่างพากันแตกตื่นเป็นโกลาหล. พระราชาตรัสว่า
ท่านทั้งหลายจงปิดประตูทุกด้าน ตัดการสัญจรไปมาค้นหาโจร.
พวกราชบุรุษได้ทำตามพระราชโองการ. พระนครเกิดเกรียว-
กราวกันไปทั่ว. บุรุษคนหนึ่งพาพวกเจ้าหน้าที่ไปหาพระโพธิ-

สัตว์ กล่าวว่ จงหยุดยานก่อนพ่อคุณ ปีนมณีของพระราช
หายไป เราจักตรวจยาน เมื่อตรวจยาน ยึดปীনมณีที่ตนซ่อนไว้
จับพระโพธิสัตว์โอบด้วยมือและเท้า กล่าวหาว่าเป็นโจรลักปীনมณี
แล้วมัดแขนไปพล่หลัง นำไปมอบแด่พระราช กราบทูลว่า ชาย
ผู้นี้เป็นโจรลักปীনมณี พระเจ้าข้า. พระราชามีพระบัญชาว่า
จงตัดศีรษะมันเสีย. พวกราชบุรุษเอาหวายเชี่ยนพระโพธิสัตว์
ยกละสี่ ๆ นำออกจากพระนครทางประตูขวา. แม้นางสุชาดา
ก็ทิ้งยานประคองแขนคร่ำครวญเดินรำพันตามไปข้างหลังว่า
ข้าแต่สามี ท่านได้รับทุกข์นี้เพราะอาศัยข้าพเจ้า. พวกราชบุรุษ
ให้พระโพธิสัตว์นอนหงายด้วยหมายใจว่า จักตัดศีรษะของพระ-
โพธิสัตว์นั้น. นางสุชาดาเห็นดังนั้น จึงรำลึกถึงคุณแห่งศีล
ของตน แล้วรำพันเป็นต้นว่า ชื่อว่า เทพเจ้าผู้สามารถห้าม
เหล่ามนุษย์มีนิสัยชั่วช้าสาหัส ซึ่งเบียดเบียนผู้มีศีลทั้งหลาย
ในโลกนี้ เห็นจะไม่มีแล้วหนอ จึงกล่าวคาถาแรกว่า :-

เทพเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่มีอยู่ในโลกนี้
เป็นแน่ หรือเมื่อกิจเห็นปานนี้เกิดขึ้น ย่อมพา
กันไปค้ำแรมเสียเป็นแน่ อนึ่ง สมณพราหมณ์
ทั้งหลายอันเขาสมมติว่า เป็นผู้รักษาโลก ไม่มี
อยู่ในโลกนี้เป็นแน่ เมื่อชนทุกศีลกระทำความ
อันสาหัสบุคคลผู้ห้ามปรามไม่มีอยู่เป็นแน่.

ในบทเหล่านั้น บทว่า น สนฺติ เทว ความว่า เทพเจ้าทั้งหลาย ผู้ดูแลผู้มีศีล และห้ามคนชั่วไม่มีอยู่ในโลกนี้เป็นแน่. บทว่า ปวสนฺติ นฺน ความว่า หรือเมื่อกิจเห็นปานนี้เกิดขึ้น เทพเจ้าทั้งหลาย ก็พากันไปค้างแรมเสีย คือ ไปอยู่ที่อื่นหมดเป็นแน่. บทว่า อิธ โลกปาลา ความว่า แม้สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้มีศีล ผู้อนุเคราะห์ที่เขาสมมติว่าเป็นผู้รักษาโลก เห็นจะไม่มีอยู่ในโลกนี้เป็นแน่. บทว่า สหสา กรฺนฺตานิ อสฺยฺตานิ ได้แก่ คนทุศีล ผู้กระทำความชั่ว คือกรรมหยาบช้า ไม่สอบสวนให้ถ่องแท้. บทว่า ปฏฺิเสธทาโร คือผู้ห้ามว่า ท่านทั้งหลายอย่าทำความเห็นปานนี้ จะทำดังนี้ไม่ได้ ดังนี้คงไม่มีเลย.

เมื่อนางผู้สมบุรณ์ด้วยศีลคร่ำครวญอยู่อย่างนี้ อาสนะที่ประทับนั่งของท้าวสักกเทวราชก็แสดงอาการร้อน. ท้าวสักกะทรงรำพึงว่า ใครหนอหวังจะให้เราเคลื่อนจากตำแหน่งสักกะ ครั้นทรงทราบเหตุนี้ว่า พระราชาพาราณสีทรงทำกรรมหยาบยิ่งนัก ทำให้นางสุชาดาผู้สมบุรณ์ด้วยศีลลำบาก เราควรจะไปในบัดนี้ จึงเสด็จลงจากเทวโลก บันดาลให้พระราชาลามกซึ่งประทับนั่งบนหลังคชสารเสด็จลงจากคชสาร ให้บรรทมหงายเหนือเตียงสัณฐาน แล้วทรงอุ้มพระโพธิสัตว์ให้ทรงเครื่องอลังการพร้อมสรรพ ทรงเพศเป็นพระราชาประทับนั่งเหนือคอกชสาร. เพชฌฆาตผู้ยื่นเงี้ยววานคอยจะตัดศีรษะ ก็ตัดเอาพระเศียรของพระราชา. ในเวลาคัตนั้นเองจึงรู้ว่าเป็นพระเศียร

ของพระราชา. ท้าวสักกเทวราชทรงแสดงพระกายให้ปรากฏ
เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ ทรงกระทำราชาภิเษกแก่พระราชา
ทรงตั้งตำแหน่งอัครมเหสีแก่นางสุชาดา.

พวกอำมาตย์ พราหมณ์ และคหบดีเป็นต้น เห็นท้าวสักก-
เทวราชแล้ว ต่างชื่นชมปรีดาว่า พระราชาผู้ปราศจากกรรม
สิ้นพระชนม์แล้ว บัดนี้พวกเราได้พระราชาผู้ทรงธรรม ซึ่ง
ท้าวสักกะทรงประทาน. ท้าวสักกะประทับอยู่บนอากาศ ทรง
ตรัสแก่บริษัททั้งหลายว่า พวกท่านได้พระราชาองค์นี้ที่ท้าว-
สักกะให้แล้ว. มีเทวดำรัสต่อไปว่า คุณอนมหาราช ตั้งแต่นี้ไป
ขอให้ท่านครองราชสมบัติโดยธรรมเถิด หากพระราชาไม่
ประกอบด้วยธรรม ฝนก็จะไม่ตกต้องตามฤดูกาล ภัยสามอย่าง
เหล่านี้คือ ภัยเกิดจากความอดหยาก ๑ ภัยเกิดจากโรค ๑ ภัย
เกิดจากศัตรู ๑ ก็จะมีบังเกิดขึ้นเมื่อจะถวายโอวาท จึงตรัส
คาถาที่ ๒ ว่า :-

ในรัชสมัยของพระเจ้าอรรคมิกราช ฝน
ย่อมตกในเวลาอันไม่ควรตก ในเวลาไม่ควรตก
ก็ไม่ตก พระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมนั้น ไซ้ว่า
จะได้รับความยากเข็ญด้วยเหตุมีประมาณเท่านั้น
ก็หามิได้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อกาล ความว่า ในรัชสมัยของ
พระเจ้าอรรคมิกราช ฝนย่อมตกในกาลอันไม่ควร คือในเวลา

ข้าวสุกแล้วบ้าง ในเวลาเกี่ยวบ้าง ในเวลานวดเป็นต้นบ้าง.
บทว่า กาล ความว่า แต่ไม่ตก ในเวลาประกอบภาระงานและ
ชวนขวยในการทำงาน ในเวลาหว่าน ในเวลาข้าวกล้า ข้าวอ่อน
ในเวลาข้าวตั้งท้อง. บทว่า สกฺกา จ จวติ ฐานะ ความว่า เคลื่อน
จากฐานะอันได้แก่สวรรค์ ก็จากเทวโลก. จริงอยู่พระราชผู้
ไม่ตั้งอยู่ในธรรมชื่อว่าเคลื่อนจากเทวโลก เพราะไม่ได้ลาภ
หรือเมื่อครองราชสมบัติอยู่บนสวรรค์ ก็ชื่อว่าเคลื่อนจากสวรรค์
นั้น. บทว่า นนฺ โส ตาวตา หโต ความว่า พระราชผู้ไม่ตั้ง
อยู่ในธรรมนั้น จะถูกกำจัดด้วยเหตุเพียงนี้เป็นแท้. อีกอย่างหนึ่ง
จักเดือดร้อนในมหานรกแปดขุม และในอุสสทนรกสิบหกขุม
นี้เป็นอธิบายในบทนี้.

ท้าวสักกะประทานโอวาทแก่มหาชนอย่างนี้แล้ว ได้เสด็จ
กลับไปยังเทวสถานของพระองค์. แม้พระโพธิสัตว์ก็ครองราช-
สมบัติโดยธรรม ทรงบำเพ็ญทางไปสวรรค์ให้บริบูรณ์.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. พระราชผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมในครั้งนั้นได้เป็นเทวทัต
ในครั้งนี้ ท้าวสักกะได้เป็นอนรุท นางสุชาดาได้เป็นมารดา
ราहुล ส่วนพระราชที่ท้าวสักกะประทาน คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาฉฬภังคชาดกที่ ๔

๕. ปัพพตูปัตถรชาดก

ว่าด้วยสระที่เชิงเขาลาด

[๒๓๙] สระโบทกษณินอันเกษม เกิดอยู่ที่เชิงเขา
ลาดน้ำรินรมย์ สุนัขจึงจากรู้ว่าสระนั้นอันราชสีห์
รักษาอยู่ แล้วลงไปดื่มน้ำได้.

[๒๔๐] ข้าแต่มหाराชชะ ถ้าสัตว์ทั้งหลายที่มีเท้า
พากันดื่มน้ำในแม่น้ำใหญ่ แม่น้ำจะกลายเป็น
ไมใช่แม่น้ำเพราะเหตุนั้นก็หาไม่ ถ้าบุคคลทั้ง
สองนั้น เป็นที่รักของพระองค์ พระองค์ก็ทรง
งดโทษเสีย.

จบ ปัพพตูปัตถรชาดกที่ ๕

อรรถกถापัพพตูปัตถรชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารทรง
ปรารภพระเจ้าโกศล ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
ปัพพตูปัตถเร รมเม ดังนี้.

ได้ยินว่าอำมาตย์คนหนึ่ง ของพระเจ้าโกศลก่อการร้าย
ขึ้นภายในพระราชวัง พระราชาทรงสอบสวน ทรงทราบเรื่อง
นั้นโดยถ่องแท้แล้ว จึงเสด็จไปยังพระเชตวันด้วยทรงดำริว่า

จักราบทูลพระศาสดา ถวายบังคมพระศาสดาแล้วตรัสถามว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อำมาตย์คนหนึ่งก่อการร้ายขึ้นภายใน
พระราชวังของข้าพระองค์ จะควรทำอย่างไรแก่อำมาตย์ผู้นั้น
พระพุทธเจ้าข้า. ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสถามพระราชนั้นว่า
มหาบพิตร ก็อำมาตย์ผู้นั้นมีอุปการะต่อพระองค์ และหญิงนั้น
เป็นที่รักของพระองค์หรือ กราบทูลว่า เป็นเช่นนั้นพระพุทธเจ้าข้า
อำมาตย์ผู้นั้นมีอุปการะยิ่งนัก ช่วยเหลือราชตระกูลทุกอย่าง
ทั้งหญิงนั้นก็เป็นที่รักของหม่อมฉัน มีพระพุทธดำรัสว่า มหา-
บพิตร ไม่ควรลงโทษในเสวกผู้มีอุปการะและในหญิงซึ่งเป็นที่รัก
ของพระองค์ แม้แต่ก่อนพระราชาทั้งหลายทรงสดับถ้อยคำของ
เหล่าบัณฑิต ก็ยังไม่ทรงวางพระทัยเป็นกลาง เมื่อพระราชา
ทูลอาราธนา จึงทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลอำมาตย์ ครั้น
เจริญวัย ก็ได้มีหน้าที่ถวายอภินันทนาการและธรรมของพระองค์. ครั้งนั้น
อำมาตย์คนหนึ่งของพระราชา ก่อเหตุร้ายภายในพระราชวัง
พระราชาทรงทราบเรื่องนั้นโดยถ่องแท้ จึงทรงดำริว่า ทั้ง
อำมาตย์ก็มีอุปการะแก่เรามาก ทั้งหญิงนี้ก็เป็นที่รักของเรา
จะทำลายคนทั้งสองนี้ไม่ได้ เราจะถามปัญหาแก่อำมาตย์บัณฑิต
ถ้าจะต้องอดทนได้ เราก็จะอดทน ถ้าอดทนไม่ได้เราก็จะไม่
อดทน จึงตรัสเรียกหาพระโพธิสัตว์ให้อาสนะแล้วตรัสว่า ท่าน

**ไม่ใช่แม่น้ำ เพราะเหตุนั้นก็หาไม่ได้ ถ้าบุคคล
ทั้งสองนั้นเป็นที่รักของพระองค์ พระองค์ก็ทรง
งดโทษเสีย.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สาปทานิ** ได้แก่ มิใช่สุนัขจิ้งจอก
อย่างเดียวกัน สัตว์มีเท้าทั้งหมด มีสุนัข ม้า แมว และเนื้อ
ก็ดื่มกิน. สัตว์ทั้งหลายย่อมดื่มน้ำในแม่น้ำอันชื่อว่า โบกขรณี
เพราะดาดายไปด้วยดอกบัว. บทว่า **น เตน อนทิ โหติ** ความว่า
ก็สัตว์ทุกชนิดที่กระหาย ทั้งมีสองเท้าและสี่เท้าทั้งงูและปลา
ย่อมดื่มน้ำในแม่น้ำ. แม่น้ำนั้นจะชื่อว่า ไม่ใช่แม่น้ำเพราะเหตุนี้
ก็หาไม่ได้ ทั้งชื่อว่าเป็นแม่น้ำนั้นก็หาไม่ได้. ถามว่าเพราะเหตุไร
แก้วว่า เพราะเป็นของสาธารณ์แก่สัตว์ทั่วไป อนึ่ง แม่น้ำที่ใคร ๆ
ดื่มน้ำไม่เสียหาย ฉนใด แม้หญิงก็ฉนนั่น ล่วงละเมิดสามีด้วย
อำนาจกิเลส ไปอยู่ร่วมกับชายอื่นจะชื่อว่า มิใช่หญิงก็หาไม่ได้.
ถามว่า เพราะเหตุไร. แก้วว่า เพราะเป็นของสาธารณ์แก่คน
ทั่วไป. ทั้งไม่ชื่อว่าเป็นหญิงคน. ถามว่า เพราะเหตุไร. แก้วว่า
เพราะความเป็นผู้บริสุทธิ์ โดยเปรียบเหมือนน้ำ. บทว่า **ขมสุสุ
ยทิ เต ปิยา** ความว่า หากว่าหญิงนั้นเป็นที่รักของพระองค์
และอำมาตย์นั้นเป็นผู้มีอุปการะมากแก่พระองค์ ขอพระองค์
จงงดโทษแก่เขาทั้งสองเถิด คือทรงตั้งพระองค์ไว้เป็นกลาง.

พระมหาสัตว์ได้ถวายโอวาทแก่พระราชาอย่างนี้. พระ-
ราชาทรงตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์แล้วมีพระดำรัสว่า

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 250

ยกโทษแก่คนทั้งสองว่า ตั้งแต่นี้ไป เจ้าทั้งสองอย่าทำกรรมชั่ว
เช่นนี้อีก. พระราชาทรงทำบุญมีทานเป็นต้น เมื่อสิ้นพระชนม์
ทรงบำเพ็ญทางไปสวรรค์ให้บริบูรณ์.

แม้พระราชาโกศลได้ทรงสดับพระธรรมเทศนานี้แล้ว
ก็ทรงยกโทษให้คนทั้งสองเหล่านั้น วางพระองค์เป็นกลาง.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. พระราชาในครั้งนั้นได้เป็นอานนท์ในครั้งนี้ ส่วนอำมาตย์
บัณฑิตได้เป็นเรตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาปัပ္พตูปัตถชาดกที่ ๕

๖. วลาหกัสสชาดก

ว่าด้วยความสวัสดิ

[๒๔๑] นรชนเหล่าใดไม่ทำตามโอวาทอันพระ-
พุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว นรชนเหล่านั้นจักต้อง
ถึงความพินาศ เหมือนพ่อค้าทั้งหลายถูกนาง
ผีเสื้อหลอกลวงให้อยู่ในอำนาจ ฉะนั้น.

[๒๔๒] นรชนเหล่าใด ทำตามโอวาทอันพระ-
พุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว นรชนเหล่านั้นจักถึงฝั่ง
สวัสดิคือพ่อค้าทั้งหลายทำตามถ้อยคำอันมา-
วลาหกกล่าวแล้ว ฉะนั้น.

จบ วลาหกัสสชาดกที่ ๖

อรรถกถาวลาหกัสสชาดกที่ ๖

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภภิกษุผู้กระสันรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำ
เริ่มต้นว่า เย น กาหnutí โอวาทำ ดังนี้.

ความย่อมีอยู่ว่า ภิกษุนั้นเมื่อพระศาสดาตรัสถามว่า
คู่ก่อนภิกษุเชอกระสันจริงหรือ กราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า
ตรัสถามว่า เพราะเหตุไร กราบทูลว่า เพราะเห็นมาตุคามแต่งตัว

งดงามคนหนึ่ง จึงกระสันด้วยอำนาจกิเลส. ลำดับนั้นพระศาสดา
ตรัสกะภิกษุเห็นว่า คู่ก่อนภิกษุ ธรรมดาหญิงเหล่านี้ เล่าโลม
ชายด้วย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และด้วยมารยาหญิง
กระทำให้อยู่ในอำนาจของตน เขาเรียกว่านางยักษิณี เพราะ
เล่าโลมชายด้วยกริคราย ครั้นรู้ว่าชายนั้นตกอยู่ในอำนาจแล้ว
ก็จะให้ถึงความพินาศแห่งศีล และความพินาศแห่งขนบประเพณี
จริงอยู่ แม้แต่ก่อนพวกนางยักษิณีเข้าไปหาพวกผู้ชายหมู่หนึ่ง
ด้วยมารยาหญิง แล้วเล่าโลมพวกพ่อค้าให้อยู่ในอำนาจของ
ตน ครั้นเห็นชายอื่นอีก ก็ฆ่าพวกพ่อค้าเหล่านั้นทั้งหมดให้ถึง
แก่ความตาย เกี่ยวกินหมอบ ๆ ทั้งมีเลือดไหลออกจากด้านกาง
ทั้งสองข้าง แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลที่เกาะตามปณณิ มีเมืองยักษชื่อ สิริสวัสดิ.
พวกนางยักษิณีอาศัยอยู่ในเมืองนั้น. ในเวลาที่พวกพ่อค้าเรือ
อับปาง นางยักษิณีเหล่านั้น ก็พากันประดับตกแต่งร่างกาย
ให้ถือของเคี้ยวของบริโภค มีหมู่ทาสีแวดล้อม อุ้มทารกเข้าไป
หาพวกพ่อค้าเพื่อให้คนเหล่านั้นทราบ ว่า พวกเราก็มายี่อยู่ของ
มนุษย์ จึงแสดงกิจเป็นต้นว่า พวกมนุษย์ ผุงโค สุนัข กำลัง
ทำกสิกรรม โครักขกรรม เป็นต้นในที่นั้น ๆ แล้วเข้าไปหา
พวกพ่อค้ากล่าวว่า เชิญดื่มข้าวยาคุนี้ เชิญบริโภคอาหารนี้
เชิญเคี้ยวของเคี้ยวนี้. พวกพ่อค้าที่ไหวพริบ บริโภคอาหาร
ที่นางยักษิณีเหล่านั้นให้แล้ว ๆ. ครั้นถึงเวลาที่พวกเขาเคี้ยว

บริโภคน้ำดื่มเสร็จแล้วพักผ่อน ยักษิณีจึงถามว่า พวกท่านอยู่ที่ไหน มาจากไหน จะไปไหน มาทำอะไรที่นี่ เมื่อพวกพ่อค้าตอบว่า พวกเราเรืออับปาง จึงพากันมาที่นี่ นางยักษิณีกล่าวว่า ดีละ พ่อคุณ แม้สามีของพวกเราขึ้นเรือไป ล่องไปสามเดือนแล้ว ชะรอยเขาจักตายกันหมด แม้พวกท่านก็เป็นพ่อค้าเหมือนกัน พวกเราจะเป็นหญิงรับใช้พวกท่าน แล้วเล่าโลมพวกพ่อค้า เหล่านั้นด้วยมารยาห้าวร้าวและจริตของสตรี พาไปเมืองยักษ์ หากมีพวกมนุษย์ที่ถูกจับไปไว้ก่อน ก็จงจำมนุษย์เหล่านั้น ด้วยโซ่กายสิทธิ์ขังไว้ในห้องคุมขัง กระทำมนุษย์ที่จับได้ภายหลัง ให้เป็นสามีของตน แต่เมื่อไม่ได้มนุษย์เรืออับปางในที่พักของตน ก็เที่ยววนเวียนอยู่ฝั่งสมุทร คือเกาะไม้ขานางฝั่งโน้น เกาะไม้กาะทิงฝั่งนี้ นี่เป็นธรรมดาของพวกยักษิณี.

อยู่มาวันหนึ่ง พ่อค้าเรืออับปาง ๕๐๐ พากันขึ้นไปใกล้ เมืองของยักษิณี. ยักษิณีเหล่านั้นจึงไปหาพวกพ่อค้าเล่าโลม แล้วนำมาเมืองยักษ์ ล่ามพวกมนุษย์ที่จับไว้ครั้งแรกด้วยโซ่ กายสิทธิ์ขังไว้ในที่คุมขัง หัวหน้านางยักษิณีก็ให้หัวหน้าพ่อค้า เป็นสามี ยักษิณีที่เหลือก็ให้พ่อค้าคนอื่นเป็นสามี เป็นอัน ยักษิณี ๕๐๐ ได้ทำให้พ่อค้า ๕๐๐ เป็นสามีของตนด้วยประการ ฉะนี้.

ต่อมานางยักษิณีหัวหน้านั้น ครั้นเวลากลางคืน เมื่อ พ่อค้าหลับ จึงลุกขึ้นไปล่ามมนุษย์ทั้งหลายในเรือนคุมขัง กินเนื้อ

เสร็จแล้วก็กลับมา. แม้ยักษ์ที่เหลือก็ทำอย่างนั้นเหมือนกัน.
ในเวลาที่หัวหน้ายักษ์กินเนื้อมนุษย์แล้วกลับมาร่างกายมักเย็น.
หัวหน้าพ่อค้าคอยสังเกตอยู่ ครั้นรู้ว่ามันเป็นยักษ์ จึงรำพึง
ต่อไปว่า หญิง ๕๐๐ เหล่านี้ น่าจะเป็นยักษ์ พวกเราควรจะ
หนีไปเสีย รุ่งเช้าเดินไปเพื่อล้างหน้า จึงบอกแก่พวกพ่อค้าว่า
หญิงเหล่านี้เป็นยักษ์ มิใช่หญิงมนุษย์ ในเวลาที่พวกอื่นเรือ
อับปางมา พวกมันจะให้คนเหล่านั้นเป็นสามีนแล้วก็กินพวกเรา
เสีย. มาเถิดพวกเราพากันหนีไปเถิด. ในพวกพ่อค้าเหล่านั้น
พ่อค้าสองร้อยห้าสิบคนกล่าวว่า เราไม่อาจจะทิ้งหญิงเหล่านี้
ไปได้ดอก พวกท่านไปกันเถิด พวกเราจักไม่หนีไปละ. หัวหน้า
พ่อค้าก็พาพวกพ่อค้าสองร้อยห้าสิบคน ซึ่งเชื่อฟังคำของตน
กลัวยักษ์เหล่านั้นหนีไป. ก็ในเวลานั้นพระโพธิสัตว์บังเกิด
ในกำเนิดม้าวลาห. ม้านั้นมีสีขาวปลอด มีศีรษะเหมือนกา
ผมเป็นปอย มีฤทธิ์เหาะเหินได้. ม้าวลาहनั้นเหาะมาจากเขา
หิมพานต์ไปยังเกาะตามพินฉิ บริโภคข้าวสาลีที่เกิดเองใน
เปือกตม ไกล่สระตามพินฉินั้น แล้วกลับไป. อนึ่ง เมื่อเหาะไป
นั้นก็พูดเป็นภาษามนุษย์ ซึ่งได้อบรมมาด้วยความกรุณาสามครั้ง
ว่า มีผู้ประสงค์จะไปชนบทใหม่ มีผู้ประสงค์จะไปชนบทใหม่
มีผู้ประสงค์จะไปชนบทใหม่. พวกพ่อค้าเหล่านั้นได้ยินคำของ
ม้านั้น จึงพากันเข้าไปหาพระองค์อัญชลี กล่าวว่า พวกข้าพเจ้า
จักไปชนบท. ม้าบอกว่า ถ้าเช่นนั้น จงขึ้นหลังเราเถิด. ครั้นแล้ว

พ่อค้าบางพวกก็ขึ้นหลัง. บางพวกก็จับหาง. บางพวกขึ้นประคอง
อัญชลี. พระโพธิสัตว์จึงพาพวกพ่อค้าทั้งหมด แม้ที่สุดพวกที่
ขึ้นประคองอัญชลีไปสู่ชนบท ด้วยอานุภาพของตน ให้ทุกคนอยู่
ในที่ของตน ๆ แล้วก็ไปที่อยู่ของตน. นางยักษิณีเหล่านั้นใน
เวลาที่พวกอื่นมาถึงก็ฆ่ามนุษย์สองร้อยห้าสิบคนที่ทิ้งไว้ในที่นั้น
กินเสีย.

พระศาสดา ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย พวกพ่อค้าที่ตกอยู่ในอำนาจของยักษิณีได้สิ้น
ชีวิตลง พวกที่เชื่อคำของพญาม้าวลาห ก็กลับไปอยู่ในที่ของตน ๆ
ฉันใด. ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ซึ่งไม่ทำตามโอวาท
ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมถึงความทุกข์
ใหญ่ในอบายสี เป็นต้นว่า เครื่องจองจำห้าประการ และเครื่อง
กรรมกรรม ส่วนผู้ที่เชื่อฟังโอวาทย่อมบรรลุนิพพานะเหล่านี้ คือ
กุศลสมบัติ ๓ สวรรค์ชั้นกามาพจร ๖ พรหมโลก ๒๐ แล้วทำ
ให้แจ้งอมตมทานุพพาน เสวยสุขเป็นอันมาก ครั้นพระองค์ตรัสรู้
อภิสัมโพธิญาณแล้ว จึงตรัสคาถาเหล่านี้ว่า :-

นรชนเหล่าใดไม่ทำตามโอวาทที่พระ-

พุทธเจ้าตรัสไว้ นรชนเหล่านั้นจักต้องถึงความ
พินาศ เหมือนพ่อค้าทั้งหลายถูกนางผีเสื้อหลอก
ลวงให้อยู่ในอำนาจฉะนั้น.

นรชนเหล่าใด ทำตามโอวาทอันพระ-
พุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว นรชนเหล่านั้นจักถึงฝั่ง
สวัสดิ์ ดูจพ้อคำทั้งหลาย ทำตามถ้อยคำที่มัว-
วลาหกกล่าวแล้ว ฉะนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เย น กานฺหฺติ คือ ชนเหล่าใด
ไม่เชื่อคำสอน. บทว่า พฺยสนฺ เต คมฺมฺสฺสนฺติ ได้แก่ ชนเหล่านั้น
จักถึงมหาพินาศ. บทว่า รกฺขสฺสึหฺว วาณฺชิฯ ได้แก่ เหมือนพ้อคำ
ที่ถูกนางยักษิณีเฝ้าโลมฉะนั้น. บทว่า โสตุถิปาริ คมฺมฺสฺสนฺติ
ได้แก่ จักถึงพระนิพพานโดยไม่มีอันตราย. บทว่า วลาเหเนว
วาณฺชิฯ ได้แก่ เหมือนพ้อคำที่มัววลาหกกล่าววว่า จงมาเถิด
ก็เชื่อฟังมานั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอายอดแห่งพระธรรมเทศนา
ด้วยอมตมทานุพพานว่า ชนทั้งหลายผู้เชื่อฟังคำสอนของพระ-
พุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมถึงนิพพานอันเป็นฝั่งแห่งสงสารเหมือน
พ้อคำเหล่านั้น ไปถึงฝั่งแห่งมหาสมุทรแล้วก็ได้ไปในที่ของตน ๆ.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังฆธรรม ทรงประชุมชาดก. เมื่อจบสังฆธรรม ภิกษุผู้กระสัน
ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล. ภิกษุอื่นหลายรูปได้บรรลุโศคาปัตติผล
สกิทากามิผล อนาคามิผลและอรหัตผล. พ้อคำสองร้อยห้าสิบ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 257

คนที่เชื่อฟังคำของม้าวลาหในครั้งนั้น ได้เป็นพุทธบริษัทในครั้ง
นี้. ส่วนพญาม้าวลาห ก็เรอตถาคตนี้อแล้ว.

จบ อรรถกถาวลาหกัศชาดกที่ ๖

๗. มิตตามิตตชาดก

อาการของผู้เป็นมิตรและมิใช่มิตร

[๒๔๓] ศัตรูเห็นเข้าแล้วไม่ยิ้มแย้ม ไม่แสดงความยินดีตอบ สบตากันแล้วเบือนหน้าหนีไม่แลดูประพุดติตรงกันข้ามเสมอ.

[๒๔๔] อาการเหล่านี้ มีปรากฏอยู่ในศัตรู เป็นเครื่องให้บัณฑิตเห็นและได้ฟังแล้ว ฟังรู้ได้ว่าเป็นศัตรู.

จบ มิตตามิตตชาดกที่ ๗

อรรถกถามิตตามิตตชาดกที่ ๗

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ทรงปรารภ ภิกษุรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า น นํ อุมุหยเต ทิสฺวา ดังนี้.

ภิกษุรูปหนึ่งถือเอาเศษผ้าผืนหนึ่งด้วยความวิสาสะที่ พระอุปัชฌายะวางไว้ ด้วยคิดว่า เมื่อเราถือเอาแล้ว พระอุปัชฌายะของเราจะไม่โกรธ แล้วทำเป็นถุงใส่รองเท้า ภายหลังจึงบอก พระอุปัชฌายะ. ครั้นพระอุปัชฌายะถามภิกษุนั้นว่า เพราะเหตุใดท่านจึงถือเอา เมื่อภิกษุนั้นตอบว่า ถือเอาโดยวิสาสะของ

พระคุณท่านด้วยคิดว่า เมื่อเราถือเอาแล้ว พระอุปัชฌายะจักไม่โกรธขอรับ พระอุปัชฌายะจึงกล่าวว่า ชื่อว่าวิสาสะของคุณกับของผมเป็นอย่างไร แล้วโกรธลุกขึ้นตบ. การกระทำของพระอุปัชฌายะนั้นได้ปรากฏในพวกภิกษุ.

อยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายประชุมสนทนากันในโรงธรรมว่า อาวุโสทั้งหลาย ได้ยินมาว่า ภิกษุหนุ่มรูปโน้น ได้ถือเอาเศษผ้าของพระอุปัชฌายะโดยวิสาสะ แล้วทำเป็นถุงใส่รองเท้า ครั้นพระอุปัชฌายะถามว่า ชื่อว่าวิสาสะของคุณกับของผมเป็นอย่างไร แล้วโกรธลุกขึ้นตบ. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นไม่มีวิสาสะกับสัทธาวิหริกของตน มิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็ไม่มีความวิสาสะเหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพรหมณ์ แคว้นกาสิ ครั้นเจริญวัยออกบวชเป็นฤๅษี ยังอภิญญาและสมาบัติให้เกิดขึ้นครบประจำขณะอาศัยอยู่ ณ หิมวันตประเทศ. ในหมู่ฤๅษีนั้นมีดาบสรูปหนึ่งไม่เชื่อคำพระโพธิสัตว์ เลี้ยงลูกช้างกำพร้าไว้เชือกหนึ่ง. ครั้นลูกช้างเติบโตใหญ่ขึ้นได้ฆ่าดาบสนั้นเสีย แล้วหนีเข้าไปป่า. หมู่ฤๅษีครั้งทำการฌาปนกิจศพดาบสนั้นเสร็จแล้วจึงเข้าไปล้อมถามพระโพธิสัตว์ว่า พระคุณเจ้า

ขอรับ ความเป็นมิตรหรือความเป็นศัตรู จะสามารถรู้ได้ด้วย
เหตุอะไร. พระโพธิสัตว์เมื่อจะบอกว่าด้วยเหตุนี้ ๆ จึงได้กล่าว
คาถาเหล่านี้ว่า :-

ศัตรูเห็นเข้าแล้ว ไม่ยิ้มแย้ม ไม่แสดง
ความยินดีตอบ สบตากันแล้วเบือนหน้าหนีไม่
แลดู ประพฤติตรงกันข้ามเสมอ. อาการเหล่านี้
มีปรากฏอยู่ในศัตรู เป็นเครื่องให้บัณฑิตเห็น
และได้ฟังแล้วพึงรู้ได้ว่าศัตรู.

ในบทเหล่านั้น บทว่า น นํ อุมุหฺยเต ทิสฺวา ความว่า ก็ผู้
ได้เป็นศัตรูของคนใด ผู้นั้นเห็นคนนั้นแล้ว ย่อมไม่ยิ้มแย้ม คือ
ไม่หัวเราะ ไม่แสดงอาการร่าเริง. บทว่า น จ นํ ปฺภินฺนุทฺติ
ได้แก่ แม้ได้ยินคำของเขา ย่อมไม่ชื่นชมบุคคลนั้น คือไม่พลอย
ยินดีว่า คำพูดของผู้ที่ดี เป็นสุภาษิต. บทว่า จกฺขุณี จสฺส น
ททฺนฺติ ได้แก่ ตาค่อย ๆ จ้องกันแล้วหลบหน้าเสียไม่มองดู คือ
เมินตาไปทางอื่นเสีย. บทว่า ปฺภฺวโลมฺมจ วตฺตติ. ได้แก่ ไม่ชอบใจ
การกระทำทางกาย ทางวาจาของเขา คือถือตรงกันข้าม แสดง
กิริยาเป็นขี้ศึก. บทว่า อาการา ได้แก่ เหตุ. บทว่า เยหิ อมิตฺตํ
ความว่า เหตุที่บุคคลผู้เป็นบัณฑิตเห็นและได้ยินแล้ว พึงรู้ได้ว่า
ผู้นี้เป็นศัตรูของเรา. ส่วนความเป็นมิตรพึงรู้ได้จากอาการ
ตรงกันข้ามกับศัตรูนั้น.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 261

พระโพธิสัตว์ครั้งนั้นบอกเหตุแห่งความเป็นมิตรและเป็น
ศัตรูกันอย่างนี้แล้ว จึงเจริญพรหมวิหาร เข้าถึงพรหมโลก.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. ดาบสผู้เลี้ยงช้างในครั้งนั้น ได้เป็นสัทธาวิhariกในครั้ง
นี้ ช้างได้เป็นพระอุปัชฌายะ หมูบริษัทได้เป็นพุทธบริษัท ส่วนครู
ประจำคณะ คือ เราตถาคต.

จบ อรรถกถามิตตามิตตชาดกที่ ๗

๘. ราชชาดก

เรื่องจริงเก่าไม่ดีไม่ควรพูด

[๒๔๕] ลูกรัก พอกลับมาจากที่ค้างแรม กลับมา
เดี่ยวนี้เอง ไม่นานเท่าไรนัก แม่ของเจ้าไม่ไป
คบหานบุรุษอื่นดอกหรือ.

[๒๔๖] ธรรมดาบัณฑิตไม่พูดวาจาที่ประกอบด้วย
ความจริง แต่ไม่ดี ขึ้นพูดไปจะต้องนอนอยู่
ดูจนกแหกเต้าชื่อว่าไปฎฐปาทะถูกเผาจนจมอยู่
ในเตาไฟ ฉะนั้น.

จบ ราชชาดกที่ ๘

อรรถถถาราชชาดกที่ ๘

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภภิกษุผู้กระสันรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้น
ว่า ปวาสา อาคโต ตาต ดังนี้.

ได้ยินว่า พระศาสดาตรัสถามภิกษุนั้นว่า คุณก่อน
ภิกษุ ได้ยินว่าเธอกระสันจริงหรือ ภิกษุนั้นกราบทูลว่า จริง
พระเจ้าข้า ตรัสถามว่า เพราะเหตุไรเธอจึงกระสัน กราบทูลว่า
ข้าพระองค์เห็นหญิงงามคนหนึ่ง จึงกระสันเพราะอำนาจกิเลส

พระพุทธเจ้าข้า. ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะภิกษุเห็นว่า คุณก่อน
ภิกษุ ธรรมดาตามคุณใคร ๆ ก็ไม่อาจรักษาไว้ได้ แม้เมื่อก่อน
เขาวางยามประจักษ์รักษาไว้ ยังไม่อาจรักษาไว้ได้ เธอจะต้องการ
มาตุคามไปทำอะไร แม้ได้แล้ว ก็ไม่อาจรักษาไว้ได้ แล้วทรง
นำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในกำเนิดคนกแขกเต้า. ชื่อว่า
ราชา. นกแขกเต้านั้นมีน้องชื่อโปกฐุปาทะ. พราหมณ์หนึ่งจับ-
นกแขกเต้าสองพี่น้องในขณะยังอ่อนอยู่ไปให้แก่พราหมณ์คนหนึ่ง
ในกรุงพาราณสี. พราหมณ์เลี้ยงดูนกแขกเต้าไว้ในฐานะบุตร.
แต่นางพราหมณีของพราหมณ์เป็นหญิงไม่รักษาเนื้อรักษาตัว
เป็นคนทุศีล. เมื่อพราหมณ์จะไปทำการค้าจึงเรียกลูกนกแขกเต้า
นั้นมาสั่งว่า แน่ะลูกพ่อ พ่อจะไปทำการค้า เจ้าทั้งสองคอยดูการ
กระทำของแม่เจ้าทั้งในเวลากลางวัน และกลางคืน ฟังสืบดูว่า
มีชายอื่นไปมาหรือไม่ ครั้นมอบหมายนางพราหมณีกับลูกนก
แขกเต้าแล้วก็ไป. นางพราหมณีตั้งแต่พราหมณ์ออกไปแล้ว ก็
ประพฤติดอนาจาร. คนที่มา ๆ ไป ๆ ทั้งกลางวันกลางคืน ช่างมาก
มายเหลือเกิน นกโปกฐุปาทะเห็นดังนั้น จึงถามนกราชะว่า
พราหมณ์ได้มอบพราหมณีนี้แก่เราไว้แล้วจึงไป และนางพราหมณี
นี้ก็ทำการน่าอดสู เราจะว่าเกิดหรือ. นกราชะตอบว่า อย่าว่า
แก่เลยน้อง. นกโปกฐุปาทะ ไม่เชื่อฟังคำของนกราชะ จึงไปต่อว่า

นางพราหมณีว่า แม่ เพราะอะไร แม่จึงทำกรณาดุสยอย่างนี้.
นางพราหมณีอยากจะฆ่านกไปภูฏปาทะนักรักทำเป็นรัก เรียกมาพูด
ว่า นี้อีกเจ้าก็เป็นลูกของแม่ ตั้งแต่ไปแม่จักไม่ทำอีก มานี้ก่อน
ซิลูก พอนกไปภูฏปาทะมาก็ตะคอกว่า เจ้าพูดกะเรา เจ้าไม่รู้
ประมาณตน แล้วบิดคอเสียจนตายโยนลงไปในเตา. พราหมณ์
มาถึงพักผ่อนแล้วเมื่อจะถามพระโพธิสัตว์ว่า แน่พ่อราชาแม่
ของเจ้าทำอนาจารหรือเปล่า จึงกล่าวคาถาแรกว่า :-

**ลูกรัก พ่อกลับมาจากที่ค้ำแรม กลับมา
เดี๋ยวนี้เอง ไม่นานเท่าไรนัก แม่ของเจ้าไม่ไป
คบหาบุรุษอื่นดอกหรือ.**

อธิบายความแห่งคาถานั้นว่า แน่พ่อราชา พ่อกลับมา
จากที่ค้ำแรม พ่อเพิ่งมาเดี๋ยวนี้เอง มาไม่นานนัก ด้วยเหตุนี้
พ่อไม่รู้เรื่องราวจะขอลถามเจ้า ลูกก่อนลูก แม่ของเจ้าไม่คบหา
ชายอื่นดอกหรือ

นกราชตอบว่า ข้าแต่พ่อธรรมดาบัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่
กล่าวคำจริงหรือไม่จริงที่ไม่ทำให้พ้นทุกข์ได้ เมื่อจะแจ้งให้ทราบ
จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

**ธรรมดาบัณฑิตไม่พูดวาจาที่ประกอบ
ด้วยความจริง แต่ไม่ดี ขึ้นพูดไปจะต้องนอนอยู่
จนจนแค้นเข้าไปภูฏปาทะถูกเผาจนจมอยู่ใน
เตาไฟฉะนั้น.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า คิริ คือ คำพูด. จริงอยู่ คำพูดท่าน เรียกว่าคิระ เหมือนดังวาจาที่เปล่งออกในเวลาขึ้น. ลูกนกแขกเต้านั้นมิได้คำนึงถึงเพศ จึงกล่าวอย่างนั้น. อธิบายความในคาถานี้ ดังนี้. ข้าแต่พ่อ ธรรมดาบัณฑิตจะไม่กล่าวแม้คำที่ประกอบด้วย สัจจะคือ มีสภาพที่เป็นจริงและประกอบด้วยประโยชน์ แต่ไม่ทำให้พ้นทุกข์และความจริงที่ไม่ดี คือ ไม่ทำให้พ้นทุกข์. บทว่า สยธ โปฏฐปาโท มุมฺมเร อูปฺภูติโต ความว่า เหมือนนกโปฏฐปาทะ นอนไหม้อยู่ในถ้ำจริง ฉะนั้น. บาลีว่า อูปฺภูติโต ก็มี ความอย่างเดียวกัน.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ สัจธรรม ประชุมชาดก. เมื่อจบสัจธรรม ภิกษุผู้กระสันตั้ง อยู่ในโศคาปัตติผล. นกแขกเต้าโปฏฐปาทะในครั้งนั้นได้เป็น อานนท์ในครั้งนี้ แต่นกแขกเต้าราชา คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาราชชาดกที่ ๘

๕. คหปติชาดก

ว่าด้วยการทวงในเวลาที่ยังไม่ถึงกำหนด

[๒๔๗] กรรมทั้งสองไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจ
ก็หญิงคนนี้ลงไปในฉางข้าวแล้วพูดว่า เรายัง
ใช้หนี้ให้ไม่ได้

[๒๔๘] ดูก่อนนายบ้าน เพราะเหตุนั้น เราจึงพูด
กะท่าน ท่านมาทวงค่าเนื้อวัวแก่ ชูบพอม ซึ่ง
เราได้ทำสัญญาผลัดไว้ถึงสองเดือน ในคราว
เมื่อชีวิตของเราน้อยลำบากยากเข็ญ ในกาลยัง
ไม่ทันถึงกำหนดสัญญา กรรมทั้งสองนั้นไม่ถูก
ใจเราเสียเลย.

จบ คหปติชาดกที่ ๕

อรรถกถาคหปติชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภภิกษุผู้กระสันเหมือนกัน ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำ
เริ่มต้นว่า อุกยัม เม น ขมติ ดังนี้.

พระศาสดาเมื่อจะรับสั่ง จึงตรัสว่า ขึ้นชื่อว่ามาตุคาม
ดูแลไม่ไหว ทำความชั่วเข้าแล้ว ย่อมลวงสามีด้วยอุบายอย่างไร

อย่างหนึ่ง แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลคหบดี แคว้นกาสิ
ครั้งเจริญวัยได้ครองฆราวาส. ภรรยาของพระโพธิสัตว์นั้น
เป็นหญิงทาสี ประพฤติอนาจารกับผู้ใหญ่บ้าน. พระโพธิสัตว์
ทราบระแคะระคาย จึงเที่ยวสืบ. ก็ในครั้งนั้นในระหว่างฤดูฝน
เมื่อข้าวปลูกยังไม่แก่ ก็เกิดความอดหยาก. ถึงเวลาที่ข้าวกล้า
ตั้งท้อง. ชาวบ้านทั้งหมดร่วมใจกัน ยืมโคแก่ตัวหนึ่งของผู้ใหญ่
บ้านมาบริโภคนื้อ โดยสัญญาว่า จากนั้นไปสองเดือนเราเก็บเกี่ยว
แล้วจักให้ข้าวเปลือก.

อยู่มาวันหนึ่ง ผู้ใหญ่บ้านคอยโอกาส จึงเข้าไปยังเรือน
ในเวลา que พระโพธิสัตว์ออกไปข้างนอก. ในขณะที่ทั้งสองคน
นอนอย่างเป็นสุขนั่นเอง พระโพธิสัตว์ก็เข้าไปทางประตูบ้าน
หันหน้าไปทางเรือน. หญิงนั้นหันหน้ามาทางประตูบ้าน เห็น
พระโพธิสัตว์ คิดว่า นั่นใครหนอ จึงยื่นมองดูที่ธรณีประตู ครั้น
รู้ว่าพระโพธิสัตว์นั่นเอง จึงบอกแก่ผู้ใหญ่บ้าน. ผู้ใหญ่บ้านกลัว
ตัวสั้น. หญิงนั้นจึงบอกผู้ใหญ่บ้านว่า อย่ากลัว ฉันมีอุบายอย่าง
หนึ่ง พวกเรายืมโคของท่านมาบริโภคนื้อ ท่านจงทำเป็นทวง
เรียกค่านื้อ ฉันจะขึ้นไปยังฉางข้าวยืนอยู่ที่ประตูฉาง แล้วบอก
ท่านว่า ข้าวเปลือกไม่มี ท่านยืนอยู่กลางเรือน แล้วทวงบ่อย ๆ
ว่า พวกเด็ก ๆ ในเรือนของเราหิว ท่านจงให้ค่านื้อเถิด ว่าแล้ว

นางก็ขึ้นไปยังฉางนึ่งที่ประตูลาง. ฝ่ายผู้ใหญ่บ้านยืนอยู่ที่กลาง
เรือนก็ร้องว่า จงให้ค่าเนื้อเรา. นางนั่งอยู่ที่ประตูลาง พูคว่า
ในฉางไม่มีข้าวเปลือก เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วเราจึงจะให้ ไปก่อนเถิด.

พระโพธิสัตว์เข้าไปยังเรือนเห็นกิริยาของคนทั้งสองก็
รู้ว่า นั่นคงเป็นอุบายของหญิงช้วนี่ จึงเรียกผู้ใหญ่บ้านมาพูดว่า
นี่แน่ท่านผู้ใหญ่ เมื่อเราจะบริโภคเนื้อโคแก่ของท่านก็บริโภค
โดยสัญญาว่า จากนี้ไปสองเดือน เราจึงจักให้ข้าวเปลือก ยังไม่
ล่วงไปถึงถึงเดือนเลยท่าน เพราะเหตุไรท่านจึงมาทวงในเวลา
นี้ท่านมิได้มาด้วยเหตุนี้ น่าจะมาด้วยเหตุอื่นกระมัง เราไม่ชอบใจ
กิริยาของท่านเลย แม้หญิงนี้ก็เลวทรามเหลือหลาย รู้ว่าในฉาง
ไม่มีข้าวเปลือก ก็ยังขึ้นฉางบอกว่า ข้าวเปลือกไม่มี แม้ท่าน
ก็ทวงว่า จงให้เรา เราไม่ชอบการกระทำของท่านทั้งสองเลย
เมื่อจะประกาศเนื้อความนี้จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

กรรมทั้งสองไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจ
ก็หญิงคนนี้ ลงไปในฉางข้าวแล้วพูดว่า เรายัง
ใช้หนี้ให้ไม่ได้.

ดูก่อนผู้ใหญ่บ้าน เพราะเหตุนี้เราจึงพูด
กะท่าน ท่านมาทวงค่าเนื้อวัวแก่ ชูบผอม ซึ่งเรา
ได้ผลิตไว้ถึงสองเดือน ในคราวเมื่อชีวิตของเรา
น้อยลำบากยากเข็ญ ในกาลยังไม่ถึงกำหนด
สัญญา กรรมทั้งสองนั้นไม่ชอบใจเราเสียเลย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตํ ตํ ความปติ พุริมิ ความว่า ท่าน
ผู้ใหญ่บ้าน เราพูดกะท่านด้วยเหตุนี้. บทว่า กทเร อปฺปสุมิ
ชีวิต ความว่า ชื่อว่าชีวิตของเรายากจน คือ คั่นเค้น เสรีหมอง
ฝืดเคือง กำลังน้อย ชุบพอม เมื่อชีวิตของ. เราเป็นถึงเช่นนี้. บทว่า
เทว มาเส สฺงครํ กตฺวา มํถํ ชรคฺควํ กิถํ ความว่า เมื่อพวกเราจะ
รับเนื้อ ท่านก็ให้โคแก่ คือ โคชรา ชุบพอม ทูพพลภาพ แล้ว
ผลัดเพี้ยน คือกำหนดสองเดือนอย่างนี้ว่า สองเดือนล่วงแล้ว ท่าน
ควรชำระค่าเนื้อ. บทว่า อปฺปตฺตกาเล โจเทสิ ความว่า เมื่อ
ยังไม่ถึงเวลานั้นท่านก็มาทวงเสียแล้ว. บทว่า ตมฺปิ มยฺหํ น
รฺจฺจติ ความว่า และหญิงชั่วช้ำทุกศีลผู้นี้รู้ชื่อว่า ภายในฉางข้าว
ไม่มีข้าวเปลือกทำเป็นไม่รู้ขึ้นไปบนฉางข้าว ยืนที่ประตูลาง
พูดว่า เรายังใช้หนี้ให้ไม่ได้ อนึ่ง ท่านก็มาทวงเมื่อยังไม่ถึง
เวลา ทั้งสองอย่างนี้เราไม่ชอบใจเลย.

เมื่อพระโพธิสัตว์กล่าวซ้ำซากอยู่อย่างนี้ จึงจิกผมผู้ใหญ่
บ้านกระชากให้ล้มลงท่ามกลางเรือน แล้วด่าว่าด้วยคำเป็นต้นว่า
เจ้าทำร้ายของที่คนอื่นเรารักษาหวงแหนโดยถือว่า ฉันทเป็นผู้ใหญ่
บ้าน แล้วทุบตีจนบอบช้ำ จับคอไใสออกจากเรือน แล้วคว่ำผม
หญิงชั่วร้ายนั้นให้ลงมาจากฉางตบตีขู่ว่าหากเจ้าทำเช่นนี้อีก
จักได้รู้กัน. ตั้งแต่นั้นมาผู้ใหญบ้านก็ไม่กล้ามองดูเรือนนั้น.
แม้หญิงช่วนั้นก็ไม่อาจประพฤตินอกใจอีก.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 270

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ

สังฆกรรม ทรงประชุมชาดก. เมื่อจบสังฆกรรม ภิกษุกระสัน
ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล. คหบดีผู้ลงโทษผู้ใหญ่บ้าน คือเรตถาคต
นี้แล.

จบ อรรถกถาชาดกที่ ๕

๑๐. สาธุศีลชาดก

ว่าด้วยเลือกเอาผู้มีศีล

[๒๔๙] เราขอถามท่านพราหมณ์ว่า ๑. คนมีรูปงาม ๒. คนอายุมาก ๓. คนมีชาติสูง ๔. คนมีศีลดี ๔ คนนั้น ท่านจะเลือกเอาคนไหน.

[๒๕๐] ประโยชน์ในร่างกายก็มีอยู่ ข้าพเจ้าขอทำความนอบน้อมต่อท่านผู้เจริญวัย ประโยชน์ในบุรุษผู้มีชาติดีก็มีอยู่ แต่เราชอบใจศีล.

จบ สาธุศีลชาดกที่ ๑๐

อรรถกถาสาธุศีลชาดกที่ ๑๐

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารทรงปรารภพราหมณ์คนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า สรีรทพฺย วุฑฺฒทพฺย ดังนี้.

ได้ยินว่า พราหมณ์นั้นมีลูกสาวสี่คน. มีชายสี่คน ต้องการลูกสาวเหล่านั้น. ในชายสี่คนนั้น คนหนึ่งรูปร่างงาม ร่างกายสมบูรณ์ คนหนึ่งอายุมากเป็นผู้ใหญ่ คนหนึ่งสมบูรณ์ด้วยชาติ คนหนึ่งมีศีล. พราหมณ์คิดว่า เมื่อจะปลุกฝังลูกสาว ควรจะให้แก่ใครหนอ ควรให้แก่คนรูปร่างงามหรือ คนมีอายุ คนสมบูรณ์ด้วยชาติ และคนมีศีล คนใดคนหนึ่งดี. แม้เขาจะพยายาม

คิดก็ไม่รู้แน่ จึงคิดว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจักทรงทราบเหตุ
นี้ เราจักทูลถามพระองค์แล้วกลูกสาวให้แก่ผู้ที่สมควรใน
ระหว่างคนเหล่านั้น จึงได้ถือของหอมดอกไม้เป็นต้น ไปวิหาร
ถวายบังคมพระศาสดา นั่ง ณ ส่วนหนึ่ง กราบทูลความนั้นแด่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตั้งแต่ต้น แล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์
ควรจะให้แก่ใครในชายทั้งสี่เหล่านี้. พระศาสดาตรัสว่า แต่
ปางก่อนบัณฑิตทั้งหลายก็ยังถามปัญหานี้แก่พระองค์ แต่เพราะ
ยังอยู่ในห้วงเลือดห้วงต่อของภพ จึงไม่อาจจดจำได้ เมื่อพราหมณ์
ทูลอาราธนา จึงทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลพราหมณ์เรียนศิลปะ
ในเมืองตักกสิลา แล้วได้มาเป็นอาจารย์ศึกษาปาโมกษ์ในกรุง
ตักกสิลา. ครั้งนั้นพราหมณ์มีลูกสาวสี่คน. มีชายสี่คนต้องการ
ลูกสาวเหล่านั้น. พราหมณ์รำพึงว่า จะควรจะให้แก่ใคร เมื่อไม่
แน่ใจจึงคิดว่า เราจะต้องถามอาจารย์ แล้วให้แก่ผู้ที่ควรให้
จึงไปหาอาจารย์ เมื่อจะถามเรื่องนั้น จึงกล่าวคาถาแรกว่า :-

เราขอถามท่านพราหมณ์ว่า ๑. คนมีรูป

งาม ๒. คนอายุมาก ๓. คนมีชาติสูง ๔. คนมี

ศีล สี่คนนั้น ท่านจะเลือกเอาคนไหน.

ในบทเหล่านั้น พราหมณ์ประกาศคุณที่มีอยู่แก่ชายสี่คน
เหล่านั้น. ในคานานี้มีอธิบายดังนี้ ชายสี่คนต้องการลูกสาว

สี่คนของข้าพเจ้า ในชายสี่คนนั้น คนหนึ่งมีรูปร่าง คือมีร่างกาย
สมบูรณ์ มีความสง่า คนหนึ่งอายุมาก คือเป็นผู้ใหญ่ เจริญวัย
คนหนึ่งมีชาติสูง คือสมบูรณ์ด้วยชาติ เพราะเกิดมาดี คนหนึ่ง
มีศีล คือคงงามด้วยศีล สมบูรณ์ด้วยศีล. บทว่า พุราหุมนนฺเต ว
ปฺจฺฉาม ความว่า ข้าพเจ้าไม่รู้ว่าจะให้ลูกสาวเหล่านี้แก่ชายคน
หนึ่งในสี่คนเหล่านั้น จึงขอลามท่านพราหมณ์. บทว่า กิณฺหุ
เตสฺ วณฺนิมุหเส ความว่า ชายสี่คนเหล่านั้น ข้าพเจ้าจะเลือก คือ
ต้องการคนไหนดี. คือพราหมณ์ถามอาจารย์ว่า ข้าพเจ้าจะให้
ลูกสาวเหล่านั้นแก่ใคร.

อาจารย์ฟังพราหมณ์นั้นแล้ว จึงตอบว่า คนมีศีลวิบัติแล้ว
แม้เมื่อมีรูปสมบัติก็นำคำหานี้ เพราะฉะนั้น รูปสมบัติหาเป็น
ประมาณไม่ เราขอความเป็นผู้มีศีล เมื่อจะประกาศความนี้
จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ประโยชน์ในร่างกายก็มีอยู่ ข้าพเจ้าขอ

ทำความนอบน้อมต่อท่านผู้เจริญวัย ประโยชน์

ในชาติดีก็มีอยู่ แต่เราชอบใจศีล.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อตุโธ อตุถิ สริริสฺสุมี ความว่า ความ
ต้องการ คือความพิเศษ ความเจริญในร่างกายที่สมบูรณ์ด้วย
รูป มีเหมือนกัน มิใช่เราว่าไม่มี. บทว่า วุฑฺฒพฺยสุส นโม กร
ความว่า แต่เราทำความนอบน้อมแก่ผู้เจริญวัย เพราะผู้เจริญวัย
ย่อมได้การกราบไหว้นับถือ. บทว่า อตุโธ อตุถิ สุชาตฺสุมี

ความว่า ความเจริญในคนที่เกิดมาดีก็มี เพราะชาติสมบัติก็ควรปรารถนาเหมือนกัน. บทว่า สิลฺลํ อสุมาก รุจฺจติ ได้แก่ แต่เราชอบใจคนมีศีลเท่านั้น. เพราะคนมีศีล สมบูรณ์ด้วยมารยาท แม้จะขาด สรีรสมบัติ ก็ยังน่าบูชา น่าสรรเสริญ.

พราหมณ์ฟังคำของอาจารย์แล้วก็ยกลูกสาวให้แก่คนมีศีลอย่างเดียว.

พระศาสดานำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศสังฆธรรม ทรงประชุมชาดก. เมื่อจบสังฆธรรม พราหมณ์ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล. พราหมณ์ในครั้งนั้นได้เป็นพราหมณ์ผู้นี้แหละ ส่วนอาจารย์ทิสปาโมกข์ คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาสารุสิลชาดกที่ ๑๐

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. รุหกชาดก ๒. สิริกาพกัณณิชาดก ๓. จุลลปทุมชาดก ๔. มณีโจรชาดก ๕. ปัพพตูปัตถรชาดก ๖. วลาหกัสมชาดก ๗. มิตตามิตตชาดก ๘. ราชชาดก ๙. คหปติชาดก ๑๐. สารุสิลชาดก.

จบ รุหกวรรคที่ ๕

๖. นัตถัพพหรรค

๑. พันธนาการชาดก

ว่าด้วยเครื่องผูก

[๒๕๑] เครื่องผูกอันใด ที่ทำด้วยเหล็กก็ดี ทำด้วยไม้ก็ดี ทำด้วยหญ้าปล้องก็ดี นักปราชญ์ไม่กล่าวเครื่องผูกนั้นว่า เป็นเครื่องผูกอันมั่นคง ความกำหนดยินดีในแก้วมณีและกุธพลก็ดี ความหวังใยในบุตรและภรรยาที่ดี.

[๒๕๒] นักปราชญ์กล่าวเครื่องผูกนั้นว่า เป็นเครื่องผูกอันมั่นคง ทำให้สัตว์ตกต่ำ หย่อน แก้วได้ยาก แม้เครื่องผูกนั้น นักปราชญ์ก็ตัดได้ไม่มี ความหวังใย สะกามสุข หลีกออกไปได้.

จบ พันธนาการชาดกที่ ๑

อรรถกถานัตถัพพหรรคที่ ๖

อรรถกถาพันธนาการชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภเรือนจำ ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า น ตัมพพหุ พุณฺณมาหุ ชีรา.

ได้ยินว่าในครั้งนั้น. พวกราชบุรุษได้จับพวกโจร

ผู้ตัดช่องย่องเบา มาผู้คนในหนทาง มาชาวบ้านเป็นอันมาก นำเข้าถวายพระเจ้าโกศล. พระราชารับสั่งให้จงจำพวกโจรเหล่านั้น ด้วยเครื่องจำ คือ ขี้คาก เชือก และโซ่. ภิกษุชาวชนบทประมาณ ๓๐ รูป ประสงค์จะเฝ้าพระศาสดา จึงพากันมาเฝ้าถวายบังคม รุ่งเช้าออกบิณฑบาตผ่านเรือนจำเห็นพวกโจรเหล่านั้น กลับจากบิณฑบาต เวลาเย็นเข้าเฝ้าพระตถาคต ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้พวกข้าพระพุทธเจ้าออกบิณฑบาตได้เห็นพวกโจรมากมายที่เรือนจำ ถูกจองจำด้วยขี้คาก และเชือกเป็นคั้น ต่างก็เสวยทุกข์ใหญ่หลวง พวกโจรเหล่านั้น ไม่สามารถจะตัดเครื่องจองจำเหล่านั้นหนีไปได้ ยังมีเครื่องจองจำอย่างอื่นที่มั่นคงกว่าเครื่องจองจำเหล่านั้นอีกหรือไม่ พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เครื่องจองจำเหล่านั้น จะชื่อว่า เครื่องจองจำอะไรกัน ส่วนเครื่องจองจำ คือกิเลสได้แก่ ตัณหาในทรัพย์ ในข้าวเปลือก ในบุตรภรรยาเป็นต้น นี้แหละมั่นคงยิ่งกว่าเครื่องจองจำเหล่านั้นตั้งร้อยเท่าพันเท่า แต่เครื่องจองจำนี้แม้ใหญ่หลวง ตัดได้ยากอย่างนี้ บัณฑิตแต่ก่อนยังตัดได้แล้วเขาไปหิมวันตประเทศ ออกบวชแล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลคหบดียากจนตระกูล

หนึ่ง. ครั้นเจริญวัยแล้วบิดาได้ถึงแก่กรรม. พระโพธิสัตว์ได้ทำการรับจ้างเลี้ยงมารดา. ครั้งนั้นมารดาจึงได้ไปสู่อริดาตระกูลหนึ่งมาไว้ในเรือนให้พระโพธิสัตว์ทั้งๆ ที่ไม่ต้องการ แล้วนางก็ถึงแก่กรรม.

ฝ่ายภรรยาของพระโพธิสัตว์ที่ตั้งครรภ์. พระโพธิสัตว์ไม่รู้ว่านางตั้งครรภ์จึงบอกว่า คุณก่อนนาง เจ้าจรับจ้างเขาเลี้ยงชีวิตเถิด ฉันจักบวชละ. นางจึงกล่าวว่า ฉันตั้งครรภ์ เมื่อนั้นคลอดแล้ว พี่เห็นเด็กแล้วก็บวชเถิด. พระโพธิสัตว์ก็รับคำพอนางคลอด จึงบอกกล่าวว่า น้องคลอดเรียบร้อยแล้ว พี่จักบวชละ. นางจึงกล่าวว่า จงรอให้ลูกหย่านมเสียก่อนเถิด แล้วก็ตั้งครรภ์อีก. พระโพธิสัตว์ดำริว่า เราไม่อาจให้นางยินยอมแล้วไปได้ เราจะไม่บอกกล่าวนาง จะหนีไปบวชละ. พระโพธิสัตว์มิได้บอกกล่าวนาง พอตกกลางคืนก็ลุกหนีไป. ครั้งนั้นเจ้าหน้าที่ผู้ดูแลพระนครได้จับพระโพธิสัตว์นั้นไว้. พระโพธิสัตว์จึงบอกว่า เจ้านาย ข้าพเจ้าเป็นผู้เลี้ยงมารดา โปรดปล่อยข้าพเจ้าเถิด ครั้นให้เขาปล่อยแล้วก็ไปอาศัยในที่แห่งหนึ่ง ออกทางประตูใหญ่ นั้นเอง เข้าป่าหิมพานต์ บวชเป็นฤาษียังอภิญญาและสมาบัติให้เกิด เพลิดเพลินอยู่ด้วยฉาน. พระโพธิสัตว์เมื่ออยู่ ณ ที่นั้น เมื่อจะเปล่งอุทานว่า เราได้ตัดเครื่องจองจำ คือบุตรภรรยา เครื่องจองจำ คือกิเลสที่ตัดได้ยากเห็นปานนี้แล้ว ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

เครื่องผูกอันใด ที่ทำด้วยเหล็กก็ดี ทำด้วย

ไม้ก็ดี ทำด้วยหญ้าปล้องก็ดี นักปราชญ์ไม่กล่าว
เครื่องผูกนั้นว่า เป็นเครื่องผูกอันมั่นคง ความ
กำหนดยินดีในแก้วมณี และกุณฑลก็ดี ความ
ห่วงใยในบุตรและภรรยาที่ดี.

นักปราชญ์กล่าวเครื่องผูกนั้นว่า เป็น
เครื่องผูกอันมั่นคง ทำให้สัตว์ตกต่ำ ย่อหย่อน
แก่ได้ยาก แม้เครื่องผูกนั้นนักปราชญ์ก็ตัดได้
ไม่มีความห่วงใย ละกามสุข หลีกออกไปได้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ชีรา ความว่า ชื่อว่า ชีรา เพราะมี
ปัญญา เพราะปราศจากบาป. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ชีรา เพราะ
เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญานั้น ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจก-
พุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้า และพระโพรหัสิตว์. ฟังทราบ
วินิจฉัยในบทว่า ยทายสั เป็นต้น นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมไม่
กล่าวเครื่องจองจำที่ทำด้วยเหล็กอันได้แก่ โซ่ เครื่องจองจำ
ทำด้วยไม้อันได้แก่ ชื่อคา เครื่องจองจำทำด้วยเชือกที่ขึงเป็น
เชือกด้วยหญ้ามุงกระต่ายหรือด้วยอย่างอื่นมี ปอ เป็นต้น ว่า
เป็นเครื่องจองจำอันมั่นคง แน่นหนา. บทว่า สารตุตรตุตา ได้แก่
ความกำหนัดยินดี คือ ยินดีด้วยความกำหนัดจัด. บทว่า มณี-
กุณฑลสุ ได้แก่ ในแก้วมณีและแก้วกุณฑล หรือในแก้วกุณฑล
ประกอบด้วยแก้วมณี. บทว่า เอตฺ ทพฺหุ ความว่า นักปราชญ์

ทั้งหลายกล่าวว่า เครื่องจองจำอันเป็นกิเลสของผู้ที่กำหนด
ยินดีในแก้วมณีและแก้วกฤษณกาล และของผู้ที่หวังใยในบุตรและ
ภรรยาว่า เป็นเครื่องจองจำอันมั่นคงแน่นหนา. บทว่า โอรหาริน
ความว่า ชื่อว่า เครื่องจองจำทำให้ตกต่ำ เพราะชักนำลงใน
เบื้องต่ำ โดยจุดให้ตกลงในอบาย ๔. บทว่า สติลลิต ความว่า
ชื่อว่าเครื่องจองจำย่อหย่อน เพราะไม่ตัดผิวหนังและเนื้อ ไม่ทำ
ให้เลือดออกตรงที่ผูก ไม่ให้รู้สึกว่าเป็นเครื่องจองจำด้วย ย่อม
ให้ทำการงานทั้งทางบกและทางน้ำเป็นต้น. บทว่า ทุปฺปมฺมุจ
ความว่า ชื่อว่าเครื่องจองจำแก้ไต่ยาก เพราะเครื่องจองจำ คือ
กิเลสเกิดขึ้นแม้คราวเดียว ด้วยอำนาจตัณหาและโลภะ ย่อม
แก้หลุดไต่ยาก เหมือนเต่าหลุดจากที่ผูกไต่ยาก. บทว่า เอตมฺปิ
เจตฺวาน ความว่า นักปราชญ์ทั้งหลาย ตัดเครื่องจองจำ คือกิเลสนั้น
แม้มั่นคงอย่างนี้ ด้วยพระขรรค์ คือญาณ ตัดหวังเหล็กคูดุจข้าง
ตคมัน ดูจราชสีห์หนุ่มทำลายซึ่งกรง รังเกียจวัฏฏคามและกิเลส
คาม ดูจพื้นที่เทหยากเยื่อ ไม่มีความหวังใย ละกามสุขเหล็กออกไป
ไป ก็และครั้นเหล็กออกไปแล้ว เข้าป่าหิมพานต์บวชเป็นฤๅษี
ยังกาลเวลาให้ล่วงไปด้วยสุขเกิดแต่ฌาน.

พระโพธิสัตว์ครั้งทรงเปล่งอุทานนี้เรียบร้อยแล้ว มีฌาน
ไม่เสื่อม มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังฆธรรม. เมื่อจบสังฆธรรม ภิกษุบางพวกได้เป็นพระโสดาบัน

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 280

บางพวกได้เป็นพระสกทาคามี บางพวกได้เป็นพระอนาคามี
บางพวกได้เป็นพระอรหันต์. มารดาในครั้งนั้นได้เป็นพระนาง
มหามายาในครั้งนี้ บิดาได้เป็นพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ภรรยา
ได้เป็นมารดาพระราहुล ส่วนบุรุษผู้ละบุตรและภรรยาออกบวช
คือ เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาพันธนาการชาดกที่ ๑

๒. เกฬีสีลชาดก

ว่าด้วยปัญญาสำคัญกว่าร่างกาย

[๒๕๓] หงส์ก็ดี นกกระเรียนก็ดี นกยูงก็ดี ช้างก็ดี
ฟานก็ดี ย่อมกลัวราชสีห์ทั้งนั้น จะถือเอาร่างกาย
เป็นประมาณไม่ได้ฉันใด.

[๒๕๔] ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น ถ้าแม่เด็กมีปัญญา
ก็เป็นผู้ใหญ่ได้ คนโง่ถึงร่างกายจะใหญ่โต ก็เป็น
ผู้ใหญ่ไม่ได้.

จบ เกฬีสีลชาดกที่ ๒

อรรถกถาเกฬีสีลชาดกที่ ๒

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภท่านพระลกุณฏกัททิตยะ ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำ
เริ่มต้นว่า หังสา โกลฺยาจ มยฺรจ จ ดังนี้.

ได้ยินว่า ท่านลกุณฏกัททิตยะเป็นผู้ปรากฏชื่อเสียงใน
พระพุทธศาสนา มีเสียงเพราะเป็นผู้แสดงธรรมไพเราะ เป็น
พระมหาชีนาสพบรรลุปฏิสัมภิตา แต่ท่านตัวเล็กเตี้ยในหมู่พระ-
มหาเถระ ๘๐ องค์ คล้ายสามเณรถูกล้อเลียน. วันหนึ่งเมื่อท่าน
ถวายบังคมพระตถาคตแล้วไปประชุมประตู่พระเชตวัน. ภิกษุชาว

ชนบทประมาณ ๓๐ รูปไปยังพระเชตวันด้วยคิดว่าจักถวายบังคม
พระตถาคต เห็นพระเถระที่ชุ่มวิหาร จึงพากันจับพระเถระที่
ชายจิวร ที่มีมือ ที่ศีรษะ ที่จมูก ที่หู เข่า ด้วยสำคัญว่าท่านเป็น
สามเณร ทำด้วยคະนองมือ ครั้นเก็บบาตรจิวรแล้วก็พากันเข้า
เฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้วนั่ง เมื่อพระศาสดาทรงกระทำ
ปฏิสันถารด้วยพระคำรัสอันไพเราะแล้วจึงทูลถามว่า ข้าแต่
พระองค์ ได้ยินว่ามีพระเถระองค์หนึ่งชื่อลกุณฏกัททียเถระ
เป็นสาวกของพระองค์ แสดงธรรมไพเราะ เดียวนี้พระเถระ
รูปนั้นอยู่ที่ไหนพระเจ้าข้า พระศาสดาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย พวกเธอประสงค์จะเห็นหรือ. กราบทูลว่า พระเจ้าข้า
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายใคร่จะเห็น. ตรัสว่าคุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุที่พวกเธอเห็นที่ชุ่มประคูลแล้วพวกเธอคະนองมือจับที่ชาย
จิวรเป็นต้นแล้วมา ภิกษุรูปนั้นแหละคือ ลกุณฏกัททียะละ.
ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ พระสาวกผู้ถึงพร้อม
ด้วยอภินิหาร ได้ตั้งความปรารถนาไว้เห็นปานนี้ เพราะเหตุใด
จึงมีศักดิ์น้อยเล่าพระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า เพราะอาศัย
กรรมที่ตนได้ทำไว้ ภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนา ทรงนำเรื่องอดีต
มาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสีพระโพธิสัตว์ได้เป็นท้าวสักกเทวราช. ในกาลนั้น
ใคร ๆ ก็ไม่อาจจะให้พระเจ้าพรหมทัตได้ทรงเห็นช้าง ม้า หรือ

โคที่แก่ชรา พระองค์ชอบเล่นสนุก ทอดพระเนตรเห็นสัตว์เช่นนั้น จึงรับสั่งให้พวกมนุษย์ต่อสู้ไล่แข่งกัน เห็นเกวียนเก่า ๆ ก็ให้แข่งกันจนพัง เห็นสตรีแก่รับสั่งให้เรียกมากระแทกที่ท้องให้ล้มลง แล้วจับให้ลุกขึ้น ให้ขับร้องเพลง เห็นชายเก่า ๆ ก็ให้หกคะเมนตีลังกาเป็นต้น บนพื้นดินคุณักเล่นกระโดด เมื่อไม่ทรงพบเห็นเอง เป็นแต่ได้สดับข่าวว่า คนแก่มีที่บ้านโน้น ก็รับสั่งให้เรียกตัวมาบังคับให้เล่น. พวกมนุษย์ต่างก็ละอาย ส่งมารดาบิดาของตนไปอยู่นอกแคว้น. ขาดการบำรุงมารดาบิดา. พวกราชเสวกก็พอใจในการเล่นสนุก. พวกตายไป ๆ ก็ไปบังเกิดเต็มในอบาย ๔. เทพบริษัททั้งหลายก็ลดลง. ท้าวสักกะไม่ทรงเห็นเทพบุตรเกิดใหม่ ทรงรำพึงว่า เหตุอะไรหนอ ครั้นทรงทราบเหตุนั้นแล้วดำริว่า เราจะต้องทรมานพระเจ้าพรหมทัต จึงทรงแปลงเพศเป็นคนแก่ บรรทุกตุ่มเบรียง ๒ ใบ ใส้ไปบนยานเก่า ๆ เทียมโคแก่ ๒ ตัว ในวันมหรสพวันหนึ่ง เมื่อพระเจ้าพรหมทัตทรงช้างพระที่นั่งตกแต่งด้วยเครื่องอลังการ เสด็จเสียบพระนครอันตกแต่งแล้ว ทรงนุ่งผ้าเก่าขับยานนั้นตรงไปเฉพาะพระพักตร์พระราชา. พระราชาทอดพระเนตรเห็นยานเก่าเทียมด้วยโคแก่ จึงตรัสให้นำยานนั้นมา. พวกมนุษย์พากันกราบทูลว่า ข้าแต่ทวยะยานอยู่ที่ไหน พวกข้าพระองค์มองไม่เห็น. ท้าวสักกะทรงแสดงให้พระราชาเท่านั้นเห็น ด้วยอานุภาพของตน.

ลำดับนั้นเมื่อเกวียนไปถึงหมู่คนแล้ว ท้าวสักกะจึงทรง
จับเกวียนนั้นไปข้างบน ทูบคุ่มไบหนึ่งรคบนพระเศียรของ
พระราชธา แล้วกลับมาทูปไบที่สอง. ครั้นแล้วเปรียบก็ไหลลง
เประอะเปื่อนพระราชธาตั้งแต่พระเศียร. พระราชาทรงอึดอัด
ละอาย ขยะแขยง. ครั้นท้าวสักกะทรงทราบว่ พระราชาทรงวุ่นวาย
พระทัย ก็ทรงจับเกวียนหายไป เนรมิตพระองค์เป็นท้าวสักกะ
อย่างเดิม พระหัตถ์ทรงวชิราวุธ ประทับยืนบนอากาศ ตรัส
คุกคามว่า คุณก่อนอธรรมิกราชผู้ชั่วช้า ชะรอยท่านจะไม่แก่ละ
หรือ ความซราจักไม่กล้ากรายสรีระของท่านหรือไร ท่านมัวแต่
เห็นแก่เล่นเบียดเบียนคนแก่มามากมาย เพราะอาศัยท่านผู้เดียว
คนที่ตายไป ๆ เพราะทำกรรมนั้นจึงเต็มอยู่ในอบาย พวกมนุษย์
ไม่ได้บำรุงมารดาบิดา หากท่านไม่งดทำกรรมนี้ เราจะทำลาย
ศิระของท่านด้วยจักรเพชรนี้ ตั้งแต่นี้ไปท่านอย่าได้ทำกรรม
นี้อีกเลย แล้วตรัสถึงคุณของมารดาบิดา ทรงชี้แจงอานิสงส์
ของการอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้สูงอายุ ครั้นทรงสอนแล้วก็เสด็จ
กลับไปยังวิมานของพระองค์. ตั้งแต่นั้นมาพระราชาก็มีได้
แม้แต่คิดที่จะทำกรรมนั้นอีกต่อไป. พระศาสดา ตรัสรู้แล้วได้
ตรัสคาถาเหล่านี้ว่า :-

หงส์ก็ดี นกกระเรียนก็ดี ช้างก็ดี ฟานก็ดี

ย่อมกลัวราชสีห์ทั้งนั้น จะถือเอาร่างกายเป็น

ประมาณมิได้ จันใด.

ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น ถ้าแม่เด็กมีปัญหา

ก็เป็นผู้ใหญ่ได้ คนโง่ถึงร่างกายจะใหญ่โต ก็

เป็นผู้ใหญ่ไม่ได้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ปสทา มิกา ได้แก่เนื้อฟาน. อธิบายว่า ทั้งเนื้อฟาน ทั้งเนื้อที่เหลือบ้าง. บาลีว่า ปสทมิกา ก็มี ได้แก่เนื้อฟานนั่นเอง. บทว่า นตฺถิ กายสุมิ ตฺลุยตา ความว่า ขนาดของร่างกายไม่สำคัญ ถ้าสำคัญไซ้ พวกช่างและเนื้อฟานซึ่งมีร่างกายใหญ่โต ก็จะพึงฆ่าราชสีห์ได้ ราชสีห์ก็จะพึงฆ่าได้แต่สัตว์เล็กๆ เท่านั้น เช่น หงส์และนกยูงเป็นต้น. เมื่อเป็นเช่นนั้น สัตว์ที่ตัวเล็กเท่านั้นพึงกลัวราชสีห์ แต่สัตว์ใหญ่ไม่กลัว. แต่เพราะข้อนี้เป็นไปไม่ได้ ฉะนั้นสัตว์เหล่านั้นทั้งหมด จึงกลัวราชสีห์. บทว่า สรริววา ได้แก่ คนโง่ แม้ร่างกายใหญ่โต ก็ไม่ชื่อว่าผู้ใหญ่. เพราะฉะนั้น ลक्षणภูภทฺทียะ แม้จะมีร่างกายเล็ก ก็อย่าเข้าใจว่า เล็กโดยญาณ.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศสังฆธรรม ทรงประชุมชาดก. เมื่อจบสังฆธรรมบรรดาภิกษุเหล่านั้น บางพวกได้เป็นพระโสดาบัน บางพวกได้เป็นพระสกทาคามี บางพวกได้เป็นพระอนาคามี บางพวกได้เป็นพระอรหันต์. พระราชาในครั้งนั้นได้เป็นลक्षणภูภทฺทียะ เธอได้เป็นที่เล่นล้อเลียนของผู้อื่น เพราะคำที่ตนชอบเล่นสนุกครั้งนี้. ส่วนท้าวสักกะ คือเรตถาคณินฺเด.

จบ อรรถกถาเกฬีสลชาดกที่ ๒

๓. ชั้นปริตตชาดก

ว่าด้วยพระปริตป้องกันสัตว์ร้ายต่าง ๆ

[๒๕๕] ขอไมตรีจิตของเราจงมีกับตระกูลพญา
ชื่อว่า วิรูปักษะ ขอไมตรีจิตของเราจงมีกับ
ตระกูลพญาชื่อว่า เอราปละ ขอไมตรีจิตของ
เราจงมีกับตระกูลพญาชื่อว่า ฉัပ္พาปุตตะและ
ขอไมตรีจิตของเราจงมีกับตระกูลพญาชื่อว่า
กัณหาโคตมกะ ขอไมตรีจิตของเราจงมีกับสัตว์
ที่ไม่มีเท้า ขอไมตรีจิตของเราจงมีกับสัตว์ที่มี
๒ เท้า ขอไมตรีจิตของเราจงมีกับสัตว์ที่มี ๔ เท้า
ขอไมตรีจิตของเราจงมีกับสัตว์ที่มีเท้ามาก ขอ
สัตว์ที่ไม่มีเท้า สัตว์ที่มี ๒ เท้า สัตว์ที่มี ๔ เท้า
สัตว์ที่มีเท้ามาก อย่าได้เบียดเบียนเราเลย ขอ
สัตว์ผู้ข่องอยู่ สัตว์ผู้มีลมปราณ สัตว์ผู้เกิดแล้ว
หมดทั้งสิ้นด้วยกัน จงประสบพบแต่ความเจริญ
ทั่วกัน ความทุกข์อันชั่วช้าอย่าได้มาถึงสัตว์ผู้ใด
ผู้หนึ่งเลย.

[๒๕๖] พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ มีพระคุณ
หาประมาณมิได้ บรรดาสัตว์เลื้อยคลาน คือ งู

แมลงป่อง ตะขาบ แมลงมุม ตั๊กแตน และหนู
เป็นสัตว์ประมาณได้ เราได้ทำการรักษาตัวแล้ว
ป้องกันตัวแล้ว ขอสัตว์ทั้งหลายจงพากันหลีก
ไป ข้าพเจ้านั้นขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค-
เจ้า ขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓
พระองค์.

จบ ขันธปริตตชาดกที่ ๓

อรรถกถาขันธปริตตชาดกที่ ๓

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ
ภิกษุรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **วิรูปกุเขหิ**
เม เมตฺตํ ดังนี้.

ได้ยินว่า เมื่อภิกษุนั้นกำลังฝ่าฝืนอยู่ที่ประตูเรือนไฟ งาม
ตัวหนึ่งเลื้อยออกจากระหว่างไม้เสาได้กัดเข้าที่นิ้วเท้า. ภิกษุนั้น
มรณภาพในทันที. เรื่องที่ภิกษุนั้นมรณภาพได้ปรากฏไป
ทั่ววัด. ภิกษุทั้งหลายประชุมสนทนากันในโรงธรรมว่า ได้ยินว่า
ภิกษุรูปโน้นกำลังฝ่าฝืนอยู่ที่ประตูเรือนไฟ ถูกงูกัดถึงแก่
มรณภาพ ณ ที่นั้นเอง. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย พวกเขอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุ
ทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
หากภิกษุรูปนั้นจักได้เจริญเมตตาแผ่ถึงตระกูลพญางูทั้งสี่แล้ว

งก็จะไม่กัถิกษุ์นั้น. แม้ดาบสทั้งหลายซึ่งเป็นบัณฑิตแต่ปางก่อน เมื่อพระพุทเจ้ายังมีได้อุบัติ ก็ได้เจริญเมตตาในตระกูลพญาู ทั้ง ๔ ปลอดภัยอันจะเกิดเพราะอาศัยตระกูลพญาูเหล่านั้น แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลพราหมณ์ แคว้นกาสิ ครั้งเจริญวัย สละกามสุข ออกบวชเป็นฤาษี ยังอภิญญาและ สมบัติให้เกิด สร้างอาศรมบที่อยู่ที่ค้ำแม่่น้ำแห่งหนึ่งในหิมวันต- ประเทศ เพลิดเพลินในฌาน เป็นครูประจำคณะ มีหมู่ฤาษี แวดล้อมอยู่อย่างสงบ.

ครั้งนั้นที่ฝั่งคงคา มีขุนานาชนิดทำอันตรายแก่พวกฤาษี. พวกฤาษีโดยมากได้ถึงแก่กรรม. ดาบสทั้งหลายจึงบอกเรื่องนั้น แก่พระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์เรียกประชุมดาบสทั้งหมด แล้ว กล่าวว่ หากพวกท่านเจริญเมตตาในตระกูลพญาูทั้ง ๔ งู ทั้งหลายก็จะไม่กัถพวกเธอ เพราะฉะนั้นตั้งแต่นี้ไป พวกเธอ จงเจริญเมตตาในตระกูลพญาูทั้ง ๔ แล้วจึงตรัสคาถานี้ว่ :-

ขอไมตรีจิตของเราจะมีกับตระกูลพญาู

ชื่อว่า วิรูปกษะ ขอไมตรีจิตของเราจะมีกับ
ตระกูลพญาูชื่อว่า เอราปละ ขอไมตรีจิตของเรา
จะมีกับตระกูลพญาูชื่อว่า ัญญาปุตตะ ขอไมตรี
จิตของเราจะมีกับตระกูลพญาูชื่อกัถหาโคตมกะ.

พระโพธิสัตว์ครั้งแสดงตระกูลพญาทั้ง ๔ อย่างนี้แล้ว จึงกล่าวว่า หากพวกท่านจักสามารถเจริญเมตตาในตระกูลพญาทั้ง ๔ นั้น งูทั้งหลายก็จักไม่กัดไม่เบียดเบียนพวกท่าน. แล้วกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ขอไมตรีจิตของเรา จงมีกับสัตว์ที่ไม่มี
เท้า ขอไมตรีจิตของเราจงมีกับสัตว์สองเท้า ขอ
ไมตรีจิตของเราจงมีกับสัตว์สี่เท้า ขอไมตรีจิต
ของเราจงมีกับสัตว์มีเท้ามาก.

พระโพธิสัตว์ครั้งแสดงเมตตาภาวนาโดยสรุปอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะแสดงด้วยการขอร้องจึงกล่าวคาถานี้ว่า :-

ขอสัตว์ที่ไม่มีเท้า สัตว์ที่มี ๒ เท้า สัตว์ที่มี
๔ เท้า สัตว์ที่มีเท้ามาก อย่าได้เบียดเบียนเราเลย.

บัดนี้เมื่อจะแสดงการเจริญเมตตาโดยไม่เจาะจง จึงกล่าวคาถานี้ว่า :-

ขอสัตว์ผู้ข้งอยู่ สัตว์ผู้มีลมปราณ สัตว์
ผู้เกิดแล้วหมดทั้งสิ้นด้วยกัน จงประสบพบแต่
ความเจริญทั่วกัน ความทุกข์อันชั่วช้า อย่าได้
มาถึงสัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งเลย.

พระโพธิสัตว์กล่าวว่า พวกท่านจงเจริญเมตตาไม่เฉพาะเจาะจงในสรรพสัตว์อย่างนี้ เพื่อให้ระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยอีก จึงกล่าวว่า :-

พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มีพระคุณ

หาประมาณมิได้ บรรดาสัตว์เลื้อยคลาน คือ

แมลงป่อง ตะขาบ แมลงมุม ตุ๊กแก และหนู เป็น

สัตว์ประมาณได้.

พระโพธิสัตว์แสดงว่า เพราะธรรมทั้งหลายอันทำประมาณ มีระคะภายในของสัตว์เหล่านั้นยังมีอยู่ ฉะนั้นสัตว์เลื้อยคลาน เหล่านั้น จึงชื่อว่ามิประมาณ แล้วกล่าววาทานทั้งหลายจงระลึก ถึงคุณของพระรัตนตรัยอย่างนี้ว่า ด้วยอำนาจของพระรัตนตรัย อันหาประมาณมิได้ ขอสัตว์ทั้งหลายอันมีประมาณเหล่านี้ จงทำการปกป้องรักษาพวกเราทั้งกลางคืนกลางวันเถิด เพื่อแสดง กรรมที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น จึงกล่าวคาถาว่า :-

เราได้ทำการรักษาตัวแล้ว ป้องกันตัวแล้ว

ขอสัตว์ทั้งหลาย จงพากันหลีกไป ข้าพเจ้าขอ

นอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอนอบน้อม

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๗ พระองค์.

พระโพธิสัตว์ผูกพระปริตรนี้ให้แก่คณะฤาษี. ก็พระปริตร นี้ ฟังทราบวาทานกล่าวไว้ในชาดกนี้ด้วยคาถาทั้งหลายตอนต้น เพราะแสดงเมตตาในตระกูลพญานาคทั้งสี่ หรือเพราะแสดง เมตตาภาวนาทั้งสอง คือ โดยเจาะจงและไม่เจาะจง ควรค้นคว้า หาเหตุอื่นต่อไป.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๓ - หน้าที่ 291

ตั้งแต่นั้นคณะฤๅษีตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์

เจริญเมตตารำลึกถึงพระพุทธรูณ. เมื่อฤๅษีรำลึกถึงพระพุทธรูณ
อยู่อย่างนี้ บรรดาภูทั้งหลายทั้งหมดต่างก็หลีกไป แม้พระโพธิสัตว์
ก็เจริญพรหมวิหาร มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. คณะฤๅษีในครั้งนั้นได้เป็นพุทธบริษัทในครั้งนี้. ส่วน
ครูประจำคณะ คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาขันธปริตตชาดกที่ ๓

๔. วีรกชาดก

ว่าด้วยโทษเอาอย่างผู้อื่น

[๒๕๓] ท่านวีรกะ ท่านเห็นนกที่ร้องเสียงเพราะ
มีสีเสมอด้วยสร้อยคอแห่งนกยูง ผู้เป็นผัวของ
ฉันชื่อว่าสวิษฐกะบ้างไหม.

[๒๕๔] นกสวิษฐกะ เมื่อทำตามภรรยาของปักษี
ผู้เที่ยวไปได้ทั้งทางน้ำและทางบก บริโภคปลาสด
เป็นนิจนั้น ถูกสาหร่ายพันคอตายเสียแล้ว.

จบ วีรกชาดกที่ ๔

อรรถกถาวีรกชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภการเอาอย่างพระสุคต ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่ม
ต้นว่า อปี วีรก ปสุเสถสิ ดังนี้.

ความย่อมีว่า เมื่อพระเถระทั้งหลายพาบริษัทของพระ-
เทวทัตมาเฝ้า พระศาสดาตรัสถามว่า คุณก่อนสารีบุตร เทวทัต
เห็นพวกเธอแล้วได้ทำอะไร กราบทูลว่า พระเทวทัตเลียนแบบ
พระสุคตพระเจ้าข้า ตรัสว่า คุณก่อนสารีบุตร เทวทัตทำตาม
อย่างเรา ถึงความพินาศมิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้แต่ก่อนก็ถึงความ

พินาศมาแล้ว พระเถระกราบทูลอาราธนา ทรงนำเรื่องอดีต มาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในกำเนิดกาน้ำ ในหิมวันต- ประเทศ อาศัยสระแห่งหนึ่งอยู่. มีชื่อว่า วีระกะ. ในครั้งนั้น ได้เกิดข้าวยากหมากแพงขึ้นในแคว้นกาสิ. พวกมนุษย์ไม่สามารถ ให้อาหารกา หรือกระทำการบวงสรวงยักษ์และนาคได้. กา ทั้งหลายจึงออกจากแคว้นที่อดอยาก เข้าป่าไปโดยมาก. ในกา เหล่านั้น มีกาดัวหนึ่งชื่อ สวิษฐกะอยู่เมืองพาราณสี พานางกา ไปยังที่อยู่ของกาวีระกะ อาศัยสระนั้นอยู่ส่วนหนึ่ง. อยู่มาวันหนึ่ง กาสวิษฐกะหาเหยื่ออยู่ในสระนั้น เห็นกาวีระกะลงสระกินปลา แล้วขึ้นมาตากตัวให้แห้ง จึงคิดว่า เราอาศัยกาดัวนี้แล้วสามารถ หาปลาได้มาก เราจักปรนนิบัติกาดัวนี้ แล้วเข้าไปหากาวีระกะ นั้น เมื่อกาวีระกะถามว่า อะไรละสหาย ตอบว่า นาย ข้าพเจ้า อดอยากจะปรนนิบัติท่าน กาสวิษฐกะรับว่า ดีแล้ว ตั้งแต่นั้นมา กาสวิษฐกะก็ปรนนิบัติกาวีระกะ.

ฝ่ายกาวีระกะกินปลาพ้ออิ่มสำหรับตนแล้วก็คาบปลามา ให้แก่สวิษฐกะ. ฝ่ายกาสวิษฐกะกินพ้ออิ่มสำหรับตนแล้วก็ให้ ปลาที่เหลือแก่นางกา. ต่อมากาสวิษฐกะเกิดความทะนงตนขึ้นมาว่า แมื่กาน้ำดัวนี้ก็เป็นกาดำ แม้เราก็คือเป็นกาดำ แมื่ตา จะงอยปาก และเท้าของกาวีระกะนั้น และของเราก็คือไม่ต่างกัน

ตั้งแต่นี้ไปเราไม่ต้องการปลาที่กาตัวนี้จับมาให้เรา. เราจักจับ
เสียเอง. กาสวิษฐกะจึงเข้าไปหากาวีระกะนั้นกล่าวว่า สหาย
ตั้งแต่นี้ไป เราจะลงสระจับปลากินเอง แม้เมื่อกาวีระกะห้ามอยู่ว่า
สหาย เจ้ามิได้เกิดในตระกูลกาที่ลงน้ำจับปลากิน เจ้าอย่าพินาศ
เสียเลย. ก็มีได้เชื่อฟังคำ ลงสระดำน้ำแล้วก็ไม่โผล่ขึ้น ไม่สามารถ
จะแหวกสาหร่ายออกมาได้. ติดอยู่ภายในสาหร่าย โผล่แต่ปลาย
จงอยปากเท่านั้น. กาสวิษฐกะหายใจไม่ออกถึงแก่ความตายใน
น้ำนั่นเอง ครั้งนั้นนางกา ภรรยาของกาสวิษฐกะไม่เห็นกา
สวิษฐกะกลับมา จึงไปหากาวีระกะเพื่อจะรู้ความเป็นไป เมื่อ
จะถามว่า นาย กาสวิษฐกะไม่ปรากฏ เขาหายไปเสียที่ไหนเล่า
จึงกล่าวคาถาแรกว่า :-

ท่านวีระกะ ท่านเห็นนกที่ร้องเสียงไพเราะ

มีสีเสมอด้วยสร้อยคอแห่งนกยูงผู้เป็นผัวของ

ฉัน ชื่อสวิษฐกะบ้างไหม.

กาวีระกะฟังดังนั้นแล้วจึงกล่าวว่า จ๊ะข้ารู้ที่ที่ผัวของเจ้าไป
แล้วกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

นกสวิษฐกะ เมื่อทำตามภรรยาของปักษี

ผู้เที่ยวไปได้ทั้งทางน้ำและทางบก บริโภคปลาสด

เป็นนิจันนั้น ถูกสาหร่ายพันคอตายเสียแล้ว.

นางกาได้ฟังดังนั้น ก็โศกเศร้าเสียใจกลับไปกรุงพาราณสี
ตามเดิม.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 295

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศานี้มา แล้วทรงประชุม
ชาดก. กาสวิษฐกะในครั้งนั้น ได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้. ส่วนกา
วिरกะ คือเรตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาวิรกชาดกที่ ๔

๕. คังเคยยชาดก

ว่าด้วยผู้ชอบโอ้อวด

[๒๕๘] ปลาชื่อคังเคยยะกั๊งาม และปลาชื่อยมูนา
กั๊งาม แต่บุรุษ ๔ เท้า มีปริมณฑลเพียงดั่งต้นไทร
มีคอยาวน้อยหนึ่ง ผู้นี้ ย่อมรุ่งเรืองยิ่งกว่าใคร
ทั้งหมด.

[๒๖๐] ท่านไม่บอกเหตุที่เราถาม เราถามอย่าง
หนึ่งท่านบอกเดียวอย่างหนึ่ง คนสรรเสริญตนเอง
นี้ไม่ชอบใจเราเลย.

จบ คังเคยยชาดกที่ ๕

อรรถกถาคังเคยยชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภภิกษุผู้เป็นสหายสองรูป ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำ
เริ่มต้นว่า โสภนุติ มจฺฉา คจฺเจยฺยา คังนี้.

ได้ยินว่า ภิกษุทั้งสองนั้นเป็นกุลบุตรชาวเมืองสาวัตถี
บวชในศาสนาแล้ว มิได้บำเพ็ญอสุภกาวนา ชอบสรรเสริญรูป
เที่ยวพ้อว่าเพื่อแต่เรื่องรูป. วันหนึ่ง ภิกษุทั้งสองนั้นเกิดทุมเถียง
กันเรื่องรูปว่า ท่านงาม เรากั๊งาม เห็นพระเถระแก่รูปหนึ่งนั่ง

อยู่ไม่ไกล พูกว่า พระเถระรูปนี้จักรู้ว่าเรางามหรือไม่งาม จึงเข้าไปหาท่านถามว่า ท่านขอรับ ผมทั้งสองนี้ใครงาม. พระเถระตอบว่า เรานี้แหละงามกว่าพวกท่าน. ภิกษุหนุ่มทั้งสองรูปคิดว่า หลวงตาแก่รูปนี้ไม่ตอบคำที่เราถาม กลับตอบคำที่เราไม่ได้ถาม จึงบริภาษแล้วหนีไป. กิริยาของภิกษุสองรูปนั้นได้ปรากฏในหมู่สงฆ์.

อยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายประชุมสนทนากันในโรงธรรมว่า ได้ข่าวว่า พระเถระผู้เฒ่าได้ทำให้ภิกษุหนุ่มอวดรูปโฉมทั้งสองนั้นได้อาย. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อกราบทูลให้ทรงทราบแล้วจึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุหนุ่มสองรูปนี้มีไชยยกยอรูปแต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อน เธอทั้งสองก็เที่ยวพริ้วเพื่อรูปเหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เป็นรุกขเทวดาอยู่ที่ฝั่งคงคา. ครั้งนั้นมีปลาสองตัวอยู่แม่น้ำคงคาตัวหนึ่ง อยู่แม่น้ำยมุนาตัวหนึ่ง ทุ่มเถียงกันเรื่องรูป ฌ ที่แม่น้ำคงคาและยมุนามาบรรจบกันว่า เรางาม ท่านซีไม่งาม เห็นเต่าเกาะอยู่ที่แม่น้ำคงคา ไม่ไกลจากที่นั่นเท่าไร คิดกันว่า เต่านี้คงจักรู้ว่า พวกเรางามหรือไม่งาม จึงเข้าไปหาเต่านั้น แล้วถามว่า เต่าผู้เป็นสหาย ปลาตัวที่อยู่แม่น้ำคงคางามหรือปลาตัวที่อยู่แม่น้ำยมุนางาม. เต่าตอบว่า

ปลาตัวที่อยู่แม่น้ำคงคาก็งาม ตัวที่อยู่แม่น้ำยมนา ก็งาม แต่เรา
งามยิ่งกว่าเจ้าทั้งสองเสียอีก เมื่อจะประกาศความนี้ จึงกล่าว
คาถาแรกว่า :-

ปลาชื่อคังเคยยะก็งาม และปลาชื่อว่า ยมนา
ก็งาม แต่บุรุษ ๔ เค้ามีปริมณฑลเพียงดั่งต้นไทร
มีคอยาวหน้อยหนึ่งผู้นี้ ย่อมรุ่งเรืองกว่าใคร
ทั้งหมด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า จตุปปทายิ พระเถระกล่าวหมายถึง
ตัวท่านเองว่า บุรุษผู้นี้มี ๔ เค้า. บทว่า นิโครธปริมณฑโล คือ
มีปริมณฑลเพียงดั่งต้นไทรที่เกิดดีแล้ว. บทว่า อีสกายตลิว
คือมีคอยาวดุจจอนรถ. บทว่า สพุเพว อติโรจติ ความว่า เค้า
ผู้สมบูรณ์ด้วยทรวดทรงกล่าวว่า ผู้นี้ย่อมรุ่งเรืองยิ่งกว่าใคร
ทั้งหมด คือเรานี้แหละงามเกินพวกท่านทั้งหมด.

ปลาฟังคำเฝ้าแล้วกล่าวว่า เจ้าเฝ้าชั่วพ่อตัวดี เจ้าไม่
ตอบคำที่เราถามกลับไปตอบเป็นอย่างอื่นเสียนี้ แล้วกล่าวคาถา
ที่ ๒ ว่า :-

ท่านไม่บอกเหตุที่เราถาม เราถามอย่าง
หนึ่งท่านบอกเสียอย่างหนึ่ง คนสรรเสริญตนเอง
นี้ไม่ชอบใจเราเลย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อตุตฺตปฺปลิสฺสโก ได้แก่ คนชอบ
สรรเสริญตัวเอง คือ ยกย่องตัวเอง. บทว่า นายิ อสุมาก รุจฺจติ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๓ - หน้าที่ 299

ความว่า เต่าตัวนี้ ไม่ชอบใจ คือไม่พอใจเราเลย.

ปลาทั้งสองตัวพ่นน้ำใส่เต่าแล้วก็ได้ไปยังที่อยู่ของตน
ตามเดิม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วทรงประชุม
ชาดก. ปลาสองตัวในครั้งนั้นได้เป็นภิกษุหนุ่มสองรูปในครั้ง
นี้ เต่าได้เป็นภิกษุแก่ ส่วนรุกขเทวดาผู้เกิดที่ฝั่งคองคาผู้เห็นเหตุการณ์
โดยตลอด คือ เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาคังคยชาดกที่ ๕

๖. กรุงมคิชาดก

ว่าด้วยการร่วมมือกัน

[๒๖๑] ดูก่อนแต่ เราขอเตือน ท่านจงกัذب่วงอัน
มีเกลียวแข็งด้วยฟัน เราจักทำอุบายไม่ให้นาย
พรานมาถึงเร็วได้.

[๒๖๒] เต่าก็ลงน้ำไป กวางก็เข้าป่าไป นก
สทปัดตะไปถึงต้นไม้แล้ว ก็พาถูก ๆ ไปอยู่ใน
ที่ห่างไกล.

จบ กรุงมคิชาดกที่ ๖

อรรถกถากรุงมคิชาดกที่ ๖

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
อิงฺฆ วทฺธมฺย ปาสฺ ดังนี้.

ความย่อมีอยู่ว่า ในครั้งนั้นพระศาสดาทรงสดับว่า พระ-
เทวทัตพยายามจะปลงพระชนม์พระองค์ จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เทวทัตพยายามจะปลงชีวิตของเรา มิใช่ในบัดนี้เท่านั้น
แม้เมื่อก่อนก็พยายามเหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นกวางอาศัยอยู่ที่

ละเมาะแห่งหนึ่ง ไม่ไกลสระแห่งหนึ่งในป่า. ไม่ไกลสระนั้นมี
นกชื่อสตัดปะตะ จับอยู่ที่ยอดไม้ต้นหนึ่ง. ก็ที่สระมีเต่าอาศัยอยู่.
สัตว์ทั้งสามนั้นเป็นสหายกัน ต่างอยู่กันด้วยความรัก. ครั้งนั้น
พรานเนื้อคนหนึ่งท่องเที่ยวไปในป่า พบรอยเท้าพระโพธิสัตว์
ที่ทำลงน้ำดื่ม จึงดักบ่วงมีเกลียวแข็งแรงราวกับโซ่เหล็ก แล้ว
กลับไป. พระโพธิสัตว์มาดื่มน้ำ ดินที่บ่วงแต่ยามต้น จึงร้องให้รู้
ว่าดักบ่วงเข้าแล้ว. นกสตัดปะตะได้ยินเสียงพระโพธิสัตว์ จึงลง
จากยอดไม้ เตะก็ขึ้นจากน้ำ ปรีะทากันว่า จะควรทำอย่างไรดี.
นกสตัดปะตะจึงบอกเต่าว่า สหายท่านมีพินจงทะบ่วงนี้เถิด เรา
จะไปคอยกันไม่ให้พรานมาได้ ด้วยความพยายามที่เราทั้งสอง
ทำอย่างนี้ สหายของเราจักรอดชีวิต เมื่อจะประกาศเนื้อความ
นี้ จึงกล่าวคาถาแรกว่า :-

ดูก่อนเต่าเราขอเตือน ท่านจงกัذب่วงอัน

มีเกลียวแข็งด้วยพิน เราจักทำอุบายไม่ให้นาย

พรานมาถึงเร็วได้.

เต่าจึงเริ่มทะเชือกหนัง นกสตัดปะตะก็จับคอยอยู่บนต้นไม้
ไม่ไกลจากบ้านที่นายพรานอยู่. นายพรานถือหอกออกแต่เช้าตรู่.
นกรู้ว่านายพรานออกก็โฉบปรบปีก เอาปากจิกนายพรานผู้จะ
ออกทางประตูหน้า. นายพรานคิดว่าเราถูกนกกาพินฉนิตีเข้า
ให้แล้ว จึงกลับไปนอนเสียหน่อยหนึ่ง แล้วลุกขึ้นถือหอกไปอีก.
นกรู้ว่านายพรานนี้ออกไปทางประตูหน้า บัดนี้คงจะออกไปทาง

ประตูหลัง จึงไปจับที่เรือนด้านหลัง ฝ่ายนายพรานคิดว่า เมื่อเราออกทางประตูหน้าก็พบนกกาฬกัณณี บัดนี้เราจะออกทางประตูหลัง จึงออกไปทางประตูหลัง. นกก็โฉบลงเอาปากจิกอีก. นายพรานคิดว่า เราถูกนกกาฬกัณณีตีอีก. บัดนี้นกนี้คงไม่ให้เราออก นอนรอนอรุณขึ้น จึงถือหอกออกไปในเวลาอรุณขึ้น. นกรีบไปบอกแก่พระโพธิสัตว์ว่า พรานกำลังเดินมา. ในขณะนั้นเต่ากัดเชือกขาดยังเหลืออีกเกลียวเดียว. แต่ฟันของเต่าจะจะเรรวนจนจะร่วง ปากก็ฟุ้งไปด้วยเลือด. พระโพธิสัตว์เห็นบุตรนายพรานถือหอก เดินมาด้วยความเร็วคู่ฟ้าแลบ จึงกัดเกลียวนั้นขาดเข้าป่าไป. นกจับอยู่บนยอดไม้. แต่เต่าคงนอนอยู่ที่นั่นเอง เพราะบอบช้ำมาก. พรานเห็นเต่า จึงจับใส่กระสอบแขวนไว้ที่คอไม้ต้นหนึ่ง. พระโพธิสัตว์กลับมาดูรู้ว่าเต่าถูกจับไปจึงคิดว่า เราจักให้ช่วยชีวิตสหาย จึงทำเป็นคล้ายจะหมดกำลังแสดงตนให้พรานเห็น. พรานคิดว่า เนื้อนี้คงหมดแรง เราจักฆ่ามันเสียแล้วถือหอกติดตามไป. พระโพธิสัตว์ไปไม่ไกลไม่ใกล้นัก ล่อพรานเข้าป่าไป. ครั้นรู้ว่าพรานไปไกลแล้ว จึงเหยียบรอยเท้าลงไว้ แล้วไปเสียทางอื่นด้วยความเร็วราวกะลมพัด เอาเขายกกระสอบขึ้นแล้วทิ้งลงบนพื้นดิน ขวิดจิกขาดนำเต่าออกมาได้. แม้นกสตัดตะกัลงจากต้นไม้. พระโพธิสัตว์เมื่อจะให้โอวาทแก่สัตว์ทั้งสอง จึงกล่าวว่า เราได้ชีวิตก็เพราะอาศัยพวกท่าน กิจที่ควรทำแก่สหาย พวกท่านก็ได้ทำ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 303

แก่เราแล้ว บัดนี้พรานคงจะมาจับท่านอีก เพราะฉะนั้น สหาย
สตปิตตะท่านจงพาลูกเล็ก ๆ ของท่านไปอยู่ที่อื่นเสียเถิด สหาย
เต่า แม้ท่านก็จงลงน้ำไปเถิด. สัตว์ทั้งสองได้ทำตาม.

พระศาสดาตรัสรู้แล้ว ตรัสคาถาที่ ๒ ว่า :-

เต่าก็ลงน้ำไป กวางก็เข้าป่าไป นกสต-
ปิตตะไปถึงต้นไม้แล้ว ก็พาลูก ๆ ไปอยู่ในที่
ห่างไกล.

แม้พรานมายังที่นั้น ไม่เห็นใคร ๆ หยิบกระสอบที่ขาด
ขึ้นแล้วก็เสียใจ กลับเรือนของตน. สัตว์ทั้งสามสหายก็มีได้ตัด
ความสนิทสนมกันจนตลอดชีวิต แล้วต่างก็ไปกันตามยถากรรม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. นายพรานในครั้งนั้นได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้ นกสตปิตตะ
ได้เป็นสาริบุตร เต่าได้เป็นโมคคัลลานะ ส่วนกวาง คือเรตถาคต
นี้แล.

จบ อรรถกถากรุงคัมภีชาดกที่ ๖

๗. อัศสชาดก

ไม่รู้ของจริงเพราะมีสิ่งใหม่ ๆ ปิดไว้

[๒๖๓] ประเทศนี้ ข้าพเจ้าผู้มีความจงรักได้เที่ยว
เล่นอยู่กับพระเจ้าอัศสกะ ผู้เป็นพระสวามีที่รัก
ผู้มีความประสงค์ตามความใคร่.

[๒๖๔] ความสุขและความทุกข์เก่า ถูกความสุข
และความทุกข์ใหม่ปกปิดไว้ เพราะฉะนั้น หนอน
จึงเป็นที่รักของข้าพเจ้ายิ่งกว่าพระเจ้าอัศสกะอีก.

จบ อัศสชาดกที่ ๗

อรรถกถาอัศสชาดกที่ ๗

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภการเล้าโลมของภรรยาเก่า ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มี
คำเริ่มต้นว่า อยมสุสกราเชน ดังนี้.

ความย่อมีว่า ภิกษุนั้นพระศาสดาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุ
ได้ยินว่า เธอกระสันจริงหรือ กราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า ตรัส
ถามว่าเพราะเหตุไร เธอจึงกระสัน กราบทูลว่า เพราะภรรยา
เก่าพระเจ้าข้า. จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ หญิงนั้นมีความรักใน

เธอมิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนเธอก็ได้รับทุกข์ใหญ่หลวง เพราะอาศัยหญิงนั้นเหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า

ในอดีตกาลพระราชาพระนามว่า อัสสกะ ครองราชสมบัติ อยู่ในนครชื่อว่า ปาฐลิแคว้นกาสิ. พระองค์มีอัศวมเหสีพระนามว่าอุพพรี เป็นที่รักใคร่โปรดปรานของพระองค์ มีรูปโฉมงดงาม น่าดู มีพระฉวีเหมือนมนุษย์ แต่ยังไม่ถึงวรรณะทิพย์. พระนางได้สิ้นพระชนม์ลง. พระราชาทรงโศกาดูร เสวยทุกข์โศกมโหฬารยิ่งนัก เพราะการสิ้นพระชนม์ของพระนางนั้น. พระองค์ให้เชิญพระศพของพระนางลงในรางแล้วใส่น้ำมันหล่อไว้ ยกไปตั้งไว้ใต้พระแท่นไสยาสน์ ทรงอดพระกระยาหารบรรทมกันแสงปริเทวนาการ. พระราชมารดาพระราชบิดา หมู่พระญาติมิตรอำมาตย์ พราหมณ์ คหบดีเป็นต้น พวกกันทูลปลอบโยนเป็นต้นว่า อย่าทรงเศร้าโศกไปเลย มหาราช สังขารทั้งหลาย เป็นของไม่เที่ยง ก็ไม่สามารถให้พระองค์ยินยอมได้. พระองค์ทรงรำพันอยู่เช่นนั้นล่วงไป ๗ วัน. ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์เป็นคาบสสำเร็จอภิญญาห้าและสมาบัติแปด อยู่ในหิมวันตประเทศ เจริญอาโลกกสิณตรวจดูชมพูทวีป ด้วยทิพยจักขุ เห็นพระราชปริเทวนาการอยู่อย่างนั้น ดำริว่า เราควรเป็นที่พึ่งของพระราชาพระองค์นั้น จึงเหาะไปบนอากาศ ด้วยอิทธานุภาพ แล้วลงไปในพระอุทยานนั่งเหนือแผ่นมณฑลสิลา รวากะว่า พระปฏิมาทองคำ.

ครั้งนั้นมาณพพราหมณ์ชาวนครพาราณสีคนหนึ่ง ไป

พระอุทยานเห็นพระโพธิสัตว์จึงนั่งลงไหว้. พระโพธิสัตว์กระทำ
ปฏิสันถารกับมาณพนั้นแล้วถามว่า มาณพพระราชาทรงตั้งอยู่
ในธรรมหรือ. มาณพตอบว่า ขอรับพระคุณเจ้า พระราชาทรง
ตั้งอยู่ในธรรม แต่พระมเหสีของพระองค์สิ้นพระชนม์เสียแล้ว
พระองค์เชิญพระศพของพระนางไว้ในรางแล้วทรงบรรทม
พำเพื่อรำพันวันนี้เป็นวันที่ ๗ พระคุณเจ้าจะไม่ช่วยพระราชา
ให้พ้นจากทุกข์บ้างหรือ เมื่อมีผู้มีศีล เช่นท่านสมควรจะให้
พระราชาเสวยทุกข์เช่นนั้นหรือ. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า คุณก่อน
มาณพ เราไม่รู้จักพระราชา หากพระราชาจะเสด็จมาถามเรา
เรานี้แหละจะทูลบอกที่ที่พระมเหสีไปเกิด จะให้พระนางตรัส
สนทนากับพระราชาทีเดียว. มาณพนั้นกล่าวว่า ข้าแต่พระคุณเจ้า
ถ้าเช่นนั้น ขอพระคุณเจ้านั่งรออยู่ที่นี้ จนกว่ากระผมจะทูลเชิญ
พระราชาเสด็จมา มาณพรับปฏิญญาของพระโพธิสัตว์แล้ว ไป
เฝ้าพระราชา กราบทูลความนั้น แล้วทูลพระองค์ควรเสด็จไป
ยังสำนักของท่านผู้มีจักขุทิพย์. พระราชาทรงดีพระทัยที่จะได้
ทรงเห็นพระนางอุพริ. เสด็จขึ้นรถไปอุทยาน ไหว้พระโพธิสัตว์
แล้วนั่ง ณ ส่วนหนึ่งถามว่า ได้ยินว่าท่านรู้ที่เกิดของพระเทวี
จริงหรือ. พระโพธิสัตว์ทูลว่า จริงพระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า เกิด
ที่ไหน. ทูลว่า ข้าแต่มหाराช พระนางทรงมัวเมาในรูป อาศัย
ความเมาไม่ทรงทำกรรมดี จึงไปเกิดในกำเนิดหนอนมูลโค. ตรัส

ว่า ข้าพเจ้าไม่เชื่อ. ทูลว่า ถ้าเช่นนั้น อาตมาจะแสดงแก่พระองค์
แล้วให้พูด. ตรัสว่า ดีแล้ว จึงให้พระนางพูดเกิด. พระโพธิสัตว์
ได้ทำให้หนอนสองตัวมาด้วยอานุภาพของตน โดยอธิษฐานว่า
ขอให้หนอนสองตัวจงช้าแรกก่อนโคมัยออกมาเบื้องพระพักตร์
ของพระราชา. หนอนสองตัวก็ออกมาตามนั้น. พระโพธิสัตว์
เมื่อจะแสดงพระเทวี จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช พระเทวี
อุพพรีนี้จากพระองค์ไปแล้ว เดินตามหลังหนอนโคมัยมา ขอ
พระองค์จงทอดพระเนตรเกิด. พระราชาตรัสว่า พระคุณเจ้า
ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่า สัตว์ที่เกิดในกำเนิดหนอนโคมัยชื่ออุพพรี.
พระโพธิสัตว์ทูลว่า มหาบพิตร อาตมาภาพจะให้หนอนนั้นพูด.
ตรัสว่า ให้พูดเกิดพระคุณเจ้า.

พระโพธิสัตว์เมื่อจะให้หนอนพูดด้วยอานุภาพของตน จึง
เรียกว่า แนะนางอุพพรี. นางหนอนพูดเป็นภาษามนุษย์ว่า อะไร
เจ้าคะ. พระโพธิสัตว์ถามว่า ในอรรถภาพที่ล่วงแล้วท่านเป็นอะไร.
ตอบว่า ข้าพเจ้าเป็นมเหสีของพระเจ้าอัสสกะ ชื่ออุพพรีเจ้าคะ.
ถามว่า ก็เดี๋ยวนี้พระราชาอัสสกะยังเป็นที่รักของเจ้าหรือว่า หนอน
โคมัยเป็นที่รักของเจ้า. ตอบว่า ท่านเจ้าขา พระราชาเป็นพระ-
สวามีของข้าพเจ้าในชาติก่อน ครั้งนั้นข้าพเจ้าเที่ยวชื่นชมรูป
เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะกับพระราชานั้นในอุทยานนี้ แต่เดี๋ยวนี้
ตั้งแต่ข้าพเจ้าไปต่างภพกันแล้ว พระราชาอัสสกะจะเป็นอะไรกับ
ข้าพเจ้าเล่า บัดนี้ข้าพเจ้าจะสังหารพระเจ้าอัสสกะ เอาพระโลหิต

ในพระศอของพระองค์มาล้างเท้าของหนอนโคมัยผิวของข้าพเจ้า
เสียบ แล้วได้กล่าวคาถาเหล่านี้ด้วยภาษามนุษย์ในท่ามกลาง
บริษัทว่า :-

ประเทศนี้เราผู้มีความจงรักได้เที่ยวเล่น
อยู่กับพระเจ้าอัสสกะผู้เป็นพระสวามีที่รัก ผู้มี
ความประสงค์ตามความใคร่.

ความสุขและความทุกข์เก่า ถูกความสุข
และความทุกข์ใหม่ปกปิดไว้ เพราะฉะนั้นหนอน
จึงเป็นที่รักของเรายิ่งกว่าพระเจ้าอัสสกะอีก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อยมสุสกราเคน เทโส วิจริโต มยา
ความว่า อุทยานประเทศอันน่ารื่นรมย์นี้ เราเคยเที่ยวไปกับ
พระเจ้าอัสสกะ. คำว่า อนุ ในบทว่า อนุคามยกาเมน เป็น
เพียงนิบาต. ความว่า เราผู้มีความใคร่ต่อพระเจ้าอัสสกะนั้น
ได้เที่ยวเล่นกับพระเจ้าอัสสกะผู้ใคร่เรา. บทว่า ปิเยน ได้แก่
เป็นที่รักในอรรถภาพนั้น. บทว่า นเวน สุขทุกุเขน โปราณ อปิลิยติ
ความว่า นางหนอนกล่าวว่า ท่านเจ้าข้า สุขเก่าถูกสุขใหม่ปกปิด
ครอบงำ ทุกข์เก่าถูกทุกข์ใหม่ปกปิดครอบงำ นี่เป็นธรรมดา
ของโลก. บทว่า ตสุมา อสุสกรณฺวาว กิโณ ปิยโตร มม. ความว่า
เพราะสุขทุกข์เก่าถูกสุขทุกข์ใหม่ปกปิด ฉะนั้น หนอนจึงเป็นที่รัก
ของข้าพเจ้ายิ่งกว่าพระเจ้าอัสสกะร้อยเท่าพันเท่า.

พระเจ้าอัสสกะได้สดับดังนั้นแล้ว ทรงแค้นพระทัย ยังประทับอยู่ ณ ที่นั้น รับสั่งให้ย้ายศพพระเทวีออกไป ทรงสร้างสถานพระเสีร แล้วไหว้พระโพธิสัตว์ เสด็จเข้าพระนคร ทรงอภิเษกสตรีอื่นเป็นอัครมเหสี ทรงครองราชสมบัติโดยธรรม ฝ่ายพระโพธิสัตว์ถวายโอวาทพระราชินีให้ทรงหายโศกแล้ว ก็ได้อกลับไปยังป่าหิมพานต์.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศสังฆกรรม ทรงประชุมชาดก. เมื่อจบสังฆกรรม ภิกษุผู้กระสัน ได้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล พระเทวีอุพพรีในครั้งนั้นได้เป็นภรรยาเก่า (ของภิกษุนั้น) ในครั้งนี้ พระเจ้าอัสสกะได้เป็นภิกษุกระสัน มาณพได้เป็นสารีบุตร ส่วนดาบส คือเรตถาคคนี่แล.

จบ อรรถกถาอัสสกชาดกที่ ๗

๘. สูงสูมารชาดก

ว่าด้วยผู้มีปัญญาไม่สมกับตัว

[๒๖๕] เราไม่ต้องการด้วยผลมะม่วง ผลหว่า
และผลขุ่นทั้งหลาย ที่ท่านเห็นฝั่งสมุทร มะเดื่อ
ของเราต้นนี้ดีกว่า.

[๒๖๖] ร่างกายของท่านใหญ่โตก็จริง แต่ปัญญา
หาสมแก่ร่างกายนั้นไม่ คุณก่อนจรจะเข้ ท่านถูกรเรา
ดวงเสียแล้ว บัดนี้ ท่านจงไปตามสบายเถิด.

จบ สูงสูมารชาดกที่ ๘

อรรถกถาสูงสูมารชาดกที่ ๘

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพระเทวทัตพยายามปลงพระชนม์พระองค์ ตรัสพระ-
ธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า อลเมเตหิ อมุเพหิ ดังนี้

ความย่อมีว่า ในครั้งนั้นพระศาสดาทรงสดับว่า พระ-
เทวทัตพยายามจะฆ่าพระองค์ จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
เทวทัตพยายามจะฆ่าเรามีไซ้ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็พยายาม
เหมือนกัน แต่ก็ไม่สามารถทำแม้เพียงให้หวาดสะอุ้งได้ แล้ว
ทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน

กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดวานร ในหิมวันต-
ประเทศ มีกำลังดุจช้างสาร สมบูรณ์ด้วยเรี่ยวแรง ร่างกาย
ใหญ่ มีความงามพร้อม อาศัยอยู่ที่ราวป่าตรงค้ำแม่ น้ำ. ในกาล
นั้น จระเข้ตัวหนึ่งอาศัยอยู่ในแม่น้ำคงคา. ภรรยาของจระเข้
เห็นร่างกายพระโพธิสัตว์ แล้วเกิดแพ้ท้องอยากกินเนื้อหัวใจ
ของพระโพธิสัตว์ จึงบอกจระเข้สามีว่า ผัวจ๋า น้องอยากกินเนื้อ
หัวใจของพญาลิงนั้น. ผัวบอกว่า น้องจ๋า เราเป็นสัตว์เที่ยวไป
ในน้ำ ลิงเป็นสัตว์เที่ยวไปบนบก เราจะจับลิงนั้นได้อย่างไรเล่า.
เมียบอกว่า พี่จระเข้ต้องหาอุบายจับมาให้ได้ หากจับมาไม่ได้
น้องขอตาย. ผัวปลอบว่า อย่าคิดมากไปเลยน้อง พี่มีอุบายอย่าง
หนึ่ง พี่จะให้น้องกินหัวใจพญาวานรนั้นให้จงได้ จึงเข้าไปหา
พระโพธิสัตว์ในเวลาทีพระโพธิสัตว์ดื่มน้ำในแม่น้ำคงคา แล้ว
นั่งพัก ณ ฝั่งคงคา กล่าวอย่างนี้ว่า ท่านพญาวานร ท่านเดียว
กินผลกล้วยในถิ่นนี้ เที่ยวไปในที่ที่เคยไปอย่างเดียวเท่านั้นหรือ
ที่ฝั่งคงคาฟากโน้นมีผลไม้อร่อย เป็นต้นว่า มะม่วงและชมพู ไม้
รู้จักวาย ท่านไม่ควรไปเที่ยวกินผลาผลที่ฝั่งโน้นบ้างหรือ.
พญาวานรตอบว่า ท่านพญาकुณภีร์ แม่น้ำคงคามีน้ำมาก ทั้ง
กว้างใหญ่ ข้าพเจ้าจะข้ามไปได้อย่างไรเล่า. จระเข้กล่าวว่า
หากท่านจะไป ข้าพเจ้าจะให้ท่านขึ้นหลังเราไป พญาวานรเชื่อ
จึงยอมตกลง. เมื่อจระเข้กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงมาขึ้นหลัง

เรา พญาวานรจึงขึ้นหลังจระเข้. จระเข้พาไปได้หน่อยหนึ่งก็
ดำน้ำจมนลง พระโพธิสัตว์กล่าวว่า สหายท่านแก่งทำให้เรา
จมน้ำ นี่เรื่องอะไรกัน. จระเข้ตอบว่า เรามีได้พาท่านไปตาม
ธรรมดาออก แต่เมื่อยของเราเกิดแพ้อุ้ง อยากรินหัวใจท่าน
เราประสงค์จะให้เมื่อยของเรารินหัวใจท่านต่างหาก. พญาวานร
กล่าวว่า สหายที่ท่านบอกมาก็ดีแล้ว หากหัวใจอยู่ในท้องของเรา
เมื่อเรากระโดดไปตามยอดไม้ หัวใจก็จะฟุ้งแหลกลาญหมด.
จระเข้ถามว่า ก็ท่านเอาหัวใจไปไว้ที่ไหนเล่า. พระโพธิสัตว์ชี้
ให้ดูต้นมะเดื่อต้นหนึ่งไม่ไกลนัก มีผลสุกเป็นพวงแล้วกล่าวว่า
ท่านจงดูหัวใจของข้าพเจ้าแขวนไว้ที่ต้นมะเดื่อต้นนั้น. จระเข้กล่าว
ว่า หากท่านให้หัวใจแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะไม่ฆ่าท่าน. พญา
วานรกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงนำเราไปที่นั่นเถิด เราจะให้
หัวใจที่แขวนอยู่บนต้นมะเดื่อแก่ท่าน. จระเข้จึงพาพญาวานร
ไป ณ ที่นั้น. พระโพธิสัตว์จึงกระโดดจากหลังจระเข้ไปนั่งบน
ต้นมะเดื่อ กล่าวว่า สหายจระเข้หน้าโง่ เข้าใจว่า ธรรมดา
หัวใจของสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้อยู่บนยอดไม้หรือ เข้าเป็นสัตว์โง่
เราจึงลงเข้าได้ ผลาผลของเจ้าก็จึงเป็นของเจ้าเถิด เจ้าก็ใหญ่
แต่ตัวเท่านั้น แต่หาปัญญาไม่ เมื่อจะประกาศเนื้อความนี้
ได้กล่าวคาถานี้ว่า :-

**เราไม่ต้องการด้วยผลมะม่วง ผลชมพู
และขนุนทั้งหลาย ที่ท่านเห็นฝั่งสมุทร ผล**

มะเดื่อของเราต้นนี้ดีกว่า.

ร่างกายของท่านใหญ่โตก็จริง แต่ปัญญา

ไม่สมกับร่างกายเลย ดูก่อนจระเข้เข้าถูกราลวง

เสียแล้ว บัดนี้เจ้าจงไปตามสบายเถิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อลเมเตหิ ความว่า เราไม่ต้องการ
ผลไม้ที่ท่านเห็นบนเกาะ. บทว่า วริ มยฺหิ อุกุมฺพโร คือ มะเดื่อ
ต้นนี้ของเราดีกว่า. บทว่า ตทฺฐปิภา ความว่า เจ้ามีปัญญานิดเดียว
ไม่สมกับร่างกายของเจ้าเลย. บทว่า คจฺจุตฺตานิ ยถาสฺวํ ความว่า
เจ้าจงไปตามสบายเถิด อธิบายว่า อุบายที่เจ้าจะได้เนื้อหัวใจ
ไม่มีแล้ว.

จระเข้เป็นทุกข์เสียใจ ชบเซาคุงเสียพนนแพ้ไปตั้งพัน
ได้กลับไปที่อยู่ของตนตามเดิม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. จระเข้ในครั้งนั้นได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้ นางจระเข้ได้
เป็นนางจิญจมาณวิกา ส่วนพญาวานร คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาสุมารชาดกที่ ๘

๕. กักรชาดก

ว่าด้วยผู้ฉลาดเอาตัวรอดได้

[๒๖๓] ต้นहुกวางและสมอพิเภกทั้งหลายในป่า
เราเคยเห็นแล้วต้นไม้เหล่านั้น ย่อมเดินไปเหมือน
กับท่านไม่ได้.

[๒๖๔] ไก่ตัวเก่าที่แหกกรงหนีมานี้ เป็นไก่ฉลาด
ในบ่วงขนสัตว์ ย่อมหลีกไปและยังขันเย้ยเสียด
ด้วย.

จบ กักรชาดกที่ ๕

อรรถกถากักรชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภภิกษุหนุ่มผู้เป็นสัทธาวิหริกของพระธรรมเสนาบดี
สารีบุตร ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า ทิฏฐา มยา
วเน รุกขา ดังนี้.

ได้ยินว่า ภิกษุหนุ่มรูปนั้น เป็นผู้ฉลาดในการรักษา
ร่างกายของตน. ไม่นั่นของเย็นจัด ร้อนจัด เพราะเกรงว่าร่างกาย
จะไม่สบาย ไม่ออกไปข้างนอก เพราะเกรงว่าร่างกายจะกระทบ
หนาวและร้อน ไม่นั่นจึงหันที่แฉะและเป็นท้องเส้น. เพราะภิกษุ

หนุ่มนั้นเป็นผู้ฉลาดในการรักษาร่างกาย จึงปรากฏไปในท่ามกลางสงฆ์. ภิกษุทั้งหลายประชุมสนทนากันว่า อาวุโสทั้งหลาย ได้ยินว่า ภิกษุหนุ่มรูปนั้นเป็นผู้ฉลาด ในการรักษาร่างกาย เป็นอย่างดี. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า ภิกษุหนุ่มรูปนี้มีใจฉลาดในการรักษาร่างกายในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนเธอก็เป็นผู้ฉลาดเหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เป็นรุกขเทวดาอยู่ในราวป่าใหญ่. ครั้งนั้นมีพรานนกคนหนึ่ง อุ้มไก่อ่ต่อตัวหนึ่ง ถือบ่วงและแร้ว เทียวดักไก่ในป่าอยู่ เริ่มจะดักไก่อ่ตัวหนึ่งซึ่งเป็นไก่อ่ของตนมาก่อนหนีเข้าป่าไป. ไก่อ่ตัวนั้นเพราะเข้าใจในบ่วงจึงไม่ยอมเข้าติดบ่วง ถอยหนีไปเรื่อย ๆ. นายพรานจึงเอากิ่งไม้และใบไม้คลุมกำบังตนไว้ เลื่อนคันแร้วและบ่วงตามไปเรื่อย ๆ. ฝ่ายไก่อ่อยากจะให้ นายพรานละอายใจ จึงพูดเป็นภาษามนุษย์ กล่าวคาถาแรกว่า :-

ต้นหูกวาง และสมอพิเภกทั้งหลายในป่า

เราเคยเห็นแล้ว ต้นไม้เหล่านั้นยอมเดินไปเหมือน

กับท่านไม้ไผ่.

คาถานั้นมีอธิบายว่า คุณก่อนสหยาพราน เราเคยเห็นต้นหูกวางและสมอพิเภกเป็นอันมากเกิดในป่านี้ ต้นไม้เหล่านั้น

ไม่เคลื่อน ไม่ก้าว ไม่เดินเหมือนท่านก้าวเคลื่อนเดินไปทางโน้น
ทางนี้ได้ละนั้น.

ก็และครั้งไถ่นั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงได้หนีไปเสียที่อื่น.

ในเวลาที่ได้หนีไป นายพรานจึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ไถ่ตัวเก่าที่แหกกรงหนีมาได้นี้ เป็นไถ่

ฉลาดในบ่วงขนสัตว์ ย่อมหลีกเลี่ยงและยังขันเขี้ยว

เสียด้วย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กุสโล วาลปาสาณํ ความว่า ไถ่
ฉลาดในบ่วงขนสัตว์ ไม่ให้จับตัวได้ย่อมหนีไป และยังขันเขี้ยว
เสียด้วย ครั้นขันเขี้ยวแล้วไถ่ก็หนีไป.

ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว พรานก็เที่ยวไปในป่าจับไถ่ตาม
ที่ดักได้กลับเรือน.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. พรานในครั้งนั้นได้เป็นเทวดาในครั้งนี้. ไถ่ได้เป็นภิกษุ
หนุ่มผู้ฉลาดในการรักษาร่างกาย ส่วนรุกขเทวดาผู้เห็นเหตุการณ์
อย่างประจักษ์ คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถากักรชาดกที่ ๕

๑๐. กัณฑ์ทศกชาดก

นกหัวขวานตายเพราะไม้แก่น

[๒๖๕] ดูก่อนผู้เจริญ ต้นไม้ที่มีใบละเอียดมี
หนามนี้เป็นต้นไม้อะไร เราเจาะเพียงครั้งเดียว
ทำให้สมองศีรษะแตกได้.

[๒๖๖] นกกัณฑ์ทศกชาดกตัวนี้ เมื่อเจาะหมุดไม้อยู่ใน
ป่า ได้เคยเที่ยวเจาะแต่ไม้ที่ไม่มีแก่น ภาย
หลังมาพบเอาต้นตะเคียนซึ่งมีแก่นเป็นไม้แก่น
อันเป็นที่ทำลายสมองศีรษะ.

จบ กัณฑ์ทศกชาดกที่ ๑๐

อรรถกถากัณฑ์ทศกชาดกที่ ๑๐

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภภิกษุเถียนเอาอย่างพระสุคต ตรัสพระธรรมเทศนา
มีคำเริ่มต้นว่า อมฺโห โกณามยฺ ลุฑฺโฑ ดังนี้.

เรื่องย่อมีอยู่ว่า ในครั้งนั้นพระศาสดาทรงสดับว่า พระ-
เทวทัตได้เถียนเอาอย่างพระสุคต จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เทวทัตเถียนอย่างเรา ถึงความพินาศ มิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้
เมื่อก่อนเทวทัตก็ได้ถึงความพินาศมาแล้ว ทรงนำเรื่องอดีต
มาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน

กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดนกหัวขวาน ใน
หิมวันตประเทศ. เทียวหาอาหารในป่าไม้ตะเคียน. นกหัวขวาน
นั้นมีชื่อว่าขทรวนิยะ. มีนกสหายตัวหนึ่ง ชื่อกัณฑลละ. นก
กัณฑลละเทียวหากินอยู่ในป่าไม้ทองหลาง. วันหนึ่งนกกัณฑลละ
ได้ไปหานกขทรวนิยะ. นกขทรวนิยะดีใจว่าสหายของเรามาแล้ว
จึงพานกัณฑลละเข้าไปยังป่าไม้ตะเคียน ให้งอยปากเคาะ
ลำต้นตะเคียน ได้ตัวสัตว์ออกจากต้นไม้ขึ้นมาให้. นกกัณฑลละ
จิกกินสัตว์ที่สหายให้แล้ว ๆ เล่า ๆ คุณชมมอรรอย. เมื่อนก
กัณฑลละจิกกินอยู่นั้น จึงเกิดมานะขึ้นว่า นกขทรวนิยะแม่นี้
ก็เกิดในกำเนิดนกหัวขวาน แม้เราก็เกิดในกำเนิดเดียวกัน ทำไม
เราจะต้องอาศัยเหยื่อที่เขาให้เล่า เราจักหาเหยื่อในป่าตะเคียน
เอง.

นกกัณฑลละกล่าวแก่นกขทรวนิยะว่า สหายท่าน อย่า
ลำบากเลย เรานี้แหละจักหากินในป่าตะเคียนเอง. ลำดับนั้น
นกขทรวนิยะ จึงกล่าวว่า คุณก่อนสหายท่าน ด้วยการหากินใน
ป่าไม้ไม่มีแก่น เช่น ไม้จิวและไม้ทองหลางเป็นต้น ส่วนไม้ตะเคียน
เป็นไม้แก่นแข็ง จะทำอย่างนั้นรู้สึกไม่พอใจเราเลย. นกกัณฑลละ
กล่าวว่า เรามีได้เกิดในกำเนิดนกหัวขวานดอกหรือ ไม่เชื่อคำ
ของนกขทรวนิยะ ผลุนผลันไป เอางอยเคาะต้นตะเคียน. ทันใด

นั่นเองจงอย่าปากของนกกันทลกะหักทันที ตาทะเล้น หัวแตก
ไม่อาจจับอยู่บนยอดไม้ นั่นได้ ตกลงพื้นดิน กล่าวคาถาแรกว่า :-

ดูก่อนผู้เจริญ ต้นไม้ที่มีใบละเอียด มี
หนามนี้เป็นต้นไม้อะไร เราเจาะเพียงครั้งเดียว
ทำให้สมองศีรษะแตกได้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อมฺโห โห นามยฺ รุกฺโข ความว่า
ดูก่อนนกขทิวระผู้เจริญ ต้นไม้ชื่อไม้อะไร. บาลีว่า โคนามโส
บ้าง. บทว่า สินฺนปฺตุโต คือ ใบละเอียด. บทว่า ยตุล เอกปฺปหารณ
ได้แก่ ด้วยการเจาะครั้งเดียวที่ต้นไม้. บทว่า อุตฺตมฺงคฺ วิสาฎิถิ
ได้แก่ หัวแตก ไม่เพียงหัวเท่านั้น แม้จงอย่าปากก็หัก. นกกันทลกะ
ไม่สามารถจะรู้จักต้นตะเคียนว่า เป็นต้นไม้อะไร เพราะเจ็บปวดมาก
ได้รับเวทนาจึงพรา้เพื่อด้วยคาถานี้.

นกขทิวระฟังคำเพื่อของนกกันทลกะ แล้วจึงกล่าว
คาถาที่ ๒ ว่า :-

นกกันทลกะ เมื่อเจาะหมุดอยู่ในป่า
ได้เคยเที่ยวเกาะแต่ไม้แห้งที่ไม่มีแก่น ภายหลัง
มาพบเอาต้นตะเคียนซึ่งมีกำเนิดเป็นไม้แก่นอัน
เป็นที่ทำลายสมองศีรษะ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อจาริ วตยฺ ได้แก่ นกกันทลกะ
นี้ได้เที่ยวไป. บทว่า วิตุทฺ วนานิ ความว่า เจาะ คือจิกไม้ไม่มีแก่น

เช่นจิว ทองกลาง เป็นต้น. บทว่า กฏฺจุจฺรุกฺเขสุ ได้แก่ ไม้แห้ง.
บทว่า อสารเกสุ ได้แก่ ไม้ไม่มีแก่น มีทองกลางและจิว เป็นต้น.
บทว่า อถาสทา ขทฺธิ ชาตสสาริ ความว่า ภายหลังมาพบต้นตะเคียน
มีแก่นออกมาตั้งแต่ยังเล็ก. บทว่า ยตุตฺตพฺพิทา ในบทว่า ยตุตฺตพ-
พิทา กุรุโพ อุตฺตมฺงคฺมิ ได้แก่ เจาะคือจิกที่ต้นไม้ใด.

นกขทิวนิยะ พุคคะนกกันทลลกะนั้นว่า คู่ก่อนกันทลลกะ
ผู้เจริญ ต้นตะเคียนนี้เป็นไม้แก่นที่ทำลายสมองศีรษะ. นก-
กันทลลกะได้ถึงแก่ความตายในที่นั่นเอง.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. กันทลลกะในครั้งนั้น ได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้ ส่วนนก
ขทิวนิยะ คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถากันทลลกชาดกที่ ๑๐

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. พันธนาการชาดก ๒. เกฬีสลชาดก ๓. ขันธปริตต-
ชาดก ๔. วีรกชาดก ๕. คังเคยยชาดก ๖. กุรุงคมิกชาดก
๗. อัศสกชาดก ๘. สูงสูมารชาดก ๙. กักกรชาดก ๑๐. กัน-
ทลลกชาดก.

จบ นดั่งทัพหวรรคที่ ๖

๗. พีรณัตถัมภกวรรค

๑. โสมทัตตชาดก

ว่าด้วยอาการของผู้ขอ

[๒๗๑] ท่านเป็นผู้ไม่ประมาณเป็นนิจ ได้ทำความ
เพียรอยู่ในป่าช้า ชื่อพีรณัตถัมภกะถึงหนึ่งปี ครั้น
เข้าประชุมบริษัท กลับกล่าวให้ผิดพลาดไป
ความเพียรยอมป้องกันผู้ปราศจากปัญญาไม่ได้.

[๒๗๒] ดูก่อนพ่อโสมทัตต์ บุคคลผู้ขอ ย่อมประ-
สบอาการ ๒ อย่าง คือได้ทรัพย์ ๑ ไม่ได้ทรัพย์ ๑
เพราะว่าการขอมืออาการอย่างนี้เป็นธรรมดา.

จบ โสมทัตตชาดกที่ ๑

อรรถกถาพีรณัตถัมภกวรรคที่ ๗

อรรถกถาโสมทัตตชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพระโลพูทายีเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้น
ว่า อกาสิ โยคุถัง ดังนี้.

เรื่องย่อมีว่า พระโลพูทายีเถระนั้น ไม่สามารถจะกล่าว
คำแม่สักคำเดียวได้สำเร็จ ในระหว่างชนสองสามคน เป็นผู้

ประหม่าครั้งคร้ามคิดจะพูดคำหนึ่งกลับไปพูดอีกคำหนึ่ง. ภิกษุทั้งหลายนั่งสนทนากันถึงเรื่องราวของพระเถระนั้น. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โลพูทัยมิใช่เป็นผู้ประหม่าครั้งคร้ามแต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็เป็นผู้ประหม่าครั้งคร้ามเหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลพรหมณ์ตระกูลหนึ่ง ในแคว้นกาสิ ครั้นเจริญวัยเรียนศิลปะในเมืองตักกสิลา ครั้นสำเร็จแล้วจึงกลับมาเรือน รู้ว่ามารดาบิดายากจนคิดว่าเราจักผู้ตระกูลที่ตกต่ำ จึงอำลามารดาบิดาไปรับราชการในกรุงพาราณสี. พระโพธิสัตว์เป็นที่รักโปรดปรานของพระราชา. ครั้งนั้นเมื่อบิดาของพระโพธิสัตว์ซึ่งไถนาเลี้ยงชีพด้วยโคสองตัว โคตัวหนึ่งได้ตายไป. บิดาจึงไปหาพระโพธิสัตว์กล่าวว่า นี่แน่ะลูก โคตายไปเสียตัวหนึ่งแล้ว เลยทำสิกรรมไม่ได้ ลูกจงขอพระราชทานโคกะพระราชาสักตัวหนึ่งเถิด. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า พ่อเจ้า ลูกรับราชการยังไม่นานนัก จะขอลูกโคในตอนนี้ยังไม่สมควร พ่อขอลูกเองเถิด. พรหมณ์กล่าวว่า นี่ลูก ลูกไม่รู้ว่าคุณพ่อเป็นคนประหม่าครั้งคร้ามดอกหรือ ต่อหน้าคนสองสามคน พ่อไม่อาจจะพูดได้ถูกต้องนัก หากพ่อจะไปเฝ้าขอลูกโค พ่อคง

จะถวายโคตัวนี้เสียก็ได้. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า จะอย่างไรก็ตาม
เกิดพ่อ ลูกไม่อาจทูลขอโคได้ เอาอย่างนี้เกิดพ่อ ลูกจะชักซ่อม
ให้พ่อเอง. พราหมณ์กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นลูกจงซ่อมพ่อให้ดีกว่าแล้ว
กัน. พระโพธิสัตว์พาบิดาไปป่าช้าชื่อพีรณัตถัมภกะ มัดฟ่อน
หญ้าไว้เป็นแห่ง ๆ สมมตินามแสดงแก่บิดาตามลำดับว่า นี่พระ-
ราชา นี้อุปราช นีเสนาบดี แล้วกล่าวว่า พ่อจำพ่อไปเฝ้าพระ-
ราชาแล้ว จงกราบถวายพระพรว่า ขอพระองค์จงทรงพระเจริญ
เกิด แล้วจึงค่อยกล่าวคาถานี้ทูลขอโค จึงให้บิดาเรียนคาถาว่า :-

ข้าแต่มหाराช ข้าพระพุทธเจ้ามีโค

สำหรับไถนาอยู่สองตัว ในโคสองตัวนั้นตายเสีย

ตัวหนึ่งแล้ว ขอพระองค์โปรดพระราชทานโค

ตัวที่สองเกิดพระเจ้าข้า.

พราหมณ์เรียนคาถานี้ได้คล่องแคล่วเป็นเวลาหนึ่งปี แล้ว

จึงบอกพระโพธิสัตว์ว่า โสมทัต ลูกพ่อ พ่อจำคาถาได้คล่องแล้ว
บัดนี้พ่อสามารถจะกล่าวได้ไม่ว่าในสำนักใด ๆ ลูกจงนำพ่อไป
เฝ้าพระราชาราชเกิด. พระโพธิสัตว์รับว่า ดีแล้วพ่อ จึงให้จัดหา
เครื่องบรรณาการนำบิดาไปเฝ้าพระราชาราช. พราหมณ์กราบทูล
ว่า ขอมหาราชเจ้าจงทรงพระเจริญเกิดพระเจ้าข้า แล้วทูลถวาย
เครื่องบรรณาการ. พระราชาตรัสว่า โสมทัต พราหมณ์ผู้นี้
เป็นอะไรกับเจ้า. กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้าเป็นบิดาของ

ข้าพระพุทธเจ้า พระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า มาธุระอะไร. ขณะนั้น
พราหมณ์ เมื่อจะกล่าวคาถาทูลขอโค จึงทูลว่า :-

**ข้าแต่มหाराชเจ้า ข้าพระพุทธเจ้ามีโค
สำหรับไถนาอยู่สองตัว ในโคสองตัวนั้นตายเสีย
ตัวหนึ่งแล้ว ขอพระองค์โปรดรับตัวที่สองไป
เถิด พระเจ้าข้า.**

พระราชาทรงทราบว่ พราหมณ์พูดผิด ทรงพระสรวล
ตรัสถามว่า โสมทัต ในเรือนเจ้าเห็นจะมีโคหลายตัวซิเน. โสมทัต
กราบทูล ขอเดชะข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์พระราชทานแล้ว
ก็จักมีมากพระเจ้าข้า. พระราชาทรงโปรดปรานพระโพธิสัตว์
พระราชทานโค ๑๖ ตัว กับเครื่องประดับ และบ้านสำหรับ
อยู่เป็นรางวัลด้วย แล้วทรงส่งพราหมณ์ไปด้วยศยิ่งใหญ่.
พราหมณ์ขึ้นรถเทียมด้วยม้ามีขาวล้วน ได้ไปบ้านพร้อมด้วย
บริวารใหญ่. พระโพธิสัตว์นั่งไปในรถกับบิดา กล่าวว่า พ่อ
ลูกทำการซ่อมมาทั้งปี แต่พ่อถึงคราวเอาจริงเอาจังเข้า พ่อ
กลับทูลถวายโคของพ่อแต่พระราชเสียนี่ แล้วกล่าวคาถา
แรกว่า :-

**ท่านเป็นผู้ไม่ประมาทเป็นนิจ ได้ทำความ
เพียรอยู่ในป่าช้าชื่อ พิรณัตถัมภกะถึงหนึ่ง
ครั้งเข้าประชุมบริษัทกลับกล่าวให้ผิดพลาดไป
ความเพียรยอมป้องกันผู้ปราศจากปัญญามิได้.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า อกาลิ โยคฺคฺ ฐว อปฺปมตฺโต
ถวฺจฺจฺริ วิจารณ์ฺมฺกฺกฺสฺมิ ความว่า พ่อจ๋า พ่อไม่ประมาทเป็น
นิจ ได้ทำการชักซ้อมที่ป่าช้าชื่อ พีรณตถัมภกะถึงหนึ่งปี. บทว่า
พฺยกาสิ อณฺณํ ปริสฺสํ วิคฺยฺห ความว่า ครั้นพ่อเข้าประชุม
บริษัท ได้ทำเป็นอย่างอื่น คือได้ทำพลาดไป ได้แก่เปลี่ยนแปลง
ไป. บทว่า น นฺยฺยโม ตายติ อปฺปปลฺลฺลํ ความว่า ความเพียร
ยอมไม่ป้องกัน คือไม่รักษาบุคคลผู้มีปัญญาน้อยแม้ทำบ่อย ๆ ได้.

พราหมณ์ฟังคำของพระโพธิสัตว์ แล้วจึงกล่าวคาถา
ที่ ๒ ว่า :-

ดูก่อนพ่อโสมทัต บุคคลผู้ขอย่อมประสบ

อาการสองอย่างคือ ได้ทรัพย์ ๑ ไม่ได้ทรัพย์ ๑

เพราะว่าการขอมีอาการอย่างนี้เป็นธรรมดา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอวํ ฐมฺมา หิ ยาจนา ได้แก่ เพราะ
การขอมีสภาพเป็นอย่างนี้.

พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โลพูทายิมิไซ
เป็นผู้ประหม่าครั้งคร้ามในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็เป็นผู้
ประหม่าครั้งคร้าม แล้วทรงนำพระธรรมเทศานี้มา ทรง
ประชุมชาดก. บิดาของโสมทัตได้เป็นโลพูทายี ส่วนโสมทัต
คือ เรตถาคคณินฺเด.

จบ อรรถกถาโสมทัตตชาดกที่ ๑

๒. อัจฉริฐกัตตชาดก

นางพราหมณ์หาชายชู้

[๒๗๓] อากา^๑รข้าวข้างบนเป็นอย่างหนึ่ง อากา^๑รข้าวข้างล่างเป็นอย่างหนึ่ง ดูก่อนนางพราหมณ์จันขอถามท่านหน่อยเถิด เหตุไรข้าวข้างล่างจึงเย็น ข้าวบนจึงร้อนนิดหน่อย.

[๒๗๔] ดูก่อนท่านผู้เจริญ จันเป็นคนเพื่อนรำเที่ยวขอมาจนถึงที่นี่ ก็ชายชู้ของนางพราหมณ์นี้ ลงไปซ่อนอยู่ในยั้ง ท่านเสาะหาผู้ใด ผู้นั้นคือชายชู้ผู้^๑นี้เอง

จบ อรรถกถาอุจฉริฐกัตตชาดกที่ ๒

อรรถกถาอุจฉริฐกัตตชาดกที่ ๒

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภการเล้าโลมของภรรยาเก่า ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า อญฺโณ อุปริโม วณฺโณ ดังนี้.

ความย่อมีว่า พระศาสดาตรัสถามภิกษุ^๑นั้นว่า ดูก่อนภิกษุ^๑ได้ยินว่าเธอกระสันจริงหรือ ภิกษุ^๑นั้นกราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า ตรัสถามว่า ใครทำให้เธอกระสัน กราบทูลว่า

ภรรยาเก่าพระเจ้าข้า. ลำดับนั้นพระศาสดาตรัสกะภิกษุนี้ว่า
ดูก่อนภิกษุ หญิงนี้เป็นผู้ทำความเสื่อมเสียให้เธอ แม้ในครั้งก่อน
ได้ให้เธอบริโภคอาหารเหลือเดนของชายชู้ตน แล้วทรงนำเรื่อง
อดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลคนพอนรำที่ยากจน
เที่ยวขอภิกษาเขาเลี้ยงชีพตระกูลหนึ่ง ครั้นเติบโตใหญ่ เป็นคน
เฉลียวใจ รูปชั่วเที่ยวขอภิกษาเลี้ยงชีพ. ในครั้งนั้น พรหมณีของ
พรหมณ์คนหนึ่งในหมู่บ้านแคว้นกาสิ เป็นหญิงทาสี ลามก
ประพฤตินอกใจผัว.

อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อพรหมณ์ไปทำธุระนอกบ้าน ชายชู้
ของพรหมณีเห็นได้โอกาสจึงเข้าไปเรือนั้น. นางประพฤติ
นอกใจร่วมกับชายชู้แล้วกล่าวว่า เชิญบริโภคอาหารสักครู่หนึ่ง
จึงค่อยกลับไป จัดแจงหาอาหารคดข้าวร้อน ๆ พร้อมด้วยแกง
และกับ ให้ชายชู้นั้น กล่าวเชิญให้บริโภค นางเองยืนที่ประตู
คอยดูพรหมณ์กลับมา. พระโพธิสัตว์ยืนคอยขอก้อนข้าวอยู่ในที่
ชายชู้ของพรหมณ์บริโภค. ขณะนั้นพรหมณ์เดินตรงมาบ้าน.
พรหมณีเห็นพรหมณ์มา จึงรีบเข้าไปบอกว่า ลูกขึ้นเถิด
พรหมณ์กำลังมา แล้วให้ชายชู้ลงไปยืนข้างในเวลาที่พรหมณ์
เข้าไปนั่งแล้ว นางจึงเอาแผ่นกระดานไปให้ ให้น้ำล้างมือ
คดข้าวร้อน ๆ ไว้ข้างบนข้างเย็นที่เหลือจากชายชู้บริโภค

ให้พราหมณ์. พราหมณ์เอื้อมมือลงไปในข้าว เห็นข้าวข้างบน ร้อน ข้างล่างเย็น จึงคิดว่าข้าวนี้คงเป็นข้าวเหลือเดนจากคนอื่น กิน. พราหมณ์เมื่อจะถามพราหมณ์ จึงกล่าวคาถาแรกว่า :-

อาการข้าวข้างบนเป็นอย่างหนึ่ง อาการ
ข้าวข้างล่างเป็นอย่างหนึ่ง ดูก่อนพราหมณ์ จัน
ขอถามเจ้าหน้อยเถิด เหตุไรข้าวข้างล่างจึงเย็น
ข้างบนจึงร้อนนิคหน้อย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า วณฺโณ คืออาการ. เพราะพราหมณ์ เมื่อจะถามความที่ข้าวข้างบนร้อน และข้างล่างเย็น จึงกล่าว อย่างนี้. บทว่า ก็ เหฏฺฐา กิยฺจ อูปริ ความว่า แน่ นางธรรมดา ข้าวที่คดข้างบนควรจะเย็น ข้างล่างควรจะร้อน แต่ไม่เป็น เช่นนั้น เพราะเหตุนั้นเราจึงถามเจ้าว่า เพราะเหตุไรข้าวข้างบน จึงร้อน ข้างล่างจึงเย็น.

พราหมณ์แม่เมื่อพราหมณ์ถามอยู่บ่อย ๆ ก็ยังนิ่งเฉย เพราะเกรงว่ากรรมที่ตนทำไว้จะเปิดเผยขึ้น. ในขณะนั้น บุตร คนเพื่อนมีความคิดว่า บุรุษที่ถูกให้นั่งในยุ้งคงจะเป็นชายชู้ บุรุษผู้นี้คงเป็นเจ้าของบ้าน. ส่วนพราหมณ์ไม่พูดอะไร ๆ เพราะเกรงว่ากรรมที่ตนทำจะปรากฏ เอาเถิดเราจะประกาศ กรรมของหญิงนี้ จักบอกถึงความที่ชายชู้ถูกซ่อนไว้ในยุ้งแก่ พราหมณ์. บุตรคนเพื่อนจึงบอกพฤติกรรมทั้งหมด ตั้งแต่พราหมณ์ ออกจากเรือนไป ชายชู้เข้าไปในเรือน ประพฤติล่วงเกินบริโภค

อาหารอย่างดี พราหมณ์ยื่นคอยดูทางที่ประตู จนถึงชายชู้ถูก
ให้ลงยั้ง แล้วกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ดูก่อนท่านผู้เจริญ ฉันเป็นคนพื่อนรำ
เที่ยวขอมาจนถึงที่นี่ ก็ชายชู้ของพราหมณ์นี้
ลงไปซ่อนอยู่ในยั้ง ท่านเสาะหาผู้ใด ผู้นั้นคือ
ชายชู้ผู้นี้เอง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อหิ นโฏสุมิ ภทฺทนฺเต ความว่า
นาย ข้าพเจ้าเป็นนักพื่อนเป็นคนกำพร้า. บทว่า ภิกฺขุโกสุมิ
อิชาคโต ความว่า ข้าพเจ้าเที่ยวขอมาถึงที่นี่. บทว่า อยฺหิ
โกฏฺฐโมติณฺโณ ความว่า ก็ชายชู้ของหญิงนี้กำลังบริโภคอาหาร
อยู่ ลงไปเพราะกลัวท่าน จึงลงไปซ่อนอยู่ในยั้ง. บทว่า อยฺ
โส คเวสตี ความว่า เขาผู้นั้นแหละคือผู้ที่ท่านค้นหาอยู่ว่า ข้า
วเหลือเดนนี้เป็นของใครหนอ. ท่านจงจับมวยผมของชายชู้ผู้นั้น
แล้วโยนนำออกจากยั้ง จงสั่งสอนเขาไม่ให้กระทำอย่างนี้อีก
พระโพธิสัตว์กล่าวแล้วก็หลีกไป. พราหมณ์ก็สั่งสอนคนทั้งสอง
ไม่ให้ทำความชั่วเช่นนี้อีกด้วยการขู่และตบตี เสร็จแล้วก็ไป
ตามยถากรรม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังฆกรรม ทรงประชุมชาดก. เมื่อจบสังฆกรรม ภิกษุกระสัน

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 330

ตั้งอยู่ในโศดาบัน พราหมณ์ในครั้งนั้นได้เป็นภรรยาเก่าในครั้งนี้
พราหมณ์ได้เป็นภิกษุผู้กระสัน ส่วนบุตรคนพื่อนรำคือ เราตถาคต
นี้แล.

จบ อรรถกถาอุจจวิฐกัตตชาดกที่ ๒

๓. ภรรยาชาดก

ประทุษร้ายผู้มีศีลยอมวิบัติ

[๒๗๕] เราได้ฟังมาว่า พระราชาในภรรรัฐ ได้
ทรงประทุษร้ายต่อฤๅษีทั้งหลายแล้ว ทรงประสบ
ความวิบัติพร้อมทั้งแวนแคว้น.

[๒๗๖] เพราะฉะนั้นแลบัณฑิตทั้งหลายจึงไม่
สรรเสริญการลู่อำนาจแก่นันทาคติ บุคคลไม่ควร
จิตคิดร้าย ควรกล่าวแต่คำที่อิงความจริง.

จบ ภรรยาชาดกที่ ๓

อรรถกถาภรรยาชาดกที่ ๓

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพระเจ้าโกศล ตรีศพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
อิสินมบุตร กตฺวา ดังนี้.

ความพิสดารมีอยู่ว่า ลากและสักการะได้เกิดขึ้นเป็น
อันมากแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์. ดังที่พระธรรม-
สังคากาจารย์กล่าวไว้ว่า ก็โดยสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
อันมหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม ได้จิวร

บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเภสัชและบริวารทั้งหลาย แม้ภิกษุสงฆ์ก็เหมือนอย่างนั้น แต่พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกทั้งหลาย ไม่มีใครสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม ไม่ได้ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเภสัชและบริวารทั้งหลาย. พวกปริพาชกเหล่านั้น ล้อมจากลาภและสักการะอย่างนี้ จึงประชุมลับปรึกษากันทั้งกลางวันและกลางคืนว่า ตั้งแต่พระสมณโคดมอุบัติมา พวกเราล้อมจากลาภและสักการะพระสมณโคดมกลับได้ลาภและยศอย่างเลิศลอย สมบัตินี้เกิดแก่พระสมณโคดมด้วยเหตุไรหนอ. ในหมู่ปริพาชกเหล่านั้น พวกหนึ่งกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมอยู่ทำเลดีเป็นที่อุดมสมบูรณ์ของชมพูทวีปทั้งสิ้น เหตุนั้นลาภสักการะจึงเกิดแก่สมณโคดม. พวกที่เหลือกล่าวว่า นั่นก็มีเหตุผลอยู่ แม้พวกเราหากจะสร้างอารามเดียรถีย์ขึ้นที่หลังเขตวันมหาวิหาร ก็คงจักมีลาภอย่างนั้นบ้าง. พวกปริพาชกทั้งหมดลงความเห็นกันว่า เอาเป็นอย่างนั้น จึงตกลงกันต่อไปว่า ก็ถ้าพวกเราจักไม่กราบทูลพระราชเสวก่อนสร้างอาราม พวกภิกษุก็จะขัดขวางได้ ธรรมดาผู้ได้สินบนแล้วจะไม่เขวไม่มี เพราะฉะนั้น เราจักถวายของกำนัลแด่พระราชเสวก่อนสร้างอาราม จึงขอร้องพวกอุปฐากทั้งหลายรวบรวมทรัพย์ได้แสนหนึ่ง ถวายแด่พระราชเสวก่อนสร้างอารามแล้วกราบทูลว่า มพาบพิตร อาตมาภาพทั้งหลายจักสร้างอารามเดียรถีย์ที่หลังเขตวันมหาวิหาร หากพวกภิกษุจักมา

ถวายพระพรแต่พระองค์ว่า จักไม่ยอมให้ทำ ขอมหาบพิตร
อย่าเพิ่งให้คำตอบแก่ภิกษุเหล่านั้น.

พระราชาทรงรับคำเพราะความละโมภของก้านัล. พวก
เดียรถีย์ครั้นเกลี้ยกล่อมพระราชแล้ว จึงเรียกช่างมาเริ่มการ
ก่อสร้าง. ได้มีเสียงเอ็ดอึงขึ้น. พระศาสดาจึงตรัสถามว่า อานนท์
นั่นอะไรกัน เสียงเอ็ดอึงอ้อฉาว. พระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ พวกเดียรถีย์ให้สร้างอารามเดียรถีย์ขึ้นที่หลังพระ-
วิหารเชตวัน จึงมีเสียงขึ้น ณ ที่นั่น พระเจ้าข้า. ตรัสว่า คุณก่อน
อานนท์ ที่นั่นไม่สมควรแก่อารามเดียรถีย์ พวกเดียรถีย์ชอบ
เสียงเอ็ดอึง ไม่สามารถจะอยู่ร่วมกับพวกเดียรถีย์เหล่านั้นได้
จึงให้ประชุมภิกษุสงฆ์แล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ
จงไปทูลพระราชให้ทรงยับยั้งการสร้างอารามเดียรถีย์. ภิกษุ
สงฆ์ไปยืนอยู่ที่ประตูพระราชวัง. พระราชาทรงสดับว่าสงฆ์
มา ทรงดำริว่า พวกภิกษุคงจะมาเรื่องอารามเดียรถีย์ เพราะ
พระองค์รับสินบนไว้ จึงให้ไปบอกว่า พระราชาไม่ประทับอยู่
ในวัง. ภิกษุทั้งหลายจึงไปกราบทูลแต่พระศาสดา. พระศาสดา
ตรัสว่า พระราชาทรงทำอย่างนี้เพราะทรงรับสินบน จึงส่ง
พระอัครสาวกทั้งสองรูปไป. พระราชาทรงสดับว่า พระอัคร-
สาวกทั้งสองรูปมา จึงรับสั่งให้บอกไปเหมือนอย่างนั้น. พระ-
อัครสาวกทั้งสองมากราบทูลแต่พระศาสดา. พระศาสดาตรัสว่า
คุณก่อนสารีบุตร คราวนี้พระราชจักไม่ได้ประทับนั่งในพระ-

ราชมณเฑียร จักเสด็จออกข้างนอก รุ่งขึ้นในเวลาเช้าพระองค์
ทรงนั่งถือบาตรจีวรเสด็จไปยังประตูพระราชวังกับภิกษุ ๕๐๐
รูป. พระราชาพอได้ทรงสดับเท่านั้นก็เสด็จลงจากปราสาท
รับบาตรนิมนต์พระศาสดาให้เสด็จเข้าไป แล้วทรงถวายข้าวยา
และภัตต ถวายบังคมพระศาสดา ประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง
พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนา โดยปริยายข้อหนึ่งมาแสดง
แก่พระราชาแล้วตรัสว่า มหาบพิตร พระราชาแต่ครั้งก่อนก็
รับสินบนแล้วทำให้ผู้มีศีลทั้งหลายทะเลาะวิวาทกัน ไม่เป็น
เจ้าของแห่งแคว้นของตนได้ถึงความพินาศใหญ่หลวง พระราชา
กราบทูลอาราธนา จึงทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลมีพระราชาพระนามว่า ทรุราช เสวยราช-
สมบัติอยู่ในแคว้นทรุ. ในครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เป็นดาบส เป็น
ครูประจำคณะ. ได้ถือภิญญาห้าและสมาบัติแปด อยู่ในหิมวันต-
ประเทศมาช้านาน จึงแวดล้อมไปด้วยดาบส ๕๐๐ ลงจาก
หิมวันตประเทศ เพื่อต้องการอาหารรสเค็มและเปรี้ยว ได้ไป
ถึงกรุงนครโดยลำค้ำ ออกบิณฑบาต ณ เมืองนั้น แล้วออกจาก
นครนั่งอยู่ที่โคนต้นไทรช้อย ซึ่งสมบูรณ์ไปด้วยสาขา และค่าคบ
ทางประตูด้านเหนือ กระทำภักตกิจเสร็จแล้ว อาศัยอยู่ ณ โคน
ต้นไม้นั้นเอง. เมื่อคณะฤษีนั้นอยู่ ณ ที่นั้นล่วงไปครึ่งเดือน
ครูประจำคณะอื่นมีบริวาร ๕๐๐ มาเที่ยวขอภิกษาในนครนั้น
ครั้งออกจากนครแล้วนั่งอยู่ที่โคนต้นไทรช้อยเช่นเดียวกันทาง

ประตู่ทศได้ กระทบตักแล้วอาศัยอยู่ ณ ที่นั่นเอง. คณะ
ฤๅษีทั้งสองเหล่านั้น พักอยู่ตามพอใจ ณ ที่นั่นแล้วก็กลับสู่
หิมวันตประเทศตามเดิม. เมื่อคณะฤๅษีเหล่านั้นไปแล้ว ต้นไทร
ทางประตู่ทศได้ก็แห้งโกร๋น เมื่อคณะฤๅษีเหล่านั้นมาอีกครั้ง
หนึ่ง คณะที่อยู่ต้นไทรทางทศได้มาถึงก่อนรู้ว่าต้นไม้ของตน
แห้งโกร๋น เทียวขอภิกษาออกจากนครไปโคนต้นไม้ทางทิศอุดร
กระทบตักเสร็จแล้ว ก็พักอยู่ ณ ที่นั่นเอง. ส่วนฤๅษีอีก
พวกหนึ่งมาถึงทีหลัง เทียวภิกษาจารในนครแล้วไปยังโคนต้นไม้
เดิมของตน กระทบตักแล้วก็พักผ่อน. พวกฤๅษีทั้งสองคณะ
ก็ทะเลาะกันเพราะต้นไม้ว่า ต้นไม้ของเรา ต้นไม้ของเรา เลย
เกิดทะเลาะกันใหญ่. ฤๅษีพวกหนึ่งกล่าวว่า พวกท่านจะเอา
ที่ที่เราอยู่มาก่อนไม่ได้. พวกหนึ่งกล่าวว่า พวกเรามาถึงที่นี่
ก่อน พวกท่านจะเอาไม่ได้. พวกฤๅษีเหล่านั้นต่างทู่เถียงกัน
ว่า เราเป็นเจ้าของ เราเป็นเจ้าของ ดังนี้แล้วพากันไปราชตระกูล
เพื่อต้องการโคนต้นไม้. พระราชาทรงตัดสินให้คณะฤๅษีที่มา
อยู่ก่อนเป็นเจ้าของ. ส่วนฤๅษีอีกพวกหนึ่งคิดว่า พวกเราจะ
ไม่ยอมให้ใครว่าตนว่า ถูกพวกฤๅษีพวกนี้ให้แพ้ได้ จึงตรวจดู
ด้วยทิพยจักขุ เห็นเรือนรกหลังหนึ่งสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิ
ทรงใช้สอย จึงนำมาถวายเป็นสินบนแด่พระราชา พากันถวาย
พระพรว่า มหาบพิตร ขอพระองค์จงตัดสินให้พวกอาตมาเป็นเจ้า
ของ พระราชาทรงรับสินบนแล้ว ทรงตัดสินให้ฤๅษีทั้งสองคณะ

เป็นเจ้าของว่า จงอยู่กันทั้งสองคณะเถิด. ฤๅษีอีกฝ่ายหนึ่งนำ
ล้อแก้วของเรือนรคนั้นมาถวายเป็นสินบน แล้วทูลว่า มหาบพิตร
ขอพระองค์ทรงตัดสินให้พวกอาตมาเป็นเจ้าของเถิด. พระราชา
ได้ทรงทำตามนั้น. คณะฤๅษีมีความร้อนใจว่า พวกเราละวัตถุ
กามและกิเลสออกมาบวช จะทะเลาะตัดสินบนเพราะโคนต้นไม้
เป็นเหตุ เป็นการทำที่ไม่สมควร จึงรีบหนีออกไปสู่หิมวันต-
ประเทศตามเดิม. เทวดาที่สิงสถิตอยู่ ณ แคว้นภรรฐฐทั้งสี่
ต่างร่วมกันพิโรธพระเจ้าภรรฐราชว่า พระราชาทำให้ผู้มีศีล
ทะเลาะกัน เป็นการทำที่ไม่สมควร จึงบันดาลให้แคว้นภรรฐฐ
อันกว้างใหญ่ ๓๐๐ โยชน์กลายเป็นสมุทรไป ก่อให้เกิดความ
พินาศ. ชาวแคว้นทั้งสี่ถึงความพินาศ เพราะอาศัยพระเจ้า-
ภรรฐราชพระองค์เดียว ด้วยประการฉะนี้.

พระศาสดาทรงนำเรื่องอดีตนี้มา พระองค์ตรัสรู้แล้ว
ได้ตรัสคาถาเหล่านี้ว่า :-

เราได้ฟังมาว่า พระราชาในภรรฐฐได้ทรง
ประทุษร้ายต่อฤๅษีทั้งหลายแล้ว ทรงประสบ
ความวิบัติพร้อมทั้งแคว้นแคว้น.

เพราะฉะนั้นแล บัณฑิตทั้งหลาย จึงไม่
สรรเสริญการลู่อ่านางแก่ฉันทาคติ บุคคลไม่ควร
มีจิตคิดร้าย ควรกล่าวแต่คำที่อิงความจริง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อีสึนมนุตรี กตฺวา ความว่า เปิดช่องให้ด้วยอำนาจฉันทาคติ. บทว่า ภรฺรราชา คือพระราชแคว้นภรุ. บทว่า อิติ เม สุตฺ ความว่า เราได้สดับเรื่องนี้มาก่อนแล้ว. บทว่า ตสฺมา हि ฆนฺทาคมฺ ความว่า เพราะพระเจ้าภรรราชทรงถึงฉันทาคติ จึงวิบัติพร้อมทั้งแคว้นแคว้น ฉะนั้นบัณฑิตทั้งหลายจึงไม่สรรเสริญการถึงฉันทาคติ. บทว่า อหฺมฺจฺจิตฺโต ความว่า บุคคลไม่ควรมิจิตคิดร้ายด้วยกิเลส ควรกล่าวคำจริง. บทว่า สจฺจูปสฺสฺหิตฺ ความว่า ควรกล่าวคำที่อิงสภาพ คือ อิงเหตุ อิงผลเท่านั้น. ในชนเหล่านั้น พวกใดกล่าวคำจริง คัดค้านว่า ที่พระเจ้าภรรราช ทรงรับสินบนนี้เป็นการทำที่ไม่สมควร ที่สำหรับชนเหล่านั้นดำรงอยู่ ได้ปรากฏขึ้นเป็นเกาะพันหนึ่ง ในนาลิเกรทวิป จนทุกวันนี้.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า มหาบพิตรไม่ควรเป็นผู้ลำเอียงด้วยฉันทาคติ ไม่ควรทำให้บรรพชิตทั้งสองคณะทะเลาะกัน แล้วทรงประชุมชาดก. เราตถาคตได้เป็นหัวหน้าคณะฤๅษีสมัยนั้น. พระราชา ในเวลาที่พระตถาคตเสวยภัตตาหารเสร็จแล้วเสด็จกลับไป ได้ส่งพระราชบุรุษให้ไปรื้ออารามเดียรถีย์. พวกเดียรถีย์ก็ตั้งไม่คิด ฉะนั้นแล.

จบ อรรถกถาภรรราชชาดกที่ ๑

๔. ปุณณที่ชาดก

ว่าด้วยการไม่ระลึกถึง

[๒๗๗] ชนทั้งหลายพูดถึงแม่น้ำที่เต็มแล้วว่า กา
ดื่มน้ำได้ดี พูดถึงข้าวกล้าที่เกิดแล้วว่า กาซ่อน
อยู่ได้ดี พูดถึงบุคคลที่รักกันไปสู่ที่ไกลว่า จะ
กลับมาถึงเพราะกาบอกข่าวก็ดี กานั้นเรานำมา
ให้ท่านแล้ว ขอเชิญบริโภคน้ำนั้นเถิด ท่าน
พราหมณ์.

[๒๗๘] คราวใด พระราชาทรงระลึกถึงเรา เพื่อ
จะส่งเนื้อมาให้เรา คราวนั้น เนื้อหงส์ก็ดี เนื้อ
นกกระเรียนก็ดี เนื้อนกยูงก็ดี เป็นของที่เรานำไป
ถวายแล้ว การไม่ระลึกถึงเสียเลยเป็นความ
เลวทราม.

จบ ปุณณที่ชาดกที่ ๔

อรรถกถापุณณที่ชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพระปัญญาวารมี ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้น
ว่า ปุณณ ที่ ดังนี้.

ความย่อมีว่าในวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายประชุมสนทนากัน
ปรารภพระปัญญาของพระตถาคต ในโรงธรรมว่า อาวุโส
ทั้งหลาย พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระปัญญามาก มีพระปัญญา
ลึกซึ้ง มีพระปัญญาแจ่มใส มีพระปัญญาว่องไว มีพระปัญญา
แหลม มีพระปัญญาชำแรกกิเลส ทรงประกอบด้วยพระปัญญา
เฉลียวฉลาด. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย
บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลาย
กราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มิใช่ใน
บัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนตถาคตก็มีปัญญาฉลาดในอุบายเหมือน
กัน แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลปุโรหิต ครั้นเจริญ
วัย เรียนศิลปะสำเร็จทุกอย่าง ในเมืองตักกสิลา เมื่อบิดาล่วง
ลับไปแล้ว ได้ตำแหน่งปุโรหิต เป็นผู้สอนบรรณและธรรมของ
พระเจ้าพาราณสี. ครั้นต่อมา พระราชาทรงเชื่อคำของผู้แห่
ทรงพิโรธขับพระโพธิสัตว์ออกจากกรุงพาราณสี ด้วยพระคำรัส
ว่า เจ้าอย่าอยู่ในราชสำนักของเราเลย. พระโพธิสัตว์พาบุตร
ภรรยาไปอาศัยอยู่ ณ หมู่บ้านแคว้นกาสิแห่งหนึ่ง. ต่อมา พระ-
ราชาทรงระลึกถึงคุณของพระโพธิสัตว์ ทรงดำริว่า การที่เรา
จะส่งใคร ๆ ไปเรียกอาจารย์ไม่สมควร แต่เราจะผูกคาถาหนึ่ง
คาถา เขียนหนังสือ ให้ต้มเนื้อม้า แล้วห่อหนังสือและเนื้อด้วย

ผ้าขาวประทับตราส่งไปให้ ผิดว่า ปุโรหิตเป็นคนฉลาด อ่านหนังสือแล้วรู้ว่าเนื้อกาก็จักกลับมา ถ้าไม่รู้ก็จักไม่มา. ทรงเขียนคาถานี้เริ่มต้นว่า ปุณฺณ นที ลงในใบลานว่า :-

ชนทั้งหลายพูดถึงแม่น้ำที่เต็มแล้วว่า การ
ดื่มกินได้ก็ดี พูดถึงข้าวกล้าที่เกิดแล้วว่า กาช่อน
อยู่ได้ก็ดี พูดถึงคนที่รักกันไปสู่ที่ไกลว่า จะกลับ
มาถึงเพราะกาบอกข้าวก็ดี กานั้นเรานำมาให้
ท่านแล้ว ขอเชิญบริโภคน้ำนั้นเถิด ท่าน
พราหมณ์.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ปุณฺณ นที เยน จ เปยฺยมาหุ ความว่าชนทั้งหลายกล่าวว่าแม่น้ำที่กาเต็มได้ ได้กล่าวถึงแม่น้ำที่เต็มแล้วกาเต็มได้ เพราะแม่น้ำที่ไม่เต็มไม่เรียกว่า กาเต็มได้. เมื่อใดกาขึ้นอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำสามารถยึดคอลงไปดื่มได้ เมื่อนั้น ท่านกล่าวแม่น้ำนั้นว่า กาเต็มได้. คำว่า ยว ในบทว่า ชาตํ วิ เยว จ อญฺหมาหุ เป็นเพียงเทศนา แต่ในที่นี้หมายเอาข้าวกล้าอ่อนที่เกิดงอกงามสมบูรณ์ทุกชนิด. ด้วยว่า ข้าวกล้านั้นเมื่อใดสามารถปกปิดกาที่เข้าไปภายในได้ เมื่อนั้นชื่อว่า กาช่อนอยู่ได้. บทว่า ทูริ คตฺถ เยน จ อวฺหย ความว่า บุคคลเป็นที่รักจากไปไกลนาน ๆ ย่อมพูดถึงกัน เพราะได้เห็นกามาจับหรือได้ยินเสียงกาส่งข่าวว่า กากา พูดกันอย่างนี้ว่า บุคคลชื่อนี้คงจักมา เพราะกาส่งข่าว. บทว่า โส ตฺยาภโต ความว่า เมื่อนั้นเรานำมาให้ท่านแล้ว. บทว่า

หนุท จ ภูษ พุราหุณ ความว่า เชิญท่านพราหมณ์รับไป
บริโภคน้ำ คือ บริโภคน้ำนี้.

พระราชาทรงเขียนคานี้ลงในใบลานแล้ว ทรงส่งไป
ให้พระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์อ่านหนังสือแล้ว ก็ทราบว่
พระราชาทรงต้องการพบเรา จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

คราวใดพระราชาทรงระลึกถึงเรา เพื่อ
จะส่งเนื้อมาให้เรา คราวนั้นเนื้อหงส์ก็ดี เนื้อนก
กะเรียนก็ดี เนื้อนกยูงก็ดี เป็นของที่เรานำไป
ถวายแล้ว การไม่ระลึกถึงเสียเลย เป็นความ
เลวทราม.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยโต มํ สรตี ราชา วายสมปิ ปหาตเว
ความว่า คราวใดพระราชาทรงได้เนื้อกามาข้อมระลึกถึงเรา
เพื่อจะส่งเนื้อนั้นมาให้. บทว่า หังสา โกลุจา มยุรา จ ความว่า
แต่คราวใด เขานำเนื้อหงส์เป็นต้นมาถวาย พระองค์ได้เนื้อหงส์
เป็นต้นเหล่านั้น คราวนั้นไหนพระองค์จึงไม่ระลึกถึงเรา. บทว่า
อสติเยว ปาปิยา ความว่าการได้เนื้ออะไรก็ตาม แล้วระลึกถึง
เป็นความดี แต่ไม่ระลึกถึงเสียเลย เป็นความลามกในโลก เหตุ
แห่งการไม่ระลึกถึงเสียเลยเป็นความเลวทราม แต่เหตุนั้นมีได้
มีแต่พระราชของเรา พระราชายังทรงระลึกถึงเรา ทรงหวัง
การกลับของเรา เพราะฉะนั้นเราจะไป.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 342

พระโพธิสัตว์ได้เทียมยานไปเฝ้าพระราชา พระราชา
พอพระทัย แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งปุโรหิตตามเดิม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. พระราชาในครั้งนั้นได้เป็นอานนท์ในครั้งนี้ ส่วนปุโรหิต
คือ เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาปุณณที่ชาดกที่ ๔

๕. กัจฉปชาดก

ตายเพราะปาก

[๒๗๕] เต้าพ้ออ้าปากจะพูด ได้ฆ่าตนเองแล้ว
หนอ เมื่อตนคาบท่อนไม้ไว้ดีแล้ว ก็ฆ่าตนเสีย
ด้วยวาจาของตนเอง.

[๒๗๖] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์
บุรุษผู้เป็นบัณฑิตเห็นเหตุอันนี้แล้ว ควรเปล่ง
แต่วาจาที่ดี ไม่ควรเปล่งวาจานั้นให้ล่วงเวลาไป
ขอพระองค์ทรงทอดพระเนตรเต้าผู้ล่วงถึงความ
พินาศเพราะพูดมาก.

จบ กัจฉปชาดกที่ ๕

อรรถกถากัจฉปชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภภิกษุโกกาลิกะ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
อวิ วต อุตทานัง ดังนี้. เรื่องราว จักมีแจ้งในมหาตักกการิชาดก.

ก็ในครั้งนั้น พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
โกกาลิกะมิใช่ฆ่าตัวเองด้วยวาจาในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อน
ก็ฆ่าตัวตายด้วยวาจาเหมือนกัน จึงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลอำมาตย์ ครั้นเจริญ
วัย ได้เป็นผู้สอนอรรถและธรรมของพระองค์. แต่พระราช
พระองค์ช่างพูด. เมื่อพระองค์ตรัสคนอื่นไม่มีโอกาสพูดได้เลย.
พระโพธิสัตว์ประสงค์จะปรามความพูดมากของพระองค์ จึงคิด
ตรองหาอุบายพักอย่างหนึ่ง. ก็ในกาลนั้นมีเต่าตัวหนึ่งอาศัยอยู่
ที่สระแห่งหนึ่งในหิมวันตประเทศ. มีลูกหงส์สองตัวหากิน จน
สนิทสนมกับเต่า. ลูกหงส์สองตัวนั้นครั้งสนิทสนมแน่นแฟ้น วัน
หนึ่งจึงพูดกับเต่าว่า เต่าสหายรัก ที่อยู่ในถ้ำทองที่พื้นภูเขา
จิตรกฐ ในป่าหิมพานต์ของพวกเรา เป็นประเทศน่ารื่นรมย์
ท่านจะไปกับเราไหม. เต่าถามว่า เราจะไปได้อย่างไรเล่า.
ลูกหงส์กล่าวว่า เราจักพาท่านไป หากท่านรักษาปากไว้ได้
ท่านจะไม่พูดอะไรกะใคร ๆ เลย. เต่าตอบว่า ได้ พวกท่านพาเรา
ไปเถิด. ลูกหงส์ทั้งสองจึงให้เต่าคาบไม้อันหนึ่ง ตนเองคาบปลาย
ไม้ทั้งสองข้างบินไปในอากาศ. พวกเด็กชาวบ้านเห็นหงส์นำเต่า
ไปดังนั้น จึงตะโกนขึ้นว่า หงส์สองตัวนำเต่าไปด้วยท่อนไม้.
เต่าอยากจะพูดว่า ถึงสหายของเราจะพาเราไป เจ้าเด็กถ้อย
มันกการอะไรของเจ้าเล่า จึงปล่อยท่อนไม้จากที่ที่คาบไว้ ใน
เวลาที่ถึงเบื้องบนพระราชนิเวศน์ในนครพาราณสี เพราะหงส์
พาไปเร็วมาก จึงตกในอากาศแตกเป็นสองเสี่ยง. ได้เกิดเอะอะ
อึ้งคะนึ่งกันว่า เต่าตกจากอากาศแตกสองเสี่ยง.

พระราชาทรงพาพระโพธิสัตว์ไป มีหมู่อำมาตย์แวดล้อม
เสด็จไปถึงที่นั่น ทอดพระเนตรเห็นเต่า จึงตรัสถามพระโพธิสัตว์
ว่า คุณก่อนท่านบัณฑิต ทำอย่างไรจึงได้ตกมา. พระโพธิสัตว์คิด
ว่า เราคอยมานานแล้ว ใครจะถวายโอวาทพระราช เทียบตรง
หาอุบายอยู่ เต่าตัวนี้คงจะคุ้นเคยกับหงส์เหล่านั้น พวกหงส์จึง
ให้คาบไม้ไปด้วยหวังว่า จะนำไปป่าหิมพานต์ จึงบินไปในอากาศ
ครั้นแล้วเต่าตัวนี้ได้ยินคำของใคร ๆ อยากรจะพูดตอบบ้าง เพราะ
ตนไม่รักษาปาก จึงปล่อยท่อนไม้เสีย ตกจากอากาศถึงแก่
ความตาย จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ธรรมดาคนปากกล้า
พูดไม่รู้จบ ย่อมได้รับทุกข์เห็นปานนี้แหละ พระเจ้าข้า แล้วได้
กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

เต่าพออ้าปากจะพูด ได้ฆ่าตนเองแล้ว
หนอ เมื่อตนคาบท่อนไม้ไว้ดีแล้ว ก็ฆ่าตนเสีย
ด้วยวาจาของตนเอง. ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ
ในหมู่นรชน บรูษผู้เป็นบัณฑิต เห็นเหตุอันนี้
แล้ว ควรเปล่งแต่วาจาที่ดี ไม่ควรเปล่งวาจานั้น
ให้ล่วงเวลาไป ขอพระองค์ทรงทอดพระเนตร
เต่าผู้ถึงความพินาศเพราะพูดมาก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อวชิ วต ได้แก่ ได้ฆ่าแล้วหนอ.
บทว่า ปพฺยาหริ ได้แก่ อ้าปากจะพูด. บทว่า สุกฺคหิตฺตฺมึ

กฏฐสมิ ความว่า เมื่อท่อนไม้อันตนคาบไว้ดีแล้ว. **บทว่า วาจา**
สภยา วธิ ความว่า เตาเมื่อเปล่งวาจาในเวลาไม่ควร เพราะ
ความที่ตนปากกล้าเกินไป จึงปล่อยที่ที่คาบไว้แล้ว ฆ่าตนเอง
ด้วยวาจาของตนนั้น. เตาได้ถึงแก่ความตายอย่างนี้แหละ มิใช่
อย่างอื่น. **บทว่า เอตมปิ ทิสฺวา** คือเห็นเหตุนี้แหละ. **บทว่า**
นรวิเรศฺฐ ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ. มีความเพียรสูง
เป็นพระราชผู้ประเสริฐด้วยความเพียรในนรชนทั้งหลาย.

บทว่า วาจํ ปมฺญฺเจ กุสฺลํ นาติเวลฺล ความว่า บุรุษผู้เป็นบัณฑิต
พึงเปล่งวาจาที่เป็นกุศลอย่างเดียว ประกอบด้วยสัจจะเป็นต้น
คือพึงกล่าววาจาที่เป็นประโยชน์ ประกอบด้วยกาล ไม่พึงกล่าว
วาจาเกินเวลา เกินกาลไม่รู้จักจบ. **บทว่า ปสฺสตี** ความว่า
พระองค์ทอดพระเนตรเห็นประจักษ์แล้วมิใช่หรือ. **บทว่า**
พหุภานฺเนน แปลว่า เพราะพูดมาก. **บทว่า กจฺฉปํ พฺยสนฺ คตํ**
คือ เตาถึงแก่ความตายอย่างนี้.

พระราชาทรงทราบว่า พระโพธิสัตว์กล่าวหมายถึง
พระองค์ จึงตรัสว่า ท่านพูดหมายถึงเราใช่ไหม ท่านบัณฑิต.
พระโพธิสัตว์กราบทูลให้ชัดเจนว่า ข้าแต่มหाराช ไม่ว่าจะ
พระองค์หรือใคร ๆ อื่น เมื่อพูดเกินประมาณย่อมถึงความพินาศ
อย่างนี้. พระราชาทรงตั้งแต่นั้นมาก็ทรงงดเว้นตรัสแต่น้อย.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก เตาในครั้งนั้นได้เป็นโลกาโลกิยะในครั้งนี้ ลูกหงส์สองตัว

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 347

ได้เป็นพระมหาเถระสองรูป พระราชาได้เป็นอานนท์ ส่วน
อำมาตย์บัณฑิตได้เป็นเรตถาคณีนีแล.

จบ อรรถกถากัณฑ์ชาดกที่ ๕

๖. มัจจชาดก

ไฟระกาะร้อนกว่าไฟอย่างอื่น

[๒๘๑] ไฟนี้ก็ไม่เผาเราให้เราร้อน แม้หลาวที่
นายพรานแห่ล้อมเป็นอย่างดีแล้ว ก็ไม่ยังความ
ทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่เรา แต่การที่นางปลาเข้าใจว่า
เราไปหานางปลาตัวอื่นด้วยความยินดี อันนี้แหละ
จะเผาเราให้เราร้อน.

[๒๘๒] ไฟคือระกาะนั้นแลย่อมเผาเราให้เราร้อน
อนึ่ง จิตของเราเองย่อมเผาเราให้เราร้อน พราน
แห่ทั้งหลาย ขอได้ปล่อยเราเถิด สัตว์ผู้ตกยาก
อยู่ในกาม ท่านไม่ควรฆ่าโดยแท้.

จบ มัจจชาดกที่ ๖

อรรถกถามัจจชาดกที่ ๖

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภการเล้าโลมของภรรยาเก่า ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำ
เริ่มต้นว่า น มายมคฺคิ ตปติ ดังนี้.

เรื่องย่อมีว่า พระศาสดาตรัสถามภิกษุหนึ่งว่า คุณก่อนภิกษุ
ได้ยินว่า เธอกระสันจริงหรือ ภิกษุนั้นกราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า

ตรัสถามว่า ใครทำให้เธอกระสัน กราบทูลว่า ภรรยาเก่า
พระเจ้าข้า. ลำดับนั้นพระศาสดาตรัสกะภิกษุนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ
หญิงนี้ทำความเสื่อมเสียให้แก่เธอ แม้เมื่อก่อนเธออาศัยหญิงนี้
ถึงกับถูกเสียบด้วยหลาวข้างในถ่านเพลิง ถูกกินเนื้อ ใช้อาศัย
บั้นขีตจึงรอดชีวิตมาได้ แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เป็นปุโรหิตของพระราชา. อยู่
มาวันหนึ่งชาวประมงยกปลาที่ติดตาข่ายตัวหนึ่ง วางไว้หลังหาด
ทรายอันร้อน เสียมหลาวด้วยคิดว่าจะปิ้งปลานั้นที่ถ่านเพลิง
แล้วเกี่ยวกิน. ปลาร้องรำพันถึงนางปลา ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

ไฟนี้ก็ไม่เผาเราให้เราร้อน แม้หลาวที่
พรานแหเสียมเป็นอย่างดีแล้วก็ไม่ยังความทุกข์
ให้เกิดขึ้นแก่เรา แต่การที่นางปลาเข้าใจว่า เรา
ไปหานางปลาตัวอื่นด้วยความยินดี อันนี้จะเผา
เราให้เราร้อน. ไฟคือราคะนั้นแล ย่อมเผาเรา
ให้เราร้อน พรานแหทั้งหลาย ขอได้ปล่อยเราเถิด
สัตว์ผู้ตกยากอยู่ในกาม ท่านไม่ควรฆ่า.

ในบทเหล่านั้น บทว่า น มายมคฺคิ ความว่า ไฟนี้ย่อมไม่
เผาเรา คือไม่ทำให้เราเราร้อน ไม่ทำให้เราเศร้าโศก. บทว่า
น สฺวโล คือ แม้หลาวนี้พรานแหเสียมไว้อย่างดีก็ไม่เผาเรา คือ

ไม่ยังความโศกให้เกิดแก่เรา. บทว่า ยญจ มํ มลฺลเต มจฺจึ ความว่า แต่นางปลาเข้าใจเราอย่างนี้ว่า เราไปหานางปลาอื่น ด้วยความยินดีในกามคุณห้า นั้นแหละทำให้เราเร่าร้อน ทำให้เรา เสรีโศก เผาเรา. บทว่า โส มํ ทหติ ความว่า ไฟคือราคะนั้น ย่อมเผาเรา. บทว่า จิตฺตญฺจฺอุปตเปติ มํ ความว่า จิตของเรา ประกอบด้วยราคะ ทำให้เราเร่าร้อน ลำบาก. บทว่า ชาลิโน เรียกชาวประมง. ด้วยว่าชาวประมงเหล่านั้น ท่านเรียกว่า ชาลิโน เพราะมีตาข่าย. บทว่า มฺลฺลจฺจฺยิรา ได้แก่ ปลาอ้วนอวน ว่า ข้าแต่นาย โปรดปล่อยข้าพเจ้าเถิด. บทว่า น กาม มลฺลเต กฺวจิ ความว่า สัตว์ที่ตั้งอยู่ในกาม ถูกกามชักนำไป ไม่ควรฆ่า โดยแท้. ปลาร้าพันว่า คนเช่นท่านไม่ควรฆ่าปลานั้นเลย. อนึ่ง ปลาผู้ติดตามหานางปลา เพราะเหตุกาม คนเช่นท่านควรฆ่า โดยแท้.

ในขณะนั้นพระโพธิสัตว์ไปถึงฝั่ง ได้ยินปลานี้ร้าพัน จึง เข้าไปหาชาวประมงให้ปล่อยปลานั้นไป.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ สัจธรรม ทรงประชุมชาดก. เมื่อจบสัจธรรม ภิกษุกระสัน ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล นางปลาในครั้งนั้น ได้เป็นภรรยาเก่า ในครั้งนี้ ภิกษุกระสันได้เป็นปลา ส่วนบุโรहित คือ เราตถาคต นี้แล.

จบ อรรถกถาัมภชาดกที่ ๖

๗. เสกกุชาดก

การได้รับทุกข์จากผู้เป็นที่พึ่ง

[๒๘๓] สัตว์โลกทั้งปวง เป็นผู้พอใจในการเสพ
กาม ถูกอนนางเสกกุ เข้าเป็นผู้ไม่ฉลาดในธรรม
ของชาวบ้าน ความที่เข้าเป็นนางกุมาริธุกบิดา
จับมือในป่าช้า ร้องให้อยู่ในวันนี้เป็นธรรมดา.

[๒๘๔] เมื่อนั้นได้รับทุกข์แล้ว ผู้ใดพึ่งเป็นที่พึ่ง
ได้ ผู้นั้นคือบิดาของฉัน กลับมากระทำมิดีมิร้าย
ฉันในป่า ฉันจะคร่ำครวญหาใครในกลางป่าอีก
เล่า ผู้ใดเป็นที่พึ่งได้ ผู้นั้นกลับมาทำฉันถึงสาหัส.

จบ เสกกุชาดกที่ ๗

อรรถกถาเสกกุชาดกที่ ๗

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภอุบาสกผู้ขายผักผู้หนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำ
เริ่มต้นว่า สพุโพ โลโก ดังนี้. เรื่องราวพิสดารอยู่ในเอกนิบาต
นั้นแล้ว.

แม้ในทุกนิบาตนี้ พระศาสดาตรัสถามอุบาสกนั้นว่า คุณก่อน
อุบาสก ทำไมหายไปนานนัก. อุบาสกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์

ลูกสาวของข้าพระองค์มีใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใสเสมอ ข้าพระองค์
ทดลองทดลองดู แล้วจึงยกให้เด็กหนุ่มของตระกูลผู้หนึ่ง เพราะมัว
จัดการเรื่องนั้นอยู่ จึงไม่ได้โอกาสมาเฝ้าพระองค์. ลำดับนั้น
พระศาสดาตรัสกะอุบาสกนั้นว่า คุณก่อนอุบาสก ลูกสาวของท่าน
มิใช่เป็นผู้มีศีลในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อน ก็มีศีล และท่านก็
ทดลองนางแล้วเหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เป็นรุกขเทวดา. ในกาลนั้น
อุบาสกชายผู้หนึ่งแหละคิดจะทดลองลูกสาว จึงนำเข้าป่าแล้ว
จับมือทำเป็นต้องการด้วยอำนาจกิเลส. ลำดับนั้นอุบาสกได้กล่าว
กะลูกสาวผู้คร่ำครวญอยู่ด้วยคาถาแรกว่า :-

สัตว์โลกทั้งปวง เป็นผู้พอใจในการเสพ

กาม คุณก่อนแม่เสกคุณ เจ้าเป็นผู้ไม่ฉลาดในธรรม

ของชาวบ้าน ความที่เจ้าเป็นนางกุมารี ถูกบิดา

จับมือในป่าชฎีร้องให้อยู่ในวันนี้เป็นธรรมดา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สพุโพ โลโก อตุตมโน อโหสิ
ความว่า แน่แม่หนู สัตว์โลกทั้งสิ้นพอใจในการเสพกามนี้.
บทว่า เสกคุณ เป็นชื่อของหญิงนั้น. คุณก่อนแม่เสกคุณ เจ้าไม่ฉลาด
ในธรรมของชาวบ้าน. ท่านอธิบายว่า เจ้าไม่ฉลาดในธรรมของ
ชาวบ้าน คือ ในธรรมของคนถ้อยนี้. บทว่า โกมาริโก นาม
ตวชช ษมุโม. ความว่า แม่หนู สภาพของเจ้านี้อย่างไร ในวันนี้.

ยี่ ทว่า คหิตา ปวเน ปโรทสิ ความว่า อุบาสกถามว่า เจ้าถูกเรา
จับมือด้วยความเขยชมในป่านี้ เจ้าคร่ำครวญ คือ ไม่ยอม สภาพ
ของเจ้านี้ คือ อะไรกัน เจ้ายังเป็นเด็กหญิงอยู่หรือ.

กุมาริฟังคำนั้นแล้ว กล่าวว่่า จริงจะพ่อ ลูกยังเป็นเด็ก
หญิงอยู่ แล้วคร่ำครวญกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

เมื่อฉันได้รับทุกข์แล้ว ผู้ใดเป็นที่พึงได้

ผู้นั้นคือบิดาของฉัน กลับมาทำกรรมมิตีมีร้าย

ฉันในป่า ฉันจะคร่ำครวญหาใครในป่าได้อีกเล่า

ผู้ใดเป็นที่พึงได้ ผู้นั้นกลับมาทำฉันถึงสาหัส.

อุบาสกชายผัดนั้น ลองใจลูกสาวในครั้งนั้นด้วยประการ
ฉะนี้แล้ว จึงพาไปบ้าน ยกให้เด็กหนุ่มแห่งตระกูล แล้วไปตาม
ยถากรรม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังฆธรรม ทรงประชุมชาดก. เมื่อจบสังฆธรรม อุบาสกชายผัด
ได้ตั้งอยู่ในโศคาปีตติผล ลูกสาวในครั้งนั้นได้เป็นลูกสาวใน
ครั้งนั้นเอง ส่วนรุกขเทวดาผู้ทำเหตุนี้ให้ประจักษ์ คือ เรา
ตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาเสกคุชาดกที่ ๗

๓. ภูฏวานิชชาดก

หนามยอกเอาหนามบ่ง

[๒๘๕] ท่านได้คิดอุบายตอบอุบายดีแล้ว ได้คิด
โกงตอบผู้โกงดีแล้ว ถ้าหนูทั้งหลายฟังกินผลไม้
เหตุไฉน เขี้ยวทั้งหลายจะเขี้ยวเด็กไปไม่ได้เล่า.

[๒๘๖] บุคคลที่โกงตอบคนโกง ย่อมมีอยู่แน่นอน
บุคคลที่ล่อลวงก็ย่อมมีอยู่เหมือนกัน ดูก่อนท่าน
ผู้มีบุตรหาย ท่านจักไม่ให้ผลไม้แก่เขา บุรุษผู้มี
ผลไม้หาย ก็จะไม่นำบุตรมาให้แก่ท่าน.

จบ ภูฏวานิชชาดกที่ ๘

อรรถกถาภูฏวานิชชาดกที่ ๘

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพ่อค้าโกงคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้น
ว่า สจฺจสฺส สฺสเถยฺยมิทฺถํ ดังนี้.

ความพิสดารมีอยู่ว่า ชนสองคนคือพ่อค้าโกง และพ่อค้า
บัณฑิต ชาวเมืองสาวัตถี เดินทางไปด้วยกัน บรรทุกสินค้าเต็ม
เกวียน ๕๐๐ เล่ม เทียวทำการค้าจากทิศตะวันออกไปยังทิศต่าง ๆ
ครั้งได้กำไรมากก็กลับกรุงสาวัตถี. พ่อค้าบัณฑิตได้กล่าวกับ

พ่อค้าโง่งว่า สหายเรามาแบ่งสินค้ากันเถิด. พ่อค้าโง่งคิดว่า พ่อค้าคนนี้ลำบากด้วยการนอน การบริโภคอันแร้นแค้นมาเป็นเวลานาน บริโภคอาหารมีรสเลิศต่าง ๆ ในเรือนของตน จักตายเพราะอาหารไม่ย่อย ที่นั่นแหละสินค้าทั้งหมดอันเป็นส่วนของเขาจักเป็นของเราแต่ผู้เดียว จึงกล่าวว่า ฤกษ์และวันยังไม่พอใจ พรุ่งนี้มะรืนนี้จึงค่อยรู้ แกล้งถ่วงเวลาไว้. พ่อค้าผู้เป็นบัณฑิต แค้นให้เขาแบ่งได้แล้วจึงถือเอาของหอมและดอกไม้ไปเผ่าพระศาสดา บูชาพระศาสดาถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง. พระศาสดาตรัสถามว่า ท่านมาถึงเมื่อไร กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้า มาได้ประมาณกึ่งเดือนพระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า เพราะเหตุไรจึงล่าช้าอย่างนี้ ไม่มาสู่ที่พุทธรูปฐาก เขากราบทูลให้ทรงทราบ. พระศาสดาตรัสว่า อุบาสกมิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อน พ่อค้านี้ก็เป็นคนโง่งเหมือนกัน อุบาสกทูลอาราธนาจึงทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลอำมาตย์ ครั้นเจริญวัย ได้เป็นอำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดีของพระองค์. ในครั้งนั้นมีพ่อค้าสองคน คือพ่อค้าชาวบ้านกับพ่อค้าชาวกรุง เป็นมิตรกัน. พ่อค้าชาวบ้านฝากผล ๕๐๐ ไร่แก่พ่อค้าชาวกรุง. พ่อค้าชาวกรุงขายผลเหล่านั้นแล้วเก็บเอาเงินเสีย แล้วเอาขี้หนูมาโรยไว้ในที่เก็บผล ครั้นต่อมาพ่อค้าชาวบ้านออกมาหากล่าวว่า ขอท่าน

จงคืนผลให้เราเถิด พ่อค้าโกง กล่าวว่า ผลของท่านถูกหนูกินหมดแล้ว จึงชี้ให้ดูขี้หนู. พ่อค้าบ้านนอกกล่าวว่า ถูกหนูกินแล้วก็ช่างเถิด เมื่อหนูกินแล้วจะทำอย่างไรได้. จึงพาบุตรของพ่อค้าโกงนั้นไปอาบน้ำให้เด็กนั้นนั่งอยู่ภายในห้องในเรือนของสหายผู้หนึ่ง แล้วกล่าวว่า อย่าให้ทารกนี้แก่ใคร ๆ เป็นอันขาด แล้วตนเองก็อาบน้ำกลับไปเรือนพ่อค้าโกง พ่อค้าโกงถามว่า ลูกของเราไปไหน. พ่อค้าบ้านนอกบอกว่า ในขณะที่เราวางบุตรของท่านไว้ริมฝั่งแล้วค้ำลงไปในน้ำ เขี้ยวตัวหนึ่งบินมาเอากรงเล็บโอบบุตรของท่าน แล้วบินไปสู่อากาศ แม้เราพยายามปรบมือร้องก็ไม่สามารรถให้มันปล่อยได้. พ่อค้าโกง กล่าวว่า ท่านพูดโกหก เขี้ยวคงไม่สามารถโอบเอาเด็กไปได้ดอก. พ่อค้าบ้านนอกกล่าวว่า สหายจะว่าถูกก็ถูก จะว่าไม่ถูกก็ถูก แต่เราจะทำอย่างไรได้ เขี้ยวเอาบุตรของท่านไปจริง ๆ. พ่อค้าโกงคุกคามพ่อค้าบ้านนอกว่า เจ้าโจรใจร้ายฆ่าคน คราวนี้เราจะไปศาล ให้พิพากษาลงโทษท่าน แล้วออกไป. พ่อค้าบ้านนอกกล่าวว่า ทำตามความพอใจของท่านเถิด แล้วไปศาลกับพ่อค้าโกงนั้น.

พ่อค้าโกงกล่าวกะพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่ นาย พ่อค้าผู้นี้พาบุตรของข้าพเจ้าไปอาบน้ำ เมื่อข้าพเจ้าถามว่าบุตรของเราไปไหน เขาบอกว่า เขี้ยวพาเอาไป ขอท่านได้โปรดวินิจฉัยคดีของข้าพเจ้าเถิด. พระโพธิสัตว์ถามพ่อค้าบ้านนอกว่า ท่าน

พูดจริงหรือ. พ่อค้าบ้านนอกกล่าวว่า ข้าพเจ้าพาเด็กนั้นไปจริง
นาย. ถามว่า เขี้ยวพาเด็กไปได้จริงหรือ. ตอบว่า จริงจะนาย.
ถามว่า ก็ในโลกนี้ธรรมดาเขี้ยวจะนำเด็กไปได้หรือ. พ่อค้า
บ้านนอกกล่าวว่า ข้าแต่นาย ข้าพเจ้าขอถามท่านว่า เขี้ยวไม่
สามารถพาเด็กไปในอากาศได้ แต่หนูก็กินผลไม้ได้หรือ.
พระโพธิสัตว์ถามว่านี่เรื่องอะไรกัน. พ่อค้าบ้านนอกกล่าวว่า
ข้าแต่นาย ข้าพเจ้าฝากผลไม้ ๕๐๐ ที่เรือนของพ่อค้านี้ พ่อค้า
นี้บอกว่าผลไม้ของท่านถูกหนูกินเสียแล้วชี้ให้ดูชี้หนูว่า นี่คือชี้
ของหนูที่กินผลไม้ของท่าน ข้าแต่นาย ถ้าหนูกินผลไม้ แม้เขี้ยว
ก็จักพาเอาเด็กไปได้ หากกินไม่ได้ แม้เขี้ยวก็จะนำเด็กนั้นไป
ไม่ได้ พ่อค้านี้กล่าวว่า หนูกินผลไม้หมดแล้ว ท่านจงทราบเถิดว่า
ผลไม้เหล่านั้นถูกหนูกินจริงหรือไม่ ขอได้โปรดพิพากษาคติของ
ข้าพเจ้าเถิด. พระโพธิสัตว์ทราบว่าเป็นบ้านนอกนี้ คงจะ
คิดโกงแก่เอาชนะคนโกง จึงกล่าวว่า ท่านคิดดีแล้ว ได้กล่าว
คาถาเหล่านี้ว่า :-

ท่านได้คิดอุบายตอบอุบายดีแล้ว ได้คิด
โกงตอบผู้โกงดีแล้ว ถ้าหนูทั้งหลายพึงกินผลไม้
เหตุไฉนเขี้ยวทั้งหลายจะเขี้ยวเด็กไปไม่ได้เล่า.

บุคคลที่โกงตอบคนโกง ย่อมมีอยู่แน่นอน
บุคคลที่ล่อลวงก็มีอยู่เหมือนกัน ดูก่อนท่านผู้

มีบุตรหาย ท่านจ๊กไม่ให้ผลแก่เขา บุรุษผู้มีผล

หาย ก็จะไม่นำบุตรมาให้แก่ท่าน.

ในบทเหล่านี้ บทว่า **ตจสุต** ความว่า การโกงแก่ผู้ที่โกง โดยอุบายงุบงิบของผู้อื่นเสีย. บทว่า **สาเอญฺยมิํ สจฺจินฺตํ** ได้แก่ ความโกงนี้ท่านคิดแล้ว. บทว่า **ปจฺจโคทฺทิตํ ปฏฺฐิณฺณสุต** ภูมฺ ความว่า การโกงต่อบุคคลโกง ท่านจัดการแก้ดีแล้ว. อธิบายว่าทำแก้ได้ขนาดที่เขาทำทีเดียว. บทว่า **ผาลํ เจ อเทยฺยํ มุสิกา** ความว่า หากหนูกินผลได้ โฉนเหยี่ยวจะพาเด็กไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อหนูกินผลได้ ทำไมเหยี่ยวจะนำเด็กไปไม่ได้. บทว่า **ณฺณสุต** หิ **สนฺติ** **ณฺณณฺญา** ความว่า ท่านเข้าใจว่า เราถูกบุรุษที่ให้หนูกินผลโกง ก็การจะโกงแก่ผู้ที่โกงเช่นนี้ ยังมีอีกมากในโลกนี้ คือการโกงต่อบุคคลโกง ยังมีอยู่. บทว่า **ภวติ ปโร นิกฺคิโน นิกฺคยา** ความว่า บุคคลผู้ตลบแตลง ผู้ทำการล่อลวง ยังมีอีกทีเดียว. ดูก่อนบุรุษผู้บุตรหาย จงกินผลให้แก่บุรุษผู้ผลหายนี้เถิด ถ้าท่านไม่ให้ผล เขาจ๊กพาบุตรของท่านไป แต่บุรุษนี้อ้อเอาผลของท่านไปเลย ท่านจงให้ผลแก่เขาเสียเถิด. พ่อค้าโกงกล่าววว่า ข้าแต่ นายข้าพเจ้ายอมกินให้ ถ้าเขาจะกินบุตรให้ข้าพเจ้า. พ่อค้าบัณฑิตกล่าวว่า ข้าแต่ นาย ข้าพเจ้าจะกินบุตรให้ ถ้าเขาจะกินผลให้ข้าพเจ้า. พ่อค้าที่บุตรหายก็ได้กินบุตร พ่อค้าผลหายก็ได้กินผล แล้วทั้งสองก็ไปตามยถากรรม.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 359

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. พ่อค้าโง่งในครั้งนั้นได้เป็นพ่อค้าโง่งในครั้งนี้. พ่อค้า
บัณฑิตได้เป็นพ่อค้าบัณฑิตนี้แล ส่วนอำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดี ก็
เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาสุตตันตปิฎกชาดกที่ ๘

๕. ครหิตชาดก

คนโง่เขลาย่อมเห็นแก่เงิน

[๒๘๓] มนุษย์ทั้งหลายผู้มีปัญญาเขลา ไม่เห็น
อริยธรรม พุตกันแต่ว่า เงินของเรา ทองของเรา
ดังนี้ ทั้งกลางคืนและกลางวัน.

[๒๘๔] ในเรือนหลังหนึ่ง มีเจ้าของเรือนอยู่ ๒ คน
ใน ๒ คนนั้น คนหนึ่งไม่มีหมวด แต่มีนมห้อย
ยาน เกล้ามวยผม และเจาะหู เขาซื้อมาด้วย
ทรัพย์มาก เจ้าของเรือนผู้นั้น ย่อมกล่าวเสียด
แทงคนในเรือนนั้น ตั้งแต่แรกมาอยู่.

จบ ครหิตชาดกที่ ๕

อรรถกถาครหิตชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภภิกษุกระสันเพราะเบื่อหน่าย รูปหนึ่ง ตรัสพระธรรม-
เทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า หิรณฺณํ เม สุวณฺณํ เม ดังนี้.

เรื่องย่อมีว่า ภิกษุนั้นไม่มีอารมณ์ยึดแน่นแน่เลย. ภิกษุ
ทั้งหลายนำภิกษุเบื่อหน่ายนั้นเข้าไปเฝ้าพระศาสดา. พระ-
ศาสดาตรัสถามว่า ได้ยินว่าเธอกระสันจริงหรือ กราบทูลว่า

จริงพระเจ้าข้า ตรัสถามว่า เพราะเหตุไร กราบทูลว่า เพราะ
อำนาจกิเลสพระเจ้าข้า. ลำดับนั้นพระศาสดาตรัสว่า ดูก่อน
ภิกษุ ธรรมดากิเลสแม้สัตว์เดียรฉานทั้งหลายในกาลก่อนก็
ติเตียน เรอบวชแล้วในพระศาสนาเช่นนี้ เหตุไฉนจึงกระสันด้วย
อำนาจกิเลสที่แม้สัตว์เดียรฉานก็ติเตียน ทรงนำอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในกำเนิดวานร ในหิมวันต-
ประเทศ. ชาวป่าผู้หนึ่งจับวานรนั้นมาถวายพระราชา. วานร
นั้นเมื่อได้อยู่ในพระราชวังเป็นเวลานาน ได้กลายเป็นสัตว์
เรียบร้อย. รู้กิริยาที่ประพฤติก้นในหมู่มนุษย์เป็นอันมาก.
พระราชาทรงเลื่อมใสในจริยาวัตรของวานรนั้น รับสั่ง
หาพรานป่ามาตรัสว่า จงปล่อยวานรเสียในที่ที่จับได้. พราน
ได้ทำตามรับสั่ง. ผูกวานรรู้ว่าพระโพธิสัตว์มา เมื่อเห็นพระ-
โพธิสัตว์นั้นจึงประชุมกันที่หลังแผ่นดินใหญ่ก้อนหนึ่ง ต่างชื่นชม
กับพระโพธิสัตว์แล้วถามว่า สหายท่านอยู่ที่ไหนมาเป็นเวลานาน.
ตอบว่า เราอยู่ในพระราชนิเวศน์ในกรุงพาราณสี.

ถามว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านพ้นมาได้อย่างไร. พระราชา
ทำเราให้เป็นลิงสำหรับล้อเล่น แล้วทรงเลื่อมใสในวัตรของเรา
จึงทรงปล่อยเรา. ลำดับนั้น วานรทั้งหลายพูดกะพระโพธิสัตว์ว่า
ท่านรู้กิริยาที่ประพฤติก้นมนุษย์โลก ขอท่านจงบอกแก่พวกเรา
ก่อน พวกเราประสงค์จะฟัง. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า เธออย่าถาม

กิริยาของมนุษย์กะเราเลย. พวกวานรกล่าวว่า บอกเถิดท่าน พวกเราอยากฟัง. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ขึ้นชื่อว่ามนุษย์เป็น กษัตริย์ก็ตาม เป็นพราหมณ์ก็ตาม ล้วนกล่าวว่าของเรา ของเรา ย่อมไม่รู้ถึงความไม่เที่ยง ความไม่มีอยู่ บัดนี้พวกเธอจงฟัง การกระทำของคนอันธพาลเหล่านั้น. แล้วได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

คนทั้งหลายผู้มีปัญญาเขลา ไม่เห็นอริย-
ธรรม พุดกันแต่ว่า เงินของเรา ทองของเรา ดังนี้
ทั้งกลางคืนและกลางวัน.

ในเรือนหลังหนึ่ง มีเจ้าเรือนอยู่สองคน
ในสองคนนั้น คนหนึ่งไม่มีหนวด แต่มีนมห้อย
ยาน เกล็ดผมมวย และเจาะหูเขาขึ้นมาด้วยทรัพย์
มาก เจ้าของเรือนผู้นั้นยอมกล่าวเสียดแทงคน
ในเรือนนั้น ตั้งแต่แรกมาอยู่.

ในบทเหล่านั้น บทว่า หิรัญญ์ เม สุวณฺณฺ เม นี้เป็นเพียง
หัวข้อเทศนา. ด้วยบททั้งสองนี้กินความรวมรัตนะทั้งสิบประการ
บุพพัณฺณชาติ อปรณฺณชาติ ไร่นา เรือกสวนและสัตว์ ๒ เท้า
๔ เท้า ทุกอย่าง แล้วกล่าวว่า นี้ของเรา นี้ของเรา. บทว่า
เอสา รตฺติทิวา กตา ความว่า พวกมนุษย์พุดกันเป็นนิจทั้งกลางวัน
และกลางคืน มิได้รู้อย่างอื่นว่า เบญจขันธไม่เที่ยงหรือเป็น
แล้วหาเป็นไม่ เทียวเพื่อรำพันอยู่อย่างนี้แล. บทว่า ทุมฺเมธาณํ

คือ มีปัญญาทราวม. บทว่า อริยธมฺมํ อปสฺสตุํ ความว่า ไม่เห็น
ธรรมของพระอริยเจ้ามีพระพุทธเจ้าเป็นต้น หรือโลกุตตรธรรม
๕ อันประเสริฐไม่มีโทษ เขาไม่มีการพูดอย่างอื่นว่า ไม่เที่ยง
เป็นทุกข์. บทว่า คหปตโย ได้แก่ ผู้เป็นใหญ่ในเรือน. บทว่า
เอโถ ตตฺถ ได้แก่ ในเจ้าของเรือนสองคนนั้น ท่านกล่าวหมาย
ถึง มาตุคามคนเดียว. บทว่า เวณิกโต คือ เกล้ามวยผม อธิบาย
ว่า มีทรงผมต่าง ๆ. บทว่า อโถ องฺกิตกณฺณโถ ได้แก่ เจาะหู
คือหูมีรูเจาะ ท่านกล่าวหมายถึงมีหูห้อย. บทว่า กิโต ธเนน
พหุณา ความว่า คนที่ไม่มีหนวดมีนมหยาน เกล้ามวยผม เจาะหู
เขาให้ทรัพย์มากแก่มารดาบิดา แล้วได้มาประดับตกแต่งยก
ขึ้นสู่ยานพาไปเรือนพร้อมด้วยบริวารใหญ่. บทว่า โส ตํ วิตุทฺเต
ชนํ ความว่า เข้าบ้านคนนั้น ตั้งแต่มาก็ใช้หอก คือปากทิ่มแทง
คนในเรือนมีทาสและกรรมกรเป็นต้น ที่เรือนนั้นว่า เจ้าทาส
ใจร้าย แม่ทาสใจร้าย เจ้าทำสิ่งนี้ไม่ทำสิ่งนี้ เจ้าตรวจตราผู้คน
ทำเหมือนอย่างนาย. วานรพระโพธิสัตว์ติเตียนชาวมนุษย์ว่า
ชาวมนุษย์ไม่สมควรอย่างยิ่งด้วยประการฉะนี้.

วานรทั้งหมดได้ฟังดังนั้น เอามือทั้งสองปิดหูจนแน่น
กล่าวว่า ท่านอย่าพูดเลย พวกเราฟังสิ่งไม่ควรฟัง. ติเตียนที่
นั้นว่า พวกเราฟังสิ่งที่ไม่ควรฟังในที่นี้แล้วพากันไปในที่อื่น.
นัยว่าหินาคานั้น ได้ชื่อว่า กรหิตปิฎฺฐิปาสาณะ (หินาคที่ถูก
ติเตียน)

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 364

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังขธรรม ทรงประชุมชาดก. เมื่อจบสังขธรรม ภิกษุที่นั่งอยู่
ในโศดาปัตติผล ฝูงวานรในครั้งนั้นได้เป็นพุทธบริษัทในครั้งนี้
ส่วนพญาวานร คือเรตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาครุทชาดกที่ ๕

๑๐. รัมมัทธชชาดก

ว่าด้วยผู้ถึงธรรมของสัตบุรุษ

[๒๘๘] ท่านอยู่เป็นสุขแล้ว ได้ออกจากแวนแคว้น
มาสู่ป่าอันสงัดเงียบ ท่านนั้นนั่งชบเขาอยู่โคน
ต้นไม้แต่ผู้เดียว เหมือนคนกำพร้าว้า.

[๒๘๙] เราอยู่เป็นสุขแล้ว ได้ออกจากแวนแคว้น
มาสู่ป่าสงัดเงียบ ระลึกถึงธรรมของสัตบุรุษอยู่
นั่งชบเขาอยู่ที่โคนต้นไม้แต่ผู้เดียว เหมือนคน
กำพร้าว้า.

จบ รัมมัทธชชาดกที่ ๑๐

อรรถกถารัมมัทธชชาดกที่ ๑๐

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพระเทวทัตพยายามปลงพระชนม์พระองค์ ตรัสพระธรรม
เทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า สุขุ จีวัตฐูปว ดังนี้.

ความย่อว่า พระศาสดาตรัสว่า คุณอนภิกษุทั้งหลาย เทวทัต
พยายามฆ่าเรา ในบัดนี้เท่านั้นก็ห้ามมิได้ แม้เมื่อก่อนก็พยายาม
ฆ่าเราเหมือนกัน แต่ไม่อาจทำแม้เพียงความสะอึกสะเทือน จึง
นำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาล พระราชาพระนามว่า ยศปาณีเสวยราชสมบัติ อยู่ในกรุงพาราณสี. มีเสนาบดีชื่อ กาทกะ ในครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ได้เป็นปุโรหิตของพระเจ้ายศปาณีนั่น ชื่อ ธรรมชัช. ส่วนกัลบกผู้แต่งพระศกของพระองค์ชื่อ ฉัตตปาณี. พระราชาทรงครองราชสมบัติโดยธรรม. แต่เสนาบดีของพระองค์ เมื่อจะวินิจฉัยคดียอมกินสินบน รับสินบนแล้วย่อมทำผู้ที่มีใจเจ้าของ ให้เป็นเจ้าของคูดคนคอยกินเนื้อสันหลังของผู้อื่น.

อยู่มาวันหนึ่ง มนุษย์คนหนึ่งถูกตัดสินให้แพ้คดีที่ศาล ประคองแขนสะอึกสะอื้นออกจากศาล เห็นพระโพธิสัตว์กำลังไปทำราชการ จึงชลลงที่เท้าพระโพธิสัตว์เล่าเรื่องที่ตนแพ้คดีว่า ข้าแต่ นาย เมื่อคนเช่นท่านถวายเป็นอภิลักขณ์และธรรมแก่พระราชา ยังอยู่ กาทกะเสนาบดีรับสินบนทำผู้ที่ไม่เป็นเจ้าของให้เป็นเจ้าของ. พระโพธิสัตว์เกิดความสงสารกล่าวว่า มาเถิดพ่อหนุ่ม เราจักวินิจฉัยคดีของท่านเอง แล้วพามนุษย์ผู้นั้นไปยังศาล มหาชนประชุมกัน. พระโพธิสัตว์กลับตัดสินให้เจ้าของนั้นแหละ เป็นเจ้าของ. มหาชนต่างแซ่ซร้องสาธุการ. เสียงนั้นได้อีกทีก สนั่นไป. พระราชาทรงสดับเสียงนั้นตรัสถามว่า นั้นเสียงอะไร ราชบุรุษกราบทูลว่า ขอเดชะ ธรรมชัชบัณฑิตตัดสินคดีที่ กาทกะเสนาบดีตัดสินไว้ผิดให้ถูก นั้นเป็นเสียงแซ่ซร้องสาธุการ ณ ที่นั้น พระพุทธเจ้าข้า. พระราชาทรงโสมนัสตรัสให้หาพระโพธิสัตว์มาตรัสถามว่า ท่านอาจารย์ได้ยินว่า ท่านตัดสินคดี

หรือ กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ถูกแล้วพระเจ้าข้าท่านกาฬกะ-
เสนาบดี ตัดสินไว้ไม่ดี ข้าพระพุทธเจ้าจึงวินิจฉัยเสียใหม่ แล้ว
ตรัสว่าตั้งแต่นี้ไป ขอให้ท่านจงตัดสินคดีเถิด เราจะได้สบายหู
ทั้งประชาชนจะได้มีความเจริญ แล้วทรงขอร้องว่า ท่านจงนั่งที่
ตัดสินคดี เพื่ออนุเคราะห์ต่อราษฎรเถิด แม้พระโพธิสัตว์ไม่
ปรารถนาก็ได้ทำตามพระประสงค์. ตั้งแต่นั้นมาพระโพธิสัตว์ก็
นั่ง ณ ที่ตัดสินคดี. กระทำผู้เป็นเจ้าของให้เป็นเจ้าของ. กาฬกะ-
เสนาบดี เมื่อไม่ได้รับสินบนตั้งแต่นั้นมาก็เสื่อมจากลาภ จึง
เพ็ญทูลพระราชานุญาตให้บาดหมางพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่มหाराช
ธรรมชัชบัณฑิต ปรารถนาราชสมบัติของพระองค์. พระราชา
ไม่ทรงเชื่อ ทรงห้ามว่าท่านอย่าพูดอย่างนั้น เมื่อเสนาบดีกราบ
ทูลอีกว่า หากพระองค์ไม่ทรงเชื่อข้าพระองค์ ขอจงทรงคอย
ทอดพระเนตรทางพระแกลในเวลาทีธรรมชัชบัณฑิตมาเถิด
ที่นั่นพระองค์จะทรงเห็นพระนครทั้งสิ้นถูกธรรมชัชบัณฑิต
กำไว้ในเงื้อมมือของตน พระราชาทอดพระเนตรขบวนพวกลูก
ความของธรรมชัชบัณฑิต ทรงเข้าใจว่าเป็นพวกของธรรมชัช-
บัณฑิตทั้งสิ้น ทรงแห่งพระทัย ตรัสถามว่า เราจะทำอย่างไร
เสนาบดี. กราบทูลว่า ขอเดชะควรฆ่าธรรมชัชบัณฑิตพระเจ้าข้า.
ตรัสว่า เรายังไม่เห็นโทษร้ายแรงจะฆ่าเขาอย่างไรได้. กราบทูล
ว่า มีอุบายอย่างหนึ่งพระเจ้าข้า. ตรัสถามว่าอุบายอย่างไร.
กราบทูลว่า ขอพระองค์ทรงยกกรรมอันให้แก่ธรรมชัชบัณฑิต

นั่น แล้วฆ่าเขาผู้ไม่สามารถทำกรรมนั้นได้เสีย โดยความผิด
นั้นเกิดพระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า ก็กรรมอันเหลือวิสัยของธรรมช-
บัตติตเป็นอย่างไร. กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ธรรมดาอุทยาน
ที่ปลูกสร้างในพื้นที่ดินแข็งบำรุงอยู่จะให้ผลใน ๓-๔ ปี ขอพระองค์
ตรัสเรียกธรรมชบัตติตนั้นมา แล้วตรัสว่า คุณก่อนบัตติต
เราประพาสอุทยานเก่ามานานแล้ว บัดนี้ประสงค์จะประพาส
อุทยานใหม่ พรุ่งนี้เราจะไปประพาสอุทยาน ท่านจงสร้างอุทยาน
ให้เราเถิด ธรรมชบัตติตนั้น คงสร้างไม่ได้เป็นแน่ ที่นั่นแหละ
พระองค์จักสำเร็จโทษธรรมชบัตติตเสีย. พระราชาตรัสเรียก
พระโพธิสัตว์มาตรัสตามที่กาฬกะเสนาบตีทูลอุบายทุกประการ.

พระโพธิสัตว์ทราบบว่า พระราชาถูกกาฬกะเสนาบตีผู้
ไม่ได้รับสินบนเพ็งทูลยุยงแล้ว กราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าพระองค์
สามารถจักรู้เอง กลับไปเรือน บริโภคโภชนะอย่างดี นอนคิด
ตรองอยู่บนที่นอน พิกพของท้าวสักกะได้แสดงอาการร้อน.
ท้าวเธอตรวจดูก็รู้ความคิดของพระโพธิสัตว์ รีบเสด็จมาเข้าห้อง
อันมีสิริประทับยืนอยู่บนอากาศ ตรัสถามว่า บัตติตท่านคิดอะไร
พระโพธิสัตว์ถามว่า ท่านเป็นใคร ตอบว่าเราเป็นท้าวสักกะ
พระโพธิสัตว์จึงบอกว่า พระราชาให้ข้าพระองค์สร้างอุทยาน
ใหม่ ข้าพระองค์คิดว่า จักทำอย่างไรจึงจะสร้างได้ ท้าวสักกะ
ตรัสว่า บัตติตท่านอย่าคิดเลย เราจักเนรมิตอุทยานเช่นกับ
สวนนันทวันและจิตรลดาให้ท่าน ท่านจะให้สร้างที่ไหน. พระโพธิ-

สัตว์ทูลว่า ของงสร้างที่โน้นเกิด. ท้าวสักกะเนรมิตแล้วก็เสด็จ
กลับเทพนคร. รุ่งขึ้นพระโพธิสัตว์เห็นอุทยานโดยประจักษ์แล้ว
จึงไปกราบทูลพระราชว่า ข้าแต่มหाराช อุทยานสำหรับ
พระองค์สำเร็จแล้ว ของงเสด็จประพาสเกิด พระราชาเสด็จไป
ทอดพระเนตรเห็นอุทยานแวดล้อมด้วยปราการมีสีดงมโนสิลา
สูง ๑๘ สอก มีประตูดอรบครบครัน ประดับด้วยรุกขชาติ
นานาพรรณ ผลิดอกออกผลสะพรั่ง จึงตรัสถามกาพกะเสนาบดี
ว่า บัณฑิตได้ทำตามคำสั่งของเราแล้ว บัดนี้เราจะทำอย่างไร
ต่อไป. กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า บัณฑิตสามารถสร้าง
อุทยานได้โดยกินเดียว จะไม่สามารถชิงราชสมบัติหรือ. พระ-
ราชาตรัสถามว่า บัดนี้เราจะทำอย่างไรต่อไป. กราบทูลว่า
จะให้ทำกรรมที่สุดวิสัยอย่างอื่น พระเจ้าข้า. ตรัสถาม กรรม
อะไร. กราบทูลว่า ของงโปรดให้สร้างสระโบกขรณีอันแล้ว
ด้วยแก้ว ๗ ประการ พระราชารับว่า ดีละ จึงตรัสเรียกพระ-
โพธิสัตว์มาแล้วตรัสว่า คุณก่อนอาจารย์ อุทยานท่านได้สร้าง
เสร็จแล้ว ท่านจงสร้างสระโบกขรณีอันแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ
อันสมควรแก่อุทยานนี้เกิด ถ้าไม่สามารถสร้างได้ ชีวิตท่าน
จะหาไม่. พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ข้าพระองค์
สามารถจักสร้างถวายได้ พระเจ้าข้า. ลำดับนั้นท้าวสักกะจึง
เนรมิตสระโบกขรณีอันงดงามยังมีทำสนานร้อยหนึ่ง มีเขา
วงกตพันหนึ่ง คาดายไปด้วยดอกปทุมห้าสีเช่นกับสระโบกขรณี

นั้นทา. รุ่งขึ้นพระโพธิสัตว์ได้ทำสระนั้นให้ประจักษ์แล้ว จึงกราบทูลพระราชว่า ขอเดชะข้าพระพุทธเจ้าสร้างสระโบกขรณีเสร็จแล้วพระเจ้าข้า. พระราชาทอดพระเนตรเห็นสระโบกขรณินั้น จึงตรัสถามกาพกะว่า เราจะทำอย่างไรต่อไป. กราบทูลว่า ขอเดชะ พระองค์จงสั่งให้สร้างคฤหาสน์อันคู่ควรแก่อุทยานเถิด. พระราชาตรัสว่า ท่านอาจารย์บัดนี้ท่านจงสร้างคฤหาสน์อันล้วนแล้วไปด้วยงาช้าง สมควรแก่อุทยานนี้ และสระโบกขรณีเถิด หากสร้างไม่ได้ชีวิตของท่านจะหาไม่. ครั้นแล้วท้าวสักกะก็เนรมิตคฤหาสน์ให้แก่พระโพธิสัตว์. รุ่งขึ้นพระโพธิสัตว์ทำคฤหาสน์นั้นให้ประจักษ์ แล้วกราบทูลแด่พระราช. พระราชาทอดพระเนตรเห็นคฤหาสน์นั้นแล้ว จึงตรัสถามกาพกะว่า บัดนี้จะทำอย่างไรต่อไป. กราบทูลว่า ข้าแต่ महाराज ขอพระองค์จงรับสั่งให้สร้างแก้วมณีอันสมควรแก่คฤหาสน์นั้นเถิดพระเจ้าข้า. พระราชารับสั่งให้พระโพธิสัตว์มาหาตรัสว่า บัณฑิตท่านจงสร้างแก้วมณีอันสมควรแก่คฤหาสน์ล้วนแล้วไปด้วยงาช้างเถิด เราจักเที่ยวเดินด้วยแสงสว่างแห่งแก้วมณี หากท่านสร้างไม่ได้ ชีวิตของท่านจะไม่มี. ครั้นนั้นท้าวสักกะเนรมิตแก้วมณีให้พระโพธิสัตว์. รุ่งขึ้นพระโพธิสัตว์กระทำแก้วมณีนั้นให้ประจักษ์ แล้วกราบทูลแด่พระราช. พระราชาทอดพระเนตรเห็นแก้วมณีนั้น ตรัสถามกาพกะ บัดนี้เราจะทำอย่างไรต่อไป. กาพกะกราบทูลว่า ข้าแต่ महाराज เห็นจะ

มีเทวดาคอยเนรมิตให้สิ่งที่ปรารถนาแก่พราหมณ์ธรรมชัชเป็น
แน่ คราวนี้สิ่งใดแม้เทวดาก็ไม่สามารถเนรมิตได้ ขอพระองค์
จงรับสั่งสิ่งนั้นเถิด แม้เทวดาก็ไม่สามารถเนรมิตมนุษย์ผู้ประกอบ
ด้วยองค์ ๔ ได้ เพราะฉะนั้น ขอพระองค์จงรับส่งกะธรรมชัชว่า
ท่านจงสร้างคนรักษาอุทยานประกอบด้วยองค์ ๔ เถิด. พระราชา
ตรัสเรียกพระโพธิสัตว์มาแล้วตรัสว่า คุณก่อนอาจารย์ อุทยาน
สระโบกขรณีและปราสาท อันแล้วด้วยงา และแก้วมณีสำหรับ
ส่องแสงสว่างแก่ปราสาท ท่านสร้างให้แก่เราเสร็จแล้ว บัดนี้
ท่านจงสร้างคนรักษาอุทยานประกอบด้วยองค์ ๔ ทำหน้าที่
รักษาอุทยานแก่เราเถิด หากท่านสร้างไม่ได้ชีวิตจะไม่มี. พระ-
โพธิสัตว์กราบทูลว่า ขอจงยกไว้เป็นพนักงานเถิด เมื่อข้าพระองค์
ได้ จักรู้เอง จึงกลับไปบ้านบริโภคอาหารอย่างดีแล้ว นอนตื่น
ขึ้นในตอนรุ่ง นั่งคิดอยู่บนหลังที่นอนว่า ท้าวสักกเทวราชสามารถ
เนรมิตแต่สิ่งที่ตนเนรมิตได้ แต่คงไม่สามารถเนรมิตคนเฝ้า
อุทยานประกอบด้วยองค์ ๔ ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ การตายอย่าง
อนาถาในป่านั้นแลดีกว่าการตายในเงื้อมมือของผู้อื่น. พระ-
โพธิสัตว์มิได้บอกเล่าแก่ใคร ๆ ลงจากเรือนออกจากพระนคร
ทางประตูใหญ่ เข้าป่านั่งรำพึงถึงธรรมของสัตว์บุรุษ ๗ โคน
ต้นไม้ต้นหนึ่ง. ท้าวสักกเทวราชเหตุนั้น จึงแปลงเป็นพรานไพร
เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ เมื่อจะตรัสถามความนี้ว่า คุณก่อนพราหมณ์
ท่านเป็นผู้แบบบางประหนึ่งว่าจะไม่เคยเห็นทุกข์ยากมาก่อนเลย

**ท่านอยู่เป็นสุขแล้ว ได้ออกจากแวนแคว้น
มาสู่ป่าอันสงัดเงียบ ท่านนั้นนั่งชบเขาอยู่ที่
โคนต้นไม้แต่ผู้เดียว เหมือนคนกำพร้า.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สุข** ชีวีตรูปิถิ ความว่า ท่านดำรง
อยู่ในความสุข เช่นกับมีชีวิตอยู่ด้วยความสุข คืออุจฺจบริหาร
ให้มีความสุข. บทว่า **รฏฺฐา** คือ จากที่ที่วุ่นวายด้วยมนุษย์. บทว่า
วิวนมาคโต คือ เข้าป่าอันเป็นที่ไม่มีน้ำ. บทว่า **รฺกฺขมฺมุเล** คือ
ใกล้ต้นไม้. บทว่า **กปฺโณ วีย ฌายสิ** ความว่า ท่านนั่งชบเขา
อยู่ผู้เดียวเหมือนคนกำพร้า. ท้าวสักกะตรัสถามว่า ท่านคิดอะไร
พระโพธิสัตว์ได้สดับดังนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

**เราอยู่เป็นสุขแล้ว ได้ออกจากแวนแคว้น
มาอยู่ป่าสงัดเงียบ ระลึกถึงธรรมของสัตบุรุษ
อยู่ นั่งชบเขาอยู่ที่โคนต้นไม้แต่ผู้เดียว เหมือน
คนกำพร้า.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สตี ฌมฺมํ อนุสฺสริ** ความว่า คุณก่อน
สหาย นั้นเป็นความจริง เราอยู่เป็นสุขแล้ว ได้จากบ้านเมือง
มาสู่ป่า เราผู้เดียวเท่านั้นนั่งที่โคนต้นไม้ในป่านี้ ย่อมชบเขา
เหมือนคนกำพร้า ท่านได้ถามว่า ท่านคิดเรื่องอะไร ข้าพเจ้า
ขอตอบแก่ท่าน. บทว่า **สตี ฌมฺมํ** ความว่า ก็ข้าพเจ้านั่งอยู่ที่นี่
รำพึงถึงธรรมของสัตบุรุษผู้สงบ ผู้เป็นบัณฑิต คือพระพุทธเจ้า

พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลาย แท้จริงโลกธรรม ๘ ประการนี้ คือ ลาก เลื่อมลาก ยศ เลื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์ แต่สัตว์บุรุษทั้งหลาย ถูกโลกธรรม ๘ นี้ กระทบย่อมไม่หวั่น ไม่ไหว ธรรมของสัตว์บุรุษอันได้แก่ ความไม่หวั่นไหว ในโลกธรรม ๘ นี้ ข้าพเจ้านั่งระลึกถึงธรรมนี้ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้นท้าวสักกะจึงตรัสถามว่า คุณก่อนพราหมณ์เมื่อเป็นเช่นนี้ เหตุใดท่านจึงนั่งอยู่ที่นี้เล่า. พระโพธิสัตว์ตอบว่า พระราชารับสั่งให้หาบุคคลผู้รักษาสวนประกอบด้วยองค์ ๔ แต่ข้าพเจ้าไม่อาจหาบุคคลเช่นนั้นได้ จึงคิดว่าจะมีประโยชน์อะไรด้วยความตายในเงื้อมมือของผู้อื่น เราจึงเข้าไปตายอย่างอนาถา จึงได้มานั่งอยู่ที่นี้. ท้าวสักกะตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์เราคือท้าวสักกะ เรานรมิตสวนให้ท่านแล้ว แต่ไม่สามารถจะนรมิตผู้รักษาสวนซึ่งประกอบด้วยองค์ ๔ ได้. ช่างกลับกผู้แต่งพระศกของพระราชาท่านชื่อว่า ฉัตตปาณี เป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๔ เมื่อมีความต้องการผู้รักษาสวน ท่านจงกราบทูลให้ทรงแต่งตั้งช่างกลับกนั้นเป็นผู้รักษาสวนเถิด. ท้าวสักกะเทวราชประทานโอวาทแก่พระโพธิสัตว์แล้ว ทรงพลอบโยนว่า อย่างกลัวเลย แล้วเสด็จคืนสู่เทพบุรีของพระองค์. พระโพธิสัตว์ไปบ้านบริโภคอาหารแล้วไปถึงประตูพระราชวัง พบฉัตตปาณีที่ประตูพระราชวังนั้น จับมือฉัตตปาณีแล้วถามว่า สหายฉัตตปาณีได้ข่าวว่าท่านประกอบด้วยองค์ ๔ หรือ เมื่อฉัตตปาณีถามว่า

ใครเป็นผู้บอกท่านว่า ข้าพเจ้าประกอบด้วยองค์ ๔. ตอบว่า
ท้าวสักกเทวราช. ถามว่า เหตุใดจึงบอก. พระโพธิสัตว์จึง
เล่าเรื่องทั้งหมดว่า บอกด้วยเหตุนี้. นัตตปาณีกล่าวว่า ถูกแล้ว
ข้าพเจ้าเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๔. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึง
จับมือ นัตตปาณี ไปเฝ้าพระราชชา กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช
นัตตปาณีนี้เป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๔ เมื่อมีความต้องการผู้
รักษาสวน ของทรงตั้งนัตตปาณีนี้เป็นผู้รักษาสวนเถิด พระ
เจ้าข้า. ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามนัตตปาณีว่า ได้ยินว่าท่าน
เป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๔ หรือ กราบทูลว่าถูกแล้ว พระเจ้าข้า
พระราชาตรัสถามว่า ท่านเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๔ คืออะไร
บ้าง. นัตตปาณีทูลว่า :-

ขอเดช ข้าพระองค์เป็นผู้ไม่ริษยา เป็นผู้

ไม่ดื่มน้ำเมา เป็นผู้ไม่ติดในความรัก เป็นผู้

ตั้งมั่นอยู่ในความไม่โกรธ.

ข้าแต่มหाराช ชื่อว่าความริษยาไม่มีแก่ข้าพระองค์ น้ำเมา
ข้าพระองค์ไม่เคยดื่ม ความรักก็ดี ความโกรธก็ดี ไม่เคยมีใน
ผู้อื่น ข้าพระองค์ประกอบด้วยองค์ ๔ เหล่านี้.

ลำดับนั้นพระราชาตรัสถามว่า คุณก่อนนัตตปาณี ท่าน
เป็นผู้ไม่ริษยาหรือ. กราบทูลว่า ขอเดช ถูกแล้วพระเจ้าข้า
ข้าพระองค์เป็นผู้ไม่ริษยา. ท่านเห็นเหตุอะไรจึงเป็นผู้ไม่ริษยา.

ฉัตตปาณิกราบทูลว่า ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงโปรดสืบ
เถิด เมื่อจะกล่าวถึงเหตุของการไม่ริษยา จึงกล่าวคานี้ว่า :-

ข้าแต่ราชา ข้าพระพุทธเจ้าได้สั่งให้จงจำ

ปุโรหิต เพราะหญิงเป็นเหตุ ปุโรหิตนั้นให้ข้า-

พระองค์ตั้งอยู่ในประโยชน์แล้ว เพราะฉะนั้น

ข้าพระองค์จึงไม่ริษยา.

อธิบายความแห่งคานี้ว่า ข้าพระองค์นี้แหละ เมื่อก่อน
เป็นพระราชาในกรุงพาราณสีนี้เอง เช่นกับพระองค์ ให้จงจำ
ปุโรหิต เพราะสตรีเป็นเหตุ คือ ครั้งหนึ่งช่างกลบกลัดตปาณิ
นี้เป็นพระราชา ถูกพระเทวีผู้ลักลอบกับพวกข้าบาทมุล ๖๔ นาย
ผู้หวังจะให้พระโพธิสัตว์ ซึ่งไม่สนใจคนให้พินาศ ทูลยุยงให้
จงจำตามนัยที่มาแล้วในชาดกนี้ว่า :-

คนพาลแย้มพรายออกมาในที่ใด คนที่

ไม่ถูกจงจำ ก็ย่อมถูกจงจำในที่นั้น ส่วนนัก

ปราชญ์แย้มพรายออกมาในที่ใด ถึงคนที่ถูก

จงจำแล้ว ก็ย่อมหลุดออกมาได้ในที่นั้น.

ในครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ถูกจงจำนำไปเฝ้า จึงกราบทูล
โทษของพระเทวีตามเป็นจริง ได้รอดพ้นเอง ได้ทูลให้ปลดปล่อย
พวกข้าบาทมุลที่รับสั่งให้จงจำนั้นทั้งหมด ถวายโอวาทว่า
ข้าแต่มหाराชา ขอพระองค์จงทรงนโรโทษให้แก่พวกข้าบาทมุล

เหล่านั้น และพระเทวีเกิด พระเจ้าข้า. เรื่องราวทั้งหมดพึงทราบ
โดยพิสดารตามนัยที่กล่าวไว้ในหนหลัง.

ฉัตตปาณิหมายถึงความข้อนั้น จึงกล่าวว่ :-

ข้าแต่ราชา เพราะหญิงเป็นเหตุ ฯลฯ

เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่ริษยา.

ก็ในกาลนั้นพระราชฉัตตปาณินั้น คิดว่าเราละเลยสนม
หนึ่งหมื่นหกพัน กลอเคลียอยู่กับพระเทวีเพียงนางเดียวเท่านั้น
ด้วยอำนาจกิเลส ยังไม่สามารถจะให้นางอ้อมหน้าได้ ขึ้นชื่อว่า
การโกรธต่อหญิงทั้งหลายที่ให้เต็มได้ยาก อย่างนี้ก็เช่นกับการ
โกรธฟ้านุงที่เสรำหมองว่า เหตุใดจึงเสรำหมองและเป็นเช่นกับ
การโกรธอาหารที่บริโภคแล้วกลับเป็นคุณ ว่าทำไมจึงกลับเป็น
คุณ. ต่อแต่นี้ไปเราขออธิบายว่า ยังไม่บรรลอรหัตตราบใด ขอ
ความริษยาจงอย่าเกิดแก่เราเพราะอาศัยกิเลสตรานนั้น. ตั้งแต่
นั้นมาพระราชามิได้ทรงริษยาเลย ฉัตตปาณิกลับกกล่าวว่
เพราะฉะนั้นข้าพระองค์จึงไม่ริษยา หมายถึงความข้อนี.

ลำดับนั้นพระราชตรัสถามว่า คุณก่อนท่านฉัตตปาณิ ท่าน
เห็นอารมณ์อันใดจึงเป็นผู้ไม่คิมน้ำเมา. ฉัตตปาณิเมื่อจะกราบพูด
ถึงเหตุนี้จึงกล่าวคานีว่ :-

ข้าแต่มหาราช ข้าพระพุทธเจ้าเมาแล้ว

จึงได้กินเนื้อบุตร ข้าพระพุทธเจ้าถูกความโศก

ถึงบุตรนั้นกระทบแล้ว จึงเว้นการคิมน้ำเมา.

อธิบายความในคานานี้ว่า ข้าแต่มหाराชเมื่อครั้งก่อน
ข้าพระองค์เป็นพระเจ้าพาราณสีเช่นเดียวกับพระองค์ ขาดน้ำเมา
เสียแล้วก็ไม่สามารถจะดำเนินชีวิตไปได้ แม้อาหารที่ไม่มีเนื้อ
ก็ไม่สามารถบริโภคได้. ที่พระนครไม่มีการฆ่าสัตว์ในวัน
อุโบสถ. พ่อครัวซื้อเนื้อมาเก็บไว้แต่วัน ๑๓ คำแห่งปักษ์. เนื้อ
นั้นเก็บไว้ไม่ดี สุนัขจึงกินเสียหมด. พ่อครัวหาเนื้อในวันอุโบสถ
ไม่ได้ จึงปรุงอาหารมีรสเลิศต่าง ๆ สำหรับพระราชายกขึ้นไป
บนปราสาท แต่ไม่อาจนำเข้าไปได้ จึงเข้าไปเฝ้าพระเทวีกราบ
ทูลว่า ข้าแต่พระเทวีวันนี้ข้าพระองค์หาเนื้อไม่ได้ จึงไม่อาจนำ
พระกระยาหารที่ไม่มีเนื้อเข้าไปถวายได้ ข้าพระองค์จะอย่างไร
ดี. พระเทวีตรัสว่า นี่แน่เจ้าโอรสของเราเป็นที่รักโปรดปราน
ของพระราชา. พระราชาทรงเห็นโอรสของเราแล้วก็จะทรง
จุมพิตสวมกอดโอรสนั้นเพลินจนไม่ทรงทราบว่า เนื้อมีหรือ
ไม่มีสำหรับพระองค์. เราจะแต่งตัวโอรสแล้วให้นั่งบนพระเพลา
ของพระราชา เวลาที่พระองค์ทรงหยอกล้อพระโอรส ท่านจึง
ค่อยนำพระกระยาหารเข้าไปถวาย. พระเทวีตรัสดังนั้นแล้ว
จึงตกแต่งพระราชกุมารโอรสของพระองค์ให้นั่งบนพระเพลา
ของพระราชา. ในเวลาที่พระราชาทรงหยอกล้อเล่นกับพระ-
โอรส พ่อครัวจึงนำพระกระยาหารเข้าไปถวาย. พระราชาทรง
เมาสุรา ไม่ทรงเห็นเนื้อในถาด จึงตรัสถามว่า เนื้ออยู่ที่ไหน
พ่อครัวกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ข้าพระองค์หาเนื้อไม่ได้

เพราะวันนี้เป็นวันอุโบสถ ไม่มีการฆ่าสัตว์ จึงตรัสว่า ชื่อว่า
เนื้อสำหรับเราหาได้ยากนักหรือ จึงทรงหักคอพระโอรสที่นั่ง
อยู่บนพระเพลา จนถึงสิ้นชีพิตักษัย โยนไปข้างหน้าพ่อครัว
ตรัสว่า จงไปปรุงมาโดยเร็ว. พ่อครัวได้ทำตามรับสั่ง. พระราชา
ได้เสวยพระกระยาหารด้วยเนื้อพระโอรสแล้ว. มิได้มีผู้สามารถ
รำให้ทัตทานแม้แต่คนเดียว เพราะกลัวพระราชา. พระราชา
ครั้นเสวยเสร็จแล้วเสด็จเข้าห้องบรรทม ทรงตื่นบรรทม
ตอนใกล้รุ่ง ทรงสร้างเมาแล้วรับสั่งว่า จงนำโอรสของเรามา.
ในกาลนั้นพระเทวีหมอบก้นแสงรำให้อยู่ ณ แแทบพระบาท เมื่อ
พระราชาตรัสถามว่า ก้นแสงเรื่องอะไร กราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์เมื่อวานนี้พระองค์ทรงฆ่าพระโอรสแล้วเสวยพระกระ-
ยาหารกับเนื้อพระโอรสพะละ. พระราชาทรงก้นแสงด้วยความ
โศกถึงพระโอรส ทรงเห็นโทษในการดื่มน้ำเมาว่า ทุกข์นี้เกิด
ขึ้นแก่เรา เพราะอาศัยการดื่มน้ำเมา แล้วทรงกำฝุ่นขึ้นมาทา
พระพักตร์ ทรงอธิษฐานว่า ตั้งแต่นี้ไปเราจะไม่บรรลुพระอรหัต
ตราบใด เราจักไม่ดื่มสุราอันทำความพินาศเช่นนี้ตราบนั้น.
ตั้งแต่นั้นมาพระองค์มิได้ทรงดื่มน้ำเมาอีกเลย. ฉัตตปาณีกัลบก
กล่าวคาถานี้ว่า ปมตุโตหิ มหาราช หมายถึงความนี้.

ลำดับนั้นพระราชาตรัสถามฉัตตปาณิว่า ฉัตตปาณิท่าน
เห็นอารมณ์อะไรหรือ จึงไม่มีความรัก. ฉัตตปาณิเมื่อจะทูลเหตุ
นั้น จึงกล่าวคาถานี้ว่า :-

ข้าพระองค์เป็นพระราชานามว่า

กิตवास โอรสของข้าพระองค์ทำลายบาตรของ

พระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วสิ้นชีวิต ข้าพระองค์ไม่

มีความรักเพราะโอรสนั้นเป็นเหตุ.

ความในคานานั้นว่า ข้าแต่มหाराชเมื่อครั้งก่อนข้าพระองค์
เป็นพระราชานามว่า กิตवास ในกรุงพาราณสี. โอรสของ
ข้าพระองค์ได้ประสูติ. ครั้นประสูติแล้ว โอรสเห็นลักษณะพระ-
โอรสแล้วทำนายว่า ข้าแต่มหाराช พระอาญาไม่พ้นเกล้า พระ-
โอรสนี้จักกอนำสิ้นพระชนม์ พระเจ้าข้า. พระชนกชนนีทรง
ขนานนามพระโอรสนั้นว่า ทุณฐกุมาร. กุมารนั้นครั้นเจริญวัย
แล้ว ได้ดำรงตำแหน่งเป็นอุปราช. พระราชาโปรดให้พระกุมาร
ตามเสด็จ ข้างหน้าข้าง ข้างหลังข้างเสมอ. และเพราะเกรง
พระโอรสจะอดน้ำตาย จึงรับสั่งให้ขุดสระโบกขรณีไว้ในที่นั้น ๆ
ภายในพระนครในประตูทั้งสี่ด้าน. รับสั่งให้สร้างมณฑปไว้
ตามสี่แยกเป็นต้น แล้วให้ตั้งตุ่มน้ำดื่มไว้. วันหนึ่งพระกุมารแต่ง
พระองค์เสด็จประพาสอุทยานแต่เช้าตรู่ พบพระปัจเจกพุทธเจ้า
ในระหว่างทาง. มหาชนเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วต่างก็กราบ
ไหว้สรรเสริญและประคองอัญชลีแต่พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น.
พระกุมารนั้นคิดว่า พวกที่ไปกับคนเช่นเราพากันกราบไหว้
สรรเสริญประคองอัญชลีแต่สมณะโล้นนี้ ทรงพิโรธ ลงจากข้าง
เข้าไปหาพระปัจเจกพุทธเจ้า ตรัสถามว่า สมณะท่านได้ภัตตาหาร

แล้วหรือ พระปัจเจกพุทธเจ้าบอกว่า ได้แล้วพระกุมาร. พระกุมารจึงแย่งบาตรจากมือพระปัจเจกพุทธเจ้าทุ่มลงบนพื้นดินเหยียบย่ำยักัดตาหารให้แหลกไป. พระปัจเจกพุทธเจ้าแลดูหน้าพระกุมารนั้น คิดว่าสัตว์ผู้นี้จะวอดวายเสียแล้วหนอ. พระกุมารตรัสว่า สมณะเราเป็นโอรสของพระเจ้ากิตวาส มีนามว่า ทุฏฐกุมาร ท่านโกธเรา มองดูตาเรา จะทำอะไรเรา. พระปัจเจกพุทธเจ้า บาตรแตกแล้วจึงเหาะขึ้นสู่เวหาไปสู่จอมเขานันทมูล ณ หิมวันตประเทศ เบื้องทิศอุดร. ขณะนั้นเองกรรมชั่วของพระกุมารก็ให้ผลทันตา. พระกุมารมีพระวรกายเร่าร้อนพลุ่งพล่าน ตรัสว่า ร้อนเหลือเกินล้มลง ณ ที่นั่นเอง. น้ำทั้งหมดที่มีอยู่ ณ ที่นั้น ๆ ก็เหือดแห้ง. สระทั้งหลายก็แห้งผาก. พระกุมารสิ้นชีพิตักษัยในที่นั่นเอง ไปบังเกิดในนรกอเวจี.

พระราชาทรงสดับเรื่องราวนั้นแล้ว ถูกความโศกถึงพระโอรสครอบงำ ทรงดำริว่า ความโศกของเรานี้เกิดขึ้นแต่สิ่งที่เรารัก หากเราจะไม่มีความรักแล้ว ความโศกก็จะไม่เกิดขึ้นตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป จึงชื่อว่าความรักในสิ่งใด ๆ ทั้งที่มีวิญญูญาณหรือไม่มีวิญญูญาณ อย่าได้เกิดขึ้นแก่เราเลย ทรงอธิษฐานดังนี้แล้ว. ตั้งแต่นั้นไปก็ไม่มีความรักเลย. ฉัตตปาณีกถ่าวคากาว่า กิตวาโส นามาหิ หมายถึงเนื้อความนั้น.

ลำดับนั้นพระราชตรัสถามฉัตตปาณีกว่า คุณก่อนฉัตตปาณีกท่านเห็นอารมณ์อันใดเล่า จึงเป็นผู้ไม่โกรธ. ฉัตตปาณีกเมื่อจะ

กราบทูลความนั้น จึงกล่าวคานี้ว่า :-

ข้าพระองค์เป็นดาบสชื่อว่าอรกะ เจริญ

เมตตาคิจเจ็ดปีอยู่ในพรหมโลก เจ็ดกัป เพราะ

ฉะนั้นจึงเป็นผู้ไม่โกรธ.

ความในคานี้ว่า ข้าแต่มหाराช ข้าพระองค์เป็นดาบส ชื่ออรกะ เจริญเมตตาคิจ เจ็ดปี แล้วอยู่ในพรหมโลกถึงเจ็ดสังวัฏฏกัป วิวัฏฏกัป ข้าพระองค์นั้นจึงไม่เป็นผู้ไม่โกรธ เพราะประพตีสั่งสมเมตตาทวารานาสีกาลนาน.

เมื่อฉัตตปาณิกราบทูลองค์ ๔ ของตนอย่างนี้แล้ว พระราชาได้ทรงให้สัญญาที่นัดหมายไว้แก่บริษัท. ทันใดนั้นเอง เหล่าอำมาตย์มีพราหมณ์และคหบดีเป็นต้น ต่างลุกฮือกันขึ้น กล่าวว่า แน่ะ เจ้าคนกินสินบน โจรผู้ชั่วร้าย เจ้าไม่ได้กินสินบนแล้ว จึงคิดจะฆ่าบัณฑิต ต่างช่วยกันจับมือและทำกาฬกะเสนาบตีพาลงจากพระราชนิเวศน์ ทบศีรษะด้วยก้อนหินและไม้ซ้อนคนละไม้คนละมือ จนถึงแก่ความตาย จึงจับเท้าลากไปทิ้งไว้ที่กองหยากเยื่อ. ตั้งแต่นั้นมาพระราชาทรงครองราชสมบัติโดยธรรม ครั้นสวรรคตแล้วก็เสด็จไปตามยถากรรม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุมชาดก. กาฬกะเสนาบตีในครั้งนั้นได้เป็น เทวทัตในครั้งนี้.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 382

นัตตปาณิอุบาสกได้เป็นสารีบุตร ส่วนธัมมัทธชปุโรหิต ก็เรา
ตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาธัมมัทธชชาดกที่ ๑๐

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. โสมทัตตชาดก ๒. อัจฉริยทัตตชาดก ๓. ภรรยาชาดก
๔. ปุณณทีชาดก ๕. กัจฉปชาดก ๖. มัจฉชาดก ๗. เสกคุ-
ชาดก ๘. กุฎวาณิชาดก ๙. ครหิตชาดก ๑๐. ธัมมัทธชชาดก.

จบ พีรณัตถัมภกวรรคที่ ๗

๘. กาสาววรรค

๑. กาสาวชาดก

ว่าด้วยผู้ควรนุ่งห่มผ้ากาสา

[๒๕๑] ผู้ใดยังมีกิเลสจุน้ำฝาด ยังคายออกไม่ได้

ปราศจากทมะและสัจจะ จักนุ่งห่มผ้าข้อมน้ำฝาด

ผู้นั้นย่อมไม่สมควรจะนุ่งห่มผ้าข้อมน้ำฝาดเลย.

[๒๕๒] ส่วนผู้ใดคายกิเลสจุน้ำฝาดแล้ว ตั้งมั่น

อยู่ในศีลทั้งหลาย ประกอบด้วยทมะและสัจจะ

ผู้นั้นแลย่อมสมควรจะนุ่งห่มผ้าข้อมน้ำฝาดได้.

จบ กาสาวชาดกที่ ๑

อรรถกถากาสาววรรคที่ ๘

อรรถกถาสาวชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
อนิกกสาโว กาสาวุ ดังนี้. แต่เรื่องเกิดขึ้นในกรุงราชคฤห์.

สมัยหนึ่งพระธรรมเสนาบติอยู่ ณ เวฬุวันมหาวิหารกับ
ภิกษุ ๕๐๐ รูป. ครั้งนั้นพระเทวทัตห้อมล้อมไปด้วยบริษัท
ผู้ทุศีลสมควรแก่ตนอยู่ ณ คยาสีสะประเทศ. สมัยนั้นชาวกรุง

ราชคฤห์เรียไรกันจัดเตรียมทาน. ครั้งนั้นมีพ่อค้าผู้มาเพื่อ
ทำการค้าขายผู้หนึ่ง ได้ให้ผ้ากาสาอะมิกกลิ่นหอม มีค่ามาก ว่า
ท่านทั้งหลายจงจำหน่ายผ้าสาฎกนี้แล้วให้เรามีส่วนบุญร่วมด้วย
เถิด. ชาวพระนคร ถวายทานกันมากมาย. วัตถุทานทุกอย่างที่
ร่วมใจกันรวบรวมจัดครบเรียบร้อยแล้วด้วยกหาปณะทั้งนั้น.
ผ้าสาฎกผืนนั้นจึงได้เหลือ. มหาชนประชุมกันว่า ผ้าสาฎกมี
กลิ่นหอมผืนนี้เป็นของเกิน เราจะถวายผ้าผืนนั้นแก่รูปไหน
เราจักถวายแก่พระสารีบุตร หรือแก่พระเทวทัต. ในมนุษย์
เหล่านั้น บางพวกกล่าวว่า จักถวายแก่พระสารีบุตรเถระ อีก
พวกหนึ่งกล่าวว่า พระสารีบุตรเถระอยู่ชั่ว ๒-๓ วันแล้วก็จะ
หลีกไปตามชอบใจ ส่วนพระเทวทัตอยู่อาศัยเมืองของเราแห่ง
เดียวเป็นประจำ ท่านองค์นี้แหละได้เป็นที่พึงของเราทั้งในงาน
มงคลและอวมงคล พวกเราจักถวายแก่พระเทวทัต. แม้พวกที่
กล่าวกันไปหลายอย่างนั้น พวกที่กล่าวว่า เราจักถวายแก่พระ-
เทวทัตมีมากกว่า. มหาชนจึงได้ถวายผืนนั้นแก่พระเทวทัต. พระ-
เทวทัตให้ช่างตัดผ้ากาสาอะมิกกลิ่นหอมนั้นออก แล้วให้เย็บเป็น
สองชั้น ให้ย้อมจนมีสีดั่งแผ่นทองคำห่ม.

ในกาลนั้น ภิกษุประมาณ ๓๐๐ รูป ออกจากกรุงราชคฤห์
ไปยังกรุงสาวัตถี ถวายบังคมพระศาสดา พระศาสดาทรงทำ
ปฐิสันถารแล้วได้ทูลให้ทรงทราบเรื่องราว แล้วกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ พระเทวทัตห่มผ้ากาสาอะมิกอันเป็นธงชัยของ

พระอรหันต์อันไม่สมควรแก่ตนอย่างนี้. พระศาสดาตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวทัตมุ่งห่มผ้ากาสาเวอันเป็นธงชัยของ
พระอรหันต์อันไม่สมควรแก่ตนในบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้
เมื่อก่อนเทวทัตก็มุ่งห่มแล้วเหมือนกัน ทรงนำเรื่องอดีตมาตรัส

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลช่างที่ป่าหิมพานต์
ครั้งเติบโตใหญ่แล้วได้เป็นหัวหน้าโกลงมีช่าง ๘๔,๐๐๐ เชือก
เป็นบริวาร อาศัยอยู่ในราวป่า ครั้งนั้นมีมนุษย์เฝ้าดูใจผู้หนึ่ง
อาศัยอยู่ในกรุงพาราณสี เห็นช่างกลึงงาที่ถนนช่างทำเครื่องงา
กำลังทำเครื่องงาต่าง ๆ มีกำไลงาเป็นต้น จึงถามว่า ท่านได้
งาช้างแล้วจักรับซื้อไหม. พวกช่างงาตอบว่า เรารับซื้อซิ.
มนุษย์เฝ้าดูใจนั้นรับว่า ตกลง จึงถืออาวุธมุ่งห่มผ้าข้อมฝาด
คลุมศีรษะยืนคอยอยู่ที่ทางช้างผ่าน ใช้อาวุธฆ่าช้างแล้วเอางา
มาขายที่เมืองพาราณสีเลี้ยงชีพ. ต่อมาคนเฝ้าดูใจนั้นได้เริ่มฆ่า
ช้างบริวารของพระโพธิสัตว์ที่เดินล่าหลังช้างทั้งหมด. เมื่อช้าง
ขาดหายไปทุกวัน ๆ พวกช่างจึงแจ้งแก่พระโพธิสัตว์ว่า ช้าง
ขาดหายไปด้วยเหตุอะไรหนอ. พระโพธิสัตว์คอยสังเกตดู ก็
รู้ว่า บุรุษคนหนึ่งถือเพศอย่างพระปัจเจกพุทธเจ้ายืนอยู่ที่ริมทาง
ช้างผ่าน เจ้าคนนี้กระมังฆ่าช้าง เราจักคอยจับมัน วันหนึ่งจึง
ให้พวกช่างเดินไปข้างหน้าตน ตนเองเดินไปข้างหลัง. มนุษย์

เจริญใจ เห็นพระโพธิสัตว์จึงถืออาวุธตรงเข้าไป. พระโพธิสัตว์
ถอยหลังกลับมายืนอยู่ คิดว่า จักจับพาดคินให้ตาย จึงยื่นงวง
ออกเห็นผ้ากาสาযะที่มนุษย์นั้นนุ่งห่มอยู่ คิดว่า ผ้ากาสาযะอัน
เป็นธงชัยของพระอรหันต์นี้เราควรทำความเคารพ จึงม้วนงวง
หกดกลับแล้วกล่าวว่า นี่เฒ่าเจ้าบุรุษ ผ้ากาสาযะอันเป็นธงชัย
ของพระอรหันต์นี้ไม่สมควรแก่เจ้ามิใช่หรือ ไฉนเจ้าจึงห่มผ้า
ผืนนั้นเล่า ได้กล่าวคาถานี้ว่า

ผู้ใดมีกิเลสดูจนน้ำฝน ปราศจากทมะและ
สัจจะ จักนุ่งห่มผ้าข้อมน้ำฝน ผู้นั้นย่อมไม่สม
ควรจะนุ่งห่มผ้าข้อมน้ำฝนเลย. ส่วนผู้ใดคาย
กิเลสดูจนน้ำฝนแล้ว ตั้งมั่นอยู่ในศีลทั้งหลาย
ประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นแลย่อมสม
ควรจะนุ่งห่มผ้าข้อมน้ำฝนได้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อนิกุกสาโว ความว่า ท่านเรียก
กิเลสเพียงดั่งว่าน้ำฝนนั้นได้แก่ รากะ โทสะ โมหะ มัถยะ
(ความลบลู่คุณท่าน) ปลาสะ (ตีเสมอท่าน) อีสสา (ความริษยา)
มัจฉริยะ (ความตระหนี่) มายา (เจ้าเล่ห์) สาถะยยะ (ความ
โอ้อวด) ถัมภะ (หัวดี) สารัมภะ (แข่งดี) มานะ (ความถือตัว)
อติมานะ (ดูหมิ่นท่าน) มทะ (ความมัวเมา) ปมาทะ (ความ
เลินเล่อ) อกุสลธรรมทั้งหมด ทุจจริตทั้งหมด กรรมที่นำไปสู่
ภพทั้งหมด กิเลสพันห้า นี้ชื่อว่า กสวะกิเลสเพียงดั่งว่าน้ำฝน.

กิเลสเพียงดั่งว่าน้ำฝาดนั้น บุคคลใดยังละไม่ได้ ยังอาศัยอยู่
ยังไม่ออกจากสันดานของบุคคลใด บุคคลนั้นชื่อว่ามีกิเลสเพียง
ดั่งว่าน้ำฝาดอันยังไม่คายออก. บทว่า กาสาว ได้แก่ มีสีเหลือง
อันเป็นรสของน้ำฝาด เป็นธงชัยของพระอรหันต์. บทว่า โย
วตุถิ ปริทหิสฺสึ ความว่า ผู้ใดเป็นอย่างนี้จักใช้สรอย คือ
นุ่งและห่มผ้าชนิดนี้. บทว่า อเปโต ทมสจฺเจน ความว่า บุคคล
นั้นเป็นผู้ปราศจาก คือ ห่างไกลจากทมะอันได้แก่ การฝึก
อินทรีย์และปรมัตตสังจะอันได้แก่ พระนิพพาน. บทว่า น โส
กาสาวมรหติ ความว่า บุคคลนั้น ไม่คู่ควรผ้ากาสาเวอันเป็น
ธงชัยของพระอรหันต์ เพราะยังมีกิเลสเพียงดั่งว่าน้ำฝาด ยัง
คายออกไม่ได้ จึงไม่สมควรแก่ผ้ากาสาเวนั้น. บทว่า โย จ
วตุถกาสาวสฺส ความว่า ส่วนบุคคลใด ชื่อว่าเป็นผู้มีกิเลสเพียง
ดั่งน้ำฝาดคายออกแล้ว เพราะกิเลสเพียงดั่งน้ำฝาดตามที่กล่าว
แล้วนั้น คายออกหมดแล้ว. บทว่า สีเลสุ สุตมาหิโต คือเป็นผู้
มั่นคงด้วยศีลในมรรคศีล และผลศีล คือตั้งมั่นในมรรคศีลและ
ผลศีลเหล่านั้น คุณน้ำมาตั้งไว้. บทว่า อูเปโต ได้แก่ ถึงพร้อม
คือ ประกอบพร้อม. บทว่า ทมสจฺเจน คือ ด้วยทมะและสังจะ
มีประการดังกล่าวแล้ว. บทว่า ส เว กาสาวมรหติ ความว่า
บุคคลเห็นปานนี้นั้น ย่อมคู่ควรผ้ากาสาเว อันเป็นธงชัยของ
พระอรหันต์นี้.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 388

พระโพธิสัตว์กล่าวเหตุนี้แก่บุรุษนั้นอย่างนี้แล้ว ขู่ว่า
ตั้งแต่นี้ไป เจ้าอย่ามาที่นี่อีกเป็นอันขาด หากเจ้ามา เจ้าจะต้อง
ตายแล้วปล่อยให้หนีไป.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. บุรุษผู้มาข้างในคังนั้น ได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้ ส่วน
ข้างผู้เป็นหัวหน้าโจทก์ คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาสาวชาดกที่ ๑

๒. จุลลันนทียาชาดก

ผลของกรรมดีและกรรมชั่ว

[๒๕๓] ปาราสริยพราหมณ์ได้กล่าวคำใดไว้ว่า
ท่านอย่าได้กระทำความชั่ว อันจะทำตัวท่านให้
เดือดร้อนในภายหลังนะ คำนี้นั้น เป็นถ้อยคำ
ของท่านอาจารย์.

[๒๕๔] บุรุษทำกรรมเหล่าใดไว้ เขาย่อมเห็นกรรม
เหล่านั้นในตน ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำ
กรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว บุคคลหว่านพืชเช่นใด
ย่อมได้รับผลเช่นนั้น.

จบ จุลลันนทียาชาดกที่ ๒

อรรถกถาจุลลันนทียาชาดกที่ ๒

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
อิทํ ตทาจริยวโจ ดังนี้.

ความย่อมีอยู่ว่า วันหนึ่งพวกภิกษุประชุมสนทนากันใน
โรงธรรมว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าพระเทวทัตเป็นผู้
กักขฬะหยาบช้า โฝงผาง ประกอบการมุ่งปลงพระชนม์พระ-

สัมมาสัมพุทธเจ้า ได้กลิ้งศิลา ปล่อยช้างนาฬาคีรี มิได้มีแม่แต่
ขันติเมตตา และความเห็นอกเห็นใจ ในพระตถาคตเลย. พระ-
ศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอ
นั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว
จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวทัตกักขพะ หยาบคาย ไร่
กรูณามีใช้ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนเทวทัตกักขพะ หยาบคาย
ไร่กรูณาเหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นวานร ชื่อ นันทิยะ
อยู่ในหิมวันตประเทศ มีน้องชายชื่อว่า จุลนันทิยะ ทั้งสอง
พี่น้องมีวานร ๘๔,๐๐๐ เป็นบริวาร ปรนนิบัติมารดาซึ่งตาบอด
อาศัยอยู่ในหิมวันตประเทศ. วานรสองพี่น้องให้มารดาพักนอน
ที่พุ่มไม้ เข้าไปป่าหาผลไม้ที่มีรสอร่อยได้แล้ว ส่งไปให้มารดา.
ลิ่งที่นำมามิได้เอาไปให้มารดา. มารดาถูกความหิวครอบงำ
จนพอมชมพูซีดเหลืองแต่หนังหุ้มกระดูก. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์
จึงถามมารดาว่า แม่จ๋า ลูกส่งผลไม้ที่มีรสอร่อยมาให้แม่ ไฉนแม่
จึงชมพูมนักเล่า. มารดาตอบว่า ลูกเอ๋ย แม่ไม่เคยได้เลย.
พระโพธิสัตว์คิดว่า เมื่อเรายังปกครองฝูงวานรอยู่ แม่ของเรา
คงตายเป็นแน่ เราจะละฝูงวานรไปปรนนิบัติแม่เท่านั้น. พระ-
โพธิสัตว์จึงเรียกจุลนันทิยะมากล่าวว่า นี่แน่ะ น้อง น้องจง
ปกครองฝูงวานรเถิด พี่จักปรนนิบัติแม่เอง. ฝ่ายจุลนันทิยะ

จึงกล่าวว่า พี่จำ น้องไม่ต้องการปกครองฝูงวานร น้องก็จะ
ปรนนิบัติแม่บ้าง. พี่น้องทั้งสองนั้นมีความเห็นเป็นอันเดียวกัน
ฉะนี้แล้ว จึงละฝูงวานรพามาออกจากหิมวันตประเทศ อาศัย
อยู่ที่ต้นไทรชายแดน ปรนนิบัติมารดา.

ครั้งนั้น มีพราหมณ์มาณพชาวกรุงพาราณสีผู้หนึ่ง เรียน
จบศิลปะทุกประการ ในสำนักอาจารย์ทิสปาโมกษ์ ในเมือง
ตักกสิลา อำลาอาจารย์ว่า กระผมจักไป ฝ่ายอาจารย์ก็รู้ด้วยอนุภาพ
วิชาในตนว่า มาณพนั้นเป็นคนกักขพะ หยาบช้า โง่งมงาย จึง
สั่งสอนว่า แน่พ่อ เจ้าเป็นคนกักขพะ หยาบช้า โง่งมงาย ถ้า
จีนเป็นอย่างนี้จะไม่มืผลสำเร็จเช่นเดียวกันตลอดกาล ย่อมต้อง
พบความพินาศ ความทุกข์อย่างใหญ่หลวง ท่านอย่าได้เป็นคน
กักขพะ หยาบช้า อย่าได้ทำกรรมอันให้เดือดร้อนในภายหลัง
เลย ดังนี้แล้วจึงส่งไป. พราหมณ์มาณพนั้นไหว้อาจารย์แล้วไป
สู่กรุงพาราณสี มีครอบครัวแล้ว เมื่อไม่สามารถจะเลี้ยงชีพด้วย
ศิลปะอย่างอื่น จึงคิดว่า เราจักยึดเอาคัมภีร์เป็นที่พักเลี้ยงชีวิต
คือจักหากินทางเป็นพราน ออกจากกรุงพาราณสี อยู่ที่บ้าน
ชายแดน ผูกสอดธนูและแล่งธนูเสร็จแล้ว เข้าป่าล่าเนื้อนานา
ชนิด เลี้ยงชีพด้วยการขายเนื้อ. วันหนึ่งเขาหาอะไรในป่าไม่ได้
เลย กำลังเดินกลับพบต้นไทรอยู่ที่ริมเนิน คิดว่าน่าจะมีอะไร
อยู่ที่ต้นไทรนี้บ้าง จึงเดินตรงไปยังต้นไทร. ขณะนั้นวานร
สองพี่น้องนั่งอยู่ระหว่างค้ำคบ ให้มารดาเคี้ยวกินผลไม้อยู่ข้างหน้า

เห็นพราหมณ์มานพนั้นเดินมา คิดว่าถึงจะเห็นมารดาเรา ก็คง
จะไม่ทำอะไร จึงแอบอยู่ระหว่างกิ่งไม้. ฝ่ายบุรุษโง่งมงายผู้นั้น
มาถึงโคนต้นไม้แล้ว เห็นมารดาของวานรนั้นแก่ทุพพลภาพ
ตาบอด คิดว่า เราจะกลับไปมือเปล่าทำไม จักยิงนางถึงตัวนี้
เอาไปด้วย จึงโก่งธนูหมายจะยิงนางถึงแก่ตัวนั้น. พระโพธิสัตว์
เห็นดังนั้นจึงกล่าว พ่อจูลนันทิยะบุรุษผู้จะยิงมารดาของเรา.
พี่จะสละชีวิตให้แทนมารดา เมื่อพี่ตายไปแล้ว น้องจงเลี้ยงดู
มารดาเถิด จึงออกจากระหว่างกิ่งไม้กล่าวว่า ท่านผู้เจริญขอ
ท่านอย่าได้ยิงมารดาของเราเลย มารดาของเราตาบอด ทุพพลภาพ
เราจะสละชีวิตให้แทนมารดา ขอท่านอย่าได้ฆ่ามารดาเลย จง
ฆ่าเราเถิด รับปฏิญญาของบุรุษนั้นแล้ว จึงไปนั่งในที่ใกล้ลูกศร.
บุรุษนั้นปราศจากความกรุณา ยิงพระโพธิสัตว์ตกลง แล้วขึ้น
ธนูอีกเพื่อจะยิงมารดาของพระโพธิสัตว์ด้วย. จูลนันทิยะเห็น
ดังนั้น คิดว่าบุรุษผู้นี้ใครจะยิงมารดาของเรา มารดาของเรา
แม้จะมีชีวิตอยู่วันเดียว ก็ยังได้ชื่อว่ารอดชีวิตแล้ว เราจักสละ
ชีวิตให้แทนมารดา จึงออกจากระหว่างกิ่งไม้กล่าวว่า ท่านผู้เจริญ
ท่านอย่ายิงมารดาของเราเลย เราจักสละชีวิตให้แทนมารดา
ท่านยิงเราแล้วเอาเราสองพี่น้องไป จงไว้ชีวิตแก่มารดาของเรา
เถิด รับปฏิญญาของบุรุษนั้นแล้ว นั่งในที่ใกล้ลูกศร. บุรุษนั้นจึง
ยิงจูลนันทิยะนั้นตกลง แล้วคิดว่าเราจักเอาไปเผื่อเด็ก ๆ ที่บ้าน
จึงยิงมารดาของวานรทั้งสองด้วยตกลง หาบไปทั้ง ๓ ตัว มุ่งหน้า

ตรงไปบ้าน. ครั้งนั้นสายฟ้าได้ตกลงที่บ้านของบุรุษชั่วนั้น ใหม่
ภรรยาและลูกสองคนพร้อมกับบ้าน เหลือแต่เพียงเสากับซื่อ.

ขณะนั้นบุรุษผู้หนึ่ง พบบุรุษชั่วนั้นที่ประตูบ้านนั่นเอง
จึงเล่าความเป็นไปให้ฟัง. บุรุษชั่วนั้นถูกความเศร้าโศกถึง
บุตรและภรรยาครอบงำ ทิ้งหาบเนื้อและธนูกับแฉ่งไว้ตรงนั้น
เอง ปล่อยผ้า เปลือยกายประคองแขนร่ำไห้เข้าไปที่เรือน ขณะ
นั้น ซื่อหักตกลงมาถูกศีรษะแตก แผ่นดินแยกออกเป็นช่อง
เปลวไฟแลบขึ้นมาจากอเวจีมหานรก. บุรุษชั่วนั้นกำลังถูก
แผ่นดินสูบ ระลึกถึงโอวาทของอาจารย์ได้ คิดว่าท่านปาราสริย-
พราหมณ์เห็นเหตุนี้ จึงได้ให้โอวาทแก่เรา ได้กล่าวคาถาสอง
คาถารำพันว่า :-

ปาราสริยพราหมณ์ได้กล่าวคำใดไว้ว่า

ท่านอย่าได้กระทำความชั่ว อันจะทำตัวท่านให้
เดือดร้อนในภายหลังนะ คำนี้นั้นเป็นถ้อยคำของ
ท่านอาจารย์.

บุรุษทำความเหล่าใดไว้ เขาย่อมเห็นกรรม
เหล่านั้นในตน ผู้ทำความดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำ
กรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว บุคคลหว่านพืชเช่นใด
ย่อมได้รับผลเช่นนั้น.

อธิบายแห่งคานั้นว่า ปาราสริยพราหมณ์ ได้กล่าวคำ
ใดไว้ว่า เจ้าอย่าได้ทำบาปนะ บาปใดเจ้าทำไว้ บาปนั้นจะเผา

ผลาญท่านในภายหลัง นี่เป็นคำของท่านอาจารย์ บรูษทำกรรม
เหล่าใดไว้ทางกายทวาร วจิตวาร และมโนทวาร เมื่อเขากลับ
ได้ผลของกรรมนั้น ย่อมพบกรรมเหล่านั้นเองในตน ผู้ทำกรรมดี
ย่อมเสวยผลดี แต่ผู้ทำกรรมชั่ว ย่อมเสวยผลชั่วช้าลามกไม่น่า
ปรารถนา แท้จริงแม้ในทางโลกบุคคลหว่านพืชเช่นใดไว้ ย่อม
นำไปซึ่งพืชนั้น คือย่อมเก็บผล ได้รับผล เสวยผล อันสมควร
แก่พืชนั้นเอง.

บรูษผู้ชั่วช้านั้นคร่ำครวญอยู่อย่างนั้นเอง เข้าไปสู่แผ่นดิน
เกิดในอเวจีมหานรก.

พระศาสดาตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวทัตกัณฑะ
หยาบช้ำมิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็กัณฑะ หยาบช้ำ
ไว้กรุณาเหมือนกัน แล้วทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาทรงประชุม
ชาดก. บรูษพรานในครั้งนั้นได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้ อาจารย์
ทิสปาโมกข์ได้เป็นสารีบุตร จุลนันทิยวานรได้เป็นอานนท์
มารดาวานรได้เป็นมหาปชาบดีโคตมี ส่วนมหานันทิยวานร คือ
เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาจุลนันทิยชาดกที่ ๒

๓. ปุณฺณัตตชาดก

ว่าด้วยการคบ

[๒๕๕] บุคคลควรนอบน้อมต่อผู้ที่นอบน้อมตน
ควรคบกับผู้ที่คบตน ควรทำกิจตอบแทนแก่ผู้
ช่วยทำกิจของตน ไม่ควรทำประโยชน์แก่ผู้
ปรารณาความฉิบหายให้ และไม่ควรคบกับผู้
ที่ไม่คบตน.

[๒๕๖] บุคคลควรละทิ้งผู้ที่ละทิ้งตน ไม่ควรทำ
ความอาลัยรักใคร่ในบุคคลเช่นนั้น ไม่ควร
สมาคมกับผู้ที่เขาไม่ใส่ใจกับตน นกรู้ว่าต้นไม้
หมดผลแล้วก็ละทิ้งไปหาต้นไม้อื่น เพราะโลก
เป็นของกว้างใหญ่.

จบ ปุณฺณัตตชาดกที่ ๓

อรรถกถापुณฺณัตตชาดกที่ ๓

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภกุกุมพิกคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
นเม นมนตฺสฺส ดังนี้.

ได้ยินว่า กุกุมพិชาวกรุงสาวตฺถิผู้หนึ่ง ได้ทำการค้าขาย
กับกุกุมพិชาวชนบทผู้หนึ่ง. กุกุมพิชาวกรุงนั้นได้พาภรรยาของ

ตนไปหาผู้เก็บเงินของกุกุมพีชาวชนบทนั้น. ผู้เก็บเงินบอกว่า
เราไม่สามารถจะให้ได้ จึงไม่ให้อะไรไป. กุกุมพีชาวกรุงโกธ
ไม่ยอมบริโภคอาหารออกไปเลย. ครั้งนั้นบุรุษผู้เดินทางทั้งหลาย
เห็นกุกุมพีชาวกรุงผู้นั้นหิวโหยในระหว่างทาง จึงให้ห่อข้าวด้วย
บอกว่า ท่านจงแบ่งให้ภรรยาด้วย แล้วบริโภคเถิด. กุกุมพีชาว
กรุงรับห่อข้าวแล้ว ไม่อยากให้ภรรยา จึงกล่าวว่า เนะน้อง
ตรงนี้เป็นถิ่นโจร น้องจงล่องหน้าไปก่อน ส่งภรรยาไปแล้ว จึง
บริโภคอาหารจนหมด แล้วเอาห่อเปล่าๆ มาพูดว่า น้องพวก
บุรุษเดินทางให้ห่อเปล่าๆ ไม่มีข้าวเลย. ภรรยารู้ว่าสามีบริโภค
แต่ผู้เดียว ก็มีความน้อยใจ. ทั้งสองสามีภรรยาผ่านไปทางหลัง
พระเชตวันมหาวิหาร จึงแวะเข้าไปเชตวันมหาวิหารด้วยคิดว่า
จักค้ำน้ำ. แม้พระศาสดาก็ประทับนั่งคอยดูการมาของสามีภรรยา
นั้น ได้รู้เมงาพระคันธกุฎี ดูพราหมณ์ดักเนื้อฉะนั้น. สามีภรรยา
พบพระศาสดาแล้ว จึงเข้าไปถวายบังคมนั่งแล้ว. พระศาสดา
ทรงกระทำการปฏิสันถารกับสามีภรยานั้น ตรัสถามว่า อุบาสิกา
สามีท่านเอาใจใส่ห่วงใยท่านคืออยู่หรือ. ภรรยากราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ ข้าพระองค์มีความห่วงใยต่อเขา แต่เขาไม่มีความ
ห่วงใยต่อข้าพระองค์เลย วันอื่นยกไว้เถิด วันนี้เองสามีของ
ข้าพระองค์นี้ได้ข้าวห่อมาห่อหนึ่งในระหว่างทาง ไม่แบ่งให้
ข้าพระองค์ บริโภคเฉพาะตน. พระศาสดาตรัสว่า อุบาสิกา
ท่านเป็นผู้เอาใจใส่ห่วงใยสามีเสมอมา สามีของท่านนั้นไม่

หวังไยท่านเลย แต่พอรู้คุณของท่าน เพราะอาศัยบัณฑิต ครั้งนั้น จึงได้มอบความเป็นใหญ่ทั้งปวงให้ นางทูลอาราธนาขอให้เล่า จึงทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลอำมาตย์ ครั้นเจริญ วัย ได้เป็นผู้สอนอรรถและธรรมของพระเจ้าพรหมทัต. ครั้งนั้น พระราชาทรงระแวงโอรสของพระองค์ว่าจะกบฏต่อพระองค์ จึงทรงเนรเทศออกเสียดจากอาณาจักรนั้น. พระโอรสนั้นพาชายา ของตนออกจากนครไปอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านแคว้นกาสิแห่งหนึ่ง. ครั้นต่อมาพระโอรสนั้นทราบข่าวว่า พระบิดาสวรรคตแล้ว คิดว่า เราจักไปครองราชสมบัติอันเป็นสมบัติของตระกูล จึง กลับมาสู่เมืองพาราณสี ได้ข่าวห่อในระหว่างทาง โดยผู้ให้สั่งว่า จงแบ่งให้ภรรยาบ้าง แล้วบริโภคนกเถิด ไม่ยอมให้ชายานั้น บริโภคนก เสด็จเองทั้งหมด. นางเสียใจว่า บุรุษนี้ใจคอโหดร้ายจริงหนอ.

พระโอรสนั้นครองราชสมบัติในกรุงพาราณสีแล้ว ตั้งนาง ไว้ในตำแหน่งอัครมเหสี มิได้ประทานเครื่องสักการะและยกย่อง อย่างอื่น โดยทรงเห็นว่า เท่านั้นก็พอแล้วสำหรับนาง แม้แต่คำว่า เจ้าเป็นอยู่อย่างไร ก็มีได้ตรัสถามนางเลย. พระโพธิสัตว์คิดว่า พระเทวีนี้มีอุปการะมาก มีความจงรักภักดีต่อพระราชา. แต่ พระราชามีได้สนพระทัยถึงพระนางแม้แต่น้อย. เราจักให้พระองค์ ทรงประทานเครื่องสักการะและยกย่องพระนาง จึงเข้าไปเฝ้า

พระเทวี ไร่ระยะพอสมควรแล้วยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง เมื่อตรัสถามว่า อะไรเล่าพ่อ จึงทูลเพื่อต่อเรื่องราวขึ้นว่า ข้าแต่พระเทวี ข้าพระองค์รับราชการบำรุงพระองค์ไม่ควรจะให้ท่อนผ้าหรือ ก้อนข้าวแก่มารดาบิดาผู้แก่เฒ่าบ้างเทียวหรือ. พระเทวีตรัสว่า แม้ตัวเราเองยังไม่ได้อะไรเลย เราจะเอาอะไรให้ท่านเล่า ในเวลาที่ได้เราก็กินมิใช่หรือ. แต่บัดนี้พระราชามีได้พระราชทานอะไรให้เรา. การพระราชทานอย่างอื่นจงยกไว้เถิด พระองค์เมื่อกำลังเสด็จเพื่อจะรับราชสมบัติ ได้ข้าวห่อหนึ่งในระหว่างทาง ยังมีได้ประทานแม่แต่อาหารแก่เรา พระองค์เสวยเสียดหมด. พระโพธิสัตว์ทูลถามว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า พระองค์จักกล้าทูลอย่างนี้ในสำนักพระราชารึหรือ ตรัสว่า กล้าซิ พ่อคุณ จึงทูลว่า ถ้าเช่นนั้น ในเวลาที่ข้าพระองค์เฝ้าอยู่ในราชสำนักวันนี้แหละ เมื่อข้าพระองค์ทูลถามขึ้น ขอพระนางจงตรัสอย่างนี้ วันนี้แหละ ข้าพระองค์จักให้พระราชารู้สึกคุณของพระองค์. ครั้นทูลอย่างนี้แล้วพระโพธิสัตว์จึงล่องหน้าไปก่อน ยืนเฝ้าพระราชาราช. ฝ่ายพระเทวีก็ไปยืนเฝ้าพระราชาราช.

ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์กราบทูลพระเทวีว่า ข้าแต่พระแม่อยู่หัว พระแม่เจ้าทรงมีพระทัยจิตเหลือเกิน การที่พระแม่เจ้าจะให้ท่อนผ้าหรือเพียงก้อนข้าวแก่มารดาบิดาไม่สมควรหรือ. พระเทวีตรัสว่า เราเองยังไม่ได้อะไรจากพระราชาราช จักเอาอะไรให้ท่านเล่า. พระโพธิสัตว์ทูลถามว่า พระองค์ได้ตำแหน่งอัคร-

มเหสีมิใช่หรือ. พระเทวีตรัสว่า เนาะพ่อ เมื่อไม่มีการยกย่อง
ตำแหน่งอักรมเหสีจักทำอะไรได้ พระราชาของท่านจักพระ-
ราชทานอะไรแก่เราในบัดนี้เล่า พระองค์ได้ข่าวห่อระหว่างทาง
ยังไม่พระราชทานให้สักหน่อย เสวยเสียเอง. พระโพธิสัตว์ทูล
ถามว่า ข้าแต่พระมหาราชได้ยินว่าอย่างนั้นหรือ. พระราชา
ทรงรับ พระโพธิสัตว์ทราบบว่า พระราชาทรงรับแล้วจึงทูลว่า
ข้าแต่พระแม่เจ้า ถ้าเช่นนั้นพระองค์จะมีประโยชน์อะไร ด้วย
การประทับอยู่ที่นี้ ตั้งแต่กาลไม่เป็นที่รักของพระราชา เพราะ
การร่วมกับผู้ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ในโลก เมื่อพระองค์ประทับ
อยู่ที่นี้ การร่วมกับความไม่เป็นที่รักของพระราชาจักเป็นทุกข์.
ธรรมดาว่าสัตว์เหล่านี้ย่อมคบผู้ที่คบด้วย รู้ผู้ที่ไม่คบว่าเขาไม่
อยากคบ ก็พึงไปเสียที่อื่น ด้วยว่าที่อาศัยคือ โลกกว้างใหญ่
แล้วได้กล่าวคาถาว่า :-

บุคคลควรนอบน้อมต่อผู้ที่นอบน้อมตน
ควรคบกับผู้ที่คบตน ควรทำกิจตอบแทนแก่ผู้ที่
ช่วยทำกิจของตน ไม่ควรทำประโยชน์แก่ผู้
ปรารถนาความฉิบหายให้และไม่ควรคบกับผู้
ที่ไม่คบตน.

บุคคลควรละทิ้งผู้ที่ละทิ้งตน ไม่ควรทำ
ความอาลัยรักใคร่ในบุคคลเช่นนั้น ไม่ควร
สมาคมกับคนที่เขาไม่ใส่ใจกับตน นกรู้ว่าต้นไม้

หมดผลแล้ว ก็ละทิ้งไปหาต้นไม้อื่น เพราะโลก

เป็นของกว้างใหญ่

ในบทเหล่านั้นบทว่า นเม นมนุตตสฺส ภเช ภษนุตฺติ ความว่า บุคคลควรนอบน้อมตอบผู้ที่นอบน้อมตน คือควรคบผู้ที่คบตนเท่านั้น. บทว่า กิจจานุภูพฺพตสฺส กเรยฺย กิจจํ ความว่า บุคคลควรช่วยทำกิจที่เกิดขึ้นแก่ผู้ที่ช่วยทำกิจอันเกิดแก่ตน. บทว่า จเช จษนุตฺติ วนถํ น กยิรา. ได้แก่ ควรละทิ้งผู้ที่ละทิ้งตน ไม่ควรทำความอาลัย กล่าวคือความเชื่อใจในผู้นั้นแม้แต่น้อย. บทว่า อเปตจิตฺเตน ได้แก่ ผู้มีจิตเลือนลอย. บทว่า น สมฺภเชยฺย คือ ไม่ควรสมาคมกับคนเช่นนั้น. บทว่า ทิโช ทุมํ ได้แก่ เหมือนนกเมื่อก่อนต้นไม้ผลผลิต เมื่อสิ้นผลแล้วก็รู้ว่าต้นไม้ไม่มีผลแล้ว ก็ทิ้งต้นไม้ไปหาต้นไม้อื่น ฉันทิพฺงแสวงต้นไม้อื่นฉันทัน. เพราะโลกนี้กว้างใหญ่ พระองค์จักได้บุรุษคนหนึ่งผู้มีความเสนาหาในพระองค์แน่แท้.

พระเจ้าพาราณสีทรงสดับดังนั้นแล้ว ได้พระราชทานอิสริยยศทั้งปวงแก่พระเทวี. ตั้งแต่นั้นมาก็อยู่กันอย่างพร้อมเพรียงชื่นชม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแล้ว ทรงประกาศสังฆธรรม ทรงประชุมชาดก. เมื่อจบสังฆธรรม สามิภรรยาตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล. สามิภรรยาในครั้งนั้นได้เป็นสองสามิภรรยาในครั้งนี้ ส่วนอำมาตย์บัณฑิต คือเรตถาคคณินฺเด.

จบ อรรถกถา/ฎีกัตตชาดกที่ ๑

๔. กุมภิลชาดก

คุณธรรมเครื่องให้เจริญ

[๒๕๗] ผู้ใดมีคุณธรรม อันเป็นเครื่องให้เจริญ
อย่างยิ่ง ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ๑ ธรรม ๑
ฉิติ ๑ จาคะ ๑ ผู้นั้นย่อมล่วงพ้นศัตรูได้.

[๒๕๘] ส่วนผู้ใด ไม่มีคุณธรรมอันเป็นเครื่อง
ให้เจริญอย่างยิ่ง ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ๑
ธรรม ๑ ฉิติ ๑ จาคะ ๑ ผู้นั้นย่อมล่วงพ้นศัตรู
ไม่ได้.

จบ กุมภิลชาดกที่ ๔

อรรถกถากุมภิลชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
ยสุเสเต จตุ โร ชมฺมา ดังนี้.

พระโพธิสัตว์ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

ผู้ใดมีคุณธรรมอันเป็นเครื่องให้ความ
เจริญอย่างยิ่ง ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ๑ ธรรม ๑
ฉิติ ๑ จาคะ ๑ ผู้นั้นย่อมล่วงพ้นศัตรูได้.

๕. ชั้นตีวรรณชาดก

ต้องอดใจในคนที่หาคุณธรรมยาก

[๒๕๕] ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระบาท มีบุรุษผู้ขวนขวายในกิจทุกอย่างอยู่คนหนึ่ง แต่เขามีความผิดอยู่ข้อหนึ่ง พระองค์จะทรงโปรด ดำริในความผิดของเขานั้นเป็นประการใด พระเจ้าข้า.

[๓๐๐] บุรุษเช่นนี้ของเราก็มียูในที่นี่ แต่บุรุษผู้ประกอบด้วยองค์คุณหาได้ยาก เราจึงสู้ออดใจเสียด.

จบ ชั้นตีวรรณชาดกที่ ๕

อรรถกถาชั้นตีวรรณชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภพระเจ้าโกศล ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า อตฺถิ เม ปุริโส เทว คังนี้.

ได้ยินว่า อำมาตย์ของพระเจ้าโกศลผู้หนึ่ง ผู้มีอุปการะมาก ได้ลอบเป็นชู้กับนางสนม. พระราชาแม่ทรงทราบก็ทรง

อดกลั้นนั่งไว้ด้วยคิดว่า เป็นผู้มือุปการะแก่เรา ได้กราบทูล
พระศาสดา. พระศาสดาตรัสว่า มหาบพิตร แม้พระราชาใน
กาลก่อนก็ทรงอดกลั้นอย่างนี้เหมือนกัน พระเจ้าโกศลทูลอาราธนา
จึงทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี อำมาตย์ผู้หนึ่งได้ลอบเป็นชู้กับนางสนมของ
พระองค์. แม้คนใช้ของอำมาตย์ก็ลอบเป็นชู้ในครอบครัวของเขา.
เขาไม่อาจอดกลั้นความผิดของคนใช้ได้ จึงพาตัวไปเฝ้าพระราชา
เพื่อจะถามว่า ข้าแต่สมมติเทพ คนใช้ของข้าพระองค์คนหนึ่ง
เป็นผู้ทำกิจการทั้งปวง เขาได้เป็นชู้กับครอบครัวของข้าพระองค์
ข้าพระองค์ควรจะทำอะไรแก่เขา จึงกล่าวคาถาแรกว่า :-

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระบาท
มีบุรุษผู้ขวนขวายในกิจการทุกอย่างอยู่คนหนึ่ง
แต่เขามีความผิดอยู่ข้อหนึ่ง พระองค์จะทรงโปรด
ดำริในความผิดของเขานั้นเป็นประการใด พระ-
เจ้าข้า.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตสฺส เจโกปราชฺคฺติ ความว่า บุรุษ
นั้นมีความผิดอยู่ข้อหนึ่ง. บทว่า ตตฺถ ตฺวํ กิณฺติ มนุญฺสฺส ความว่า
พระองค์จะทรงดำริในความผิดของบุรุษนั้นในข้อนั้นว่าควรทำ
อย่างไร ขอพระองค์จงทรงปรับสินไหมบุรุษนั้นตามสมควร
แก่ความผิดของเขาเถิด พระเจ้าข้า.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

บุรุษเช่นนี้ของเราก็มียูในที่นี่ แต่บุรุษ
ผู้ประกอบด้วยองค์คุณหาได้ยาก เราจึงสู้อดใจ
เสีย.

อธิบายความแห่งคาถานั้นว่า บุรุษผู้ประทุรร้าย เช่นนี้
คือมีอุปการะมาก มียูในเรือนของเราผู้เป็นพระราช เป็น
สัตบุรุษ. ก็บุรุษนั้นมียูในที่นี่ เดียวนี้ก็ยังมียูในที่นี้แหละ แม้
เราผู้เป็นพระราชาที่ยังอดกลั้น เพราะบุรุษนั้นเป็นผู้มีอุปการะมาก.
บทว่า องคสมุปนุโน ความว่า ชื่อว่าบุรุษผู้ประกอบด้วยส่วน
แห่งคุณธรรม. ทั้งปวงหาได้ยาก ด้วยเหตุนี้ เราจึงสู้อดกลั้นเสีย
ในฐานะเห็นปานนี้.

อำมาตย์รู้ว่าพระราชาตรัสหมายถึงตน ตั้งแต่นั้นมาก็
ไม่กล้าเป็นชู้กับนางสนมอีก. แม้คนใช้ของอำมาตย์นั้น ก็รู้ว่า
พระราชาทรงว่ากล่าวตน ตั้งแต่นั้นมาก็ไม่กล้าทำกรรมนั้นอีก.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. พระราชาพาราณสีในครั้งนั้น คือเราตถาคตนี้เอง อำมาตย์
นั้นรู้ว่าพระราชากราบทูลแต่พระศาสดา ตั้งแต่นั้นมาก็ไม่อาจ
ทำกรรมนั้น.

จบ อรรถกถาชั้นติววรรณชาดกที่ ๕

๖. โกสิยชาดก

ว่าด้วยผู้รู้กาลควรไม่ควร

[๓๐๑] การออกไปในเวลาอันสมควร เป็นความดี การออกไปในเวลาอันไม่สมควร ไม่ดี เพราะว่าคนผู้ออกไปโดยเวลาไม่สมควร ย่อมไม่ยังประโยชน์อะไรให้เกิดได้ คนที่เป็นศัตรูเป็นอันมาก ย่อมทำอันตรายคนผู้ออกไปแต่ผู้เดียวในเวลาอันไม่สมควรได้ เหมือนฝูงการุมจิกนกก้านั้น.

[๓๐๒] นักปราชญ์รู้จักวิธีการต่าง ๆ เข้าใจช่องทางของคนเหล่าอื่น ทำพวกศัตรูทั้งมวลให้อยู่ในอำนาจได้แล้ว พึงอยู่เป็นสุขเหมือนนกก้านผู้ฉลาด ฉะนั้น.

จบ โกสิยชาดกที่ ๖

อรรถกถาโกสิยชาดกที่ ๖

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภพระเจ้าโกศล ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า กาลे นิกุขมนา สาธุ ดังนี้.

พระเจ้าโกศลเสด็จออกในเวลาไม่สมควร เพื่อปราบปรามชายแดน. เรื่องนี้มีนัยดังที่กล่าวไว้ในหนหลังทั้งนั้น. ส่วนพระศาสดาทรงนำอดีตนิทานมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพาราณสีเสด็จกรีธาทัพออกในเวลาไม่สมควร ทรงยับยั้งกองทัพอยู่ที่อุทยาน. ในกาลนั้นมีนกเค้าตัวหนึ่งเข้าไปซ่อนอยู่ในพุ่มไม้ไผ่. ผุ่งกาต่างมาล้อมไว้ ด้วยคิดว่า จักจับนกเค้าต้อนออก. นกเค้าไม่คอยรอจนถึงพระอาทิตย์ตก จึงออกในเวลาไม่สมควร พอขยับจะบินหนี. ที่นั่นกาทั้งหลายจึงรุมกันจิกตีจนล่วงลง. พระราชาตรัสเรียกพระโภทิสัตว์แล้วตรัสถามว่า คุณก่อนท่านบัณฑิต พวกกาเหล่านี้จิกตีนกเค้าตกลงด้วยเหตุใดหนอ. พระโภทิสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่ महाराज เจ้า นกเค้าออกจากที่อยู่ของตนในเวลาไม่สมควร จึงได้รับความทุกข์เห็นปานนี้ เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรออกจากที่อยู่ของตนในเวลาไม่สมควร. เมื่อจะประกาศข้อความนี้ จึงกล่าวคาถาทั้งสองนี้ว่า :-

การออกไปในเวลาอันสมควรเป็นความดี การออกไปในเวลาอันไม่สมควรไม่ดี เพราะ
ว่าผู้ออกไปในเวลาไม่สมควร ย่อมไม่ยังประโยชน์อะไรให้เกิดได้ คนที่เป็นศัตรูเป็นอันมาก
ย่อมทำอันตรายคนผู้ออกไปแต่ผู้เดียว ในเวลาอันไม่สมควรได้เหมือนผุ่งการุมจิกนกเค้าจะนั้น.

**นักปราชญ์รู้จักวิธีการต่าง ๆ เข้าใจช่อง
ทางของคนเหล่านี้ ทำพวกศัตรูทั้งหมดให้อยู่ใน
อำนาจได้แล้ว พึงอยู่เป็นสุขเหมือนนกเค้าผู้ฉลาด
ฉะนั้น.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า กาลे นิกุขมฺนา สาธุ ความว่า การ
ออกไปก็ดี การก้าวไปก็ดี ชื่อว่าการออกไป การออกไปในกาล
อันสมควรเป็นการดี การออกไปในกาลอันไม่สมควร ไม่ดี
เพราะฉะนั้น การออกไปก็ดี การก้าวไปก็ดี เพื่อจะไปในที่อื่น
จากที่อยู่ของตน ไม่ดี. ในบทสืบทมีอาทิว่า อกาลเอหิ พึงประกอบ
บทที่สามด้วยบทที่หนึ่ง บทที่สี่ด้วยบทที่สอง แล้วพึงทราบความ
อย่างนี้. ที่นั่นแลชนเป็นอันมาก คือคนที่เป็นศัตรูเป็นอันมาก
ล้อมคน ๆ เดียวผู้ออกไปหรือก้าวไปในเวลาอันไม่สมควร ยัง
คน ๆ เดียวให้ถึงความพินาศ. เปรียบเหมือนฝูงกาจิกนกเค้า
ผู้ออกไปหรือก้าวไปในเวลาอันไม่สมควรให้ถึงมหาพินาศ ฉะนั้น.
เพราะฉะนั้น ให้คู่สัตว์ดิรัจฉานเป็นต้น ใคร ๆ ไม่ควรออกไป
ไม่ควรก้าวไปจากที่อยู่ของตนในเวลาอันไม่สมควร. บทว่า
ธีโร ในคาถาที่สองได้แก่ บัณฑิต. บทว่า วิธิ ได้แก่ประเพณีที่
บัณฑิตแต่ก่อนได้วางไว้. บทว่า วิชานํ ได้แก่ ส่วนหรือการจัด.
บทว่า วิวรานุญฺญ ได้แก่ เดินตาม คือรู้. บทว่า สพฺพพามิตฺเต ได้แก่
ศัตรูทั้งหมด. บทว่า วสีกฺตฺวา ได้แก่ ทำไว้ในอำนาจของตน.
บทว่า โกลิโยว คือ เหมือนนกเค้าผู้ฉลาดอื่นจากนกเค้าโง่งนี้.

ท่านอธิบายไว้ว่า ก็ผู้ใดแลเป็นบัณฑิตย่อมรู้วิธีการอันเป็นส่วน
ของวิธี กล่าวคือประเพณีที่โบราณกบัณฑิตวางไว้ว่า ในกาลนี้
ควรออกไป ควรก้าวไป ในกาลนี้ ไม่ควรออกไป ไม่ควรก้าวไป
หรือ การจัดแจงวิธีนั้น. ผู้นั้นชื่อว่า รู้จักวิธีการต่าง ๆ รู้ช่อง
ทางของคนอื่น คือ ศัตรูของตน เหมือนนกเค้าผู้ฉลาด ออกและ
ก้าวไปโดยกาลอันสมควรของตน คือตอนกลางคืน จิกหัวกาซึ่ง
นอนอยู่ ณ ที่นั้น ๆ ทำกาเหล่านั้นทั้งหมดให้อยู่ในอำนาจของตน
พึงอยู่เป็นสุข ฉนั้นใด แม้บัณฑิตออกไป ก้าวไป ในกาลอันสมควร
ก็ฉนั้นนั้น กระทำศัตรูของตนให้อยู่ในอำนาจ พึงมีความสุข ไม่มี
ทุกข์ ฉะนั้น.

พระราชาทรงสดับคำของพระโพธิสัตว์แล้วเสด็จกลับ

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุมชาดก.
พระราชาในครั้งนั้นได้เป็นอานนท์ในครั้งนี้ ส่วนอำมาตย์บัณฑิต
คือ เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาโกสีย์ชาดกที่ ๖

๗. กุฎปาณกชาดก

หนอนทำข้างสู้

[๓๐๓] ท่านก็เป็นผู้กล้าหาญ มาพบกับเราผู้กล้าหาญ อาจประหารได้ไม่ย่นย่อ มาชิงข้าง ท่านจงกลับมาก่อน ท่านกลัวหรือจึงได้หนีไป ขอให้พวกคนชาวอังคะและมคธได้เห็นความกล้าหาญของเราและของท่านเถิด.

[๓๐๔] เราจักไม่ต้องฆ่าเจ้าด้วยเท้า งา หรือด้วยวงเล็บ เราจักฆ่าเจ้าด้วยกุฎ หนอนตัวเนา ควรฆ่าด้วยของเนาเช่นกัน.

จบ กุฎปาณกชาดกที่ ๗

อรรถกถากุฎปาณกชาดกที่ ๗

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภภิกษุรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
สุโร สุเรน สงฺกมฺม ดังนี้.

ได้ยิ่นว่า ในครั้งนั้นมีบ้านในนิคมแห่งหนึ่ง จากเชตวันมหาวิหารประมาณโยชน์กับหนึ่งคาจูด. ที่บ้านนั้นมีสลาภภัตรและปักษิภภัตรเป็นอันมาก. มีบุรุษค้วนผู้หนึ่ง ชอบซักถาม

ปัญหาอยู่ที่บ้านนั้น. บุรุษนั้นถามปัญหาภิกษุหนุ่มและสามเณร
ที่ไปรับสลากภัตรและปิกจิกภัตรว่า พวกไหนค่อม พวกไหน
เคี้ยวกิน พวกไหนบริโภค ทำให้ภิกษุและสามเณรเหล่านั้นไม่
สามารถตอบปัญหาได้ ให้ได้อาย. ภิกษุและสามเณรทั้งหลาย
จึงไม่ไปบ้านนั้นเพื่อรับสลากภัตรและปิกจิกภัตร เพราะเกรง
บุรุษค้วนนั้น. อยู่มาวันหนึ่งภิกษุรูปหนึ่งไปโรงสลากถามว่า
ท่านผู้เจริญ สลากภัตรหรือปิกจิกภัตรที่บ้านโน้นยังมีอยู่หรือ
เมื่อภิกษุผู้เป็นภักตฤทเทศก์กล่าวว่า ยังมีอยู่ ท่าน แต่ที่บ้านนั้น
มีบุรุษค้วนคนหนึ่ง คอยถามปัญหา คำว่าภิกษุสามเณรที่ไม่
สามารถแก้ปัญหาได้ จึงไม่มีใครอยากไปเพราะเกรงบุรุษค้วนนั้น
จึงกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ขอจงให้ภัตรที่บ้านนั้นถึงผมเถิด ผม
จักทรมานบุรุษนั้น ทำให้หมดพยศ จะทำให้หนีไปเพราะเห็นผม
ตั้งแต่นั้นเลย. ภิกษุทั้งหลายรับว่า ดีละ จะให้ภัตรที่บ้านนั้น
ถึงแก่ท่าน ภิกษุนั้นจึงไปที่บ้านนั้นห่มจีวรที่ประตูบ้าน. บุรุษ
ค้วนเห็นภิกษุนั้น ก็ปรี่เข้าไปหาดังพะยะคุณ กล่าวว่ สมณะจงแก้
ปัญหาของข้าพเจ้าเถิด. ภิกษุนั้นกล่าวว่า อุบาสก ขอให้อาตมา
เที่ยววิณฑชบาตในบ้านรับข้าวยาकुมาศาลานั่งพักเสียก่อนเถิด.
บุรุษค้วนเมื่อภิกษุนั้นรับข้าวยาकु แล้วมาสู่ศาลานั่งพัก ก็ได้
กล่าวเหมือนอย่างนั้น. ภิกษุนั้นก็ผัดว่า ขอค่อมข้าวยาकुก่อน
ขอกวาดศาลานั่งพักก่อน ขอรับสลากภัตรมาก่อน ครั้นรับสลาก
ภัตรแล้ว จึงให้บุรุษนั้นถ้อบาตร กล่าวว่ ตามมาเถิด เราจัก

แก้ปัญหาท่าน พาไปนอกบ้าน จีบจีวรพาดบา รับบาตรจากมือ
ของบรูชนั้น ยืนอยู่. บรูชนั้นกล่าวเตือนว่า สมณะจงแก้ปัญหา
ของข้าพเจ้า. ภิกษุกล่าวว่า เราจะแก้ปัญหของท่าน แล้วปลัก
โครมเดียวล้มลง โยคีติงจะบดกระตุกให้ละเอียด เอาคูดักปาก
ชูสำทับว่า คราวนี้ตั้งแต่ไป เราจะคอยสืบรู้ในเวลาทีถาม
ปัญหาไร ๆ กะภิกษุที่บ้านนี้. ตั้งแต่นั้นบรูชด้วนเห็นภิกษุ
แล้วก็หนี. ครั้นต่อมา การกระทำของภิกษุนั้นได้ปรากฏขึ้นใน
หมู่สงฆ์. ภิกษุทั้งหลาย จึงประชุมสนทนากันในโรงธรรมว่า
ดูก่อนอาวุโส ได้ยินว่า ภิกษุรูปโน้น เอาคูดักปากบรูชด้วน
แล้วก็ไป. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุเหล่านั้น
กราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
นั้นจะรุกรานบรูชด้วนด้วยคูดักในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้เมื่อก่อน
ก็ได้รุกรานแล้วเหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลชาวอังคะและมคธทั้งหลาย ต่างก็ไปมาหาสู่
ยังแคว้นแคว้นของกันและกัน. วันหนึ่งต่างเข้าไปอาศัยบ้านหลัง
หนึ่งที่พรมแดนของรัฐทั้งสอง ต่อมสุรา กินปลาเนื้อกันแล้ว ก็
เทียมยานออกเดินทางแต่เช้าตรู่. ในเวลาที่ชนเหล่านั้นไปกันแล้ว
นอนกินคูดักตัวหนึ่งได้กลิ่นคูดักจึงมา เห็นสุราที่เขาทิ้งไว้ตรงที่
นั่งกัน จึงดื่มด้วยความกระหาย ก็เมาไต่ขึ้นบนกองคูดัก. คูดัก ๆ
ก็ยุบลงหน่อยหนึ่ง เมื่อนอนไต่ขึ้นไป. นอนนั้นก็ร้องว่า

แผ่นดินทานตัวเราไปไม่ได้. ขณะนั้นเองข้างตม้นตัวหนึ่งมาถึง
ที่นั่นได้กลิ่นคูดแล้ววิ่งเก็ยก็หลีกไป. หนอนเห็นข้างนั้นแล้ว
เข้าใจว่า ข้างนี้กลัวเราจึงหนีไป เราควรจะทำสงครามกับข้าง
นี้จึงร้องเรียกข้างนั้น กล่าวคาถาแรกว่า :-

ท่านก็เป็นผู้กล้าหาญ มาพบกับเราผู้กล้า
หาญ อาจประหารได้ไม่ย่นย่อ มาซิข้าง ท่านจง
กลับมาก่อน ท่านกลัวหรือจึงได้หนีไป ขอให้
พวกชาวอังคะและมคะได้เห็นความกล้าหาญ
ของเราและของท่านเถิด.

เนื้อความแห่งคาถานี้ว่า ท่านก็เป็นผู้กล้าหาญมาพบกับ
เราผู้กล้าหาญ ผู้ไม่ย่อท้อทางความเพียร บากบั่น เป็นนักต่อสู้
เพราะสามารถในทางสู้รบ เหตุใดจึงไปเสียไม่ประสงค์การ
สงครามเล่า. การประหารกันสักทีเดียว ก็ควรกระทำมิใช่หรือ.
เพราะฉะนั้น คุณก่อนข้าง จงมาเถิด จงกลับก่อน ท่านกลัวตาย
ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น จะกลัวหนีไปเที่ยวหรือ ชาวอังคะและมคะ
ทั้งหลายผู้อยู่พรหมแดนนี้ จงคอยดูความเก่งกาจ ความทรหด
อดทนของเราและของท่าน. ข้างนั้นแผดเสียงร้องได้ฟังคำของ
หนอนนั้นแล้ว จึงกลับไปหาหนอน เมื่อจะรุกรบหนอนนั้น ได้
กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

เราจักไม่ต้องฆ่าเจ้าด้วยเท้า งา หรือด้วย

วงเลย เราจักฆ่าเจ้าด้วยคุณ หนอนตัวเนา ควร

ฆ่าด้วยของเนาเช่นกัน.

เนื้อความแห่งความคานันนั้นว่า เราจักไม่ฆ่าเจ้าด้วยเท้า เป็นต้น แต่เราจักฆ่าเจ้าด้วยคุณจึงสมควรแก่เจ้า ก็และครั้นช้างกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงกล่าวต่อไปว่า สัตว์กินคุณเนา ควรตายด้วยของเนา.

ช้างจึงถ่ายคุณก้อนใหญ่ลงบนหัวหนอนนั้นแล้วถ่ายปัสสาวะรดยังหนอนให้ถึงแก่ความตายในที่นั่นเอง แผลเสียงเข้าป่าไป.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแล้ว ทรงประชุมชาดก. ตัวหนอนในครั้งนั้นได้เป็นบุรุษด้วนในครั้งนี้ ช้างได้เป็นภิกษุรูปนั้น ส่วนเทวดาผู้เกิดในโพรสถานั้น เห็นเหตุนี้โดยประจักษ์ คือ เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาคูณปาณกชาดกที่ ๗

๘. กามนิตชาดก

ผู้ถูกรักครอบงำรักษายาก

[๓๐๕] เราปรารถนาระหว่างเมืองทั้ง ๓ คือ เมือง
ปัญจาละ ๑ เมืองกुरुยะ ๑ เมืองเกกกะ ๑ ดูก่อน
ท่านพราหมณ์ เราปรารถนาราชสมบัติทั้ง ๓
เมืองนั้นมากกว่าสมบัติที่เราได้แล้วนี้ ดูก่อน
พราหมณ์ ขอให้ท่านช่วยรักษาเราผู้ถูกความ
ใคร่ครอบงำด้วยเถิด.

[๓๐๖] อันที่จริง เมื่อบุคคลถูกงูเห่ากัด หมอ
บางคนก็รักษาได้ อนึ่ง บุคคลถูกผีเข้าสิง หมอ
ผู้ฉลาดก็ไล่ออกได้ แต่บุคคลผู้ถูกความใคร่
ครอบงำแล้ว ใคร ๆ ก็รักษาไม่หาย เพราะว่า
เมื่อบุคคลล่วงเลยธรรมชาติแล้ว จะรักษา
ได้อย่างไร.

จบ กามนิตชาดกที่ ๘

อรรถกถากามนิตชาดกที่ ๘

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพราหมณ์ชื่อ กามนิตะ ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำ
เริ่มต้นว่า ตโย คิริ ดังนี้.

เรื่องราวทั้งปัจจุบันและอดีตจักมีแจ้งในกามชาดก ใน
ทวารทสนิบาด.

พระราชบุตรทั้งสองพระองค์นั้น พระองค์พี่ได้กลับมา
เป็นพระราชาในกรุงพาราณสี. พระองค์น้องได้เป็นอุปราช.
ทั้งสองพระองค์นั้น องค์พี่เป็นพระราชาเป็นผู้ไม่อึมในวัตุคาม
และกิเลสกาม มีพระทัยโลกในทรัพย์สมบัติ. ในคราวนั้นพระ-
โพธิสัตว์เป็นท้าวสักกเทวราช ตรวจดูชมพูทวีป ทรงทราบว่า
พระราชนั้นมิได้ทรงอึมในกามทั้งสอง ทรงดำริว่า จักไปข่มจี
พระราชนี้ให้ละอายพระทัย จึงทรงแปลงเป็นพราหมณ์มาณพ
เข้าเฝ้าพระราชา. เมื่อพระราชาตรัสถามว่า แน่มาณพ ท่าน
มาด้วยประสงค์อะไร. กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ข้าพระองค์
พบนครสามนครนำรินรมย์มีภิกษาหารสมบุรณ์ พรั่งพร้อมด้วย
ช้าง ม้า รถ พลนิกรและเงินทองเครื่องอสังการ แต่พระองค์
สามารถยิดนครทั้ง ๓ นั้นด้วยกำลังเล็กน้อยเท่านั้น ข้าพระองค์
จึงมาเพื่อรับอาสาไปตีเมืองทั้งสามถวายพระองค์. เมื่อตรัสถาม
ว่า เราจะไปกันเมื่อไรเล่ามาณพ. กราบทูลว่า ไปพรั่งนี้พระ-
เจ้าข้า. ตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นเราไปด้วยกัน ท่านมาแต่เช้า ๆ หน่อย
ท้าวสักกะตรัสว่า ดีแล้ว พระเจ้าข้า พระองค์จึงเตรียมพลไว้
โดยเร็วแล้วเสด็จกลับวิมานของพระองค์.

รุ่งขึ้นพระราชารับสั่งให้เที่ยวตักลองเรียกชุมนุมพล รับ
สั่งให้อำมาตย์ทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า เมื่อวานนี้มีพราหมณ์

มาณพผู้หนึ่ง รับอาสาจะตีนครทั้งสามเอาราชสมบัติถวาย คือ นครอุตตรปัญจาละ นครอินทปัตถร นครเกกคะ เราจะพามาณพ นั้นไปตีเอาราชสมบัติในนครทั้งสามนั้น. พวกท่านจงไปตามตัว มาณพนั้นมาโดยเร็ว. พวกอำมาตย์ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ พระองค์พระราชทานที่พักให้มาณพนั้น ณ ที่ไหน. ตรัสว่า เราไม่ได้ให้ที่พักแก่เขา. กราบทูลถามว่า เสบียงอาหารพระองค์ พระราชทานหรือเปล่า. ตรัสว่า เสบียงอาหารก็ไม่ได้ประทาน ทูลถามว่า ข้าพระองค์จะไปตามตัวได้ที่ไหน. ตรัสว่า พวกท่าน จงเที่ยวตามหาดูตามถนนในนครเถิด. พวกอำมาตย์เที่ยวตรวจ ตราดูแล้วไม่พบ จึงกราบทูลว่า ไม่พบตัว พระเจ้าข้า เมื่อพระ- ราชามาไม่ได้ตัวมาณพมาก็เกิดความโศกเสียดพระทัยว่า เราเสื่อม จากอิสริยยสมบัติอันใหญ่หลวงอย่างนี้เสียแล้ว ดวงพระทัยก็ เปร้อร้อน โลหิตที่ฉีดเลี้ยงหทัยก็กำเริบ จนเกิดสำรอกโลหิตออก มา. บรรดาแพทย์ทั้งหลายก็ไม่สามารถจะรักษาได้. ถัดจากนั้น มา ๓-๔ วัน ท้าวสักกเทวราชทรงตรวจดู ทรงทราบการประชวร ของพระราชา ทรงดำริว่า จักช่วยรักษา จึงแปลงเป็นพราหมณ์ มาเยื่อนประตูประราชวัง ให้กราบทูลว่ามีหมอพราหมณ์จะมา รักษาพระองค์. พระราชาทรงสดับดังนั้นตรัสว่า หมอหลวง ส่วนแต่ใหญ่โต ยังรักษาเราไม่ได้ ท่านจงจ่ายค่าป่วยการให้เขา กลับไปเถิด. ท้าวสักกเทวราชได้สดับคำอำมาตย์มาบอกแล้ว ตรัสว่า เราไม่ต้องการที่พักและค่าป่วยการแม้ค่าขวัญข้าวเรา

ก็ไม่ขอรับ เราขออาสารักษาพระองค์. ขอพระราชางงให้เรา
เฝ้าเถิด. พระราชาทรงสดับดังนั้น แล้วรับสั่งว่า ถ้าเช่นนั้นจง
มาเถิด. ท้าวสักกเทวราชเสด็จเข้าไปแล้ว ถวายบังคมยืน ณ
ส่วนข้างหนึ่ง. พระราชาตรัสถามว่า ท่านจะรักษาเราหรือ.
ทูลว่าอย่างนั้นพระเจ้าข้า. ตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นจงรักษาเถิด.
กราบทูลว่า ข้าแต่ महाराज ขอประทานโอกาส ขอพระองค์จง
บอกลักษณะของโรคแก่ข้าพระองค์ว่าเกิดเพราะเหตุอะไร เกิด
เพราะเสวยอะไร หรือได้ทอดพระเนตร หรือทรงสดับอะไร
พระราชาตรัสว่า แน่พ้อ โรคของเราเกิดเพราะได้ฟังข่าว
ทูลถามว่า พระองค์สดับข่าวอะไร. ตรัสว่าแน่พ้อ มีมาณพคน
หนึ่งมาบอกว่า จักรับอาสาตีเอาราชสมบัติในนครทั้งสามถวาย
เรา เราก็ไม่ได้ให้ที่พักหรือค่ากินอยู่แก่เขา เขาคงโกรธเราจึง
ไปเฝ้าพระราชาของผู้อื่น. เมื่อเป็นเช่นนั้น เราก็เฝ้าแต่คิดอยู่ว่า
เราเสื่อมจากอิสริยยสมบัติอันใหญ่หลวงดังนี้ จึงได้เกิดโรคขึ้น
ถ้าท่านสามารถก็จงรักษาโรคอันเกิดเพราะจิตปรารถนาของ
เรา. เมื่อจะประกาศเนื้อความนี้ได้กล่าวคาถาแรกว่า :-

เราปรารถนาระหว่างเมืองทั้งสาม คือ

เมืองปัญจาละ ๑ เมืองกุรุยะ ๑ เมืองเกกกะ ๑

ดูก่อนท่านพราหมณ์ เราปรารถนาราชสมบัติ

ทั้งสามเมืองนั้นมากกว่าราชสมบัติที่เราได้แล้ว

นี่ ดูก่อนพราหมณ์ ขอท่านรักษาเราผู้ถูกความ

ใคร่ครอบงำด้วยเถิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตโย คิริ คือ นครทั้งสาม. เหมือน
สุทฺถสสนเทพนคร ท่านเรียกว่า สุทฺถสศิริ เพราะจะรบยึดเอาได้
ยาก ห้วนໄໝໄດ້ຍາກในประโยคนีว่า สุทฺถสสนคิริโน ทวาริ เหน็ด
ปกาสติ. เพราะฉะนั้น ในกาลานี้จึงมีเนื้อความดังนี้ เราต้องการ
นครสามนคร และแคว้นทั้งสามแคว้นในระหว่างนครเหล่านั้น.
เราต้องการหมดทั้งสามแคว้นแคว้น อันมีนามว่า อุตตรปัญจาละ
ซึ่งมีนครชื่อว่า กปิละ แคว้นแคว้นหนึ่ง มีนามว่า กุรุยะ ซึ่งมี
นครชื่อว่า อินทปิตฺร แคว้นแคว้นหนึ่ง มีนามว่า เกกกะ ซึ่งมีนคร
ชื่อว่า เกกกะราชธานี แคว้นแคว้นหนึ่ง. เราปรารถนาราชสมบัติ
ทั้งสามแคว้นนั้นยิ่งไปเสียดกว่าราชสมบัติกรุงพาราณสี ซึ่ง
เราครองอยู่นี้. บทว่า ติกิจฺจน มํ พุรุหมณ กามนิตํ ความว่า
ท่านพราหมณ์ เราถูกวัดถูกคามและกิเลสคามเหล่านั้นชักนำไป
แล้ว ดูกรบกวณประหัดประหารแล้ว ถ้าท่านอาจก็จงรักษาเรา
เถิด.

ลำดับนั้นท้าวสักกเทวราชจึงตรัสกะพระราชาว่า ข้าแต่
มหาราช พระองค์จะรักษาด้วยโอสธรากไม้เป็นต้นไม่หาย ต้อง
รักษาด้วยโอสธ คือญาณอย่างเดียว ได้กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

อันที่จริงเมื่อบุคคลถูกงูเห่ากัด หมอบาง

คนก็รักษาได้ อนึ่ง บุคคลถูกผีสิง หมอผู้ฉลาด

ก็โล่ออกได้ แต่บุคคลผู้ถูกความใคร่ครอบงำแล้ว
ใคร ๆ ก็รักษาไม่หาย เพราะว่าเมื่อบุคคลล่วง
เลยธรรมชาติเสียแล้ว จะรักษาได้อย่างไร.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กณฺหาหิ ทฺฐจฺจสฺส กโรนฺติ เหน
ความว่า อันที่จริงเมื่อบุคคลถูกงูเห่ามีพิษร้ายกัด หมอบางคน
ก็รักษาด้วยมนต์และด้วยโอสถให้หายได้. บทว่า อมนุสฺสวฺวิญฺญสฺส
กโรนฺติ ปญฺชิตฺตา ความว่า หมอผีผู้ฉลาดจำพวกหนึ่ง เมื่อคนถูก
อมนุษย์มีผีและยักษ์เป็นต้น เข้าสิงแล้วยอมทำการรักษาได้
ด้วยวิธีต่าง ๆ มีการเช่นสรวง สวดพระปริตรและวางยาเป็นต้น
ให้หายได้. บทว่า น กามนิตฺตสฺส กโรติ โภจฺจि ความว่า แต่คนที่
ถูกกามชักนำไปแล้ว คืออยู่ในอำนาจของกามเว้นบั่นทิตเสีย
ใคร ๆ อันก็ทำการรักษาไม่ได้ แม้จะรักษาก็ไม่สามารถจะ
รักษาให้หายได้. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะบุคคลที่
ก้าวล่วงเขตแดนสุกกธรรม คือ กุศลธรรม ตั้งอยู่ในอกุศลธรรม
เสียแล้ว จะรักษาด้วยมนต์และโอสถ เป็นต้นอย่างไรไหว คือ
ไม่อาจรักษาได้ด้วยมนต์และโอสถเป็นต้นนั้น.

พระมหาสัตว์แสดงเหตุนี้แก่พระราชานะนี้แล้ว ได้ตรัส
ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปอย่างนี้ว่า ข้าแต่มหाराช ถ้าพระองค์จักได้
ราชสมบัติทั้งสามแคว้นนั้น เมื่อพระองค์เสวยราชทั้ง ๔ นคร
จะฉลองพระองค์ด้วยผ้าสาฎกทั้ง ๔ คู่ คราวเดียวกันได้อย่างไร
เล่าหนอ. จะเสวยทั้ง ๔ ถาดทอง จะบรรทมทั้ง ๔ พระแท่น

สิริไสยาศน์คราวเดียวกันได้อย่างไร. ข้าแต่มหाराช พระองค์
ไม่พึงเป็นไปในอำนาจค้นหา. ชื่อว่าตัณหานี้เป็นมูลรากของ
ความวิบัติ. เมื่อเจริญขึ้นผู้ใดทำให้งอกงาม ย่อมชั้บุคคลนั้น
ลงนรกทั้ง ๘ ขุม อุตสทนรก ๑๖ ขุม และอบายภูมิที่เหลือมี
ประเภทนานาประการ. พระมหาสัตว์แสดงธรรมขู่พระราช
ด้วยภัยในนรกเป็นต้นอย่างนี้. ฝ่ายพระราชฟังธรรมของพระ
มหาสัตว์แล้วก็สร้างโศก หายพระโรคทั้งในตนเอง. แม้ทำว
สักกะประทานโอวาทแก่พระราชให้ดำรงอยู่ในศีลแล้วเสด็จ
กลับเทวโลก. ฝ่ายพระราชตั้งแต่นั้นทรงบำเพ็ญบุญมีทาน
เป็นต้น เสด็จไปตามยถากรรม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วทรงประชุม
ชาดก. พระราชาในครั้งนั้น ได้เป็นพราหมณ์ชื่อ กามนิตะ ใน
ครั้งนี้ ส่วนท้าวสักกเทวราช คือ เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถากามนิตชาดกที่ ๘

๕. ปลายิชาดก

ว่าด้วยขับไล่ศัตรูแบบสายฟ้าแลบ

[๓๐๓] เมืองคักกสิลาถูกเขาล้อมไว้ทุกด้านแล้ว ด้วยกองพลช้างตัวประเสริฐ ซึ่งร้องคำรณอยู่ ด้านหนึ่ง ด้วยกองทัพม้าตัวประเสริฐซึ่งคลุม มาลาเครื่องครบอยู่ด้านหนึ่ง ด้วยกองพลรถ ดูก คลื่นในมหาสมุทรอันยังฝนคือลูกศรให้ตกลง ด้านหนึ่ง ด้วยกองพลเดินเท้าถือธนูมันมีฝีมือยิ่ง แม่นอยู่ด้านหนึ่ง.

[๓๐๔] ท่านทั้งหลายจงรีบรุกเข้าไป และจงรีบ บุกเข้าไป จงไล่ช้างให้หนุนเนื่องกันเข้าไปเลย จงให้ร้องให้สนั่นหวั่นไหวในวันนี้ ดูกสายฟ้า อันชานออกจากกลีบเมฆคำรณอยู่ ฉะนั้น.

จบ ปลายิชาดกที่ ๕

อรรถกถาปลายิชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง ปราบปรามปลายิปริพาชก ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า คชคุคเมเมภิ ดังนี้.

ได้ยินว่า ปริพาชกนั้นท่องเที่ยวไปทั่วชมพูทวีป เพื่อการ
ไต่วาทะ ไม่ได้รับการโต้ตอบวาทะอะไร แล้วจนลู่ถึงเมืองสาวัตถี
โดยลำดับ ถ้ามมนุษย์ทั้งหลายว่า ใคร ๆ สามารถจะโต้ตอบ
วาทะกับเรามีบ้างไหม. พวกมนุษย์ต่างพากันสรรเสริญพระ-
พุทธองค์ว่า พระมหาโคดมผู้สัพพัญญูเลิศกว่าสัตว์สองเท้า
ทั้งหลาย ผู้เป็นใหญ่โดยธรรม ย่ำยีวาทะของผู้อื่น เป็นผู้สามารถ
จะโต้ตอบวาทะกับคนเช่นท่านแม่ตั้งพัน ปราชญ์ผู้มีวาทะขัดแย้ง
ที่เกิดขึ้นในชมพูทวีป แม้ทั้งสิ้นที่จะสามารถล่วงเลยพระผู้มี-
พระภาคเจ้าพระองค์นั้นมิได้มี. บรรดา วาทะที่ปวงมาถถึงบาท
มูลของพระองค์เป็นผุยผงไปจุดจกดินสมุทรกระทบฝั่งฉะนั้น.
ปริพาชกถามว่า ก็เดี๋ยวนี้พระองค์ประทับอยู่ที่ไหน ได้ฟังว่า
ที่พระเชตวันมหาวิหาร กล่าววว่า เราจักไปประวาทะกับพระองค์
ในบัดนี้ แวดล้อมด้วยมหาชนไปสู่เชตวันมหาวิหาร พอเห็นชุ้ม
ประตูเชตวันมหาวิหาร ซึ่งพระราชกุมารพระนามว่า เขตตะ ทรง
สละทรัพย์เก่าโกฏิสร้าง ถามว่า นี่คือนิเวศน์ที่ประทับของ
พระสมณโคดมหรือ ได้ฟังว่า นี่คือนิเวศน์ชุ้มประตู กล่าววว่า ชุ้มประตู
ยังเป็นถึงเพียงนี้ คฤหาสน์ที่ประทับจะเป็นเช่นไร เมื่อมหาชน
กล่าววว่า เชื่อว่าพระคันธกุฎีประมาณไม่ถูก กล่าววว่า ใครจะ
โต้ตอบวาทะกับพระสมณโคดมเป็นถึงปานนี้ได้. จึงหนีไปจาก
ที่นั่นเอง. มนุษย์ทั้งหลายต่างอึงคะนึงกันจะเข้าไปยังพระเชต-
วันมหาวิหาร พระศาสดาตรัสถามว่า ทำไมจึงมาถันผิดเวลา

กราบทูลความเป็นไปให้ทรงทราบ. พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อน
อุบาสกทั้งหลาย ปริพาชกผู้นี้เห็นซุ้มประตูของเราก็นั่งในบัดนี้
เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในกาลก่อนก็นั่งไปแล้วเหมือนกัน พวกมนุษย์
เหล่านั้นจึงทูลอาราธนา ทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เสวยราชสมบัติในเมืองดักกสิลา
ในแคว้นคันธาระ. พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในกรุง
พาราณสี. พระเจ้าพรหมทัตนั้นทรงดำริว่า จักตีเมืองดักกสิลา
จึงยกพลนิยายใหญ่ไปตั้งมั่นอยู่ไม่ไกลจากเมืองดักกสิลา ทรง
ชักซ้อมเสนาว่า จงส่งกองช้างเข้าไปด้านนี้ ส่งกองม้าเข้าไป
ด้านนี้ ส่งกองรถเข้าไปด้านนี้ ส่งพลราบเข้าไปด้านนี้ เมื่อบุก
เข้าไปอย่างนี้แล้ว จงใช้อาวุธทั้งหลาย จงให้ห่าฝนลูกศรให้ตก
ดังหว่านลาหกโปรยฝนลูกเห็บฉะนั้น ด้วยประการฉะนี้ ได้ตรัส
สองคาถานี้ว่า :-

เมืองดักกสิลาถูกเขาส้อมไว้ทุกด้านแล้ว
ด้วยกองพลช้างตัวประเสริฐ ซึ่งร้องคำรณอยู่
ด้านหนึ่ง ด้วยกองพลม้าตัวประเสริฐ ซึ่งคลุม
มาลาเครื่องครบอยู่ด้านเหนือ ด้วยกองพลรถ
จุดคลื่นในมหาสมุทรอันยังฝน คือลูกศรให้ตก
ลงด้านหนึ่ง ด้วยกองพลเดินเท้าถือธนูมัน มีฝีมือ
ยิงแม่นอยู่ด้านหนึ่ง ท่านทั้งหลายจงรีบบุกเข้า
ไป และจงรีบบุกเข้าไป จงใส่ช้างให้หนุนเนื่อง

กันเข้าไปเลย จงให้ร้องให้สนั่นหวั่นไหวในวันนี้

ดูสายฟ้าอันช่านออกจากกลีบเมฆ คำนร อยู่

ฉะนั้น.

พระเจ้าพรหมทัตนั้นทรงตรวจพลปลุกใจเสนาให้คึกคัก
ฉะนี้แล้วเคลื่อนทัพไปถึงที่ใกล้ประตูนคร เห็นซุ่มประตูแล้ว
ตรัสถามว่า นี่คือพระราชมณเฑียรหรือ เมื่อเหล่าเสนากราบทูล
ว่า นี่คือซุ่มประตูนคร ยังเป็นถึงปานนี้ พระราชมณเฑียรจะเป็น
เช่นไร ได้สดับว่าเช่นกับเวชยันตปราสาท ตรัสว่า เราไม่อาจ
สู้รบกับพระราชาผู้ถึงพร้อมด้วยยศอย่างนี้ ได้ทอศพระเนตร
ซุ่มประตูแล้ว เสด็จหนีกลับสู่เมืองพาราณสี.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศานี้มา แล้วทรงประชุม
ชาดก. พระเจ้าพาราณสีในครั้งนั้น ได้เป็นปลายิปริพาชกใน
ครั้งนี้ ส่วนพระราชาเมืองตักกสิลา คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาปลายิชาดกที่ ๕

๑๐. ทูตียปลาชชาดก

คนถูกความร้อนเผาจนไม่อาจสู้เข้าศึกได้

[๓๐๕] ชงสำหรับรถของเรามีมากมาย พลพาหนะ
ของเราก็นับไม่ถ้วน แสนยากที่ศัตรูจะหาญหัก
เข้าสู้รบได้ ดุจสาครยากที่ฝูงกาจะบินข้ามให้ถึง
ฝั่งได้ ฉะนั้น อนึ่ง กองพลของเรานี้ยากที่กองพล
อื่นจะหาญเข้าตีหักได้ ดุจภูเขาอันลมนิไม่อาจให้
ไหวได้ ฉะนั้น วันนี้เราประกอบด้วยกองพลทำนี้
อันกองพลเช่นนั้นยากที่ศัตรูจะหาญหักเข้ารุกราน
ได้.

[๓๑๐] ท่านอย่าพูดเพื่อถึงความที่ตนเป็นคนโง่
เขลาไปเลย คนเช่นท่านจะเรียกว่าผู้สามารถ
ไม่ได้ ท่านถูกความร้อน คือ รากะ โทสะ
โมหะ และมานะเผาจนอยู่เสมอ ไม่อาจจะทำจัด
เราได้เลย จะต้องหนีเราไป กองพลของเราจัก
ย้ายท่านหมดทั้งกองพล ดุจช้างเมามันขี้ไม้้อ
ด้วยเท้า ฉะนั้น.

จบ ทูตียปลาชชาดกที่ ๑๐

อรรถกถาทุติยปลายิชาดกที่ ๑๐

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภปลายิปริพาชก ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **ชชมปริมิตฺติ อนนุตปารี** ดังนี้.

แต่ในเรื่องนี้ปริพาชกนั้นเข้าไปยังพระเชตวันมหาวิหาร. ขณะนั้นพระศาสดาแวดล้อมด้วยมหาชนประทับนั่งบนธรรมาสน์อันประดับประดาแล้วแสดงธรรมจตุกกสีหะแผดเสียงสีหนาทอยู่เหนือพื้นมโนสิลา. ปริพาชกเห็นพระรูปของพระทศพลมีส่วนศักดิ์งามดังรูปพรหม. พระพักตร์มีสิริฉายดังจันทร์เพ็ญ และพระนลาฏดังแผ่นทองคำ กล่าวว่ใครจักอาจเอาชนะบุรุษผู้อุดมมีรูปอย่างนี้ ได้หันกลับไม่ยอมเข้าหมู่บ้านนี้ไป. มหาชนไล่ตามปริพาชกแล้วกลับมากราบทุกความเป็นไปนั้นแต่พระศาสดา พระศาสดาตรัสว่า ปริพาชกนั้นเห็นพระพักตร์มีฉวีวรรณดังทองคำของเราหนีไปแล้วในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้ในกาลก่อนก็ได้หนีไปแล้วเหมือนกัน ทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองพาราณสี พระเจ้าคันธารราชพระองค์หนึ่ง เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองตักกสิลา. พระเจ้าคันธารราชนั้น ดำริว่าจะไปตีกรุงพาราณสี พรั่งพร้อมด้วยจตุรงคเสนา ยกทัพมาล้อมกรุงพาราณสีไว้ ประทับยืนใกล้ประตูนครทอดพระเนตรดูพลพาหนะ

ของพระองค์ คิดว่าใครจะเอาชนะพลพาหนะมีประมาณเท่านี้
ได้. ได้กล่าวคาถาแรกสรรเสริญกองทัพของพระองค์ว่า :-

ขงสำหรับรถของเรามีมากมาย พลพาหนะ
ของเราก็นับไม่ถ้วน แสนยากที่ศัตรูจะหาญหัก
เข้าสู้รบได้ จุจสาครยากที่ฝูงกาจะบินข้ามให้
ถึงฝั่งได้ฉะนั้น อนึ่ง กองพลของเรานี้ยากที่
กองพลอื่นจะหาญเข้าตีหักได้ จุจภูเขอันลมนไม่
อาจให้ไหวได้ฉะนั้น วันนี้เราประกอบด้วยกอง
พลเท่านี้ อันกองพลเช่นนั้นยากที่ศัตรูจะหาญหัก
เข้ารุกรานได้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ธชมปริमित** ความว่า เฉพาะธงที่
ปักไว้ที่อนพลรถของเรานี้เท่านั้น ก็นับไม่ถ้วนมากมายหลาย
ร้อย. บทว่า **อนนุตปารี** ความว่า แม้พลพาหนะของเราดุจด
สายตาเหลือที่จะคณานับได้ พลข้างมีเท่านี้ พลม้ามีเท่านี้ พลรถ
มีเท่านี้ พลราบมีเท่านี้. บทว่า **ทูปุปลส** ได้แก่ ศัตรูทั้งหลาย
ไม่สามารถจะข่มขี้ย่ำยีได้. ถามว่าเหมือนอย่างอะไร ตอบว่า
เหมือนดังสมุทรสาครอันกาทั้งหลายแม้มาก ยากที่จะเอาชนะได้
ด้วยการแข่งความเร็ว หรือการบินข้ามฉะนั้น. บทว่า **คิริมิว
อนิเลน ทูปุปลส** ความว่า อนึ่ง พลนิกายของเรานี้ยากที่พล
นิกายอื่นจะรณรอนได้ จุจภูเขอันลมจะพัดให้โยกคลอนไม่ได้

ฉะนั้น. บทว่า ทูปฺปสโห อหฺมชฺช ตาทิเสน ความว่า เรานั้น
สะพรั่งด้วยกองพลเช่นนี้ ยากที่ศัตรูเช่นท่านจะชิงชัยได้ในวันนี้.
พระเจ้าคันธารราชตรัสหมายถึงพระโพธิสัตว์ ซึ่งประทับยืน
อยู่บนป้อม.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงแสดงพระพักตร์ของพระองค์
อันทรงสิริคุณจันทร์เพ็ญแก่พระเจ้าคันธารราชนั้น ทรงขู่ขวัญ
ว่า พระราชาผู้เป็นพาล อย่าพรั่นเพื่อไปเลย บัดนี้เรจักบดขยี้
พลพาหนะของท่านเสีย ให้เหมือนช้างซัมมันเหยียบฆ่าพองอ้อ
ฉะนั้น ได้กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ท่านอย่าพุดเพื่อถึงความที่ตนเป็นคนโง่

เวลาไปเลย คนเช่นท่านจะเรียกว่าผู้สามารถมิได้

ท่านถูกความเร่าร้อน คือ รากะ โทสะ โมหะ และ

มานะเผารนอยู่เสมอ ไม่อาจจะกำจัดเราได้เลย

จะต้องหนีเราไป กองพลของเราจักย้ายีท่านหมด

ทั้งกองพล ดูกช้างเมามันขยี้ไม้้อด้วยเท้าฉะนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มา พาลิย์ วิปฺปลปิ ความว่า ท่าน
อย่าพรั่นเพื่อถึงความที่ตนเป็นพาลไปเลย. บทว่า น หิสฺส ตาทิสํ
บาลีว่า น หิสฺส ตาทิสํ บ้าง ความว่า ด้วยว่าไม่มีบุคคลผู้คิด
ว่า พาหนะของเราสุดสาขตา สามารถจะชิงราชสมบัติได้ดัง
เช่นท่าน. บทว่า วิทฺยฺหเส ความว่า ท่านถูกความเร่าร้อน คือ
รากะ โทสะ โมหะ และมานะเผารนอยู่เสมอ. บทว่า น หิ ลภเส

นิเสธกั ความว่า ท่านจะไม่ได้การข่มขู่ครอบงำปราบปรามคน
เช่นเราได้เลย วันนี้เราจะให้ท่านหนีไปตามทางที่ท่านมานั่นเอง.
บพว่า **อสาชชติ** ได้แก่เข้าไปใกล้. บพว่า **คชมิว เอกจารินั**
ได้แก่ คชช้างเมามันผู้เที่ยวไปโดดเดี่ยว. บพว่า **โย ตั ปทา**
นพมิว โปถยิสฺสติ ความว่า กองทัพของเราจับบคขียัท่านให้
แหกไป เหมือนช้างเมามันบคขียัไม่อ้อแหกgranด้วยเท้าจะนั้น.

ฝ่ายพระเจ้าคันธารราชได้สดับคำของพระโพธิสัตว์ตรัส
ขู่ขวัญละนี้แล้ว ทอดพระเนตรดู ทรงเห็นพระนลาฏเช่นกับ
แผ่นทองคำ กลัวจะถูกจับ พระองค์จึงหันกลับหนีคืนสู่นครของ
พระองค์.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. พระเจ้าคันธารราชในครั้งนั้นได้เป็นปริพาชกในครั้งนี้.
ส่วนพระเจ้าพาราณสี คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาทุติยปลายิชาดกที่ ๑๐

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. กาสาวชาดก ๒. จุลนันทิยชาดก ๓. ปุณฺณัตตชาดก
๔. กุมภิลชาดก ๕. ขันตีวรรณชาดก ๖. โกสิยชาดก ๗. ฤถ-
ปาณกชาดก ๘. กามนิตชาดก ๙. ปลายิชาดก ๑๐. ตุติยปลายิ-
ชาดก.

จบ กาสาววรรคที่ ๘

๕. อุปาหนวรรค

๑. อุปาหนชาดก

อนารยชนยอมใช้ศิลปะในทางผิด

[๓๑๑] รองเท้าที่คนซื้อมา เพื่อประโยชน์จะให้
สบายเท้า กลับนำเอาความทุกข์มาให้ รองเท้านั้น
ถูกแตกเฒ่าบ้าง ถูกพื้นเท้าครูดสีบ้าง ก็กลับกัด
เท้าของผู้ที่นั่นนั่นแหละ จันใด.

[๓๑๒] ผู้ใดเกิดในตระกูลต่ำ ไม่ใช่อารยชน เรียน
วิชาและศิลปะมาจากสำนักอาจารย์ได้แล้ว ผู้ที่
ยอมฆ่าตนเองด้วยศิลปะที่เรียนมาในสำนักของ
อาจารย์นั้น จันนั้น บุคคลนั้น บัณฑิตเรียกว่า
ไม่ใช่อารยชน เปรียบด้วยรองเท้าที่ทำไม่ดี
ฉะนั้น.

จบ อุปาหนชาดกที่ ๑

อรรถกถาอุปาหนวรรคที่ ๕

อรรถกถาอุปาหนชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
ยถาปิกตา ดังนี้.

ความข้อมีว่า ภิขุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมว่า
อาวุโสทั้งหลาย พระเทวทัตบอกคินอาจารย์กลับเป็นปฏิปักษ์
เป็นศัตรูต่อพระตถาคต ได้ถึงความพินาศใหญ่. พระศาสดา
เสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิขุทั้งหลาย บัดนี้พวกเขอนั่งสนทนา
กันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิขุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว
จึงตรัสว่า คุณก่อนภิขุทั้งหลาย เทวทัตมิใช่บอกคินอาจารย์เป็น
ปฏิปักษ์ต่อเราถึงความพินาศใหญ่ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อน
ก็เป็นปฏิปักษ์ต่อเราเหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลนายหัตถาจารย์
ครั้งเจริญวัยแล้วก็สำเร็จหัตถิศิลป์. ครั้งนั้นมีมาณพชาวกาลิคาม
ผู้หนึ่ง มาเรียนศิลป์ในสำนักของพระโพธิสัตว์. ธรรมดาว่า
พระโพธิสัตว์ทั้งหลายเมื่อจะบอกศิลป์ ข้อมไม่ปิดบังวิชา ให้
ศิษย์วิชาตามที่ตนรู้มาโดยไม่มีเหลือ. เพราะฉะนั้นมาณพนั้น
จึงได้เรียนศิลป์ความรู้ของพระโพธิสัตว์จนหมดสิ้นแล้วกล่าว
กะพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าจ้กรับราชการ.
พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ดีแล้วพ่อ จึงไปเฝ้ากราบทูลพระราชา
ว่า ข้าแต่มหाराชลูกศิษย์ของข้าพระองค์ปรารถนาจะรับราชการ
สนองพระเดชพระคุณ. พระราชาตรัสว่าดีแล้ว จงรับราชการ
เถิด. พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ถ้าเช่นนั้นขอพระองค์ทรงโปรด
ตั้งเบี้ยหวัดแก่เขาเถิด. พระราชาตรัสว่า ลูกศิษย์ของท่าน

จะได้เบี้ยหวัดเท่ากับท่านไม่ได้ เมื่อท่านได้หนึ่งร้อย เขาก็ต้อง
ได้ห้าสิบ เมื่อท่านได้สองร้อย เขาก็ต้องได้หนึ่งร้อย. พระโพธิสัตว์
กลับมาบ้านบอกเรื่องนั้นแก่ลูกศิษย์. ลูกศิษย์กล่าวว่า ท่าน
อาจารย์ ข้าพเจ้ารู้สึกปะเท่กับท่าน ถ้าจะได้เบี้ยหวัดเท่ากับ
ท่านเหมือนกัน ข้าพเจ้าจะรับราชการ ถ้าไม่ได้จะไม่ขอรับ
ราชการ. พระโพธิสัตว์กราบทูลให้พระราชาทรงทราบ. พระ-
ราชาตรัสว่า ถ้าเขาทัดเทียมเท่ากับท่านทุกประการ สามารถ
แสดงศิลปะเท่ากับท่านทีเดียว ก็จะได้เท่ากัน. พระโพธิสัตว์
จึงบอกเรื่องนั้นแก่ลูกศิษย์. เมื่อลูกศิษย์กล่าวว่าดีแล้ว ข้าพเจ้า
จะแสดง จึงไปกราบทูลแต่พระราชา. พระราชาตรัสว่า ถ้า
เช่นนั้นจงแสดงศิลปะกันพรุ่งนี้เถิด. พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า
ดีแล้วพระเจ้าข้า ข้าพระองค์จักแสดงกัน ขอพระองค์โปรดให้
ตีกลองป่าวร้องเถิด พระเจ้าข้า. พระราชาได้ให้ตีกลองป่าวร้อง
ว่า พรุ่งนี้อาจารย์กับลูกศิษย์ทั้งสองจะแสดงศิลปะ ผู้ประสงค์
จะดูจงพากันมาดูที่สนามหลวง. อาจารย์คิดว่า ลูกศิษย์ของเรา
ยังไม่รู้ความฉลาดในอุบาย จึงจับข้างมาเชือกหนึ่ง ฝีกให้จดจำ
กลับวิธีโดยคืนเดียวเท่านั้น. อาจารย์ให้ข้างสำเหนียกอย่างนี้
คือ เมื่อบอกให้เดินก็ให้ถอย เมื่อบอกให้ถอยก็ให้เดิน บอกให้
เทาก็ให้ลุก เมื่อบอกให้ลุกก็ให้เทา เมื่อบอกให้จับก็ให้วาง เมื่อ
บอกให้วางก็ให้จับ. รุ่งขึ้นจึงขึ้นข้างเชือกนั้นไปที่สนามหลวง
ฝ่ายลูกศิษย์ก็ขึ้นข้างที่ถูกใจเชือกหนึ่งไป. มหาชนประชุมกัน

แล้ว ทั้งสองคนได้แสดงศิลปะเท่า ๆ กันแล้ว. พระโพธิสัตว์จึงให้ช่างของตนทำสิ่งที่ตรงกันข้ามอีก. ช่างนั้นเมื่อบอกว่าจงไปก็ถอยกลับ เมื่อบอกว่าจงถอยกลับได้วิ่งไปข้างหน้า เมื่อบอกว่าจงยืนขึ้นได้ตกลง เมื่อบอกว่าจงเทาก็ลุกขึ้น เมื่อบอกว่าจงหยิบก็ทิ้งเสีย เมื่อบอกว่าจงทิ้งก็ได้หยิบ. มหาชนกล่าวว่า เนาะศิษย์ผู้ชั่วร้ายทำการแข่งดีกับอาจารย์ไม่รู้ประมาณตน เข้าใจว่ารู้เสมอกับอาจารย์ ต่างก็เอาก่อนดินและท่อนไม้เป็นต้น ประหารให้ถึงแก่ความตายในที่นั่นเอง. พระโพธิสัตว์ลงจากช้างเข้าเฝ้าพระราชกรรมาธิการว่า ข้าแต่มหाराช ขึ้นชื่อว่าศิลปะบุคคลย่อมเรียนเพื่อความสุขแก่ตน แต่ศิลปะที่บุคคลบางคนเรียนแล้ว กลับนำความพินาศมาสู่ จุจรองเท่าที่ทำไม่ดีฉะนั้น ได้กล่าวคาถาสองคาถานี้ว่า :-

รองเท่าที่คนซื้อมาเพื่อประโยชน์จะให้
สบายเท่า กลับนำความทุกข์มาให้ รองเท่านั้น
ถูกแดดเผาบ้าง ถูกพื่นเท้าครูดสีบ้าง ก็กลับกัด
เท้าของผู้ที่นั่นนั่นแหละ ฉันทใด ผู้ใดเกิดในตระกูล
ต่ำไม่ใช่อารยชน เรียนวิชาและศิลปะมาจาก
สำนักอาจารย์ได้แล้ว ผู้ที่ย่อมฆ่าตนเองด้วย
ศิลปะที่เรียนมาในสำนักของอาจารย์นั้น ฉันทนั้น
บุคคลนั้น บัณฑิตเรียกว่า ไม่ใช่อารยชนเปรียบ
ด้วยรองเท่าที่ทำไม่ดี ฉะนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อุทพุพเพ คือนำมา. บทว่า
นมฺมาภิตฺตา ตลสา ว ปีพิตา ได้แก่ รongเท่านั้นถูกแดดเผาบ้าง
ถูกพื้นเท้าบีบบ้าง. บทว่า ตสฺเสว ความว่า รongเท้าที่ไม่ดี
ที่เขาซื้อมาสวมเท้าเพื่อความสบายเท้า ครั้นถูกแดดเผา ถูกพื้น
เท้าบีบย่อมกัดเท้าเป็นแผล. บทว่า ทุกฺกฺลิโน ได้แก่ บุคคลผู้มี
ชาติทรม มีโชบุตรของผู้มีตระกูล. บทว่า อนริโย คือ เป็น
อสังฆบุรุษ ขาดหิริโอตตปปะ. บทว่า วิหฺขณฺจ ได้แก่ เรียนเอา
วิทยฐานะทั้ง ๘ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า สุตํ
ได้แก่ สุตะคือปริยัติอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ย่อมกัดตัวเองด้วย
สูตรในสำนักอาจารย์นั้น. บทว่า โส ความว่า บุคคลผู้ใดเกิด
ในตระกูลต่ำ ไม่มีอารยธรรมเรียนวิชาและสุตะจากอาจารย์
บุคคลผู้นั้นย่อมกัดตนเองด้วยสุตะในสำนักอาจารย์นั้น ฉะนั้น.
บทว่า อนริโย วุจฺจตุปาหนุโปโม คือ บัณฑิตเรียกว่าเป็นผู้ไม่มี
อารยธรรม เปรียบด้วยรองเท้าไม่ดี.

พระราชาทรงโปรดปรานประทานยศยิ่งใหญ่แก่พระ-
โพธิสัตว์.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแสดงแล้ว ทรง
ประชุมชาดก. ลูกศิษย์ในครั้งนั้น ได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้ ส่วน
อาจารย์ คือเรตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาอุปาหนชาดกที่ ๑

๒. วิจารณ์ชาดก

รักคนผิด

[๓๑๓] เรื่องนี้เจ้าคิดคนเดียว บุรุษเตี้ยค่อมผู้โง่
เขลานี้จะนำทางไปไม่ได้แน่ ดูก่อนเจ้าผู้เจริญ
เจ้าไม่สมควรจะไปกับบุรุษเตี้ยค่อมผู้นี้เลย.

[๓๑๔] ดิฉันเข้าใจว่าบุรุษค่อมเป็นผู้องอาจ จึง
ได้รักใคร่บุรุษค่อมผู้นี้ นอนตัวงออยู่ ดูกันพิณ
ที่มีสายขาดแล้ว ฉะนั้น.

จบ วิจารณ์ชาดกที่ ๒

อรรถกถาวิจารณ์ชาดกที่ ๒

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภกุมาริกาผู้หนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
เอกจินฺติตฺตํ อยมตฺตํ ดังนี้.

ได้ยินว่า กุมาริกานั้นเป็นธิดาเศรษฐีผู้หนึ่ง ในกรุง
สาวัตถี เห็นเครื่องสักการะที่เขาทำแก่โคอุสุภราชในบ้านของ
ตน จึงถามพี่เลี้ยงว่า แน่ะแม่ นั่นชื่อไร จึงได้เครื่องสักการะ
อย่างนี้. พี่เลี้ยงตอบว่า ชื่อโคอุสุภราชจ๊ะ. ครั้นวันหนึ่งนางยืน
อยู่ตรงหน้าต่างแลดูระหว่างถนนเห็นชายค่อมผู้หนึ่งคิดว่า โค
ที่เป็นใหญ่ในหมู่โคย่อมมีโหนดที่หลัง แม้นมนุษย์ผู้เป็นใหญ่ก็คง

มีโหนกเช่นเดียวกัน บุรุษผู้นี้คงเป็นบุรุษอุสกราชเป็นแน่ เราควรเป็นบาทบริจาริกาของบุรุษนี้. นางจึงใช้ทาสิไปบอกแก่ชายค่อมว่า ธิดาเศรษฐีอยากจะไปกับท่าน ท่านจงไปรออยู่ ณ ที่โน้น แล้วถือเอาของมีค่าปลอมตัวไม่ให้ใครรู้จักลงจากปราสาทหนีไปกับชายค่อมนั้น. ต่อมา การกระทำของธิดาเศรษฐีนั้นได้ปรากฏกันในนครและหมู่บ้าน. ภิษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมว่า อาวุโสทั้งหลาย ได้ยินว่าธิดาเศรษฐีชื่อโน้นหนีไปกับชายค่อม. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิษุทั้งหลาย ธิดาเศรษฐีนั้นมีใจปรารถนาชายค่อมในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็ปรารถนาเหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลเศรษฐีในตำบลหนึ่ง ครั้นเจริญวัยแล้วมีครอบครัว เจริญด้วยบุตรธิดาทั้งหลาย จึงได้ขอธิดาของเศรษฐีกรุงพาราณสีให้แก่บุตรของตน กำหนดวันกันแล้ว. ธิดาเศรษฐีเห็นเครื่องสักการะ สัมมานะของโคอุสกราชที่เรือนของตน จึงถามพี่เลี้ยงว่า สัตว์นี้ชื่ออะไร ได้ฟังว่า โคอุสกราช ครั้นเห็นชายค่อมเดินอยู่ระหว่างถนน คิดว่าชายนี้คงเป็นบุรุษอุสกราช จึงถือห่อของมีค่าหนีไปกับชายค่อมนั้น. ฝ่ายพระโพธิสัตว์คิดว่าจักนำธิดาเศรษฐีมาเรือน จึงไปยัง

กรุงพาราณสีกับบิรวารเป็นอันมาก เดินทางไปทางนั้นเหมือนกัน. ฝ่ายชายค่อมกับธิดาเศรษฐี ทั้งคู่เดินทางกันตลอดคืน. ครั้งนั้น ชายค่อมซึ่งถูกความหนาวเบียดเบียนตลอดคืน ได้เกิดโรคลมกำเริบขึ้นในร่างกาย ในเวลาอรุณขึ้น เกิดทุกขเวทนาสาหัส. เขาจึงแหวะลงจากทางทนต์ทุกขเวทนานอนขดตัวดั่งคันพิณ. ฝ่ายธิดาเศรษฐีก็นั่งอยู่ที่ใกล้เท้าของเขา. พระโพธิสัตว์เห็นธิดาเศรษฐีนั่งอยู่ที่ใกล้เท้าชายค่อมจำได้จึงเข้าไปหา. เมื่อจะสนทนากับธิดาเศรษฐี ได้กล่าวคาถาแรกว่า :-

เรื่องนี้เข้าคิดคนเดียว บรูษเตี้ยค่อมผู้
โง่เขลานี้จะนำทางไปไม่ได้แน่ ดูก่อนเจ้าผู้เจริญ
เจ้าไม่สมควรจะไปกับบรูษเตี้ยค่อมผู้นี้เลย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอกจินติโต อยมตุโธ ความว่า แน่แม่เจ้า คิดประโยชน์อันใดจึงได้หนีไปกับชายค่อมนี้ ประโยชน์อันนั้นเจ้าคงจะคิดคนเดียว. บทว่า พาโล อปริณายโก ความว่า เพราะว่าชายค่อมผู้เป็นพาลนี้ โดยที่มีปัญญาทรมถึงจะแก่ก็ยังไม่จะเป็นเมื่อไม่มีผู้อื่นพาไปก็ไม่สามารถจะพาไปได้. แน่นางผู้เจริญ เจ้าก็เกิดในตระกูลใหญ่มีรูปร่างน่าเอ็นดู จึงไม่ควรไปกับชายค่อมผู้ต่ำต้อยเพราะเตี้ยนี้.

ลำดับนั้น ธิดาเศรษฐีฟังคำของพระโพธิสัตว์แล้ว กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ดิฉันเข้าใจว่าบุรุษค่อมเป็นผู้องอาจ จึงได้

รักใคร่บุรุษค่อมผู้นั้นนอนตัวงออยู่ ดูกันพิณที่มี

สายขาดแล้ว ฉะนั้น.

เนื้อความแห่งกาลานี้ว่า ข้าแต่ท่านเจ้า ข้าพเจ้าเห็น
โคอุสุภราชตัวหนึ่ง คิดว่าโคที่เป็นใหญ่กว่าโคทั้งหลายมีโหนก
ที่หลัง แม้บุรุษนี้ก็มีโหนกนั้น คงจะเป็นบุรุษอุสุภราช ข้าพเจ้า
เข้าใจชายค่อมว่าเป็นบุรุษอุสุภราชจึงรักใคร่ ชายค่อมนี้
นอนตัวงออยู่เหมือนคันพิณที่สายขาดมีแต่ราง ฉะนั้น.

พระโพธิสัตว์ทราบบว่า นางปลอมตัวหนีมาจึงให้อาบน้ำ
ตกแต่งตัวให้ขึ้นรถไปยังเรือนของตน.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. ธิดาเศรษฐีในครั้งนั้น ได้เป็นธิดาเศรษฐีในครั้งนี้นี้แหละ
ส่วนพระราชากรุงพาราณสี คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาวิณญาณชาดกที่ ๒

๓. วิกัณณชาดก

คนเห็นแก่อามิสย่อมเดือดร้อน

[๓๑๕] เจ้าปรารถนาในที่ใด ก็จงไปในที่นั้นเถิด
เจ้าเป็นผู้ถูกระงับของเราแทงแล้ว เจ้าเป็นผู้โลภ
ด้วยอาหารแท้ เมื่อติดตามปลาทั้งหลายมาก็ถูก
อาหารมีเสียงกลองกำจัดเสียแล้ว.

[๓๑๖] บุคคลเห็นแก่อามิสเป็นอย่างนี้ ชอบ
ประพฤติดำนาจของจิต ย่อมเดือดร้อน เขา
ย่อมเดือดร้อนอยู่ในท่ามกลางหมู่ญาติและสหาย
ดูจระเข้ผู้ติดตามปลาไปถูกแทง ฉะนั้น.

จบ วิกัณณชาดกที่ ๓

อรรถกถาวิกัณณชาดกที่ ๓

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภภิกษุกระสันรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า **กัมม**
ยหิ อิจฺฉติ เตน คจฺจน ดังนี้.

ความย่อมีว่า ภิกษุรูปนั้นถูกนำไปยังธรรมสภา พระ-
ศาสดาตรัสถาม ดูก่อนภิกษุ ได้ยินว่าเธอกระสันจริงหรือ กราบ
ทูลว่า จริงพระเจ้าข้า ตรัสถามว่า เธอกระสันเพราะเหตุใด.
กราบทูลว่า เพราะเหตุกามคุณ. ลำดับนั้นพระศาสดาจึงตรัสว่า

คู่ก่อนภิกษุ ขึ้นชื่อว่า กามคุณเหล่านี้เชื่อกับลูกชะนักร เมื่อได้ที่ ตั้งในหัวใจครั้งเดียว ย่อมให้ถึงความตายได้ทีเดียว เหมือนชะนักร อันปึกเข้าไปแล้ว ยังจะเข้าให้ถึงความตาย ฉะนั้นแล้วทรงนำเรื่อง อติตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี โดยธรรม วันหนึ่งประพาสาอุทยานเสด็จไปถึงฝั่งสระโบกขรณี. พนักงานชำนานูในการฟ้อนรำขับร้องเป็นต้น ก็ประกอบการ ฟ้อนรำขับร้องถวาย. ปลาและเต่าทั้งหลายที่สระโบกขรณี ต่าง ก็มารวมกันเพราะมีใจจดจ่ออยู่ในเสียงขับร้อง ว่ายนํ้าตามพระ- ราชาไป. พระราชาทอดพระเนตรเห็นฝูงปลาประมาณเท่าลำตาล ตรัสถามอำมาตย์ทั้งหลายว่า เหตุไรหนอ พวกปลาเหล่านี้จึง เทียวตามเราไป. พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ปลาเหล่านี้คอยรับใช้ พระองค์. พระราชาโปรดปรานว่า แม้ปลาเหล่านี้ก็ยังคอยรับใช้ เรา จึงทรงตั้งอาหารไว้ประจำวันของปลาเหล่านั้น. เจ้าหน้าที่ ต้องหุงข้าวสารหนึ่งอัมมณะทุกๆ วัน. ต่อมาปลาทั้งหลายถึง เวลาให้อาหารบางพวกก็มา บางพวกก็ไม่มา อาหารก็เสีย. เขาจึงกราบทูลความนั้นแด่พระราชา. พระราชารับสั่งว่า ตั้งแต่ ไปจงติกลงเวลาให้อาหาร. เมื่อพวกปลามารวมกันตามเสียง กลองแล้วก็จงให้อาหารเถิด. ตั้งแต่นั้นพนักงานผู้จัดอาหาร ให้ติกลงแล้วจึงให้อาหารแก่พวกปลาที่มารวมกัน. แม้พวกปลา เหล่านี้ก็มารวมกันกินอาหารตามสัญญาณเสียงกลอง. เมื่อพวก

ปลารวมกันกินอาหารอยู่อย่างนี้ มีจระเข้ตัวหนึ่งมากินปลา
เจ้าหน้าที่จัดอาหารจึงกราบทูลแด่พระราชชา. พระราชาทรง
สดับดังนั้น จึงรับสั่งว่า ท่านจงเอาชะนั้กแทงจระเข้ที่เข้ามาใน
เวลากินปลา แล้วจับตัวให้ได้. เขาจับพระราชโองการแล้ว
กลับไปปลงเรือคอยอยู่ ได้ใช้ชะนั้กแทงจระเข้ซึ่งเข้ามากินปลา
ชะนั้กเสียบติดหลังจระเข้ขึ้นนั้น จระเข้ได้รับทุกขเวทนา จึงหนี
พาเอาชะนั้กนั้นติดไปด้วย. เจ้าหน้าที่จัดอาหารทราบว่แทงถูก
จระเข้แล้ว เมื่อจะว่กาะจระเข้ขึ้นนั้น จึงกล่าวคาถาแรกว่ :-

เจ้าปรารถนาในที่ใด ก็จงไปในที่นั้นเถิด

**เจ้าเป็นผู้ถูกชะนั้กของเราแทงแล้ว เจ้าเป็นผู้โลก
ด้วยอาหารแท้ เมื่อติดตามปลาทั้งหลายมาก็ถูก
อาหารมีเสียงกลองกำจัดเสียแล้ว.**

ในบทเหล่านั้น บทว่ **กามิ** คือโดยส่วนเดียว. บทว่
ยหิ อิจฺฉติ เตน คจฺฉ ความว่ ท่านปรารถนาในที่ใด จงไปใน
ที่นั้นเถิด บทว่ **มมฺมุหิ** คือ ในที่ของเรา. บทว่ **อนุพฺนุชฺฌาโน**
ความว่ เจ้าเมื่อเขาให้อาหารด้วยสัญญาเสียงกลอง เป็นผู้โลก
ติดตามปลาหวังจะกิน ก็ถูกอาหารมีเสียงกลองกำจัดเสียแล้ว.
แม้ในที่ที่ท่านไป ท่านก็จะไม่มีชีวิต.

จระเข้ขึ้นไปถึงที่อยู่ของตนแล้วก็ตาย.

พระศาสดาครั้นทรงแสดงชาดกนี้แล้ว ตรัสรู้แล้วได้

ตรัสคาถาที่ ๒ ว่

บุคคลเห็นแก่โลกามิสแม้ย่ำยี ชอบ
ประพฤติดำนาจของจิตย่อมเดือดร้อน เขา
ย่อมเดือดร้อนอยู่ในท่ามกลางหมู่ญาติและสหยา
คุณจระเข้ผู้ติดตามปลาไปถูกแทง ฉะนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โลกามิส ได้แก่ กามคุณ ๕ เพราะ
กามคุณ ๕ เหล่านั้น ชาวโลกถือว่าเป็นของน่าปรารถนา น่าใคร่
น่าพึงพอใจ ฉะนั้น จึงเรียกว่า โลกามิส. บทว่า โอปตฺนฺโต
ความว่า บุคคลผู้เป็นไปตามโลกามิสนั้น เป็นผู้คล้อยตามอำนาจ
จิตด้วยอำนาจกิเลส ย่อมเดือดร้อนลำบากถึงความพินาศ บทว่า
โส หนฺยติ ความว่า บุคคลนั้นยึดถือกามคุณ ๕ ว่าเป็นที่น่าพึง
พอใจ แล้วย่อมเดือดร้อนลำบากถึงความมหาพินาศ ในท่ามกลาง
ญาติและสหยาทั้งหลาย จุจฺจระเข้ที่ไล่ตามปลาถูกแทงด้วยชะนักร
ฉะนั้น ดังนี้.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังฆธรรม แล้วทรงประชุมชาดก. ครั้นจบสังฆธรรม ภิกษุ
กระสันตั้งอยู่ในโศคาปัดติผล ส่วนพระเจ้าพาราณสีในครั้งนั้น
คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาวิกัณณกชาดกที่ ๓

๔. อสิตาภูชาดก

โลกมากลาภหาย

[๓๑๓] พระองค์นั้นแหละ ได้กระทำเหตุอันนี้
ในบัดนี้ หม่อมฉันปราศจากความรักในพระองค์
แล้ว ความรักนั้นประสานกันอีกไม่ได้ คุณงาช้าง
อันตัดขาดแล้วด้วยเลื่อย ฉะนั้น.

[๓๑๔] บุคคลผู้ปรารถนาเกินส่วน ย่อมเสื่อมจาก
ประโยชน์ เพราะความโลภเกินประมาณ และ
เพราะความเมาอันเกิดจากความโลภเกินประมาณ
เหมือนเราเสื่อมจากนางอสิตาภู ฉะนั้น.

จบ อสิตาภูชาดกที่ ๔

อรรถกถาอสิตาภูชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภกุมาริกาคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
ตฺวเมวทานิมการี ดังนี้.

ได้ยินว่า ในตระกูลอุปฐากของพระอัครสาวกทั้งสอง
ตระกูลหนึ่งในกรุงสาวัตถี มีกุมาริกาผู้หนึ่งมีรูปสวย ถึงพร้อม
ด้วยคามงามเป็นเลิศ. นางเจริญวัย ก็ได้ไปสู่ตระกูลซึ่งมีชาติ
เสมอกัน. สามีนางไม่พอใจนางเป็นบางอย่าง จึงเที่ยวไป

ในที่อื่นตามใจชอบ. นางก็ไม่เอาใจใส่ในการที่สามีไม่ไยดีใน
ตนนั่น นิมนต์พระอัครสาวกทั้งสองมาถวายทานฟังธรรม ได้ตั้ง
อยู่ในโศดาปัตติผล. ตั้งแต่นั้นนางก็ปล่อยให้เวลาล่วงไปด้วย
ความสุขในมรรคและผล คิดว่า แม้สามีก็ไม่ยินดีเรา เราก็ไม่มี
การงานทางฆราวาส เราจักบวช จึงบอกมารดาบิดา ออกบวช
อรหัต. การกระทำของนางนั้นได้ปรากฏในหมู่ภิกษุ. ครั้นวันหนึ่ง
ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย
ชิตาของตระกูลโน้นเป็นหญิงแสวงหาประโยชน์ รู้ว่าสามีไม่ไยดี
ได้ฟังธรรมของพระอัครสาวก ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผลแล้ว ยัง
บอกลามารดาบิดาออกบวชอีก บรรลุอรหัตแล้ว คุณก่อนอาวุโส
ทั้งหลาย กุมาริกานั้นเป็นผู้แสวงหาประโยชน์อย่างนี้. พระ-
ศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอ
นั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้
ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กุลธิดาผู้นั้น
เป็นผู้แสวงหาประโยชน์ในบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในกาลก่อน
ก็เป็นผู้แสวงหาประโยชน์เหมือนกัน ทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บวชเป็นฤาษียังอภิญญาและสมาบัติ
ให้เกิดแล้วอาศัยอยู่ ณ หิมวันตประเทศ. ในกาลครั้งนั้นพระเจ้า
พาราณสีเห็นความพร้อมของบริวารของพรหมทัตกุมาร
ผู้เป็นโอรสของพระองค์ เกิดความระแวงพระทัย จึงเนรเทศ

โอรสออกจากแคว้นแคว้น. พรหมทัตถกุมารทรงพาพระเทวีของ
พระองค์พระนามว่า อสิตาภู เข้าไปสู่ป่าหิมพานต์เสวยปลา
เนื้อ และผลไม้พำนักอยู่ ณ บรรณศาลา. พรหมทัตถกุมารนั้น
เห็นนางกนิริทางหนึ่ง มีจิตปฏิพัทธ์ คิดว่าจะเอานางกนิรินี้เป็น
ชายา จึงติดตามรอยเท้านางกนิรินั้นไป มิได้คำนึงถึงพระนาง
อสิตาภู. พระนางอสิตาภูเห็นพรหมทัตถกุมารตามนางกนิริไป
ทรงดำริว่า พรหมทัตถกุมารนี้ตามนางกนิริไปมิได้คำนึงถึงเรา.
เราจะต้องการอะไรจากพรหมทัตถกุมารนี้ มีพระทัยคลาไกร
เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ นมัสการแล้ว ให้บอกการบริกรรมกสิณ
แก่ตน เพ่งกสิณยังอภิญญาและสมาบัติให้เกิด นมัสการพระ-
โพธิสัตว์กลับมาขึ้นอยู่ที่ประตูบรรณศาลาของตน. แม้พรหมทัต
ถก็ติดตามนางกนิริไปเที่ยวหาก็มิได้พบแม้ทางที่นางกนิรินั้นไป
หมดหวังจึงกลับมุ่งหน้ามาสู่บรรณศาลา. พระนางอสิตาภูเห็น
พรหมทัตถกุมารเสด็จกลับมา ลอยขึ้นสู่ไปสู่เวหา ขึ้นบนพื้นอากาศ
มีสีดั่งแก้วมณี ตรัสว่า ข้าแต่โอรสเจ้า ข้าพเจ้าได้ความสุขนี้
เพราะอาศัยท่าน แล้วกล่าวคาถาแรกว่า :-

พระองค์นั้นแหละได้กระทำเหตุนี้ในบัดนี้

หม่อมฉันปราศจากความรักในพระองค์แล้ว

ความรักนั้นประสานกันอีกไม่ได้ คุณงาช้างอัน

ตัดขาดแล้วด้วยเลื่อยฉะนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ตุมเมวทานิมกริ** ความว่า ข้าแต่
ท่านผู้เป็นอัยยบุตร พระองค์นั้นแหละ ละหม่อมฉันติดตามนางกนิริ
ได้ทำเหตุนี้ในบัดนี้. บทว่า **ยิ กาโม พุยกมา ตยิ** ท่านแสดงความ
ว่า ซึ่งเหตุที่ทำให้ความรักของเราในตัวท่านได้ไปแล้ว คือละได้
ด้วยวิกขัมภนปหาน เราถึงความพิเศษอันนี้ก็เพราะละความรัก
ได้แล้ว บทว่า **โสยิ อปฺปฐิสฺสริโก** ความว่า ก็ความรักอันนั้น
จะกลับมาติดต่อกันไม่ได้ คือไม่สามารถจะต่อได้ในบัดนี้. บทว่า
ขรา จินฺนํว เรนุกิ ความว่า เปรียบเหมือนงาช้างที่ถูกเลื่อย
ตัดขาดเสียแล้ว จะต่อดูอีกไม่ได้ คือจะเชื่อมให้สนิทเหมือนเดิม
อีกไม่ได้ฉันใด อันการจะประสานจิตของเรากับท่านอีกย่อม
มีไม่ได้ฉันนั้น. ครั้นนางกล่าวจะนี้แล้ว ได้เหาะไปในที่อื่น ทั้ง ๆ
ที่พรหมทัตกุมารนั้นแลอยู่ยู่หนึ่งเอง.

พรหมทัตกุมาร ครั้นนางไปแล้วก็คร่ำครวญกล่าวคาถา
ที่ ๒ ว่า :-

บุคคลผู้ปรารถนาเกินส่วนย่อมปราศจาก

ประโยชน์ เพราะโลกเกินประมาณ และเพราะ

ความเมาอันเกิดจากความโลภเกินประมาณ

เหมือนเราเสื่อมจากนางอสิตาภู ฉะนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อตุริจฺจฺจา** ความว่า ทะยานอยาก
หาที่สุดมิได้ กล่าวคือความปรารถนาในสิ่งนั้น ๆ เรียกว่าความ
แส่หา ความโลภที่เป็นไปเกิน เรียกว่า ความโลภจัด. บทว่า

อดีโลภมทน จ ได้แก่ ความมัวเมาด้วยความโลภจัดเพราะเป็นเหตุให้เกิดความมัวเมาในบุรุษ. บทนี้ท่านอธิบายว่า บุคคลผู้ปรารถนาในสิ่งนั้น ๆ ด้วยการแสหา ย่อมเสื่อมจากประโยชน์เพราะความโลภจัดและเพราะความมัวเมาด้วยความละโมภจัด เราเสื่อมแล้วจากราชธิดา อสิตาภุ ฉะนั้น.

พรหมทัตกุมารทรงคร่ำครวญด้วยคดีนี้แล้วประทับพระองค์เดียวอยู่ในป่า เมื่อพระบิดาสวรรคตแล้ว จึงเสด็จไปครองราชสมบัติ.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุมชาดก. ราชบุตรและราชธิดาในครั้งนั้น ได้เป็นชนทั้งสองในครั้งนี้ ส่วนดาบส ก็เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาอสิตาภุชาดกที่ ๔

๕. วัจนขชาดก

ว่าด้วยคาบสผู้มีเลืบงาม

[๓๑๕] ข้าแต่ท่านวัจนชะ เรือนทั้งหลายที่มีเงิน
และโภชนาหารบริบูรณ์ เป็นเรือนมีความสุข
ท่านบริโภคนและดื่มในเรือนใด ไม่ต้องขวนขวาย
ก็ได้นอน.

[๓๒๐] บุคคลผู้เป็นฆราวาส ไม่มีมานะทำการ
งานที่ดี ไม่กล้าว่าคำมุสาที่ดี...ไม่ใช้อำนาจลงโทษ
ผู้อื่น การครองเรือนก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้
ใครเล่าจะครอบครองเรือนไม่ให้เกิดพร่อง ให้เกิด
ความยินดีได้แสนยากเล่า.

จบ วัจนขชาดกที่ ๕

อรรถกถาวัจนขชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภนักมวยปล้ำชื่อ โรชะ ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่ม
ต้นว่า สุขา ฆรา วัจนขา ดังนี้.

ได้ยินว่า นักมวยปล้ำชื่อ โรชะ นั้นเป็นสหายของพระ-
อานนท์. วันหนึ่ง เขาส่งข่าวไปถึงพระเถระเพื่อนิมนต์พระเถระ
มา. พระเถระจึงทูลพระศาสดาไปหา. เขานิมนต์พระเถระให้

บริโภคอาหารที่มีรสเลิศต่าง ๆ แล้วนั่งอยู่ข้างหนึ่ง กระทำ
ปฏิสันถารกับพระเถระ เชื้อเชิญพระเถระด้วยกามคุณ อันเป็น
โภคะของกฤหัสถ์ กล่าวว่ ข้าแต่พระคุณเจ้าพระอานนท์ รัตนะ
ทั้งที่มีวิญญาณและหาวิญญาณมิได้ที่เรือนของกระผมมีมากมาย
กระผมจะแบ่งให้ท่านกึ่งหนึ่ง ท่านจงมาเถิด เราจะครอบครอง
เรือนอยู่ด้วยกันทั้งสอง. พระเถระแสดงโทษในกามคุณแก่เขา
ลุกจากอาสนะกลับไปยังวิหาร พระศาสดาตรัสถามว่า อานนท์
เธอพบกับโรชะแล้วหรือ กราบทูลว่า พบแล้วพระเจ้าข้า ตรัส
ถามว่า เธอพูดอะไรกับเขา กราบทูลว่า โรชะ เชื้อเชิญให้
ข้าพระองค์อยู่ครองเรือน ข้าพระองค์จึงแสดงถึงโทษในการ
ครองเรือนและในกามคุณแก่เขา พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า
ดูก่อนอานนท์ นักมวยปล้ำชื่อ โรชะ มิได้ชักชวนนักบวชให้อยู่
ครองเรือนในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนก็ได้ชักชวนแล้วเหมือน
กัน พระอานนท์เถระทูลอาราธนา จึงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลพราหมณ์ในตำบล
หนึ่ง ครั้นเจริญวัย ออกบวชเป็นฤๅษีอยู่ในหิมวันตประเทศ
เป็นเวลาช้านาน ได้ไปกรุงพาราณสีเพื่อเสพของเค็มของเปรี้ยว
พักอยู่ที่พระราชอุทยาน รุ่งขึ้นได้เข้าไปยังกรุงพาราณสี. ครั้ง
นั้นเศรษฐีกรุงพาราณสี เลื่อมใสในมารยาทของพระโพธิสัตว์
จึงนำไปสู่เรือนให้บริโภคแล้วรับเอาปฏิญญา เพื่อให้อยู่ในสวน

ปรนนิบัติอยู่. คนทั้งสองได้เกิดความรักความใคร่ต่อกันและกัน.
อยู่มาวันหนึ่ง เศรษฐีกรุงพาราณสีได้คิดอย่างนี้ด้วยความรัก
และความคุ้นเคยในพระโพธิสัตว์ว่า ชื่อว่าการบวชเป็นทุกข์
เรายังปริพาชก ชื่อว่า วัจนจะผู้เป็นสหายของเราให้สึก แล้ว
แบ่งสมบัติทั้งหมดออกกึ่งหนึ่ง แล้วให้แก่วัจนขปริพาชกนั้น
ทั้งสองก็จักอยู่ด้วยความปรองดองกัน. วันหนึ่งเศรษฐีนั้นในเวลา
สำเร็จกตตกิจ ได้ทำปฏิสันถารอย่างอ่อนหวานกับวัจนขปริพาชก
แล้วกล่าวว่า พระคุณเจ้าวัจนจะ ชื่อว่าการบรรพชาเป็นทุกข์
ฉรวาสเป็นสุข มาเถิดท่าน เราทั้งสองปรองดองกัน บริโภค
กามกันอยู่เถิด แล้วกล่าวคาถาแรกว่า :-

ข้าแต่ท่านวัจนจะ เรือนทั้งหลายที่มีเงิน
และโภชนาหารบริบูรณ์เป็นเรือนมีความสุข ท่าน
บริโภคและดื่มในเรือนใด ไม่ต้องขวนขวายก็
ได้นอน.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สหิรัญญา คือถึงพร้อมด้วยรัตนะ ๗.
บทว่า สโภชนา คือมีของเคี้ยวของบริโภคมาก. บทว่า ยตุถ
ภตุวา ปิวิตฺตวา จ ได้แก่ บริโภค โภชนามีรสเลิศต่าง ๆ และ
ดื่มเครื่องดื่มต่าง ๆ ในเรือนซึ่งมีทั้งเงินและทั้งของบริโภค. บทว่า
สเยยฺยยาติ อนุสฺสุโก ความว่า ท่านไม่ต้องขวนขวายก็ได้นอน
บนที่นอนอันมีสิริที่ตกแต่งไว้แล้ว. ด้วยเหตุนี้ชื่อว่า การอยู่
ครองเรือนเป็นสุขอย่างยิ่ง.

ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ ฟังเสร็จแล้วจึงกล่าวว่า คุณก่อนมหาเศรษฐี ท่านเป็นผู้ติดอยู่ในกาม กล่าวคุณของภรรยาและโทษของบรรพชา ก็เพราะความไม่รู้ เราจะกล่าวถึงโทษของภรรยาแก่ท่าน ท่านจงฟังในบัดนี้เถิด แล้วกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

บุคคลผู้เป็นภรรยาไม่มีมานะทำงาน

**กิติ ไม่กล่าวคำมุสากิติ ไม่ใช้อำนาจลงโทษผู้อื่น
การครองเรือนก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ใคร
เล่าจะครอบครองเรือนไม่ให้บกพร่อง ให้เกิด
ความยินดีด้วยแสนยากเล่า.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ภรา นานีหมานสุส** ความว่า ขึ้นชื่อว่า ภรรยาผู้ขาดมานะ ไม่พยายามทำการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์เป็นต้น ตลอดกาลไม่มี. อธิบายว่า ขึ้นชื่อว่าเรือนจะตั้งอยู่ไม่ได้. บทว่า **ภรา นภณโต มุสา** ความว่า ชื่อว่าเรือนจะมีอยู่ไม่ได้ แม้ไม่ยอมกล่าวเท็จเพื่อประโยชน์ไร่นาเรียกสวนเงิน และทองเป็นต้น. บทว่า **ภรา ๗เปฯ อนิกุพฺพโต** ความว่า ผู้ไม่ถือท่อนไม้ วางท่อนไม้เสียแล้ว ไม่รังแกผู้อื่น เรือนก็ตั้งอยู่ไม่ได้. ส่วนผู้ใดมีถือท่อนไม้ลงโทษผู้อื่นมีทาสและกรรมกรเป็นต้น ด้วยการฆ่า จองจำ ตัดอวัยวะและเชียนเป็นต้น ตามสมควรแก่ความผิดข้อนั้น ๆ การครองเรือนของผู้นั้นแหละย่อมมั่นคงอยู่ได้. บทว่า **เอว จิตฺทำ ๗เปฯ ปฏิปชฺชติ** ความว่า เมื่อไม่มีการต้องโกหกเป็นต้นเหล่านี้ เมื่อเปิดช่องแก่ความเสื่อมนั้น ๆ แม้ต้อง

ทำเป็นนิจซึ่งกิจของฆราวาสให้ครบพร้อมกันได้ยาก ให้นำยินดี
ได้ยาก เพราะต้องทำเป็นนิจทีเดียว เราก็หมดความคิ่่นรณคิ่ดจัก
ครอบครองเรือนอันให้มีครบได้ยากยิ่ง ให้บริบูรณ์ได้ยากนั้น
ด้วยเหตุนี้ ใครเล่าจักครองเรือนนั้นได้.

พระมหาสัตว์กล่าวโทษของฆราวาสอย่างนี้แล้ว ได้กลับ
คืนอุทยานดังเดิม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. เศรษฐีกรุงพาราณสีในครั้งนั้นได้เป็นนักมวยปล้ำชื่อ
โรชะ ในครั้งนี้ ส่วนวัจนขปริพาชก คือเรตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาวัจนขชาดกที่ ๕

๖. พกชาดก

นกเจ้าเล่ห์

[๓๒๑] นกมีปีกตัวนี้ดีจริง ยืนนั่งดั่งดอกโกมุท
หุบปีกทั้ง ๒ ไว้วังเวงหาชบเซาอยู่.

[๓๒๒] เจ้าทั้งหลายไม่รู้จักกิริยาของมัน พวกเจ้า
ไม่รู้จึงได้พากันสรรเสริญ นกตัวนี้ไม่ได้คุ้มครอง
รักษาพวกเราดอก เพราะเหตุนั้น นกตัวนี้จึงไม่
เคลื่อนไหวเลย.

จบ พกชาดกที่ ๖

อรรถกถาพกชาดกที่ ๖

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภภิกษุโกหกคนหนึ่ง ตรัสธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
ภทฺทโก วตํยํ ปกฺขี ดังนี้.

ความย่อมีอยู่ว่า พระศาสดาทรงเห็นภิกษุโกหกคนหนึ่ง
ซึ่งถูกนำตัวมาเฝ้า ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปนี้มีไซ้
โกหกในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็โกหก แล้วทรงนำเรื่องอดีต
มาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นปลาภิบริวารมากอาศัยอยู่ใน

สระแห่งหนึ่งในหิมวันตประเทศ. ครั้งนั้นมีนกกยางตัวหนึ่ง คิดว่า
จักกินปลา จึงยื่นก้ามหัวกางปีกทำเชื่อง ๆ มองดูปลาในทีใกล้
สระ คอยดูปลาเหล่านั้นพลอ. ขณะนั้นพระโพธิสัตว์แวดล้อม
ด้วยฝูงปลาเที่ยวหาเหยื่อกินไปถึงที่นั่น. ฝูงปลาเห็นนกกยางนั้น
จึงกล่าวคาถาแรกว่า :-

นกมีปีกตัวนี้ดีจริงหุบปีกทั้งสองไว้ ง่วง

เหงาซบเซาอยู่.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มนุทมนุโท ว ฌายติ ได้แก่ นกกยาง
ซบเซาอยู่ตัวเดียว เหมือนจะหมดแรง ทำเป็นไม่รู้ไม่ชี้อะไร
ทั้งนั้น.

ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์มองดูนกกยางนั้น กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

เจ้าทั้งหลาย ไม่รู้จักกิริยาของมัน พวกเจ้า

ไม่รู้จึงพากันสรรเสริญ นกตัวนี้ไม่ได้คุ้มครอง

รักษาพวกเราดอก เพราะเหตุนั้นนกตัวนี้จึงไม่

เคลื่อนไหวเลย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อนนฺถุณฺยา แปลว่าไม่รู้. บทว่า
อเมห ทิโช น ปาเลติ ความว่า นกนี้ไม่รักษา ไม่คุ้มครองพวก
เรา ครุ่นคิดอยู่แต่ว่าในปลาเหล่านี้ เราจะจิกตัวไหนกิน. บทว่า
เตน ปกฺขี น ผนุทติ ด้วยเหตุนั้น นกตัวนี้จึงไม่เคลื่อนไหวเลย.

เมื่อพระโพธิสัตว์กล่าวอย่างนี้ ฝูงปลาก็พ่นน้ำให้นกกยาง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 456

หนีไป.

พระคาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. นกยางในครั้งนั้นได้เป็นภิกษุโกหกในครั้งนี้ ส่วนพญาปลา
คือ เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาพทชาดกที่ ๖

๗. สาเกตชาดก

เหตุให้เกิดความรัก

[๓๒๓] ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เหตุไรหนอ
เมื่อบุคคลบางคนในโลกนี้ พอเห็นกันเข้าก็เฉย ๆ
หัวใจก็เฉย บางคนพอเห็นกันเข้าจิตก็เสื่อมใส.

[๓๒๔] ความรักนั้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยเหตุ ๒
ประการ คือ ด้วยการอยู่ร่วมกันในกาลก่อน
ด้วยความเกื้อกูลต่อกันในปัจจุบัน เหมือนดอก
อุบลและชลชาติ เมื่อเกิดในน้ำ ย่อมเกิดเพราะ
อาศัยเหตุ ๒ ประการ คือ น้ำและเปือกตม
ฉะนั้น.

จบ สาเกตชาดกที่ ๗

อรรถกถาสาเกตชาดกที่ ๗

พระศาสดา เมื่อประทับอาศัยเมืองสาเกตทรงปรารภ
สาเกตพราหมณ์ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า โโก หนู โข
ภควา เหตุ ดังนี้.

ส่วนเรื่องราวในชาดกนี้ ทั้งที่เป็นอดีตและปัจจุบันกล่าวไว้ใน
เอกนิบาตในหนหลังแล้ว.

ก็ในเวลาที่พระตถาคตเสด็จไปสู่วิหาร ภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชื่อว่า ความรักนี้ตั้งอยู่ได้อย่างไร กล่าวคาถาแรกว่า :-

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เหตุไรหนอ
เมื่อบุคคลบางคนในโลกนี้ พอเห็นกันเข้าก็เฉย ๆ

หัวใจก็เฉย บางคนพอเห็นกันเข้าก็เลื่อมใส.

เนื้อความแห่งคานานี้ว่า อะไรหนอแลเป็นเหตุให้บุคคลบางคนในโลกนี้ พอเห็นกันเข้าเท่านั้นหัวใจก็สงบนิ่งสนิท คือเยือกเย็นดังเอาน้ำหอมพั้นหม้อมารค บางคนไม่สงบ บางคนพอเห็นกันเข้าเท่านั้นก็มีจิตผ่องใสอ่อนลมนุละไม เยื่อใยต่อกันด้วยอำนาจความรัก บางคนก็ไม่เยื่อใยต่อกัน.

ลำดับนั้นพระคาสดาเมื่อจะทรงแสดงเหตุแห่งความรักแก่ภิกษุเหล่านั้น จึงตรัสคาถาที่ ๒ ว่า :-

ความรักนั้นย่อมเกิดขึ้นด้วยเหตุสอง

ประการ คือ ด้วยการอยู่ร่วมกันในกาลก่อน ๑

ด้วยความเกื้อกูลต่อกันในปัจจุบัน ๑ เหมือน

ดอกอุบลเมื่อเกิดในน้ำย่อมเกิดเพราะอาศัยเหตุ

สองประการ คือน้ำละเอียดผุดผ่อง ฉะนั้น.

เนื้อความแห่งคานานี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาความรักนี้ย่อมเกิดด้วยเหตุสองประการ คือได้เป็นมารดา บิดา

ธิดา บุตร พี่น้องชาย พี่น้องหญิง สามี ภรรยา หรือ สหายมิตร
กันในภพก่อน เคยอยู่ร่วมที่เคียงกันมา ความรักนั้นย่อมไม่ละ
คงติดตามไปแม้ในภพอื่น เพราะการอยู่ร่วมกันในกาลก่อน
อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง ความรักนั้นย่อมเกิดเพราะความเกี่ยว
กันในปัจจุบันอันได้ทำในอัฐภาพนี้. ความรักนั้นย่อมเกิดขึ้น
ด้วยเหตุสองประการฉะนั้น เปรียบเหมือนอุบลในน้ำฉะนั้น คือ
เหมือนอุบลและบุปผชาติที่เกิดในน้ำต่าง ๆ เกิดในน้ำก็ได้อาศัย
เหตุสองอย่าง คือน้ำและเปือกตมมันใด ความรักก็ย่อมเกิดด้วย
เหตุสองประการนี้ฉะนั้น.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. พราหมณ์และพราหมณีในครั้งนั้นได้เป็นชนทั้งสองนี้
ในครั้งนี้ ส่วนบุตร คือเราตถาคตแล.

จบ อรรถกถาชาดกที่ ๗

๘. เอกปทชาดก

ความเพียรทำให้เกิดประโยชน์หลายอย่าง

[๓๒๕] คุณพ่อครับ เหตุอย่างเดียวทำให้ได้
ประโยชน์หลายอย่างมีอยู่หรือไม่ ผมจะพึงทำ
ประโยชน์ให้สำเร็จด้วยเหตุใด ขอคุณพ่อจงบอก
เหตุ นั้น ซึ่งรวบรวมประโยชน์ได้หลายอย่างแก่
ผมเถิด.

[๓๒๖] ลูกเอ๋ย เหตุอย่างหนึ่ง คือ ความขยัน
หมั่นเพียร ทำให้ได้ประโยชน์หลายอย่าง ก็ความ
ขยันหมั่นเพียรนั้น ประกอบด้วยศีล ประกอบ
ด้วยขันติ อาจจะทำมิตรทั้งหลายให้ถึงความสุข
หรืออาจทำศัตรูทั้งหลายให้ถึงความทุกข์ได้.

จบ เอกปทชาดกที่ ๘

อรรถกถาเอกปทชาดกที่ ๘

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภกุกุมพิกคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
อิงฺฆ เอกํ ปทํ ตาท ดังนี้.

ได้ยินว่า กุกุมพิกผู้หนึ่งชาวกรุงสาวัตถี. อยู่มาวันหนึ่ง
บุตรของเขานั่งอยู่บนตัก ได้ถามปัญหาชื่อว่า อัถถทวาร คือ

ปัญหากล่าวถึงประตูไปสู่ประโยชน์. เขาคิดว่าปัญหานี้เป็น พุทธรวิสัย คนอื่นจักไม่สามารถแก้ปัญหานั้นได้ จึงพาบุตรไปสู่ เขตวันมหาวิหาร ถวายบังคมพระศาสดา กราบทูลว่า ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ. ทารกนี้นั่งอยู่บนตักของข้าพระองค์ ได้ถาม ปัญหาชื่อ อตถทวาร ข้าพระองค์ไม่ทราบปัญหานั้นจึงมา ณ ที่นี้ ข้าแต่พระองค์ขอพระองค์ตรัสบอกปัญหานี้เถิด. พระศาสดา ตรัสว่า ลูกก่อนอุปาสก ทารกนี้เป็นผู้แสวงประโยชน์ในบัดนี้ เท่านั้นก็หามิได้ แม้เมื่อก่อนก็เป็นผู้แสวงหาประโยชน์ ได้ถาม ปัญหานี้กะบังฉัต. แม้โบราณกบังฉัตก็ได้บอกแก่ทารกนั้น แล้ว แต่เขากำหนดไว้ไม่ได้ เพราะไปสู่ภพจิตชั้นไว้ ทรงนำเรื่อง อติตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลเศรษฐี. ครั้งนั้น कुमारน้อยผู้เป็นบุตรของพระโพธิสัตว์ถามขึ้นว่า ข้าแต่พ่อ ขอพ่อจงบอกบทพทหนึ่งอันเป็นทางให้ถึงประโยชน์ไมใช่น้อย เพียงเหตุเดียวเท่านั้นแก่ลูก ได้กล่าวคาถาแรกว่า :-

คุณพ่อครับ เหตุอย่างเดียวทำให้ได้

**ประโยชน์หลายอย่างมีอยู่หรือไม่ ลูกจะพึงทำ
ประโยชน์ให้สำเร็จด้วยเหตุใด ขอคุณพ่อจงบอก
เหตุนั้น ซึ่งรวมประโยชน์ได้หลายอย่างแก่ผม
เถิด.**

ลำดับนั้น บิดาเมื่อจะบอกแก่กุมารน้อยนั้นได้กล่าว

คาถาที่ ๒ ว่า :-

ถูกเอ๋ย เหตุอย่างหนึ่งคือความขยันหมั่น
เพียร ทำให้ได้ประโยชน์หลายอย่าง เพราะความ
ขยันหมั่นเพียรนั้น ประกอบด้วยศีล ประกอบ
ด้วยขันติ อาจทำมิตรทั้งหลายให้ถึงความสุข
หรืออาจทำศัตรูทั้งหลายให้ถึงความทุกข์ได้.

อธิบายความ บทบาทหนึ่ง คือความขยันได้แก่ ความเพียร
อันประกอบด้วยญาณบุคคลผู้เฉลียวฉลาด ผู้ยังลาภให้เกิด
ประกอบด้วยบทมีประโยชน์มิใช่น้อย มีศีลเป็นต้น. ก็ความ
เพียรนี้มันประกอบด้วยอาจารย์และศีล พรั่งพร้อมด้วยอิริยาสน-
ขันติ อาจสามารถจะยังมิตรทั้งหลายให้เป็นสุขได้ ให้เกิดความ
ทุกข์แก่มิตรทั้งหลายได้. ก็ใครเล่าผู้ประกอบด้วยกุศล วิริยะ
พรั่งพร้อมด้วยญาณอันจะยังลาภให้บังเกิด ถึงพร้อมด้วยอาจารย์
ขันติ จะไม่สามารถยังมิตรให้เป็นสุข หรือยังมิตรให้เป็นทุกข์
ได้.

พระโพธิสัตว์กล่าวแก้ปัญหาแก่บุตรดังนี้. บุตรนั้นได้ยัง
ประโยชน์ของตนให้สำเร็จตามนัยที่บิดาบอก ดำรงชีพไปตาม
ยถากรรมแล้ว.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศ
สังฆธรรม ทรงประชุมชาดก. ครั้นจบสังฆธรรม บิดาและบุตร

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 463

ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล บุตรในครั้งนั้นได้มาเป็นบุตรคนนี้
นี้แหละ ส่วนเศรษฐีกรุงพาราณสี คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาเอกปทชาดกที่ ๘

๕. หริตมาตชาดก

ว่าด้วยผู้มีอิสรภาพ

[๓๒๗] ดูก่อนท่านผู้เป็นบุตรกบเจียว ปลาทั้ง
หลายรุมกัดฉันผู้มีพิษแล่นเร็ว เข้าไปยังปากลอบ
เรื่องนี้ท่านชอบใจหรือ.

[๓๒๘] บุรุษผู้มีอิสรภาพอยู่เพียงใด ก็ย้ายผู้อื่น
ได้อยู่เพียงนั้น คนอื่นมาย้ายตนคราวใด คราวนั้น
ผู้ที่ถูกย้ายก็ย้ายตอบบ้าง.

จบ หริตมาตชาดกที่ ๕

อรรถกถาหริตมาตชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุวันมหาวิหาร ทรงปรารภ
พระเจ้าอชาตศัตรู ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
อาสิวิสมปิ มํ สนุตํ ดังนี้.

ความพิสดารมีว่า พระมหาโกศลพระราชบิดาของพระเจ้า
โกศล พระราชทานพระธิดาแก่พระเจ้าพิมพิสาร ได้ประทาน
หมู่บ้านกาสิเป็นค่าสรงสนานแก่พระธิดา. พระเทวีนั้นเมื่อ
พระเจ้าอชาตศัตรูกระทำปีติฆาตกรรม ก็ได้สิ้นพระชนม์เพราะ
ความเสนาห่าต่อพระราชินีไม่นานนัก. พระเจ้าอชาตศัตรูเมื่อ
เมื่อพระชนนีสิ้นพระชนม์ไปแล้ว ก็ครองบ้านนั้นอยู่ตามเดิม

พระเจ้าโกศลทรงดำริว่า เราจักไม่ให้หมู่บ้านอันเป็นของตระกูล
ของเราแก่โจรผู้ฆ่าบิดา จึงรบกับพระเจ้าอชาตศัตรู. บางคราว
พระเจ้าน้ำก็ชนะ บางคราวพระเจ้าหลานก็ชนะ. แต่คราวใด
พระเจ้าอชาตศัตรูทรงชนะ คราวนั้นก็ทรงโสมนัส ปักธงชัย
บนรถ เข้าไปสู่พระนครด้วยศอันยิ่งใหญ่. คราวใดทรงปราชัย
คราวนั้นก็ทรงโสมนัส ไม่ให้ใคร ๆ ทราบเลย เสด็จเข้าสู่
พระนคร. อยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรม
ว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย พระเจ้าอชาตศัตรูทรงชนะพระเจ้าน้ำ
แล้วดีพระทัย ทรงปราชัยก็ทรงโสมนัส.

พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลาย
กราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่
แต่บัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนพระเจ้าอชาตศรูนั่น ทรงชนะ
แล้วก็ดีพระทัย ทรงปราชัยแล้วก็ทรงโสมนัสเหมือนกัน แล้ว
ทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในกำเนิดกบเขียว. ครั้งนั้น
มนุษย์ทั้งหลายได้คัดลอกเพื่อต้องการจะจับปลาในที่มีแม่น้ำ
และลำธารเป็นต้น. มีปลาเป็นอันมากเข้าไปติดอยู่ในลอบใบหนึ่ง.
ครั้งนั้นมีงูปลาตัวหนึ่ง จะกินปลาจึงเข้าไปสู่ลอบนั้น. ปลาเป็น
อันมากรวมกันเข้าไปกัณฐตัวนั้นจนเหลือคออกนอง. งูปลาไม่เห็น

ที่พึง กลัวตายจึงหนีออกทางปากกลอบ ได้รับความเจ็บปวด
นอนอยู่บนพื้นน้ำ. ในขณะนั้น กบเขียวขึ้นไปเกาะบนหลักกลอบ
งูเมื่อไม่ได้ที่จะตัดสินความ เห็นกบนอนอยู่บนหลักกลอบนั้น
เมื่อจะถามว่า คุณก่อนสหายกบ กิริยาของพวกปลาเหล่านี้ ท่าน
พอใจบ้างไหม ได้กล่าวคาถาแรกว่า :-

ดูก่อนท่านผู้เป็นบุตรกบเขียว ปลาทั้ง

หลายรุมกัลดฉันผู้มีพิษแล่นเร็ว เข้าไปยังปากกลอบ

เรื่องนี้ท่านพอใจหรือ.

ลำดับนั้นกบเขียวจึงกล่าวกะงูว่า ดูก่อนสหาย ถูกแล้ว
ข้าพเจ้าพอใจ เพราะอะไร เพราะหากพวกปลามาถึงถิ่นของท่าน
ท่านก็ข่มกิน ฝ่ายพวกปลาก็ข่มกินท่านผู้ไปอยู่ถิ่นของตน
อันการจะอ่อนกำลังในถิ่นหากิน ในที่เป็นแดนของตน ๆ ข่ม
ไม่มี ได้กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

บุรุษผู้มีอิสรภาพอยู่เพียงใดก็ย้ายผู้อื่น

ได้อยู่เพียงนั้น คนอื่นมาย้ายตนคราวใด คราวนั้น

ผู้ที่ถูกย้ายก็ย้ายตอบบ้าง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า วิรูปเตว ฯเปฯ อุปกุปติ ความว่า
ความมีอิสรภาพย่อมสำเร็จ ย่อมเป็นไปแก่บุรุษเพียงใด เขา
ย่อมย้ายผู้อื่นได้เพียงนั้น. อธิบายว่า บุรุษนั้นสามารถย้ายได้
ตลอดกาล. บทว่า ยथा จญฺเณ วิรูปนฺติ คือ คนอื่นที่มีอิสรภาพ

มาย้ายตนคราวใด. บทว่า โส วิตุโต วิตุมปติ ความว่า คราว
นั้นผู้ย้ายนั้นย่อมถูกย้าย.

เมื่อพระโพธิสัตว์วินิจฉัยคดีแล้ว ผู้ปลาว่างปลาอ่อน
กำลัง คิดว่าจักจับศัตรูจึงกรู้นออกจากปากลอบทำให้ผู้ปลา
ตายในที่นั้นเอง แล้วต่างก็หลีกไป.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. ผู้ปลาในครั้งนั้นได้เป็นพระเจ้าอชาตศัตรูในครั้งนี้.
ส่วนกบเขียว คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาหริตมาตชาดกที่ ๕

๑๐. มหาปิงคชาดก

ว่าด้วยพระเจ้าปิงคละผู้ร้ายกาจ

[๓๒๕] คนทั้งปวงถูกพระเจ้าปิงคละเบียดเบียนแล้ว เมื่อพระเจ้าปิงคละนั้นสวรรคตแล้ว คนทั้งหลายก็ได้ความยินดี ดูก่อนนายประตุ พระเจ้าปิงคละผู้ไม่มีพระเนตรดำ เป็นที่รักของท่านหรือ เพราะเหตุไรจึงได้ร้องไห้หนอ.

[๓๓๐] พระเจ้าปิงคละผู้ไม่มีเนตรดำ จะเป็นที่รักของข้าพเจ้าก็หาไม่ได้ แต่ข้าพเจ้ากลัวว่าพระเจ้าปิงคละนั้นจะกลับเสด็จมาอีก พระเจ้าปิงคละเสด็จไปจากมนุษยโลกนี้แล้ว ก็จะไม่เบียดเบียนพระยามัจจุราช พระยามัจจุราชนั้นถูกพระเจ้าปิงคละเบียดเบียนแล้ว ก็จะพืงนำมาส่งมนุษยโลกนี้อีก.

[๓๓๑] พระเจ้าปิงคละนั้น พวกเราช่วยกันเผาแล้ว ด้วยฟืนพันเล่มเกวียน รดด้วยน้ำหลายร้อยหม้อ พื้นที่ดินนั้นเราป้องกันไว้อย่างดีแล้ว ท่านอย่ากลัวเลย พระเจ้าปิงคละจักไม่เสด็จกลับมาอีก.

จบ มหาปิงคชาดกที่ ๑๐

อรรถกถาหาปิงคชาดกที่ ๑๐

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
สพฺโพ ชโน ดังนี้.

เมื่อพระเทวทัตผูกอาฆาตพระศาสดา จมลงไปใแผ่นดิน
ใกล้ซุ้มพระทวารพระเชตวันมหาวิหารล่องไปได้เก้าเดือน ชาว
กรุงสาวัตถีและชาวแคว้นทังสิน ต่างรำเรงยินดีว่า พระ-
เทวทัตผู้เป็นเสี้ยนหนามของพระพุทธองค์ ถูกแผ่นดินสูบแล้ว
บัดนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงกำจัดศัตรูได้แล้ว. ชาวชมพูทวีป
ทังสิน และหมู่ยักษ์ ภูตและเทวดาทังหลาย ต่างก็พากันรื่นเรี
ยินดี กล่าวกันอย่างนั้นเหมือนกัน.

อยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายประชุมกันในโรงธรรมว่า
คู่อ่อนอาวุโสทังหลาย เมื่อพระเทวทัตจมลงในแผ่นดิน มหาชน
ต่างก็ดีใจว่า พระเทวทัตผู้เป็นเสี้ยนหนามของพระพุทธองค์ถูก
แผ่นดินสูบแล้ว. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คู่อ่อนภิกษุ
ทังหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร
เมื่อภิกษุทังหลายกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คู่อ่อน
ภิกษุทังหลาย เมื่อเทวทัตตาย มหาชนยินดี รำเรง มิใช่ในบัดนี้
เท่านั้น แม้เมื่อก่อนมหาชนก็ยินดี รำเรงเหมือนกัน แล้วทรงนำ
เรื่องอดีตมาตรัสเล่า

ในอดีตกาล มีพระราชานามว่า มหาปิงคละ เสวย
ราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสีโดยธรรม ไม่เรียบริ้อย ทำ
บาปกรรมด้วยอคติมีฉันทาคติเป็นต้น รีดนาทาเร้นมหาชนด้วย
อาชญา ภาษีอากรริบเงินทองเป็นต้น คุกท่อนอ้อยที่เครื่องยนต์
หีบอ้อยฉะนั้น. พระเจ้ามหาปิงคละนั้นเป็นผู้กักขะหยาบช้า
หุนหัน. ไม่มีแม้แต่เพียงความเอ็นดูในผู้อื่นเลย. ไม่เป็นที่รัก
ไม่เป็นที่พอใจของพวกสตรี บุตรธิดาในพระราชวัง แม่ของ
อำมาตย์ พราหมณ์และคหบดีเป็นต้น เปรียบเหมือนธูตีเข้าตา
เหมือนกรวดที่ก้อนข้าว และเหมือนหนามที่ตำส้นเท้าฉะนั้น.
ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นโอรสของพระเจ้ามหาปิงคละ.
พระเจ้ามหาปิงคละเสวยราชสมบัติมานานแล้ว ก็เสด็จสวรรคต.
เมื่อพระเจ้าปิงคละเสด็จสวรรคตแล้ว ชาวกรุงพาราณสีทั้งสิ้น
ก็ร่ำเรงยินดี ยิ้มแย้มแจ่มใสกันยกใหญ่ เสาศพระเจ้ามหาปิงคละ
ด้วยพินพันเล่มเกวียน ดับเชิงตะกอนด้วยน้ำหลายพันหม้อ แล้ว
อภิเษกพระโพธิสัตว์ขึ้นครองราชย์ ต่างก็ร่ำเรงยินดีว่า เราได้
พระราชานั่งอยู่ในธรรมแล้ว เทียวดีกลองแห่กันครึกครื้น
ตกแต่งพระนครด้วยธงทิวต่าง ๆ ทำประรำตามประตูป้านทุก
ประตู นั่งกินเลี้ยงกันที่ปะรำอันได้ตกแต่งแล้ว มีพื้นโปรยปราย
ด้วยข้าวดอกและดอกไม้. แม้พระโพธิสัตว์ก็ประทับนั่งทรงยศ
อันยิ่งใหญ่ ท่ามกลางบัลลังก์ซึ่งกั้นด้วยเศวตฉัตร ณ ท้องพระโรง
อันประดับประดาแล้ว. พวกอำมาตย์ พราหมณ์ คหบดี และ

เจ้าพนักงานและยามประตูเป็นต้น ต่างก็ยื่นแหวคล้อมพระราช
อยู่. ลำดับนั้นมียามประตุนายหนึ่งยืนอยู่ในที่ไม่ไกล ได้ถอนใจ
สะอื้นร้องไห้อยู่. พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นยามประตุนั้น
จึงถามว่า คุณก่อนยามประตู เมื่อพระบิดาของเราสวรรคตแล้ว
ชนทั้งปวงต่างก็ร่ำเรงยินดีเที่ยวเล่นมหรสพกัน. ส่วนท่านกลับ
ยืนร้องไห้ เมื่อจะตรัสถามว่า พระบิดาของเราเป็นที่รัก. เป็นที่
ขอบใจของท่านนักหรือ จึงกล่าวคาถาแรกว่า :-

ชนทั้งปวงถูกพระเจ้าปิงคละเบียดเบียน
แล้ว เมื่อพระเจ้าปิงคละนั้นสวรรคตแล้ว ชน
ทั้งหลายต่างก็พากันยินดี คุณก่อนนายประตู
พระเจ้าปิงคละผู้ไม่มีพระเนตรดำ เป็นที่รักของ
ท่านหรือ เพราะเหตุไรท่านจึงร้องไห้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า หีลิโต ได้แก่ ถูกเบียดเบียนด้วย
อาชญาและภยภัยอากรนานาประการ. บทว่า ปิงคเลน แปลว่า
มีตาเหลือง. นัยว่าพระเจ้าปิงคละนั้นมีพระเนตรทั้งสองข้าง
เหลือง มีสีเหมือนตานกพิราบ. จึงมีชื่อว่า ปิงคละ บทว่า
ปจฺจุยฺย เวทยนฺติ คือพากันยินดี. บทว่า อกฺขฺหนฺตฺโต คือมี
พระเนตรเหลือง. บทว่า กสฺมา น ตฺวํ คือ ท่านร้องไห้ทำไม.

นายประตุนั้นฟังคำพระโพธิสัตว์จึงกราบทูลว่า ข้าพระองค์
มิได้ร้องไห้ เพราะพระเจ้ามหาปิงคละสวรรคต แต่ร้องไห้
เพราะเกรงว่า ศีรษะของข้าพระองค์เป็นสุขแล้ว เพราะพระเจ้า

ปิงคละเมื่อเสด็จลงและเสด็จขึ้นปราสาท ทรงเขกศิระษะข้าพระองค์
ที่ขยวละแปด ที่ขยวละแปด คุณเคาะด้วยหมอนของช่างทองฉะนั้น
พระองค์เสด็จไปสู่ปรโลกแล้ว จะเขกศิระษะพวกนายนิริยบาล
บ้าง พญาขมบ้าง เหมือนกับเขกศิระษะข้าพระองค์ ที่นั่นพวก
นายนิริยบาลคิดว่า พระเจ้าปิงคละนี้เบียดเบียนพวกเรานัก
จักนำมาปล่อยคืนที่นี้อีก เมื่อเป็นเช่นนั้นพระองค์ก็จะพึงเขก
ศิระษะข้าพระองค์อีก เมื่อจะประกาศความนี้ จึงกล่าวคาถา
ที่ ๒ ว่า :-

พระเจ้าปิงคละผู้ไม่มีพระเนตรดำจะเป็น
ที่รักของข้าพระพุทธเจ้าก็หาไม่ได้ แต่ข้าพระ-
พุทธเจ้ากล่าวไว้ว่า พระเจ้าปิงคละนั้นจะกลับมาอีก
ลำดับนั้น พระโพนธิตัวเมื่อจะตรัสปลอบใจนายประตุ
ผู้นั้นว่า พระราชาพระองค์นั้นถูกเผาด้วยไฟพันเล่มเกวียน
ถูกเอาน้ำรดตั้งร้อยหม้อ แม้บริเวณป่าช้าของพระราชาานั้น ก็
ล้อมรั้วรอบแล้ว และตามปกติผู้ไปสู่ปรโลกแล้ว ก็ไปที่อื่นทีเดียว
เขาจะไม่กลับมาด้วยร่างกายนั้นอีก ท่านอย่ากลัวเลย จึงกล่าว
คาถานี้ว่า :-

พระเจ้าปิงคละนั้นพวกเราช่วยกันเผาแล้ว
ด้วยไฟพันเล่มเกวียน รดด้วยน้ำหลายร้อยหม้อ
พื้นที่ดินนั้นเราป้องกันไว้อย่างดีแล้ว ท่านอย่า

กลัวเลย พระเจ้าปิงคละจักไม่เสด็จกลับมาอีก.

ตั้งแต่นั้นนายประตุก็ได้รับความโล่งใจ. พระโพธิสัตว์
เสวยราชสมบัติโดยธรรม ทรงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น แล้ว
ก็เสด็จไปตามยถากรรม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. พระเจ้าปิงคละในครั้งนั้นได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้ ส่วน
พระโอรส คือ เรตถาคณิน์แล.

จบ อรรถกถาหาปิงคละชาดกที่ ๑๐

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อุปาหนชาดก ๒. วิณาณชาดก ๓. วิกัณณกชาดก
๔. อสีตาทูชาดก ๕. วัจจนขชาดก ๖. พกชาดก ๗. สาเกต
ชาดก ๘. เอกปทชาดก ๙. หริตมาตชาดก ๑๐. มหาปิงคละชาดก.

จบ อุปาหนวรรคที่ ๕

๑๐. สิกาลวรรค

๑. สัพพทาฐชาดก

ผู้มีบริวารมากเป็นใหญ่ได้

[๓๓๒] สุนัขจิ้งจอกกระด้างด้วยมานะ มีความ
ต้องการด้วยบริวาร ได้บรรลุถึงสมบัติใหญ่
ได้เป็นราชาแห่งสัตว์มีเขี้ยวงาทั้งปวง ฉันได.

[๓๓๓] ในหมู่มนุษย์ ผู้ใดมีบริวารมาก ผู้นั้น
ชื่อว่าเป็นใหญ่ในบริวารเหล่านั้น ดุจสุนัขจิ้งจอก
ได้เป็นใหญ่กว่าสัตว์มีเขี้ยวงา ฉะนั้น.

จบ สัพพทาฐชาดกที่ ๑

อรรถกถาสิกาลวรรคที่ ๑๐

อรรถกถาสัพพทาฐชาดกที่ ๑

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
สิกาลโธ มานถุโธ จ ดังนี้.

พระเทวทัตยังพระเจ้าอชาตศัตรูให้เลื่อมใสแล้ว ก็ไม่
สามารถจะทำลาภสักการะที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งอยู่ได้นาน. ลาภ

สักการะของพระเทวทัตได้หมดสิ้นไปตั้งแต่ครั้งที่ได้เห็นปาฏิหาริย์
กันในการปล่อยช้างนาพาคริแล้ว. อยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย
ประชุมสนทนากันในโรงธรรมว่า อาวุโสทั้งหลาย พระเทวทัต
ยังลาภสักการะให้เกิดขึ้นแล้ว ก็มีได้อาจจะให้ดำรงอยู่ได้นาน.
พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวก
เธอสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรง
ทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวทัตมิใช่ทำลาย
สักการะที่เกิดแก่ตนให้หมดสิ้นไปในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อน
ก็ได้หมดสิ้นไปแล้วเหมือนกัน ทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เป็นปุโรหิตของพระองค์ เป็นผู้
จบไตรเพทและศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ. รอบรู้ปฐวีวิชัยมนต์.
ที่เรียกว่า ปฐวีวิชัยมนต์นั้น คือมนต์กลับใจให้หลง. อยู่มาวันหนึ่ง
พระโพธิสัตว์คิดว่าจักสาธยายมนต์นั้น จึงนั่งทำการสาธยาย
มนต์บนหินลาดที่เนินผาแห่งหนึ่ง. นัยว่ามนต์นั้นผู้มีใจออกแวก
ความทรงจำไม่ดี ไม่สามารถจะให้สำเร็จได้. เพราะฉะนั้นปุโรหิต
นั้นจึงสาธยายในที่เช่นนั้น. ในเวลาที่ท่านปุโรหิตทำการสาธยาย
มีสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งนอนอยู่ในโพรงแห่งหนึ่ง ได้ยินมนต์นั้น
เหมือนกัน ได้ท่องจำจนแคล่วคล่อง. นัยว่าสุนัขจิ้งจอกตัวนั้น
ในอรรถาพอดิตถัดไป ได้เป็นพราหมณ์ผู้หนึ่ง ซึ่งแสดงแคล่วคล่อง
ปฐวีวิชัยมนต์. พระโพธิสัตว์ทำการสาธยายแล้วลุกไป กล่าวว่า

มนต์ของเราแน่แล้วคล่องหนอ. สุนัขจึงจอกออกจากโพรงกล่าว
ว่า ท่านพราหมณ์ผู้เจริญ มนต์นี้แน่แล้วคล่องแก่ข้าพเจ้ายิ่งกว่า
ท่านเสียอีก แล้ววิ่งหนีไป. พระโพธิสัตว์คิดว่า สุนัขจอกนี้
จักทำอกุศลใหญ่หลวง จึงติดตามไปได้หน่อยหนึ่ง. สุนัขจอก
ได้หนีเข้าป่าไป. สุนัขจอกไปบังนางสุนัขจอกตัวหนึ่ง เมื่อ
นางสุนัขจอกถามว่า อะไรกันนี้ กล่าวว่า เจ้ารู้จักเราหรือไม่
รู้จัก. นางสุนัขจอกตอบว่า รู้จักซิ. สุนัขจอกนั้นร้าย
ปลุ่วิวิชัยมนต์บังคับสุนัขจอกเป็นร้อยๆ ไว้ในอำนาจ กระทำ
สัตว์ ๔ เท้า มีช้าง ม้า สิงห์ เสือ กระต่าย สุกรและเนื้อ
เป็นต้น ทั้งหมดไว้ในสำนักของตนและแล้วได้เป็นพญาสัตว์ ชื่อว่า
สัพพทาฐะ. นางสุนัขจอกตัวหนึ่งเป็นอักรรมเหสี. ราชสีห์
ยืนอยู่บนหลังช้างสองเชือก. พญาสุนัขจอกนั่งบนหลังราชสีห์
กับนางสุนัขจอกผู้เป็นอักรรมเหสี นับเป็นยศอันยิ่งใหญ่.
พญาสุนัขจอกเมื่อด้วยสมหันต์ เกิดความมานะคิดชิงราช-
สมบัติกรุงพาราณสี แวดล้อมด้วยสัตว์จตุบาททั้งปวง บรรลุ
ถึงที่ไม่ไกลจากกรุงพาราณสี. มีบริษัทบริวารได้ ๑๒ โยชน์.
พญาสุนัขจอกตั้งอยู่ไม่ไกลนัก ส่งสาสน์ไปถึงพระราชว่า
จงมอบราชสมบัติให้หรือจงรบ. ชาวกรุงพาราณสีต่างพากัน
สะอึกหวาดกลัว ปิดประตูพระนครตั้งมั่นอยู่. พระโพธิสัตว์
เข้าไปเฝ้าพระราชกราบทูลว่า ข้าแต่ महाराज ขอพระองค์อย่า
กลัวเลย การต่อสู้ด้วยการรบกับสุนัขจอกสัพพทาฐะ เป็น

ภาระของข้าพระองค์เอง เว้นข้าพระองค์เสีย ไม่มีผู้อื่นสามารถ
รบกับมันได้ ปลอดภัยพระราชากับประชาชนแล้ว คิดว่า สัพพ-
ทาทฐะจะอย่างไรจึงจะยึดราชสมบัติ เราจักถามมันดูก่อน
จึงขึ้นป้อมที่ประตูเมืองถามว่า คุณก่อนสัพพทาทฐะผู้สหาย ท่าน
จักทำประการใดจึงจะชิงเอาราชสมบัตินี้ได้. สัพพทาทฐะตอบว่า
เราจะให้ราชสีห์เปล่งสีหนาททำให้มหาชนสะดุ้งตกใจกลัวเสีย
แล้วจักยึดเอาราชสมบัติ. พระโพธิสัตว์ก็รู้ว่า มีอุบายแก้ จึงลง
จากป้อมให้เทวีตักลงประกาศว่า ชาวกรุงพาราณสีทั้งหมด
๑๒ โยชน์ จงเอาเบี่ยงถั่วราชมาปิดช่องหูเสีย. มหาชนฟังเสียง
ป่าวร้องพากันเอาเบี่ยงถั่วราชมาปิดช่องหูของตน และของสัตว์
๔ เท้าทั้งหมด จนกระทั่งแมวไม่ให้ได้ยินเสียงของผู้อื่น. ครั้งนั้น
พระโพธิสัตว์ขึ้นสู่ป้อมร้องเรียกอีกว่า คุณก่อนสัพพทาทฐะ พญา-
สุนัขจึงจ้อถามว่า อะไรเล่าพราหมณ์. กล่าววาท่านจักทำ
อย่างไรอีกจึงจะชิงเอาราชสมบัตินี้ได้. ตอบว่าข้าพเจ้าจะให้
ราชสีห์เปล่งสีหนาทให้พวกมนุษย์ตกใจกลัว ให้ถึงแก่ความตาย
แล้วจึงจะยึดเอาราชสมบัติ. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ท่านไม่อาจ
ให้ราชสีห์เปล่งสีหนาทได้ เพราะพญาไกรสรสีหราชมีเท้าหน้า
เท้าหลังแดงงาม สมบูรณ์ด้วยชาติ จักไม่ทำตามคำสั่งของ
สุนัขจึงจ้อแก่เช่นท่าน. สุนัขจึงจ้อเป็นสัตว์คือด้านอวดดี
กล่าวว่า ราชสีห์ทั้งหลาย ตัวอื่นจงยื่นเฉย เรานั่งอยู่บนหลัง
ตัวใด จักให้ตัวนั้นแหล่แผดเสียง. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ถ้า

เช่นนั้น จงให้แผดเสียงเถิด ถ้าท่านสามารถ. พญาสุนัขจิ้งจอก
จึงให้สัตยูณด้วยเท้าแก่ราชสีห์ตัวที่ตนนั่งอยู่บนหลังว่า จง
แผดเสียง. ราชสีห์นั้นจึงเม้มปากเปล่งสีหนาทบนกะพองเศียร
ซ้าง ๓ ครั้ง อย่างไม่เคยเปล่งมาเลย. ซ้างทั้งหลายต่างสะดุ้ง
ตกใจ. สัตว์สุนัขจิ้งจอกให้ตกไปที่โคนเท้า เอาเท้าเหยียบตัว
สุนัขจิ้งจอกนั้นแหลกละเอียดไป. สุนัขจิ้งจอกสัพพทาฐะถึงแก่
ความตาย ณ ที่นั่นเอง. ซ้างเหล่านั้นได้ยินเสียงราชสีห์แล้ว ก็
กลัวภัย คือความตายต่างก็สับสนหลุมุน่วนวายแทงกันตาย ณ ที่นั่นเอง.
สัตว์ ๔ เท้าทั้งหมด แม่ที่เหลือมีเนื้อและสุกรเป็นต้น มีกระต่าย
และแมวเป็นที่สุด ยกเว้นราชสีห์ทั้งหลายเสีย ได้ถึงแก่ความตาย
ณ ที่นั่นเอง. ราชสีห์ทั้งหลายก็หนีเข้าป่าไป. กองเนื้อสัตว์
เคลื่อนไปทั้ง ๑๒ โยชน์. พระโพธิสัตว์ลงจากป้อมแล้ว ให้เปิด
ประตูพระนคร ให้ตีกลองเที่ยวประกาศไปในพระนครว่า ชาว
เมืองทั้งหมดจงเอาแบ่งที่หูของตนออก มีความต้องการเนื้อก็จง
ไปเก็บเอามา. มนุษย์ทั้งหลายได้บริโภคนเนื้อสด ที่เหลือก็ตาก
แบ่งทำเป็นเนื้อแผ่นไว้. กล่าวกันว่า นัยว่าการทำเนื้อแผ่นตากแห้ง
เกิดขึ้นในครั้งนั่นเอง.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแล้ว ตรัสอภิ-
สัมพุทธคาถาเหล่านี้แล้วทรงประชุมชาดกว่า :-

สุนัขจิ้งจอกกระด้างด้วยมานะ มีความ
ต้องการด้วยบริวาร ได้บรรลุถึงสมบัติใหญ่ ได้

เป็นราชาแห่งสัตว์มีเขี้ยวงาทั้งปวง ฉนฺได ใน
หมู่มนุษย์ผู้ใดมีบริวารมาก ผู้นั้นชื่อว่าเป็นใหญ่
ในบริวารเหล่านั้น คุจสุนัขจึงจอกได้เป็นใหญ่
กว่าสัตว์มีเขี้ยวงาฉะนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มานถุโธ ได้แก่ สุนัขจิ้งจอก
กระด้างด้วยมานะเกิดขึ้นเพราะอาศัยบริวาร. บทว่า ปริวารเณ
อตุลโก คือ มีความต้องการด้วยบริวารให้ยิ่งขึ้นไป. บทว่า
มหตี ได้แก่ สมบัติใหญ่. บทว่า ราชาสิ สัพพทาจินฺ คือ
ได้เป็นราชาแห่งสัตว์มีเขี้ยวงาทั้งหมด. บทว่า โส ๆเปฯ โหติ
ความว่า บุรุษผู้ถึงพร้อมด้วยบริวารนั้น ชื่อว่าเป็นใหญ่ใน
บริวารเหล่านั้น. บทว่า ลิกาโล วีย ทาจินฺ ได้แก่ ได้เป็นใหญ่
เหมือนสุนัขจิ้งจอกได้เป็นใหญ่กว่าสัตว์มีเขี้ยวงาฉะนั้น. ที่นั่น
เขาถึงความประมาท ก็ย่อมถึงความพินาศ เพราะอาศัยบริวาร
นั้น คุจสุนัขจิ้งจอกฉะนั้น.

สุนัขจิ้งจอกในครั้งนั้นได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้ พระราชา
ได้เป็นสารีบุตร ส่วนปุโรหิต คือเรตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาสัพพทาทฐชาดกที่ ๑

๒. สุนัขชาดก

ผู้ฉลาดย่อมช่วยตัวเองได้

[๓๓๔] สุนัขตัวใดไม่กัดเชือกหนังให้ขาด สุนัขตัวนั้นโง่เขลามาก สุนัขควรจะเปลื้องตนเสียจากเครื่องผูก กินเชือกหนังเสียให้อิ่ม แล้วจึงค่อยกลับไปยังที่อยู่ของตน.

[๓๓๕] คำที่ท่านกล่าวนี้ฝังอยู่ในหัวใจของข้าพเจ้า อนึ่ง ข้าพเจ้ายังได้จำไว้ในใจแล้ว ข้าพเจ้าจะรอเวลา จนกว่าคนจะหลับ.

จบ สุนัขชาดกที่ ๒

อรรถกถาสุนัขชาดกที่ ๒

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภสุนัขกินอาหารที่ศาลานั่งพัก ใกล้ซุ้มรงน้ำ ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า พาลो वताय सुन्धो ดังนี้.

ได้ยินว่า พวกตักน้ำนำสุนัขนั้นมาเลี้ยงไว้ในที่นั้นตั้งแต่เกิด. ครั้นต่อมาสุนัขนั้นได้กินอาหารในที่นั้นจนมีร่างกายอ้วนพี. วันหนึ่งมีบุรุษชาวบ้านผู้หนึ่งมาถึงที่นั้น เห็นสุนัขจึงให้ผ้าสาฎก

เนื้อดีและเงินแก่คนตัดน้ำ แล้วเอาโซ่ผูกพาสุนัขไป. สุนัขนั้น ถูกเขานำไปก็ไม่ได้ยินรณ กินอาหารที่เขาให้เดินตามไปข้างหลัง. บุรุษนั้นคิดว่าเดี๋ยวนี้สุนัขนี้รักเรา จึงแก้โซ่ออก. สุนัขพอเขา แก่แล้วเท่านั้น วิ่งรวดเร็วถึงศาลานั่งพักตามเดิม. ภิกษุทั้งหลาย เห็นสุนัขนั้น ทราบเหตุที่มันทำ จึงสนทนากันในโรงธรรมในตอนเย็นว่า อวูโสทั้งหลาย สุนัขที่ศาลานั่งพัก ฉลาดในการทำ ให้พ้นจากเครื่องผูก พอเขาปล่อยเท่านั้นกลับหนีมาได้. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเขอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สุนัขนั้นมีโชฉลาด ในการทำให้พ้นจากเครื่องผูกในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็ฉลาด ในการทำให้พ้นจากเครื่องผูกเหมือนกัน แล้วทรงนำเรื่องอดีต มาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลที่มีสมบัติมากตระกูล หนึ่งในแคว้นกาสิ ครั้นเจริญวัยได้ครองฆราวาส. ครั้งนั้นมนุษย์ คนหนึ่งในกรุงพาราณสี ได้มีสุนัขอยู่ตัวหนึ่ง. สุนัขนั้นได้ก้อนข้าว กินจนอ้วนท้วน. ชาวบ้านคนหนึ่งมากรุงพาราณสี เห็นสุนัขนั้น จึงให้ผ้าสาฎกเนื้อดีและเงินแก่มนุษย์นั้น แล้วเอาสุนัขไป เอา เชือกหนังล่าม ถือปลายเชือกเดินจงไป จึงเข้าไปยังศาลาไม้โอ้อ แห่งหนึ่งใกล้ปากดง จึงผูกสุนัขไว้ นอนหลับบนแผ่นกระดาน.

ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์เดินผ่านดงไปทำธุระอย่างหนึ่ง เห็นสุนัข
นั้นถูกล่ามไว้จึงกล่าวคาถาแรกว่า :-

สุนัขตัวใด ไม่กัศเชือกหนังให้ขาด สุนัข
ตัวนั้นโง่เขลามาก สุนัขควรจะเปลื้องตนเสียจาก
เครื่องผูก กินเชือกหนังเสียให้อิ่ม แล้วจึงค่อย
กลับไปยังที่อยู่ของตน.

สุนัขได้ฟังดังนั้นจึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

คำที่ท่านกล่าวนี้ ฝังอยู่ในหัวใจของ
ข้าพเจ้า หนึ่งข้าพเจ้ายังได้จำไว้ในใจแล้ว ข้าพเจ้า
จะรอเวลาจนกว่าคนจะหลับ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อฎุจิติ เม มนสฺมี เม ความว่า ท่าน
กล่าวคำใด คำนั้นเราตั้งใจไว้แล้ว คือเก็บไว้แล้วแต่ในใจของเรา.
บทว่า อโธ เม หทย กตฺ คือ แม้คำของท่านเราก็เก็บไว้ในใจ
ทีเดียว. บทว่า กาลญจ ปฏิทฺขามิ คือ ข้าพเจ้ากำลังรอเวลา
อยู่. บทว่า ยาว ปสฺสตุชฺชโน ความว่า ข้าพเจ้ารอเวลาจนกว่า
มหาชนจะหลับ. นอกเหนือไปจากนี้ สุนัขนี้คิดว่า ความปรารถนา
ของตนพึงเกิดขึ้นว่าจะหนี เพราะฉะนั้น ในตอนกลางคืนเมื่อ
คนหลับกันหมด เราจะกัศเชือกหนีไป.

สุนัขนั้นครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว เมื่อมหาชนพากันหลับ
จึงกัศเชือกกินแล้วหนีไปยังเรือนของเจ้าของตนตามเดิม.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 483

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. สุนัขในครั้งนั้นได้เป็นสุนัขในครั้งนี้ ส่วนบุรุษบัณฑิต
คือ เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาสุนัขชาดกที่ ๒

๓. กุศติลชาดก

ศิษย์คิดล้างครู

[๓๓๖] ข้าพระองค์ได้สอนให้ศิษย์ชื่อมุสิละ เรียน
วิชาดีดพิณ ๗ สาย มีเสียงไพเราะจับใจคนฟัง
เขากลับมาชั้นดีดพิณสู้ข้าพระองค์ ณ ท่ามกลาง
สนาม ข้าแต่ท้าวโกสิย ขอพระองค์จงเป็นที่พึง
ของข้าพระองค์เถิด.

[๓๓๗] คุณก่อนสหาย ฉันจะเป็นที่พึงของท่าน ฉัน
เป็นผู้บูชาอาจารย์ ศิษย์จักไม่ชนะท่าน ท่านจัก
ชนะศิษย์.

จบ กุศติลชาดกที่ ๓

อรรถกถากุศติลชาดกที่ ๓

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุวันมหาวิหาร ทรงปรารภ
พระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า สตุตตनुตตี
สุมฐุรึ ดังนี้.

ความย่อมีอยู่ว่า ในครั้งนั้นภิกษุทั้งหลายกล่าวกะพระ-
เทวทัตว่า คุณก่อนพระเทวทัต พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอาจารย์

ของท่าน ท่านอาศัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เล่าเรียนพระไตรปิฎก
ยังฉาน ๔ ให้เกิดขึ้น การที่จะเป็นศัตรูต่อผู้ที่ชื่อว่าเป็นอาจารย์
ไม่สมควรเลย. พระเทวทัตกล่าวว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย พระ-
สมณโคดมเป็นอาจารย์ของเราหรือ พระไตรปิฎกเราเรียนด้วย
กำลังของตนเองทั้งนั้นมิใช่หรือ ฉานทั้ง ๔ เราก็ทำให้เกิดด้วย
กำลังของตนทั้งนั้น บอกคืนอาจารย์แล้วละนี้. ภิกษุทั้งหลาย
สนทนากันในโรงธรรมว่า ออาวุโสทั้งหลาย พระเทวทัตบอกคืน
อาจารย์แล้วกลับเป็นศัตรูต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ถึงความ
พินาศแล้ว. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
บัดนี้พวกเขอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร ครั้นภิกษุทั้งหลาย
กราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวทัต
มิใช่บอกคืนอาจารย์เป็นศัตรูต่อเรา แล้วถึงความพินาศในบัดนี้
เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็ถึงความมหาพินาศแล้วเหมือนกัน ทรงนำ
เรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลนักขัตติย. มารดา
บิดาตั้งชื่อว่า คุณติลกุมาร. กุมารนั้นครั้งเจริญวัย สำเร็จศิลปปะ
การขบร้อง ได้เป็นนักขบร้องชั้นยอด ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ชื่อว่า
คุณติลคนธรรพ. เขาไม่มีภรรยา เลี้ยงมารดาบิดาผู้ตาบอด. ใน
กาลนั้น พ่อค้าชาวกรุงพาราณสีไปค้าขายยังเมืองอุชเชนี เมื่อ
เขาป่าวร้องมีการมหรสพ จึงเรียวกันหาดอกไม้ของหอมและ

เครื่องอุปได้ตลอดจนของเคี้ยวของบริโภคนั้น เป็นอันมาก
ประชุมกัน ณ สนามกีฬา ให้ค่าจ้างแล้วกล่าวว่า พวกท่านจง
นำนักร้องมาคนหนึ่งเถิด.

สมัยนั้นในกรุงอุชเชนี มีนักขับร้องชั้นเยี่ยม ชื่อมุติละ.
พวกพ่อค้าจึงหาเขามาให้แสดงการขับร้องให้ตนชม. มุติละ
เมื่อจะคิดพิณ ได้ขึ้นสายเสียงเอกคิดแล้ว. การคิดสี่ของเขานั้น
ได้ปรากฏดุจเสียงเกาเสื่อรำแพนแก่พวกพ่อค้าเหล่านั้น ผู้มีความ
ชินหูในการคิดสี่ของกุตติลคนธรรมดา จึงมิได้แสดงอาการพอใจ
แม้สักคนเดียว. มุติละเมื่อพวกพ่อค้าเหล่านั้นไม่แสดงอาการพอใจ
คิดว่า เราเห็นจะคิดพิณขันตั้งเกินไป จึงลดลงปานกลาง คิด
ด้วยเสียงปานกลาง. พวกพ่อค้าเหล่านั้นก็คงเฉยอยู่ในเสียงพิณ
นั้น. ลำดับนั้นเขาคิดว่า พวกพ่อค้าเหล่านี้คงไม่รู้จักอะไร จึง
แกล้งทำเป็นไม่รู้เรื่องเสียงเอง คิดพิณหย่อน ๆ. พวกพ่อค้าก็
มิได้ว่าอะไร. มุติละจึงกล่าวกะพ้อค้านั้นว่า คุณก่อนพ่อค้าผู้เจริญ
เมื่อข้าพเจ้าคิดพิณท่านไม่พอใจหรือ. พวกพ่อค้ากล่าวว่า ก็ท่าน
คิดพิณอะไร พวกเรามีได้เข้าใจว่า ท่านขึ้นเสียงพิณดีดี. มุติละ
ถามว่า ก็ท่านรู้จักอาจารย์ที่เก่งกว่าข้าพเจ้าหรือ หรือไม่รู้สัก
ยินดีเพราะตนไม่รู้จักฟัง. พวกพ่อค้ากล่าวว่า เราเคยได้ฟัง
เสียงพิณกุตติลคนธรรมดาที่กรุงพาราณสี เสียงพิณของท่านจึง
ฟังคล้ายเสียงสตรีกล่อมเด็ก. มุติละกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นท่านจง
รับค่าจ้างที่ท่านให้คืนไปเถิด ข้าพเจ้าไม่ต้องการค่าจ้างนั้น.

ก็แต่ว่า เมื่อท่านจะกลับไปกรุงพาราณสี ช่วยพาข้าพเจ้าไปด้วย.
พวกพ่อค้าเหล่านั้นรับว่า ดีละ. ในเวลากลับได้พาเขาไปกรุง
พาราณสี บอกมุสิละว่า นี่คือนิเวศน์ของคฤหบดีคนธรรมดา แล้วเลยไป
ที่อยู่อของท่าน. มุสิละเข้าไปบ้านพระโพธิสัตว์ เห็นพินคุ่มมือของ
พระโพธิสัตว์ จึงหยิบมาคิด. ถ้าค้ำนั้นมารดาบิดาของพระ-
โพธิสัตว์แต่ไม่เห็นมุสิละ เพราะตาบอด เข้าใจว่าเห็นจะหนุ
กักพิน จึงกล่าวว่า หนูกักพิน. มุสิละจึงวางพินไหว้มารดา
บิดาพระโพธิสัตว์. เมื่อท่านถามว่า มาแต่ไหน จึงกล่าวว่ามา
จากเมืองอุชเชนี เพื่อขอเรียนศิลปะในสำนักของท่านอาจารย์.
เมื่อมารดาบิดาพระโพธิสัตว์รับดีละ แล้วจึงถามว่า ท่านอาจารย์
อยู่ไหน ได้ฟังว่า ไม่อยู่จะพ้อคุณ วันนี้จะกลับมา จึงนั่งอยู่ที่นั่น
เอง. ครั้นพระโพธิสัตว์กลับมาได้รับปฏิสันถารแล้ว จึงบอก
เหตุที่ตนมา. พระโพธิสัตว์รู้เรื่องศิษย์ทำนายลักษณะคน จึงรู้ว่า
มุสิละเป็นอสังคยบุรุษ ได้บอกปัดว่า ไปเถิดพ่อ ศิลปะไม่สำเร็จ
แก่ท่านดอก. มุสิละจับทำมารดาบิดาพระโพธิสัตว์ลูบไล้ให้
สงสารตนแล้วอ่อนวอนว่า ขอท่านจงช่วยให้พระโพธิสัตว์ถ่ายทอด
ศิลปะให้ข้าพเจ้าเถิด. พระโพธิสัตว์ถูกมารดาบิดาช่วยพูดบ่อย ๆ
ก็ไม่อาจขัดท่านได้ จึงสอนศิลปะให้. มุสิละไปราชนิเวศน์กับ
พระโพธิสัตว์. พระราชาทอดพระเนตรเห็นเขา ตรัสถามว่า นั่น
ใครนะท่านอาจารย์. พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ขอเดชะ นี่คือน
อันเตวาสิกของข้าพระองค์. เขาจึงได้คุ้นเคยกับพระราชาโดย

ลำดับ. พระโพธิสัตว์มิได้ปิดบังอำพรางวิชาให้ศึกษาตามแบบ
ที่ตนรู้มาจนจบ แล้วกล่าวว่า แน่ะพ่อ ท่านเรียนศิลปะจบแล้ว.
มูสิละคิดว่า ศิลปะเราก็ชำนาญแล้ว ทั้งกรุงพาราณสีนี่ก็เป็น
นครเลิศในชมพูทวีปทั้งสิ้น. แต่ถ้าอาจารย์แก่เราควรจะอยู่ใน
กรุงพาราณสีนี้แหละ. มูสิละจึงบอกอาจารย์ว่า ข้าพเจ้าจักรับ
ราชการ. อาจารย์กล่าวว่าดีแล้ว. เราจะกราบทูลพระราชา
จึงพาไปเฝ้าพระราชากราบทูลว่า อันตเวาสิกของข้าพระองค์
ปรารถนาจะรับราชการสนองพระคุณพระองค์ ขอพระองค์
จงพิจารณาเบียดหัวัดให้เขา. เมื่อพระราชาตรัสว่า เขาจะได้กึ่ง
หนึ่งจากเบียดหัวัดที่ท่านได้. จึงบอกเรื่องนั้นแก่มูสิละ. มูสิละ
กล่าวว่า เมื่อข้าพเจ้าได้รับเบียดหัวัดเท่ากับท่าน จึงจะรับราชการ
เมื่อไม่ได้เท่าจะไม่ขอรับ. พระโพธิสัตว์ถามว่าเพราะเหตุไร.
มูสิละตอบว่า ข้าพเจ้ารู้ศิลปะที่ท่านรู้หมดมิใช่หรือ. พระโพธิสัตว์
กล่าวว่า ถูกแล้วท่านรู้ทั้งหมด. มูสิละกล่าวว่าเมื่อเป็นเช่นนั้น
เหตุไรพระราชาจึงพระราชทานแก่ข้าพเจ้ากึ่งหนึ่งเล่า. พระ-
โพธิสัตว์จึงกราบทูลแก่พระราชา. พระราชาตรัสว่า ถ้าเขา
สามารถแสดงศิลปะทัดเทียมท่านก็จะได้เท่ากัน. พระโพธิสัตว์
ฟังพระดำรัสดังนั้น จึงบอกแก่มูสิละ เมื่อเขากล่าวว่า ดีละ
ข้าพเจ้าจักแสดง จึงกราบทูลแก่พระราชา เมื่อพระองค์ตรัสว่า
ดีแล้ว จงแสดงเถิดจะแสดงแข่งขันกันวันไหนเล่า กราบทูลว่า
ข้าแต่ महाराज ขอมองแข่งขันกันในวันที่ ๗ นับแต่วันนี้. พระราชา

รับสั่งหาตัวมุสิละมาตรัสถามว่า ได้ยินว่าท่านจะทำการแข่งขัน
กับอาจารย์หรือ กราบทูลว่า ขอเดชะจริงพระเจ้าข้า แม่ทรง
ห้ามว่าอันการแข่งดีกับอาจารย์ไม่สมควรเลย. กราบทูลว่า
ข้าแต่มหाराชช่วงเถิด ขอให้ข้าพระองค์แข่งขันกับอาจารย์ใน
วันที่เจ็ดเถิด จักได้ทราบว่คนไหนจักชนะ. พระราชารับสั่งว่า
ดีแล้ว รับสั่งให้เที่ยวตีกลองป่าร้องว่า ในวันที่เจ็ดนับแต่วันนี้
อาจารย์กับศิษย์จะแสดงศิลปะแข่งขันกันที่ประตู่วัง ชาวเมือง
จงมาประชุมดูศิลปะกันเถิด. พระโพธิสัตว์คิดว่า มุสิละผู้นี้ยัง
หนุ่มแน่นมีกำลังแข็งแรง เราแก่ตัวถอยกำลังแล้ว. ธรรมดาว่า
กิริยาของคนแก่ย่อมไม่กระฉับกระเฉง. อนึ่ง ธรรมดาว่าลูกศิษย์
แพ้กี้ไม่แปลกอะไร แต่เมื่อลูกศิษย์ชนะเข้าไปตายเสียในป่ายัง
ดีกว่า ความละอายที่ฟังจะได้รับ. พระโพธิสัตว์จึงเข้าไปป่า
แล้วก็กลับเพราะกลัวตายแล้วกลับไปอีกกลัวอาย. เมื่อพระโพธิ-
สัตว์กลับไปกลับมาดังนี้ จนล่วงไปได้ ๖ วัน ต้นหญ้าตายราบ
เกิดเป็นรอยทางเดินเท้าแล้ว. ขณะนั้นพิภพของท้าวสักกะแสดง
อาการร้อน. ท้าวสักกะทรงเส็งแแลดูก็รู้เหตุการณ์นั้น ทรงดำริ
ว่า คุดคิลคนธรรมดาได้รับความทุกข์ใหญ่หลวงในป่า เพราะกลัว
อันเตवासึก. เราควรจะเป็นที่พึ่งแก่เขา จึงรีบเสด็จไปยืนอยู่
ข้างหน้า ตรัสถามว่า ท่านอาจารย์ท่านเข้าป่าไปทำไม เมื่อ
พระโพธิสัตว์ถามว่าท่านเป็นใคร ตรัสว่าเราเป็นท้าวสักกะ.
ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์จึงทูลท้าวสักกะว่า ข้าแต่เทวราชเจ้า

ข้าพระองค์ไปป่าก็เพราะกลัวแพอันเตวาลิก จึงกล่าวคาถาแรก
ว่า :-

ข้าพระองค์ได้สอนให้ศิษย์ชื่อ มุติละ
เรียนวิชาดีดพิณ ๓ สาย มีเสียงไพเราะจับใจ
คนฟัง เขากลับมาขึ้นดีดพิณสู้ข้าพระองค์ ณ ท่าม
กลางสนาม ข้าแต่ท้าวโกสีย์ ขอพระองค์จงเป็น
ที่พึ่งของข้าพระองค์เถิด.

ท้าวสักกะสดับคำของพระโพธิสัตว์แล้วตรัสว่า อย่างกลัว
เลย เราจะช่วยต่อต้านป้องกันท่านเอง ได้กล่าวคาถา ๒ คาถา ว่า :-

ดูก่อนสหาย ฉันจะเป็นที่พึ่งของท่าน ฉัน
เป็นผู้ชวอาจารย์ ศิษย์จักไม่ชนะท่าน ท่านจัก
ชนะศิษย์.

ท้าวสักกะตรัสว่า ก็และเมื่อท่านจะดีดพิณ ท่านจงดีด
เสียงสายหนึ่ง คือ ๖ สาย เสียงพิณของเจ้าจักเหมือนเดิม แม้
มุติละก็จะดีดสายพิณ แต่เสียงพิณของเขาก็จักไม่เหมือนเดิม.
ขณะนั้นเขาจะถึงความปราชัย ครั้นทราบว่าเขาถึงความปราชัย
แล้ว ท่านพึงดีดแม้สายที่ ๒ สายที่ ๓ สายที่ ๔ สายที่ ๕
สายที่ ๖ สายที่ ๗ ดีดแต่คันพิณเปล่าๆ เสียงจะออกจากเงื่อน
สายพิณที่เด็ดทิ้ง ดังไปทั่วกรุงพาราณสีทั้ง ๑๒ โยชน์ทั้งสิ้น
ท้าวสักกะตรัสอย่างนี้แล้ว จึงประทานห้วง ๓ ห้วงให้พระโพธิสัตว์

แล้วตรัสว่า เมื่อเสียงพิณของท่านดังไปทั่วนครแล้ว ท่านจง โยนห่างจากจำนวนนี้ไปในอากาศห่างหนึ่ง ลำดับนั้นนางอัปสร ๓๐๐ จักลงมาพ้อนรำข้างหน้าท่าน ในเวลาที่นางอัปสรเหล่านั้น พ้อนรำ ท่านพึงโยนห่างที่ ๒ ไป ลำดับนั้นนางอัปสรอีก ๓๐๐ จะลงมาพ้อนรำข้างหน้าพิณของท่าน จากนั้นพึงโยนห่างที่ ๓ ไป ลำดับนั้นนางอัปสรอีก ๓๐๐ จะลงมาพ้อนรำบนลานสนามพ้อน แม้เราก็จักมาหาท่าน ท่านจงไปเถิด อย่างกลัวเลย.

พระโพธิสัตว์ได้กลับไปบ้านในเวลาเช้า. พวกชาวเมือง ทำมณฑปที่ใกล้ประตูพระราชวัง ตกแต่งที่ประทับสำหรับ พระราชา. พระราชาเสด็จลงจากปราสาทแล้วประทับนั่งกลาง บัลลังก์ ณ มณฑปที่ประดับประดาแล้ว. สตรีตกแต่งแล้วหนึ่งหมื่น และอำมาตย์ พราหมณ์ ชาวแวนแคว้นเป็นต้น ต่างก็เฝ้าแหน อยู่พร้อมพร้อม. ชาวนครทั้งปวงชุมนุมกันแล้ว. ต่างจัดตั้งรถ ช้อนรถ เตียงซ้อนเตียงที่สนามหลวง. แม้พระโพธิสัตว์อาบน้ำ ลูบไล้กายแล้ว บริโภคอาหารมีรสเลิศต่างๆ แล้ว ให้ถือพิณ ไปนั่งบนอาสนะสำหรับตน. ท้าวสักกเทวราชสถิตอยู่ใน อากาศโดยไม่ปรากฏกาย. พระโพธิสัตว์เท่านั้นเห็นท้าวสักก- เทวราช. ฝ่ายมุสิละมานั่งบนอาสนะของตน. มหาชนแวดล้อม แล้ว แม้ทั้งสองก็คิดพิณตั้งแต่เริ่มเสมอกัน. มหาชนต่างให้ร้อง ยินดีด้วยการบรรเลงของทั้งสองคน. ท้าวสักกเทวราชสถิตอยู่ บนอากาศ บอกให้ได้ยินแต่พระโพธิสัตว์เท่านั้นว่า ท่านจงเด็ด

พินเสียดสายหนึ่ง. พระโพธิสัตว์เด็ดพินสายที่ ๑ ทิ้งแล้ว แม้เด็ดสายที่ ๑ ออกแล้ว เสียงยังดังออกได้จากเงื่อนที่ขาดแล้ว คุงเสียดพินเทพคนธรรพ์. ฝ่ายมุสิละก็เด็ดสายพินบ้าง แต่เสียงหาดังออกไม่. อาจารย์ได้เด็ดสายที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ที่ ๖ ที่ ๗. เมื่อคิดแต่คันพินเปล่า ๆ เสียงยังดังตลบทั่วพระนคร เสียงโห่ร้องและธงโบกสะบัดเป็นจำนวนพันได้เป็นไปแล้ว.

พระโพธิสัตว์ได้โยนห่วงที่ ๑ ไปในอากาศ ในคราวนั้นนางอัปสร ๓๐๐ นางลงมาขับฟ้อน เมื่อโยนห่วงที่ ๒ และที่ ๓ ไปแล้ว นางอัปสรทั้ง ๕๐๐ ได้ลงมาฟ้อนรำตามนัยที่กล่าวแล้ว ขณะพระราชามีห้วงจิตสัญญาโครงพระเศียรแก้มหาชน. มหาชนต่างพากันลุกขึ้นคุกคามมุสิละว่า ท่านแข็งข้อกับอาจารย์ พยายามทำอาการตีเสมอ ท่านไม่รู้จักประมาณตน ทูบตีด้วยก้อนหิน ดันไม้เป็นต้น ที่ฉวยได้นั้นเองจนแหลกเหลว ให้ถึงแก่ความตาย จับเท้าลากไปทิ้งที่กองหยากเยื่อ. พระราชามีพระทัยยินดีพระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่พระโพธิสัตว์ คุงฝนลูกเห็บโปรยปรายลงมา. ชาวนครก็ให้เหมือนอย่างนั้น. แม้ท้าวสักกะทรงทำปฏิสันถารกับพระโพธิสัตว์ว่า ท่านบัณฑิต ข้าพเจ้าจะให้มาตลีเทพบุตรเอารถเทียมม้าอาชาไนยหนึ่งพันมารับท่านภายหลัง. ท่านพึงขึ้นรถเวชยันต์เทียมม้าหนึ่งพันไปเทวโลกเกิดตรัสแล้วเสด็จกลับ. ครั้งนั้นเทพธิดาทั้งหลายได้ทูลถามท้าวสักกะเทวราช ผู้เสด็จมาถึงประทับนั่งบนบัลลังก์มณฑลสิลาอาสน์

ว่า ข้าแต่ทวาราช พระองค์เสด็จไปไหนมา. ท้าวสักกะตรัสเล่า เหตุนั้นแก่พวกเทพธิดาโดยพิสดารแล้วพรรณานาสีล และคุณธรรม ของพระโพธิสัตว์. พวกเทพธิดากราบทูลว่า ข้าแต่ทวาราช แม้พวกหม่อมฉันก็ใคร่จะเห็นท่านอาจารย์ ขอพระองค์จงให้ พามาที่นี่เถิด. ท้าวสักกะทวาราชตรัสเรียกมาตลีเทพบุตรมาตรัส ว่า แน่พ่อ นางเทพอัปสรอยากจะได้เห็นคุณุตติคนธรรพ์ ท่านจง ไปให้นั่งรถเวฬุยันต์พามาเถิด. มาตลีเทพบุตรรับเทวโองการ ไปนำพระโพธิสัตว์มาแล้ว. ท้าวสักกะทรงชื่นชมกับพระโพธิสัตว์ ตรัสว่า ท่านอาจารย์พวกเทพกัญญาใคร่จะฟังการบรรเลงของ ท่าน. พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่ทวาราช พวกข้าพระองค์ เชื่อว่าเป็นคนธรรพ์อาศัยศิลปะเลี้ยงชีพ เมื่อได้ค่ากำนัลจึงจะ บรรเลง. ท้าวสักกะตรัสว่า จงบรรเลงเถิด เราจะให้ค่ากำนัล แก่ท่าน. พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่ต้องการค่า กำนัลอย่างอื่น ขอแต่ให้นางเทพธิดาเหล่านี้บอกกัลยาณธรรม ของตนแก่ข้าพระองค์เถิด ถ้าอย่างนี้ข้าพระองค์จะบรรเลง. ลำดับนั้นนางเทพธิดาทั้งหลายได้กล่าวกะพระโพธิสัตว์ว่า พวก ข้าพเจ้าจักบอกกัลยาณธรรมที่ทำไว้แก่ท่านในภายหลัง ขอท่าน อาจารย์จงทำการบรรเลงก่อนเถิด. พระโพธิสัตว์ทำการบรรเลง แก่เทพธิดาทั้งหลายตลอด ๗ วัน. เสียงพินนั้นเสนาะสนั่นยิ่ง กว่าพินทิพยคนธรรพ์. ครั้นครบ ๗ วัน พระโพธิสัตว์จึงเริ่ม ถวายเทพธิดาทั้งหลายถึงกัลยาณกรรม.

เทพธิดาคนหนึ่งได้ถวายผ้าอย่างดีแก่ภิกษุรูปหนึ่ง ครั้ง
ศาสนาพระกัสสปสัมมสัมพุทธเจ้า ได้เกิดมาเป็นนางบริจาริกา
ของท้าวสักกเทวราช มีนางอัปสรหนึ่งพันเป็นบริวาร พระ-
โทธิสค์ตัวจึงถามนางเทพกัญญา ผู้ทรงพัสดราภรณ์อันล้ำเลิศ
ว่า ในภพก่อนท่านได้ทำกรรมอะไรไว้. อากาที่พระโทธิสค์ตัว
ถามและนางกล่าวตอบมาแล้วในวิมานวัตตุนั้นแล. ความใน
วิมานวัตตุนั้นพระโทธิสค์ตัวถามว่า :-

ดูก่อนนางเทพธิดา ท่านเป็นผู้มีผิวพรรณ
งามล้ำ ยืนอยู่สว่างไสวไปทั่วทิศ ดุจดาวประจำ
รุ่ง เพราะกรรมอันใด ท่านจึงมีผิวพรรณเช่นนี้
เพราะกรรมอันใดอิฐผลจึงสัมฤทธิ์แก่ท่านใน
ที่นี่ ทั้งบังเกิดโรคทรัพย์ทั้งหลายแก่ท่าน อัน
น่าชื่นใจไม่ว่าอย่างไหน

ดูก่อนนางเทพีผู้มีอานุภาพมาก ข้าพเจ้า
ขอถามท่านครั้งเป็นมนุษย์ ได้ทำบุญอะไรไว้
เพราะอะไร ท่านจึงมีอานุภาพรุ่งเรืองถึงอย่างนี้
ทั้งผิวพรรณของท่านก็สว่างจ้าไปทุกทิศ.

นางเทพธิดานั้นตอบว่า :-

นารีนางหนึ่งได้ถวายผ้าอย่างดี นับว่า
เป็นผู้ล้ำเลิศในชายหญิงทั้งหลาย นางนั้นผู้ถวาย

สิ่งของอันน่ารักอย่างนี้ จึงเลื่อนฐานะได้ทิพย-
สมบัติอันน่าปลื้มใจ. เจริญชวิมานของข้าพเจ้า
นั้นเถิด ข้าพเจ้าเป็นอัปสรผู้มีผิวพรรณอันน่ารัก
ล้ำเลิศกว่านางอัปสรเป็นจำนวนพัน จงเห็นวิบาก
ของบุญเถิด เพราะกรรมนั้นข้าพเจ้าจึงมีผิวพรรณ
เช่นนี้ เพราะกรรมนั้นอิฐผลจึงสัมฤทธิ์แก่
ข้าพเจ้าในที่นี้ ทั้งบังเกิดโภคทรัพย์ทั้งหลายแก่
ข้าพเจ้า ล้วนแต่น่ารักไม่ว่าอย่างไหน เพราะ
กรรมนั้น ข้าพเจ้าจึงมีอานุภาพรุ่งเรืองอย่างนี้
ทั้งผิวพรรณของข้าพเจ้าจึงสว่างจ้าไปทุกทิศ.

อีกนางหนึ่ง ได้ถวายดอกไม้สำหรับบูชาภิกษุผู้เกี่ยว
บิณฑบาต. อีกนางหนึ่ง เมื่อเขาบอกว่า ขอท่านทั้งหลายจงถวาย
ของหอม. สำหรับเจิมที่พระเจดีย์เถิด ได้ถวายของหอมแล้ว.
อีกนางหนึ่งได้ถวายผลไม้มีรสอร่อย. อีกนางหนึ่งได้ถวายอาหาร
รสเยี่ยม. นางหนึ่งได้ถวายของสำหรับเจิมที่เจดีย์ของพระกัสสป-
ทศพล. นางหนึ่งได้ฟังธรรมในสำนักภิกษุ ภิกษุณี ผู้เดินทาง
และพักที่หมู่บ้าน. นางหนึ่งยืนอยู่ในน้ำได้ถวายน้ำแก่ภิกษุผู้
ฉันทงกันในเรื่อง. นางหนึ่งเมื่ออยู่ในครอบครัวไม่มักโกรธ ทำ
การปรนนิบัติพ่อพี่และแม่พี่. นางหนึ่งต้องแบ่งส่วนที่ตนได้
ออกแจกจ่ายเสียก่อน จึงบริโภคทั้งเป็นผู้มีศีล. นางหนึ่งเป็นทาสี
อยู่บ้านผู้อื่น เป็นคนไม่โกรธ ไม่ถือตัว แบ่งส่วนที่ตนได้ออก

แจกจ่ายจึงได้มาเกิดเป็นนางบริจาริกาของท้าวสักกเทวราช
ความทั้งหมดนี้ อยู่ในคฤศติวิมานวัตถุ. นางเทพธิดา ๓๗ นาง
ได้ทำกรรมใด ๆ ไว้ จึงได้มาเกิดในเทวโลกนั้นทั้งหมด พระ-
โพธิสัตว์ชกถามได้กล่าวคาถาทั้งหลาย แสดงกรรมที่ตนได้
ทำไว้ ๆ. พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นแล้วกล่าวว่า เป็นลาภของ
ข้าพเจ้าหนอ ข้าพเจ้าได้ดีแล้วหนอ ที่มาที่นี่ได้ฟังสมบัติที่ได้
มาด้วยกรรมแม้มีประมาณน้อย คราวนี้ตั้งแต่นี้ไป ข้าพเจ้ากลับไป
ไปมนุษยโลกแล้ว จักทำแต่กุศลกรรมมีทานเป็นต้นเท่านั้น ได้
เปล่งอุทานดังนี้ :-

วันนี้ับว่าเรามาดีแล้วหนอ เป็นฤกษ์งาม
ยามดีที่ได้มาเห็นนางเทพอัปสรทั้งหลาย ผู้มี
ผิวพรรณน่ารักใคร่ เราได้ฟังคำของนางเทพธิดา
นี้แล้ว จักทำกุศลให้มาก ด้วย ทาน การให้
สมจรรยา ประพฤติชอบ สัจญม การสำรวม กับ
ทมะ การฝึกหัดตนอีกอย่างหนึ่ง ข้าพเจ้าจักต้อง
ไปเทวโลกนั้นให้ได้ เป็นที่ซึ่งไปแล้วไม่เสียใจ.

ครั้นครบ ๗ วันท้าวสักกเทวราชทรงบัญชาให้มาคติเทพ-
สารถิ พาพระโพธิสัตว์ให้นั่งรถไปส่งกรุงพาราณสีดั้งเดิม.
พระโพธิสัตว์ครั้งกลับมากรุงพาราณสีแล้ว ได้เล่าถึงเหตุการณ์
ที่ตนได้เห็นแล้วในเทวโลกให้พวกมนุษย์ฟัง. ตั้งแต่นั้นพวก
มนุษย์เหล่านั้นก็ตั้งหน้าอุตสาหะทำบุญกัน.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 497

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. มุสิละในครั้งนั้นได้เป็นเทวทัตในครั้งนี้ ท้าวสักกะได้
เป็นอนรุท พระราชาได้เป็นอานนท์ ส่วนอุตติลคนธรรพ์ คือ
เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาคุตติลชาดกที่ ๓

๔. วิคติจนชาดก

ความปรารถนาไม่มีที่สิ้นสุด

[๓๓๘] บุคคลเห็นสิ่งใด ไม่ปรารถนาสิ่งนั้น อนึ่ง
บุคคลไม่เห็นสิ่งใด ย่อมปรารถนาสิ่งนั้น เราเข้าใจว่า
บุคคลนั้นจักท่องเที่ยวไปอีกนาน อยาก
ได้สิ่งใด ก็จักไม่ได้สิ่งนั้นเลย.

[๓๓๙] บุคคลได้สิ่งใด ไม่ยินดีด้วยสิ่งนั้น
ปรารถนาสมบัติอันใด ก็คิดเทียบสมบัติที่ได้มา
นั้น เพราะขึ้นชื่อว่า ความปรารถนามีอารมณ์ไม่
สิ้นสุด เราขอทำความนอบน้อมแต่ท่านผู้
ปราศจากความปรารถนา.

จบ วิคติจนชาดกที่ ๔

อรรถกถาวิคติจนชาดกที่ ๔

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภปลายิปริพาชกผู้หนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่ม
ต้นว่า ยัม ปสฺสตี น ตัม อิจฺจตี ดังนี้.

ได้ยินว่า ปริพาชกผู้นั้นไม่ได้คำตอบได้ในสกลชมพูทวีป
ทั้งสิ้น จึงมากรุงสาวัตถี ถามว่าใครจะสามารถได้วาทะกับเรา

บ้าง ได้ฟังว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสามารถ จึงแวดล้อมด้วยมหาชนพากันไปเขตวันมหาวิหาร ทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งกำลังทรงแสดงธรรมในท่ามกลางบริษัทสี่.

ลำดับนั้น พระศาสดาทรงแก้ปัญหาแก่ปริพาชกนั้น แล้วตรัสถามว่า อะไรชื่อว่าหนึ่ง. ปริพาชกนั้นไม่สามารถแก้ปัญหาได้ จึงลุกหนีไป. บริษัทที่นั่นอยู่ต่างกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ปริพาชกถูกพระองค์ข่มด้วยปัญหาบทเดียวเท่านั้น พระศาสดาตรัสว่า คู่ก่อนอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย เรามีได้ข่มปริพาชกนั้นด้วยปัญหาบทเดียวในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนเราก็ข่มได้เหมือนกัน ทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลพราหมณ์ ในแคว้นกาสิ ครั้นเจริญวัย ละกามสมบัติกามคุณออกบวชเป็นฤๅษีอยู่ในหิมวันตประเทศเป็นเวลานาน ต่อมาพระโพธิสัตว์ลงจากภูเขาอาศัยหมู่บ้านตำบลหนึ่ง พำนักอยู่ ณ บรรณศาลาใกล้แม่น้ำวน.

ลำดับนั้น ปริพาชกผู้หนึ่งไม่ได้วาทะโต้ตอบในชมพูทวีปทั้งสิ้น จึงไปถึงตำบลนั้นถามว่า มีใครบ้างหนอที่สามารถโต้ตอบวาทะกับเราได้ รู้ว่ามีทั้งได้ฟังถึงความอาญาของพระโพธิสัตว์ จึงแวดล้อมด้วยมหาชนไปยังที่อยู่ของพระโพธิสัตว์นั้น กระทำปฏิสันถารนั่งอยู่. ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ถามปริพาชกนั้นว่า

ท่านจักดื่มน้ำแม่คงคา มีสีและกลิ่นอบอวลบ้างไหม. ปริพาชก
เมื่อจะเล่นสำนวน จึงกล่าวว่า อะไรคือคงคา คงคาทราย คงคาน้ำ
คงคาฝั่งนี้ หรือคงคาฝั่งโน้น. พระโพธิสัตว์ก็กล่าวได้ว่า คุณก่อน
ปริพาชกที่ท่านจะแยกน้ำกับทรายและฝั่งนี้ฝั่งโน้นออกเสียแล้ว
จักได้คงคาที่ไหนเล่า. ปริพาชกสิ้นปฏิภาณลูกหนีไป. เมื่อ
ปริพาชกหนีไป พระโพธิสัตว์เมื่อจะแสดงธรรมแก่บริษัทที่นั่น
อยู่ ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า :-

บุคคลเห็นฝั่งใด ไม่ปรารถนาถึงนั้น อนึ่ง
บุคคลไม่เห็นสิ่งใด ย่อมปรารถนาถึงนั้น เราเข้าใจว่า
บุคคลนั้นจักท่องเที่ยวไปอีกนาน อยากได้
สิ่งใด ก็จักไม่ได้ถึงนั้นเลย.

บุคคลได้สิ่งใด ไม่ยินดีด้วยสิ่งนั้น
ปรารถนาสมบัติอันใด ก็คิดเทียบสมบัติที่ได้มา
นั้น เพราะขึ้นชื่อว่าความปรารถนามีอารมณ์ไม่
สิ้นสุด เราขอกระทำความนอบน้อมแต่ท่านผู้
ปราศจากความปรารถนา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยัม ปสฺสตี ความว่า บุคคลเห็นน้ำ
เป็นต้น ก็ไม่ปรารถนาว่าเป็นแม่คงคา. บทว่า ยญฺจ น ปสฺสตี
ความว่า บุคคลไม่เห็นคงคาที่ไม่มีน้ำเป็นต้น นัยว่ายังปรารถนา
แม่คงคานั้น. บทว่า มญฺญามิ จิริ จริสฺสตี ความว่า ข้าพเจ้า
เข้าใจอย่างนี้ว่า ปริพาชกนี้แสวงหาแม่คงคา เห็นปานนี้จักเที่ยว

ไปอีกนาน หรือนัยหนึ่งเมื่อแสวงหาตนอันพ้นไปจากรูปเป็นต้น เหมือนหาแม่กงคาที่ไม่มีน้ำเป็นต้น ฉะนั้น จักเที่ยวไปในสงสาร สิ้นกาลนาน แม้เที่ยวไปสิ้นกาลนาน ก็ย่อมไม่ได้แม่กงคาหรือ ตนตามที่ปรารถนา เมื่อได้น้ำเป็นต้น หรือรูปเป็นต้น ก็ย่อมไม่พอใจ เมื่อไม่พอใจในสิ่งที่ได้แบบนี้ ปรารถนาสมบัติใด ๆ ครั้นได้แล้วย่อมคูหมั่นดูแลเสียด้วยคิดว่า จักมีประโยชน์ อะไรด้วยสมบัตินี้. ตัณหาอันชื่อว่าความปรารถนาก็ มีอารมณ์ หน้าที่สุดมิได้ เพราะคูหมั่นสิ่งที่ได้แล้วไปปรารถนาอารมณ์อื่น ๆ ฉะนั้นบัณฑิตเหล่าใด เป็นผู้ปราศจากความปรารถนา มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เราทั้งหลายขอทำความเคารพนอบน้อมท่าน บัณฑิตเหล่านั้น ดังนี้.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม ชาดก. ปริพาชกในครั้งนั้นได้เป็นปริพาชกในครั้งนี้. ส่วน คาบส คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาวิคิตฺติชาดกที่ ๔

๕. มุลปริยายชาดก

กาลเวลากินสัตว์พร้อมทั้งตัวเอง

[๓๔๐] กาลย่อมกินสัตว์ทั้งปวงกับทั้งตัวเอง
ด้วย ก็ผู้ใดกินกาล ผู้นั้นเผาตณหาที่เผาสัตว์ได้
แล้ว.

[๓๔๑] ศีรษะของนรชนปรากฏว่ามีมาก มีผม
ดำยาวปกคลุมถึงคอ บรรดาคนทั้งหลายนี้ จะหา
คนผู้มีปัญญาสักคนก็ไม่ได้.

จบ มุลปริยายชาดกที่ ๕

อรรถกถามุลปริยายชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ สุกควัน อาศัยอุกกัฏฐธานี
ทรงปรารภ มุลปริยายสูตร ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่ม
ต้นว่า กาลो ฆสติ ภูตานิ ดังนี้.

ได้ยินว่า ในกาลนั้นมีพราหมณ์ ๕๐๐ จบไตรเพทแล้ว
ออกบวชในพระศาสดาเรียนพระไตรปิฎก เป็นผู้มัวเมาด้วยความ
ทะนงตนคิดว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงรู้พระไตรปิฎก แม้เรา
ก็รู้พระไตรปิฎก เมื่อเป็นอย่างนี้ เรากับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

จะต่างกันอย่างไร จึงไม่ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ตั้งตนเป็นปฏิปักษ์.
อยู่มาวันหนึ่ง พระศาสดาเมื่อภิกษุเหล่านั้นประชุมกันในสำนัก
ของพระองค์ ตรัสมูลปริยายสูตรประดับด้วยกัมมิ ๘. ภิกษุเหล่านั้น
กำหนดอะไรไม่ได้. จึงมีความคิดว่า พวกเราพะงตนว่า ไม่มี
ใครฉลาดเท่ากับพวกเรา แต่บัดนี้พวกเราไม่รู้อะไรเลย ชื่อว่า
ผู้ฉลาดเช่นกับพระพุทธเจ้าย่อมไม่มี ชื่อว่าพระพุทธคุณนำ
อัสจรรย. ตั้งแต่นั้นมาภิกษุเหล่านั้นก็หมดความพะงตน ลืม
ความหลงผิด ดังงูพิษที่ถูกถอนเขี้ยวแล้วฉะนั้น.

พระศาสดาประทับอยู่ ณ อุกกัฏฐธานี ตามพระตำราญ
แล้วเสด็จไปกรุงเวสาลี ตรัสโคตมกสูตรที่โคตมกเจดีย์. ทั้ง
หมื่นโลกธาตุดุหวั่นไหวแล้ว ภิกษุเหล่านั้นฟังโคตมกสูตรนั้นแล้ว
ได้บรรลुพระอรหัต. เมื่อจบมูลปริยายสูตร พระศาสดายังประทับ
อยู่ ณ อุกกัฏฐธานีนั่นเอง ภิกษุทั้งหลายประชุมสนทนากันใน
โรงธรรมว่า อาวุโสทั้งหลายนำอัสจรรยพระพุทธชานูภาพ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำให้ภิกษุเหล่านั้นเป็นพราหมณ์ออกบวช
มัวเมาด้วยความพะงตนอย่างนั้น หมดความพะงตนด้วย
มูลปริยายเทศนา.

พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุเหล่านั้น
กราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่
ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนเราก็ได้ทำภิกษุเหล่านั้นผู้มีหัวรุนแรง

ด้วยความทะนงตนให้หมดความทะนงตนแล้ว ทรงนำเรื่องอดีต มาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ครั้น เจริญวัยสำเร็จไตรเพท เป็นอาจารย์ศึกษาปาโมกษ์ สอนมนต์แก่ มาณพ ๕๐๐. มาณพทั้ง ๕๐๐ นั้น ครั้นเรียนจบศิลปะผ่านการ ชักซ้อมสอบทานในศิลปะทั้งหลายแล้ว เกิดกระด้างด้วยความ ทะนงตนว่า พวกเรารู้เท่าใด แม้อาจารย์ก็รู้เท่านี้เหมือนกัน ไม่มีความพิเศษกว่ากัน ไม่ไปสำนักอาจารย์ ไม่กระทำวัตร ปฏิบัติ. ครั้นวันหนึ่งเมื่ออาจารย์นั่งอยู่โคนต้นพุทรา. พวกมาณพ เหล่านั้นประสวงค์จะดูหมิ่นอาจารย์จึงเอาเล็บมือเคาะต้นพุทรา พูกว่า ต้นไม้นี้ไม่มีแก่น. พระโพธิสัตว์ก็รู้ว่าดูหมิ่นตน จึงกล่าว กะอันเตวาสิกว่า เราจักถามปัญหาพวกท่านข้อหนึ่ง. มาณพ เหล่านั้นต่างดื่อกติโจกล่าว่า จงถามมาเถิด พวกผมจักแก้. อาจารย์เมื่อจะถามปัญหา ได้กล่าวคาถาแรกว่า :-

กาลย่อมกินสัตว์ทั้งปวงกับทั้งตัวเองด้วย

ก็ผู้ใดกินกาล ผู้นั้นเผาตัดหาที่เผาแล้วได้แล้ว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กาล ได้แก่ เวลาเป็นต้น เช่น เวลาก่อนอาหาร หลังอาหาร. บทว่า ภูตานิ นี้เป็นชื่อของสัตว์ กาลมิได้ถอนหนังและเนื้อเป็นต้นของสัตว์ไปกิน เป็นแต่ยังอายุ

วรรณและผลของสัตว์เหล่านั้นให้สิ้นไป ย่ำยีวัยหนุ่มสาว ทำความไม่มีโรคให้พินาศ เรียกว่า กินสัตว์ คือ เกี่ยวกินสัตว์. ก็กาลที่กินสัตว์อยู่อย่างนี้ ไม่เว้นใคร ๆ ย่อมกินหมดทั้งนั้น. อนึ่งมิได้กินแก่สัตว์ทั้งหลายเท่านั้น ย่อมกินแต่ตนเองด้วยกาลก่อนอาหาร ย่อมไม่เหลืออยู่ในเวลาหลังอาหาร. ในเรื่องเวลาหลังอาหารเป็นต้น ก็นัยเดียวกัน. ที่ว่าสัตว์ผู้กินกาลนั้น หมายถึงพระจีณาสพ. จริงอยู่พระจีณาสพนั้นเรียกว่าผู้กินกาล เพราะยังกาลปฏิสนธิต่อไปให้สิ้นด้วยอริยมรรค. บทว่า ส ภูตปจนิ ปจิต ความว่า พระจีณาสพนั้นเผา คือทำให้ไหม้เป็นเถ้าซึ่งค้นหาที่เผาสัตว์ในอบาย ด้วยไฟคือญาณ.

พวกมาณพเหล่านั้นฟังปัญหานี้แล้ว ไม่มีผู้สามารถจะรู้ได้แม้คนเดียว. ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์จึงกล่าวกะมาณพเหล่านั้นว่า พวกท่านอย่าได้เข้าใจว่าปัญหานี้มีอยู่ในไตรเพท พวกท่านสำคัญว่าอาจารย์รู้สิ่งใด เราก็รู้สิ่งนั้นทั้งหมด จึงได้เปรียบเราเช่นกับด้วยคันพุทรา พวกท่านมิได้รู้ว่า เรารู้สิ่งที่พวกท่านยังไม่รู้อีกมาก จงไปเถิด เราใช้เวลา ๗ วัน จงช่วยกันคิดปัญหานี้ตามกาลกำหนด. มาณพเหล่านั้นไหว้พระโพธิสัตว์แล้วกลับไปยังที่อยู่ของตน แม้คิดกันตลอด ๗ วันก็มิได้เห็นที่สุด มิได้เห็นเงื่อนงำแห่งปัญหา. ครั้นวันที่ ๗ จึงพากันมาหาอาจารย์ไหว้แล้วนั่งลง เมื่ออาจารย์ถามว่า พวกท่านมีหน้าตาเบิกบาน รู้ปัญหานี้หรือ กล่าวว่ ยังไม่รู้. พระโพธิสัตว์เมื่อ

จะตำหนิมาณพเหล่านั้นอีก จึงถามปัญหาที่ ๒ ว่า :-

ศิระของนรชนปรากฏว่ามีมาก มีผม

ดำยาว ปกคลุมถึงคอ บรรดาคนทั้งหลายนี้จะ

หาคนที่มิปัญญาสักคนก็ไม่ได้.

ความของคานันนั้นว่า ศิระคนปรากฏมีมากหลาย และ
ศิระเหล่านั้นมีผมดกดำประถึงคอ เอามือจับดูไม่เหมือนผลตาล
บุคคลเหล่านั้นไม่มีข้อแตกต่างกันด้วยกรรมเหล่านี้เลย. บทว่า
กณฺณวา คือผู้มีปัญญา. ก็ช่องหูจะไม่มีแก่ใคร ๆ ก็หาไม่ได้.

พระโพธิสัตว์ติเตียนพวกมาณพเหล่านั้นว่า พวกท่านเป็น
คนโง่ มีแต่ช่องหูเท่านั้น ไม่มีปัญญา ฉะนั้นแล้วจึงแก้ปัญหามา
ณพเหล่านั้นฟังแล้วกล่าวว่า ธรรมดาอาจารย์เป็นผู้ยิ่งใหญ่
อย่างน่าอัศจรรย์ขอมาอาจารย์แล้วต่างก็หมดความทะนงตน
ปรนนิบัติพระโพธิสัตว์ตามเดิม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแสดงแล้ว ทรง
ประชุมชาดก. มาณพทั้ง ๕๐๐ ในครั้งนั้นได้เป็นภิกษุเหล่านี้
ส่วนอาจารย์คือเรตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถามูลปริยายชาดกที่ ๕

๖. พาโลวาทชาดก

ว่าด้วยคนมีปัญญาบริโภค

[๓๔๒] บุคคลผู้ไม่ตำรวมประหารสัตว์ เบียดเบียนและฆ่าสัตว์ ให้ทานแก่สมณะใด สมณะนั้นบริโภคภัตเช่นนี้ ย่อมเข้าไปติดบาปด้วย.

[๓๔๓] ถ้าสมณะเป็นผู้มีปัญญา แม้จะบริโภคทานที่บุคคลผู้ไม่ตำรวมฆ่าบุตรและภรรยาถวายก็ไม่เข้าไปติดบาปเลย.

จบ พาโลวาทชาดกที่ ๖

อรรถกถาพาโลวาทชาดกที่ ๖

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา เสด็จเข้าไปอาศัยกรุงเวสาลี ทรงปรารภสีหเสนาบดี ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า หนุตฺวา ฆตฺวา วธิตฺวา จ ดังนี้.

ความย่อมีอยู่ว่า สีหเสนาบดีนั้นถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าเป็นที่พึงแล้วนิมนต์ไปถวายภัตตอาหารปรุงด้วยเนื้อ. พวกนิครนถฟังข่าวแล้วไม่พอใจ ใครจะเบียดเบียนพระตถาคตเจ้า จึงกล่าวใส่โคลัว่าพระสมณ โคดมเสวยเนื้อที่เขาอุทิศถวายทั้งที่

ผู้อยู่. ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมว่า คุณก่อนอาวุโส
ทั้งหลาย นิครนถนาฏบุตรกับพวกบริษัทเที่ยวใส่ไคล้ว่าพระ-
สมณโคดมเสวยเนื้อที่เขาอุทิศถวายทั้งที่รู้อยู่. พระศาสดาสดับ
เรื่องนั้นแล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นิครนถนาฏบุตร
นิินทาเราเพราะบริโภคนเนื้อที่เขาอุทิศถวายแต่ในบัดนี้เท่านั้น
ก็หามิได้ แม้ในกาลก่อนก็ได้ตืดเย็นแล้วเหมือนกัน ทรงนำเรื่อง
อดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน
กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพรหมณ์ ครั้น
เจริญวัยแล้วออกบรรพชาเป็นฤาษีมาจากป่าหิมพานต์ เพื่อ
ต้องการเสพรสเปรี้ยวเค็มในกรุงพาราณสี. รุ่งขึ้นจึงเที่ยว
ภิกษาจารไปในพระนคร. ครั้งนั้นกุ่มพืผู้หนึ่งคิดว่า เราจัก
แก่งดาบสให้ลำบาก จึงนิมนต์ให้เข้าไปสู่เรือน นิมนต์ให้นั่ง
บนอาสนะที่จัดปูไว้แล้ว อังคาสด้วยปลาและเนื้อ ครั้นเสร็จ
ภักติกแล้วนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่งตรัสว่า เนื้อนี้ข้าพเจ้าฆ่าสัตว์
ปรุงเป็นอาหารเฉพาะท่านโดยตรง ขออุศลเนื้ออย่าได้มีแก่
ข้าพเจ้าเลย จงตกเป็นของท่านเถิดแล้วกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า :-

บุคคลผู้ไม่สำรวมประหารสัตว์ เบียด

เบียนและฆ่าสัตว์ให้ท่านแก่สมณะใด สมณะ

นั้นบริโภคนกัทรเช่นนี้ ย่อมเข้าไปติดบาปด้วย.

พระโพธิสัตว์ฟังแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ถ้าสมณะผู้มีปัญญาแม้บริโภคน้ำที่บุคคล

ผู้ไม่ตำรวม ฆ่าบุตรและภรรยาถวาย ก็ไม่เข้าไป

ไปติดบาปเลย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ภูษมาโนปิ สปปญฺโธ ความว่า
เนื้อของผู้อื่นที่บุคคลผู้ทุศีลแม้ฆ่าบุตรภรรยาให้แล้ว ยกไว้ถนอม
ท่านผู้มีปัญญาผู้ถึงพร้อมด้วยคุณ มีขันติและเมตตาเป็นต้น
แม้บริโภคน้ำนั้น ย่อมไม่แปดเปื้อนด้วยบาป.

พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่ภุมมูฬิอย่างนั้นแล้ว ลุกจาก
อาสนะหลีกไป.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. นิกรณณานุบุตรได้เป็นภุมมูฬิ ส่วนดาบส คือเรตถาคต
นี้แล.

จบ อรรถกถาพาโลวาทชาดกที่ ๖

๗. ปาทัณชลีชาดก

ว่าด้วยปาทัณชลีราชกุมาร

[๓๔๔] ปาทัณชลีราชกุมาร ย่อมรุ่งเรืองกว่าเรา
ทั้งหมดด้วยพระปรีชาแน่อน เมื่อเป็นเช่นนั้น
ทำไมจึงทรงเม้มพระโอษฐ์อยู่เล่า จะทรงเห็นเหตุ
อย่างอื่นยิ่งกว่านี้เป็นแน่.

[๓๔๕] ปาทัณชลีราชกุมารพระองค์นี้ จะทรง
ทราบสิ่งที่ เป็นธรรมหรือไม่เป็นธรรม สิ่งที่เป็น
ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ก็หาไม่ ปาทัณ-
ชลีราชกุมารพระองค์นี้ นอกจากจะเม้มพระโอษฐ์
แล้ว ย่อมไม่ทรงทราบเหตุการณ์สักชนิดหนึ่งเลย.

จบ ปาทัณชลีชาดกที่ ๗

อรรถกถาปาทัณชลีชาดกที่ ๗

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพระโลพูทายีเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้น
ว่า อทฺฐา ปาทณฺชลี สพุเพ ดังนี้.

ในวันหนึ่ง พระมหาสาวกทั้งสองวินิจฉัยปัญหาอยู่. ภิกษุ
ทั้งหลายฟังปัญหาต่างก็สรรเสริญพระเถระทั้งสอง. พระโลพู-

ทวยีเถระนั่งอยู่ในระหว่างบริษัท ชัดคอขึ้นว่า พระมหาสาวกเหล่านี้จะรู้อะไรทัดเทียมเราหรือ. พระเถระทั้งสองเห็นพระโลพูทวยีเถระนั้นแล้ว จึงลุกจากอาสนะหลีกไป. บริษัทเลยแยกย้ายกัน. ภิกษุทั้งหลายประชุมสนทนากันในโรงธรรมว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย พระโลพูทวยีติเตียนพระอัครสาวกทั้งสองแล้วชัดคอขึ้น. พระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลายมิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนโลพูทวยีก็ไม่รู้อะไร ๆ อย่างอื่นยิ่งกว่านั้น นอกจากชัดคอแล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เป็นอำมาตย์ผู้สอนอรรถและธรรมของพระองค์. ก็พระราชานั้นมีโอรสพระนามว่า ปาทัณฺฑลี มีพระทัยโลเล เชื่องช้า. ต่อมาพระราชาสวรรคต. พวกอำมาตย์จัดการถวายพระเพลิง แล้วปรึกษากันว่าจักอภิเษกปาทัณฺฑลีราชบุตรครองราชสมบัติ. แต่พระโพธิสัตว์กล่าวว่า พระกุมารนี้มีพระทัยโลเล เชื่องช้า พวกเราจักควรทูลองคุณก่อน แล้วจึงจักอภิเษกพระกุมารนั้น. พวกอำมาตย์จึงเตรียมการตัดสินความให้พระกุมารประทับนั่งในที่ใกล้ ๆ เมื่อจะตัดสินคดี แก่ตั้งตัดสินไม่ถูก. ตัดสินให้ผู้มีใจเจ้าของเป็นเจ้าของแล้วทูลพระกุมารว่า ข้าแต่พระกุมาร พวกข้าพระองค์ตัดสินความชอบธรรมหรือไฉน. พระกุมารเม้มพระโอษฐ์. พระโพธิสัตว์สำคัญว่า พระกุมารเห็น

จะทรงเฉลียวฉลาด คงจักทราบที่ตัดสินไม่ชอบ จึงกล่าวคาถา
แรกว่า :-

ปาทัชชสีราชกุมารย่อมรู้เรื่องกว่าเรา
ทั้งหมด ด้วยพระปรีชาแน่อน เมื่อเช่นนั้นทำไม
จึงทรงเม้มพระโอษฐ์อยู่เล่า จะทรงเห็นเหตุอื่นยิ่ง
กว่านี้เป็นแน่.

ครั้นวันอื่นพวกอำมาตย์เหล่านั้นเตรียมการตัดสินความ
แล้ว ตัดสินความอีกเรื่องหนึ่งโดยชอบธรรม แล้วทูลถามว่า
ข้าแต่พระกุมาร ข้าพระองค์ตัดสินความถูกต้องแล้วหรือไฉน
พระกุมารทรงเม้มพระโอษฐ์อีกเหมือนอย่างเดิม. ลำดับนั้น พระ-
โฑธิสัตว์จึงทราบที่ พระกุมารนี้โง่เขลาจึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ปาทัชชสีราชกุมารพระองค์นี้ จะทรง
ทราบสิ่งที่เป็นธรรม หรือไม่เป็นธรรม สิ่งที่เป็น
ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ก็หาไม่ได้
ปาทัชชสีราชกุมารพระองค์นี้ นอกจากจะเม้ม
พระโอษฐ์แล้ว ย่อมไม่ทรงทราบเหตุการณ์สักนิด
หนึ่งเลย.

พวกอำมาตย์รู้ว่า ปาทัชชสีราชกุมารทรงเหลวไหล จึง
อภิเษกพระโฑธิสัตว์ขึ้นครองราชสมบัติ.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 513

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. ปาทัชชลีราชกุมารในครั้งนั้น ได้เป็นพระโลพูทหายีใน
ครั้งนี้ ส่วนอำมาตย์บัณฑิต คือเรตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาปาทัชชลีชาดกที่ ๗

๘. กิงสุโกปมชาดก

คนไม่รู้ธรรมด้วยญาณย่อมสงสัยในธรรม

[๓๔๖] ท่านทุกคนเห็นต้นทองกวาวแล้ว ยังจะสงสัยในต้นทองกวาวนั้นเพราะเหตุไรหนอ ท่านทั้งหลายหาได้ถามนายสารถิให้ถ้ถ้วนนในที่ทั้งปวงไม่.

[๓๔๗] บุคคลเหล่าใดยังไม่รู้ธรรมทั้งหลาย ด้วยญาณทั้งปวง บุคคลเหล่านั้นแล ย่อมสงสัยในธรรมทั้งหลาย เหมือนพระราชบุตร ๔ พระองค์ ทรงสงสัยในต้นทองกวาว ฉะนั้น.

จบ กิงสุโกปมชาดกที่ ๘

อรรถกถากิงสุโกปมชาดกที่ ๘

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภกิงสุโกปมสูตร ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า สพฺเพหิ กิงสุโก ทิฏฺฐโ ฉังนี

ได้ยินว่า ภิกษุ ๔ รูปเข้าไปเฝ้าพระตถาคตทูลขอกรรมฐาน พระศาสดาทรงบอกกรรมฐานแก่ภิกษุเหล่านั้น. ภิกษุเหล่านั้นเรียนกรรมฐานไปสู่ที่พักกลางคืนที่พักกลางวัน. ในภิกษุเหล่านั้น

ภิกษุรูปหนึ่งกำหนดศีลสายตนะ ๖ บรรลุพระอรหัตแล้ว. รูปหนึ่งกำหนดชั้น ๕. รูปหนึ่งกำหนดมหาภูต ๔. รูปหนึ่งกำหนดธาตุ ๑๘. ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลคุณวิเศษที่ตนบรรลุแต่พระศาสดา. ในบรรดาภิกษุเหล่านั้นมีรูปหนึ่งเกิดความปริวิตกว่า กรรมฐานเหล่านั้นมีข้อแตกต่างกัน แต่นิพพานเป็นอย่างเดียวกัน ภิกษุทั้งหมดบรรลุอรหัตได้อย่างไร. จึงทูลถามพระศาสดา พระศาสดาตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุเธอก็ไม่ต่างกับพี่น้อง ๔ คนที่เห็นต้นทองกวาว ภิกษุทั้งหลายกราบทูลอาราธนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์ทรงแสดงเหตุนี้แก่ข้าพระองค์เถิด ทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระองค์มีพระโอรส ๔ พระองค์. วันนี้อรสทั้ง ๔ ตรัสเรียกสารถิมาตรัสว่า คู่ก่อนสหาย พวกเราอยากเห็นต้นทองกวาว ท่านจงแสดงต้นทองกวาวมาให้พวกเราดูเถิด. สารถิรับว่า ดิละ พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จักแสดง แต่ไม่แสดงแก่ราชบุตรทั้ง ๔ พร้อมกัน ให้ราชบุตรองค์ประทับนั่งบนรถไปก่อน พาไปในป่าแล้วชี้ให้ดูต้นทองกวาวในเวลาสลับไปว่า นี่คือต้นทองกวาว. อีกองค์หนึ่งให้ดูในเวลาออกไปอ่อน อีกองค์หนึ่งให้ดูเวลาออกดอก อีกองค์หนึ่งให้ดูในเวลาออกผล. ต่อมาราชบุตรทั้ง ๔ พี่น้องประทับนั่งพร้อมหน้ากัน จึงได้ถามกันขึ้นว่า ชื่อว่าต้นทองกวาวเป็นเช่นไร. องค์ที่หนึ่งตรัสว่า เหมือน

ต่อใหม่ไฟ องค์ที่สองตรัสว่า เหมือนต้นไทร องค์ที่สามตรัสว่า
เหมือนชิ้นเนื้อ องค์ที่สี่ตรัสว่า เหมือนต้นซีก. ทั้ง ๔ พระองค์
ไม่ตกลงตามคำของกันและกัน จึงไปเฝ้าพระบิดา ทูลถามว่า
ข้าแต่พระบิดา ชื่อว่าต้นทองกวาวเป็นอย่างไร. เมื่อพระราช
ตรัสว่า พวกเจ้าว่ากันอย่างไรเล่า. จึงกราบทูลพระราชตามที
ถกเถียงกัน. พระราชาตรัสว่า พวกเจ้าแม่ทั้งสี่ได้เห็นต้นทองกวาว
แล้วเป็นแต่สารทิผู้แสดงต้นทองกวาว. พวกเจ้ามิได้ไต่ถามจารไน
ออกไปว่า ในกาลนี้ต้นทองกวาวเป็นเช่นไร. ด้วยเหตุนี้ความ
สงสัยจึงเกิดขึ้นแก่พวกเจ้า ตรัสคาถาแรกว่า :-

ท่านทุกคนเห็นต้นทองกวาวแล้ว ยังจะ
สงสัยในต้นทองกวาวนั้น เพราะเหตุไรหนอ
ท่านทั้งหลายหาไต่ถามสารทิให้ถ้อยในที
ทั้งปวงไม่.

พระศาสดาทรงแสดงเหตุนี้แล้วตรัสว่า แน่ภิกษุ เหมือน
อย่างพี่น้องทั้ง ๔ เกิดความสงสัยในต้นทองกวาว เพราะมิได้
ไต่ถามให้ถ้อยถ้อยใจ แม้เธอสงสัยเกิดขึ้นในธรรมนี้ ก็ฉันนั้น
เหมือนกัน พระองค์ตรัสรู้แล้ว ได้ตรัสคาถาที่ ๒ ว่า :-

บุคคลเหล่าใด ยังไม่รู้ธรรมทั้งหลาย ด้วย
ญาณทั้งปวง บุคคลเหล่านั้นแล ย่อมสงสัยใน
ธรรมทั้งปวง เหมือนพระราชบุตร ๔ พระองค์

ทรงสงสัยในต้นทองกวาวฉะนั้น.

เนื้อความแห่งคานานั้นว่า เหมือนอย่างพี่น้องเหล่านั้น
สงสัยแล้ว เพราะไม่เห็นต้นทองกวาวทุกฐานะ ฉันทิ ชรัม
ทั้งปวงแยกประเภทเป็นผัสสะ ๖ आयตนะ จันธิ ภูต และธาตุ.
ชนเหล่าใดไม่ได้ให้เกิดด้วยวิปีสสนาญาณทั้งปวง คือมิได้แทง
ตลอด เพราะยังไม่ได้บรรลุโสดาปัตติมรรค ชนเหล่านั้นย่อมสงสัย
ในธรรมมี ผัสสะ ๖ และอายตนะเป็นต้น เหมือนพี่น้องทั้งสี่
สงสัยในต้นทองกวาวต้นเดียวกันฉันทิ.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุม
ชาดก. พระเจ้ากรุงพาราณสีในครั้งนั้น คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถากิ่งสุโกปมสูตรที่ ๘

๕. สาลกชาดก

ว่าด้วยสาลกวานร

[๓๔๘] ดูก่อนพ่อสาลกวานร พ่อเป็นลูกคนเดียว
ของเรา อนึ่ง พ่อจักได้เป็นใหญ่แห่งโลกสมบัติ
ในตระกูลของเรา ลงมาจากต้นไม้เถิด มาเถิดพ่อ
เราจะพากันกลับไปบ้านของเรา.

[๓๔๙] ท่านสำคัญเราว่าเป็นสัตว์ใจดี จึงได้ดีเรา
ด้วยเรียวก้อนไม้ไผ่ เราพอใจอยู่ในป่ามะม่วงที่มีผล
สุก ท่านจงกลับไปบ้านตามสบายเถิด.

จบ สาลกชาดกที่ ๕

อรรถกถาสาลกชาดกที่ ๕

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภพระมหาเถระรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่ม
ต้นว่า เอกปุตตโก ภวิสฺสตี ดังนี้.

ได้ยินว่า พระมหาเถระนั้นให้กุมารน้อยบรรพชาแล้ว ทำ
ให้ลำบากอยู่ ณ พระเชตวันนั้น. สามเณรนั้นไม่สามารถจะทน
ความลำบากได้จึงสึก. พระเถระไปเกลี้ยกล่อมกุมารน้อยนั้นว่า

คูก่อนกุมารน้อย จีวรของเธอคงเป็นของเธอตามเดิม แม่บาตร ก็คงเป็นของเธอ ทั้งบาตรและจีวรก็คงเป็นของเธอ จงมาบรรพชาเถิด. กุมารน้อยนั้น แม่กล่าวว่า ผมจักไม่บรรพชา ถูกพระเถระ รบเร้าบ่อย ๆ เข้าก็บรรพชา ครั้งนั้นพระเถระได้ให้สามเณร นั้นลำบากอีกตั้งแต่วันที่บวช. สามเณรทนความลำบากไม่ไหว จึงสึกอีก แม้พระเถระเกลี้ยกล่อมอยู่หลายครั้งหลายครา ก็ไม่ยอมบวช โดยกล่าวว่า หลวงพ่อไม่เห็นใจผม หลวงพ่อขาดผม จะไม่สามารถเป็นไปได้เที่ยวหรือ ไปเถิดหลวงพ่อ ผมไม่บวชละ.

ภิกษุทั้งหลายประชุมกันในโรงธรรมว่า อาวุโสทั้งหลาย ทารกนั้นใจดีจริงหนอ ทราบอัชฌาศัยของพระมหาเถระแล้วจึง ไม่ยอมบวช. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนาด้วยเรื่องอะไรกัน เมื่อภิกษุทั้งหลาย กราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทารก นั้นมิใช่มีใจดีแต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็ใจดี เห็นโทษของ พระเถระนั้นคราวเดียวเท่านั้น ไม่ยอมเข้าใกล้อีก ทรงนำเรื่อง อติตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลกุกุมพี ครั้นเจริญวัย เลี้ยงชีพด้วยการขายข้าวเปลือก. มีหมองูคนหนึ่ง หัดลิงตัวหนึ่ง ให้ถือยาแล้วให้ดูแสดงการละเล่นกับลิงนั่งเลี้ยงชีพ. เมื่อมีการ โฆษณาแสดงมหรสพที่กรุงพาราณสี. หมองูนั้นประสงค์จะชม

มหรสพ จึงมอบลึงนั้นไว้กับพ่อค้าขายข้าวเปลือกนั้น สั่งว่า
ท่านอย่าดูดาบลึงตัวนี้ ครั้นชมมหรสพแล้วในวันที่ ๗ จึงไปหา
พ่อค้าถามว่า ลึงอยู่ที่ไหน. ลึงพอได้ยินเสียงเจ้าของรีบออกจาก
ร้านขายข้าวเปลือก. ลำดับนั้นหมองู จึงเอาไม้เรียวตีหลังลึง
พาไปสวนผูกไว้ข้างหนึ่ง แล้วกลับไป. ลึงรู้ว่าเจ้าของหลับ จึง
แก้เชือกที่ผูกออกหนีไปขึ้นต้นไม้มะม่วง กินผลมะม่วงสุก แล้วทิ้ง
เมล็ดลงตรงหัวหมองู. หมองูตื่นแลดูเห็นลึงนั้นแล้ว จึงคิดว่า เรา
จักลงเจ้าลึงนั้นด้วยด้อยคำไปเพราะ ให้มันลงจากต้นไม้แล้วจึง
จับมัน เมื่อจะเกลี้ยกล่อมลึงนั้น ได้กล่าวคาถาแรกว่า :-

ดูก่อนพ่อสาธกวานร เจ้าเป็นลูกคนเดียว
ของพ่อ อนึ่ง พ่อจักได้เป็นใหญ่ในตระกูลของ
พ่อ ลงมาจากต้นไม้เถิด มาเถิดลูกพ่อ จะพากลับ
ไปบ้านของเรา.

ลึงได้ฟังดังนั้นจึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

ท่านสำคัญว่า เราเป็นสัตว์ใจดีจึงได้ตีเรา
ด้วยเรียวไม้ไผ่ เราพอใจอยู่ในป่ามะม่วงที่มี
ผลสุก ท่านจงกลับไปบ้านตามสบายเถิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า นนุ มํ สุททโยติ มนุญลลิตี ความว่า
ท่านสำคัญเราว่าเป็นสัตว์มีใจดีมิใช่หรือ อธิบายว่า ท่านสำคัญ
ว่าลึงนี้เป็นสัตว์ใจดี. บทว่า ยญจ มํ หนลลิตี เวพยุญญิจิยา ความว่า

ท่านแสดงไว้ดังนี้ว่า ท่านคูหมันเราด้วยเหตุใด และท่านเขียนเราด้วยไม้เรียวด้วยเหตุใด เหตุนั้นเราจึงไม่กลับไป. เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจึงพอใจในป่ามะม่วงนี้ เชิญท่านกลับไปเรือนตามสบายเถิด. แล้วกระโดดเข้าป่าไป. แม้หมองูก็ไม่พอใจได้กลับไปเรือนของตน.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุมชาดก. ถึงในครั้งนั้นได้เป็นสามเณรในครั้งนี้ หมองูได้เป็นพระมหาเถระ ส่วนพ่อค้าขายข้าวเปลือกคือ เราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาสาลกชาดกที่ ๕

๑๐. กปีชาดก

เข้าใจว่าถึงเป็นฤษี

[๓๕๐] ฤษีผู้นี้ยินดีแล้วในความสงบและความ
ตำรวม ท่านฤกษ์คือ ความหนาวเบียดเบียน
จึงมาขึ้นอยู่ เจริญฤษีผู้นี้จึงเข้ามายังบรรณศาลา
นี้เถิด จะได้บรรเทาความหนาวและความกระวน
กระวายให้หมดสิ้นไป.

[๓๕๑] นี้ไม่ใช่ฤษีผู้นิดีในความสงบและความ
ตำรวม เป็นลิงเที่ยวโฉบอยู่ตามกิ่งมะเดื่อ มัน
เป็นสัตว์ประทุษร้าย ชุนเฉียวและมีสันดานลามก
ถ้าเข้ามาอยู่ยังบรรณศาลาหลังนี้ ก็จะมีประทุษ
ร้ายบรรณศาลา.

จบ กปีชาดกที่ ๑๐

อรรถกถากปีชาดกที่ ๑๐

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภภิกษุโกหกรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้น
ว่า อัย อิติ อุปสมตฺถณฺเม รโต ดังนี้.

ได้ยินว่า ข้อที่ภิกษุนั้นเป็นผู้หลอกลวงได้ปรากฏในหมู่
ภิกษุ. ภิกษุทั้งหลายประชุมสนทนากันในโรงธรรมว่า คุณก่อน
อาวุโสทั้งหลาย ภิกษุโน้นบวชในพระพุทธศาสนาอันเป็นที่นำ
สัตว์ออกจากภพ ยังบำเพ็ญวัตรของผู้หลอกลวงอีก. พระศาสดา
เสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนา
กันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว
จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นมิใช่เป็นผู้หลอกลวง
แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็เคยเป็นผู้หลอกลวงเหมือนกัน
เกิดเป็นลิงได้ทำการหลอกลวงเพราะเหตุเพียงไฟเท่านั้น แล้ว
ทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุง-
พาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ในแคว้นกาสิ ครั้น
เจริญวัย ในเวลาที่บุตรเที่ยววิ่งเล่นได้ นางพราหมณีก็ถึงแก่
กรรม จึงอุ้มบุตรเข้าสะเอวไปป่าหิมพานต์บวชเป็นฤาษี บวชบุตร
เป็นดาบสกุมาร อาศัยอยู่ในบรรณศาลา. ครั้นฤดูฝน ฝนตก
ไม่ขาดสาย มีลิงตัวหนึ่งถูกความหนาวบีบคั้น เทียวเดิน
ตัวสั่นฟันกระทบกัน. พระโพธิสัตว์หาท่อนไม้ใหญ่ๆ มาก่อไฟ
แล้วนอนบนเตียง. ฝ่ายบุตรชายก็นั่งนวดเท้าอยู่. ลิงนั้นนุ่งห่ม
ผ้าเปลือกไม้ของดาบสที่ตายไปแล้วรูปหนึ่ง ห่มหนังเสือเฉวียงบ่า
ถือหีบและน้ำเต้าปลอมเป็นฤาษี มายืนหลอกลวงอยู่ที่ประตู
บรรณศาลา เพราะต้องการไฟ. ดาบสกุมารเห็นลิงนั้น จึง

อ่อนนอนบิดาว่า ข้าแต่พ่อ มีดาบสผู้หนึ่งถูกความหนาวเบียดเบียน
ยืนสั้นอยู่ พ่อเรียกดาบสนั้นเข้ามา ณ ที่นี้เถิด เขาจะได้ฝังไฟ
ได้กล่าวคาถาแรกว่า :-

ฤๅษีผู้ยืนดีแล้วในความสงบและความ

สำรวม ท่านถูกภัยคือความหนาวเบียดเบียน จึง
มายืนอยู่ เชิญฤๅษีผู้นี้จงเข้ามายังบรรณศาลานี้
เถิด จะได้บรรเทาความหนาวและความกระวน
กระวายให้หมดสิ้นไป.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อุปสมตฺสยฺเม รโต** คือ ยืนดีใน
ความสงบจากกิเลสมีรากะเป็นต้น และในความสำรวมด้วยศีล. บทว่า
ส ตฺถุจฺจติ คือเขายืนอยู่. บทว่า **สิสิรมเยน** ได้แก่ เพราะกลัวความ
หนาวที่เกิดแต่ลมและฝน. บทว่า **อทุริโต** ความว่า เบียดเบียน
แล้ว. บทว่า **ปวิสตุมํ** ตัดบทเป็น **ปวิสตุ อิมํ** คือ เชิญเข้ามายัง
บรรณศาลานี้. บทว่า **เกวลํ** ได้แก่ ทั้งสิ้น คือ ไม่มีเหลือ.

พระโพธิสัตว์ฟังคำของบุตรจึงลุกขึ้นมอง รู้ว่าเป็นถึง
จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

นี่ไม่ใช่ฤๅษีผู้ยืนดีในความสงบและความ

สำรวม เป็นลิงที่เที่ยวโฉบอยู่ตามกิ่งมะเดื่อ มัน
เป็นสัตว์ประทุษร้าย ฉุนเฉียว และมีสันดาน

ลามก ถ้าเข้ามาอยู่ยังบรรณศาลาหลังนี้ ก็จะพึง

ประทุษร้ายบรรณศาลา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ทุมุพรสาขโคจโร ได้แก่ เที้ยวอยู่ตามกิ่งมะเดื่อ. บทว่า โส ทูลโก โรลโก จาปี ชมโม ความว่า ลิงเป็นสัตว์ชื่อว่า ประทุษร้ายเพราะประทุษร้ายที่ที่มันไปแล้ว ๆ ชื่อว่า เป็นสัตว์ฉุนเฉียว เพราะกระทบกระทั่ง ชื่อว่า เป็นสัตว์เลวทรามเพราะความเป็นผู้ลามก. บทว่า สเจ วเช ความว่า หากลิ่งนั้นเข้ามาอยู่ยังบรรณศาลานี้ ก็จะพึงประทุษร้ายบรรณศาลาทั้งหมด ด้วยการถ่ายอุจจาระปัสสาวะรดและด้วยการเผา.

พระโพธิสัตว์ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงคว้าค้อนฟันติดไฟ ออกมาขู่ให้ลิงตกใจกลัวแล้วให้หนีไป. ลิงกระโดดหนีเข้าป่าไปไม่ได้มีที่นั่นอีก. พระโพธิสัตว์ยังอภิญาและสมาบัติให้เกิดสอนการบริกรรมกสิณแก่ดาบสกุมาร. ดาบสกุมารทำอภิญาและสมาบัติให้เกิดขึ้นแล้ว. ดาบสทั้งสองนั้นมีฉันทมิได้เสื่อม ได้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่ในบัดนี้เท่านั้น ตั้งแต่ครั้งก่อนภิกษุนี้ก็เป็นผู้หลอกลวงเหมือนกัน แล้วทรงประกาศสังฆธรรม ทรงประชุมชาดก. ครั้นจบสังฆธรรม บางพวกได้เป็นพระโสดาบัน บาง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 526

พวกได้เป็นพระสกทาคามี บางพวกได้เป็นพระอนาคามี. ถึงใน
ครั้งนั้นได้เป็นภิกษุหลอกหลวงในครั้งนี้ บุตรได้เป็นราहुล ส่วน
บิดา คือเราตถาคตนี้แล.

จบ อรรถกถาปิชาดกที่ ๑๐

รวมชาดกที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สัพพทาสชาดก ๒. สุนัขชาดก ๓. กุตติลชาดก
๔. วิคติจนชาดก ๕. มูลปริยายชาดก ๖. พาโลวาทชาดก
๗. ปาทัณฐชาดก ๘. กิงสุโกปมชาดก ๙. สาลกชาดก
๑๐. กปิชาดก.

จบ สีกาลวรรคที่ ๑๐

รวมวรรคที่มีในทุกนิบาตนี้ คือ

๑. ทัพพวรรค ๒. สันถวรรค ๓. กัลยาณธรรมวรรค
๔. อสทิสวรรค ๕. รุทกวรรค ๖. นตังทัพพวรรค ๗. พีรณัต-
ถัมภกวรรค ๘. กาสาววรรค ๙. อุปาหนวรรค ๑๐. สีกาลวรรค.

จบ ทุกนิบาต